

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK SİYASİ HAYATINDA ÇORUM OLAYLARININ TESPİTİ
VE DEĞERLENDİRİLMESİ

CİHANGİR GÜVEN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. YENAL ÜNAL

BARTIN-2022

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**TÜRK SİYASİ HAYATINDA ÇORUM OLAYLARININ TESPİTİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cihangir GÜVEN

BARTIN-2022

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Yenal ÜNAL danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türk Siyasi Hayatında Çorum Olaylarının Tespiti ve Değerlendirilmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

08.04.2022

Cihangir GÜVEN

ÖNSÖZ

Çorum Olayları hakkında bir tez konusunun ortaya çıkmasını sağlayan düşünceye ve bizi böyle bir araştırma yapmaya iten duygu, eşimin memleketi olan Çorum'a gittiğimiz dönemde duyduğumuz olaylardan etkilenmemizdir. Eşimle evlendikten sonra sık sık gittiğimiz Çorum merkezde, arkadaş olduğum birçok kişiden o bölgede zamanında dramatik olayların yaşandığını ve şehrin iki kısma bölündüğünü öğrendim. Sonuçta olayların ortaya çıkışı ile ilgili çok farklı açıklamaların olduğunu, yapılan açıklamaların da tarafsız olmadığını anladım. O dönemi yaşamış ve farklı gruplarda yer almış kişilerin akrabaları, benim arkadaş grubumu oluşturuyordu. Kiminle 1980 yılında yaşanmış Çorum Olayları hakkında konuşma yapsam herkes kendi bakış açısıyla olayları anlatmaktaydı. Konuyla ilgili akademik çalışmaların olmaması da bizi bu konuyu araştırmaya iten sebeplerdendir. Yüksek lisans eğitimime başladığım senenin ikinci döneminde danışman hocam Doç. Dr. Yenal Ünal'ın bana tez konusu seçmem için verdiği listede Çorum Olayları seçeneğini görünce öteden beri merakım olan bu konuyu araştırma yapmak için seçtim. Zaten konu ile ilgili merakım hiç gitmemişti. Ancak tez süreci Covid-19 salgını nedeniyle çok yorucu ve zahmetli geçti. Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yaptığımız Çorum Olaylarıyla ilgili dosyalara erişme talebimiz olumsuz sonuçlandı. Gazete arşivlerini taramak için yararlandığımız İzmir Milli Kütüphanesi'nin, İzmir'de meydana gelen deprem nedeni ile sık sık kapalı olması, bizi Ankara Milli Kütüphanesi'nde araştırma yapmaya zorladı. Bu da hem maddi hem manevi yönden beni ve ailemi etkiledi. Ancak iyi olan gelişmeler de yaşandı birçok ayrıntıya, Çorum İl Halk Kütüphanesi'ndeki görevlilerin de yardımıyla yerel gazetelerden ulaşabildik.

Bu çalışmamın konusunu belirleme aşamasından tezin sunumuna kadar yardımları ve tavsiyeleri ile beni destekleyen, akademik bilgileri ile bana yol gösteren sevgili hocam Doç. Dr. Yenal Ünal'a, tez sırasında edindiği bilgileri bana sunma cesaretini gösteren arkadaşım İsmail Duman'a, kaynaklara ulaşmama yardım eden Avukat Gazi Eke ile Avukat Sadık Eral'a ve Çorum İl Halk Kütüphanesi Müdürü ile personellerine, sürekli vaktinden çaldığım canım oğlum Toprak Salih Güven'e, son olarak bana desteğini hiç esirgemeyen canım eşim İlknur Güven'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Cihangir GÜVEN
2022 Bergama/İzmir

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ÇORUM OLAYLARININ TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Cihangir GÜVEN

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yenal ÜNAL

Bartın-2022, sayfa: XIII + 201

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal ve cumhuriyetçi kadronun yürüttüğü, İsmet İnönü'nün de Milli Şefliği üstlendiği dönemde devam ettirdiği ulus devlet inşası politikalarında, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile sapmalar görülmeye başlamıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrası ara rejim döneminde yapılan yeni anayasa ile devlet tekrar rayına oturtulmak istenmiştir. Askeri rejim, düzeni sağlayabilmek için yeni anayasaya, yürütme gücünü kullanan hükümetlerin yetkilerini kısıtlayıcı hükümler koymuştur. Ancak yürütmenin gücünün kısılmasıyla sosyalizm ve sol düşünce yükselişe geçirmiştir. Zaten tek parti döneminde uygulanan ulus devlet inşası sürecinde varlıkları sezdirilmeyen kimi etnik ve dini gruplar çok partili hayatla görünür hale gelmişlerdi ve bu grupların birçoğu solun yükselişe geçtiği bu süreçte sol örgütler içinde yer almıştır. Aleviler de bu dönemde her ne kadar Birlik Partisi adıyla bir parti kurmuş olsalar da daha çok sol gruplar içerisinde kendilerini tanımlamışlardır. Sol eylemler, ilk olarak Amerikan

6. Filosu'na yönelik protesto gösterileriyle kendisini gösterse de öğrencilerin üniversiteleri işgal etmesi ardından da işçilerin haklarını arama eylemleriyle devam etmiştir. Soğuk Savaş sürecinde ise ABD'nin de etkisiyle birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sosyalizm bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle solun kitleselleşmesine neden olabilecek öğrenci ve işçi eylemlerinin engellenmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Solun yükselişini ve eylemlerini, anayasadaki kısıtlamalar yüzünden engelleyemeyen hükümetlerin yerine, bunu sağlamak için sağcı ve milliyetçi örgütler ortaya çıkmış veya çıkartılmıştır. Başlangıçta bireysel eylem şeklinde geçen olaylar zamanla siyasal şiddet olaylarına sonrasında toplumsal şiddet olaylarına evrilmiştir. Özellikle cinayet, suikast, anarşi, terör ve şiddet olaylarının çok arttığı 1970'li yıllarda Aleviler de Kırıkhan, Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş'ta birçok toplumsal olaya maruz kalmışlardır. İşte bu tez çalışmasında 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden önceki dönemde Alevilere yönelik son toplumsal hadise olan Çorum Olaylarının ortaya çıkışına zemin hazırlayan sebepler ile olayların meydana geldiği süreç ele alınmıştır. Çalışmanın konusu, geçmişte yaşanmış toplumsal bir hadisenin ortaya çıkışına sebep olan etkenlerin, olay sırasında yaşananların ve olayın sonuçlarının analizine dayanmaktadır. Bu sebeple yapılan tez çalışmasında yararlanılan materyaller içerisinde, birinci el kaynak özelliği taşıdığından dolayı yoğunluklu olarak dönemin gazeteleri yer almaktadır. Bunun dışında hadiseyi yaşamış kişilerle yapılan mülakatlar ile olaylar sırasında bölgede çalışan devlet görevlilerinin yazdıkları hatırat, arşiv belgeleri, TBMM Komisyon Raporları, konu ile ilgili bilgi veren dergiler, kitaplar, bilimsel tezler ve makaleler çalışma konusunun materyallerini oluşturmaktadır. Yapılan tez çalışmasında ele alınan konunun net şekilde belirlenmiş bir başlangıç noktasının bulunmaması ve nicel araştırma yöntemlerinde görüldüğü gibi değişmeyen kurallara sahip olmamasından dolayı çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın verileri literatür taraması ve doküman incelemesi yolu ile bizzat tezi hazırlayan tarafından elde edilmiştir.

Böylece hazırlanan çalışmada Atatürk döneminde oluşturulmaya çalışılan ulus devlet politikalarından, çok partili hayata geçişle birlikte sapılması ve dönemin konjonktürünün de etkisiyle ülkede etnik ve inanış bakımından farklı toplulukları barındıran şehirlerde ortaya çıkan olayların bir benzerinin Çorum'da neden çıktığının ve diğer benzeri olaylarla bağlantısının sebepleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çorum Olayları, 1980 Yılı, sağ ideoloji, sol ideoloji, Alevi, Sünni

ABSTRACT

Master's Thesis

DETECTION AND EVALUATION OF ÇORUM EVENTS IN TURKISH POLITICAL LIFE

Cihangir GÜVEN

Bartın University

Graduate School

Department of History

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yenal ÜNAL

Bartın-2022, pp: XIII + 201

With the coming to power of the Democrat Party, deviations began to be seen in the nation-state building policies carried out by the founder of the Republic, Mustafa Kemal and the republican cadre, and continued by İsmet İnönü when he assumed the National Chiefdom. With the new constitution made during the interim regime period after the May 27, 1960 Military Intervention, it was desired to put the state back on track. In order to maintain order, the military regime put provisions in the new constitution restricting the powers of the governments that use the executive power. However, with the curtailment of the executive power, socialism and leftist thought have risen. Already in the nation-state building process implemented in the single-party period, some ethnic and religious groups, whose existence was not noticed, became visible with the multi-party life, and many of these groups took part in leftist organizations in this process when the left was on the rise. Although Alevis founded a party called the Unity Party in this period, they mostly defined themselves among leftist groups. Although the leftist protests first showed themselves with

the protests against the American 6th Fleet, after the students occupied the universities, they continued with the protests for the rights of the workers. During the Cold War, socialism was perceived as a threat in Turkey, as in many other countries, with the influence of the USA. For this reason, the need to prevent student and worker protests that could cause the left to become massive was felt. Instead of the governments that could not prevent the rise and actions of the left due to the restrictions in the constitution, right-wing and nationalist organizations emerged or were created to ensure this. The events, which were initially in the form of individual actions, have evolved into political violence events and then social violence events. Especially in the 1970s, when murder, assassination, anarchy, terrorism and violence increased, Alevis were also exposed to many social events in Kırıkhan, Malatya, Sivas and Kahramanmaraş. In this thesis study, the reasons that paved the way for the emergence of the Çorum Events, which was the last social event against the Alevis in the period before the 12 September 1980 Military Coup, and the process in which the events took place were discussed. The subject of the study is based on the analysis of the factors that led to the emergence of a social event in the past, what happened during the event and the results of the event. For this reason, among the materials used in the thesis study, the newspapers of the period are mostly included because they have the feature of first hand source. Apart from this, interviews with people who experienced the event, memoirs written by state officials working in the region during the events, archival documents, Parliamentary Commission Reports, journals, books, scientific theses and articles that provide information on the subject constitute the materials of the study. Qualitative research methods were used in the study because the subject covered in the thesis study does not have a clearly defined starting point and does not have unchanging rules as seen in quantitative research methods. The data of the study were obtained by the person who prepared the thesis through literature review and document review.

Thus, in the prepared study, the reasons for the deviation from the nation-state policies that were tried to be formed during the Atatürk period with the transition to the multi-party system and the reasons for why the events that occurred in cities with different ethnic and religious communities in the country occurred in Çorum and its connection with other similar events were tried to be revealed.

Keywords: Çorum Events, Year 1980, right ideology, left ideology, Alevi, Sünni

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	ii
BEYANNAME	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. ULUS DEVLET İNŞASI ÇALIŞMALARI VE VATANDAŞLIK KAVRAMI.....	14
2. 1. Ulus Devlet Kavramı	14
2. 1. 1. Osmanlı Devleti’nde Türk Ulus Devlet Fikrinin Ortaya Çıkışı	16
2. 1. 2. Milli Mücadele Dönemi Ulus Devlet İnşası ve Ulus Devletin Dayandığı Temeller	22
2. 1. 3. Ulus Devlet İnşasında Vatandaşlık Kavramı	23
2. 2. Atatürk’ün Milliyetçilik Kavramı ve Vatandaşlık	27
2. 3. Türkiye’de Laik Topluma Dönüşüm	34
2. 4. Milli Şef Dönemi ve Ulus Devlet İnşasında Devamlılık.....	40
2. 5. Demokrat Parti’nin Ulus Devlet Anlayışında Başkalaşmalar	48
3. 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ SONRASI SİYASETTE VE TOPLUMDA AYRIŞMA	56
3. 1. 1960 Askeri Müdahalesi Siyasette ve Toplumda Ayrışmalar.....	56
3. 1. 1. Demokrat Parti Liderlerinin İdamı ve Sağ İdeolojide Gelişen Mağduriyet Söylemi.....	59
3. 1. 2. Türk Siyasetinde Sağ-Sol İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı	59
3. 1. 3. 1960’lı Yıllarda Sol Fikirlerin Yükselişi ve Sol Düşüncede Yer Alan Gruplar	60
3. 1. 4. 1960-1980 Yıllar Arasında Alevilerin Siyasi Yönelimi.....	62
3. 1. 5. 1960’lı Yıllarda Milliyetçilik İdeolojisi ve Komünizme Karşı Örgütlenme	63
3. 2. Sivil Toplum Örgütlenmesi Olarak Sendikaların ve Derneklerin Gelişimi ile Sendikal İşçi Hareketlerinin Yükselişi	67
3. 2. 1. Osmanlı Devleti’nde ve Tek Parti Döneminde Sivil Toplum Örgütlenmesi	67
3. 2. 2. 1945-1960 Yılları Arası Sivil Toplum Örgütlenmelerinin Niceliği	70

3. 2. 3. 1960-1980 Yılları Arasında Sivil Toplum Örgütlenmelerinin Yapısı	75
3. 3. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Öğrenci Olayları Gelişimi.....	78
3. 3. 1. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu.....	78
3. 3. 2. Öğrenci Olaylarının Seyri.....	80
3. 4. Cumhuriyet Döneminde Alevilik ve Aleviler, Ortaca Olayı, Türkiye Birlik Partisinin Kuruluşu ve Kırıkhan Hadisesi.....	87
3. 4. 1. Ortaca Olayı ve Sonuçları.....	91
3. 4. 2. Türkiye Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Etkileri.....	93
3. 4. 3. Kırıkhan Hadisesine Neden Olan Gelişmeler ve Kırıkhan Hadisesi	95
3. 5. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın Toplumda ve Siyasette Etkileri	97
3. 6. 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Türkiye'de Siyaset.....	101
4. ÇORUM OLAYLARININ ANALİZİ VE TÜRK SİYASETİNDEKİ YERİ.....	104
4. 1. Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş Olayları ve Sonuçları	104
4. 1. 1. Malatya Olaylarının Başlangıcı ve Gelişimi.....	123
4. 1. 2. Sivas Olaylarının Başlangıcı ve Gelişimi.....	130
4. 1. 3. Kahramanmaraş Olaylarının Başlangıcı ve Gelişimi.....	133
4. 2. Çorum Olayları Öncesi Siyasi Terör Olayları	140
4. 3. Çorum Olaylarının Arka Planı ve Sebepleri.....	146
4. 4. Çorum Olaylarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	151
4. 5. Çorum Olayları ile Fatsa'da Gerçekleşen Askeri Operasyonun İlişkisi	159
4. 6. Çorum Olaylarının Neticeleri.....	161
4. 7. Siyasilerin ve Resmi Görevlilerin Çorum Olayları ile İlgili Görüşleri	163
5. SONUÇ	169
KAYNAKÇA.....	176
EKLER	194

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFL	: Amerika İşçi Federasyonu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Ana Vatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armania
BP	: Birlik Partisi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CP	: Cumhuriyetçi Parti
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DEV-LİS	: Devrimci Liseliler Birliği
DEV-YOL	: Devrimci Yol Hareketi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DkP	: Demokratik Parti
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ETKO	: Esir Türkleri Kurtarma Ordusu
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GP	: Güven Partisi
GÜD	: Genç Ülkücüler Derneği
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HDD	: Hür Düşünce Derneği
HDKE	: Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu

HÜR-ÖĞRETBİR	: Hürriyetçi Öğretmenler Yardımlaşma ve Dayanışma Birliği
ICFTU	: Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İGD	: İlerici Gençlik Derneği
İİSB	: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
KMD	: Komünizmle Mücadele Derneği
KSD	: Kurtuluş Hareketi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC Hükümeti	: Milliyetçi Cephe Hükümeti
MDD	: Milli Demokratik Devrim
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MÖB	: Milliyetçi Öğretmenler Birliği
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTKD	: Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PDA	: Proleter Devrimci Aydınlik
POL-BİR	: Polis Birliği
POL-DER	: Polis Derneği
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
SGB	: Sosyalist Gençlik Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TDGF	: Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
THKO	: Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu
THKP-C	: Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi

TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TMTF	: Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TÖB-DER	: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖDMF	: Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu
TÖS	: Türkiye Öğretmen Sendikası
TSEKP	: Türkiye Sosyalist ve Emekçi Köylü Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi
Türk-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
TYKÖ	: Türk Yıldırım Komandoları Örgütü
ÜLKÜ-BİR	: Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği
ÜOB	: Ülkü Ocakları Birliği
YAŞ	: Yüksek Askeri Şûra
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa ve cumhuriyetçi kadro, Osmanlı Devleti'nden miras olarak aldığı topluma şekil vererek laik ve milliyetçi bir devlet haline getirmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de Batılı devletleri örnek almışlardır. Devletin kurucuları, İslam'ın hakim olduğu geleneksel toplum yapısına arkalarını dönerek çağdaş ve modern bir ulus devlet kurmaya gayret etmişlerdir. Oluşturulması düşünülen bu devlette, batılı değerler bir zirve olarak görülmüştür. Kemalist kadro, toplum tarafından bu değerlerin özümsemişi ulus devletin kurulabilmesini yeni bir insan tipi oluşturmakla mümkün olacağını savunmuştur. Bu noktadan hareketle ülkenin kurucuları, ilk olarak batılı değerleri benimsemiş yeni bir insan tipi oluşturarak kurulacak olan ulus devletin muasır devletler içinde yer alabileceğine inanmışlardır (Çolak, 2010: 16-23).

Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da oluşmaya başlayan ulus devletler, çok uluslu devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı milletleri, kendi devletlerini kurma idealleri ile tahrik etmiştir. Bu tahrikler Osmanlı Devleti içinde yer alan milletlerin ayaklanmalar çıkararak devletten kopmasına ve kendi ulusal devletlerini kurmasına neden oldu. Devletin dağılmaya başladığını gören kimi aydınlar toplumu bir arada tutmak için birtakım fikir akımları ortaya attılar. Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak adlandırılan bu fikirler Osmanlı Devleti'nin dağılışı durduramadı. Osmanlılık ve İslamcılık akımlarının işe yaramadığını gören İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar kurucularının çoğunluğu Türklerden oluşmuş bir cemiyet olsa da ısrarla Osmanlılık ve İslamcılık politikasını sürdürdü veya sürdürmek zorunda kaldı. Ancak bu cemiyetin yöneticileri, Almanlarla 2 Ağustos 1914'te yaptıkları bir anlaşmayla Osmanlı Devleti'ni, I. Dünya Savaşı'na sokunca Osmanlılık ve İslamcılık akımını sürdürmeyi bıraktı, daha iyi bir ifadeyle bırakabildi. Çünkü savaşa girmekle Avrupalı devletlerin denetiminden ve baskısından kurtulan cemiyet böylece Türkçülük politikasına yönelebildi. İşte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı bu Türkçülük politikaları, 1923'te Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde kurulan ulus devlet modelinin toplumsal temelini oluşturmuştur (Ahmad, 2017: 53-54).

Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu ulusal kurtuluş mücadelesi sürecinde 1919-1922 ulus devlet inşasından bahsedilebilir. Ancak bu vurgu çok belirgin değildir. Çünkü kurtuluş

mücadelesi süreci, başlangıçta ülkenin yani imparatorluğun kurtarılması amacını taşımaktaydı. Bu nedenle mücadeleyi yapan milliyetçi kesimi bir araya getiren bağ ülkelerinin işgal altında olmasının verdiği rahatsızlıktır. Bundan dolayı ulus devlet inşasının asıl uygulanma döneminin savaş sonrası dönemde olduğu söylenebilir. Çünkü ulusal kurtuluş mücadelesi içerisinde yapılan savaşlar kazanıldıkça Mustafa Kemal'in uluslararası arenada ve ulus içinde saygınlığı artmıştır. Bu gelişmeler Mustafa Kemal'e İslamiyet temelli bir devlet yerine laiklik temelinde ve Türk milliyetçiliğine dayalı bir ulus devlet inşasının önünü açmıştır. Göktürk'ün dediği gibi: *“Buradan alınan güç ile Mustafa Kemal liderliği, İttihat ve Terakki'nin bir biçimde mahkum olduğu milliyetçi ve Müslüman formülünü laik ve milliyetçi formülüne çevirmiştir.”* (Göktürk, 2020: 113-114)

Savaş yüzünden yaşanan çok sayıda can kaybı, ülke nüfusunu azaltmıştır. Ülkede bulunan kimi azınlık gruplar ve gayrimüslimler de mübadele ile ülkeyi terk etmişler, ülke dışında kalan kimi Müslümanlar da yurtlarına geri dönmüşlerdir. Bu sayede ülkede Türklerin ve Müslümanların sayıca fazla olduğu bir yapı oluşmuştur. Ulus devletin inşası sürecinde de cumhuriyetin ilanı ile birlikte vatandaşlar din ve ırk ayrımı olmaksızın Türk olarak kabul edilmiştir. Böylece kaynaşmış bir Türk kimliği inşa edilmek istenmiştir (Arslan ve Alkış , 2015: 22-28).

Zaten İslami temellere dayalı bir devlet kurulması fikri, Mustafa Kemal ve cumhuriyetçi kadroya göre Osmanlı Devleti'nin dayandığı temel olarak görülmüş bu nedenle de İslami temeller devletin kuruluşunda takip edilmemiştir. Onlara göre bu durum statükonun devamı olarak kabul edilmekteydi. Cumhuriyetçi kadronun dayanacağı ulus devletin temelleri modernliği, laikliği ve bilimi esas almalıydı. Bu süreç içerisinde kurulan yeni devlet, uluslararası arenada saygınlığını artıracak bir barışa Lozan Antlaşması ile kavuşmuştu. Sonrasında cumhuriyet ilan edildi ve devletin kurucuları İslami sembol taşıyan unsurları birer birer siyasi hayatının dışına taşıırken eski rejimi hatırlatacak birçok kurumu süreç içinde kapatmıştır (Ahmad, 2017: 69-70).

Düzenin yavaş yavaş rayına oturtulmasından sonra Türkçülük düşüncesinin daha hakim olduğu bir sürece doğru ilerleyiş başlamıştır. Türk ırkının önemini ortaya koymak adına Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kurulmuştur (Oral, 2015: 30-31). Türk milletinin dilinin ve tarihinin derinlerine inilerek ortaya çıkarılacak bilgilerle dünya sahnesine de

adını yazdırmayı amaç edinmiştir. Önceleri ulusal kimlik, birlik ve beraberlik temelli ortak bir ülke ve kültür etrafında birleşmiş bir yurttaş oluşturma çabası olarak betimlenirken, Türkçülüğün ön plana çıktığı dönemde de ırkçılık söylemlerinin artmaya başladığı görülmüştür (Arslan ve Alkış, 2015: 29-33).

Batılı değerleri benimsemiş, medeni ve seküler bir ulus devlet kurmak amacıyla olan Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğündeki cumhuriyetçi kadro tarafından 1930 yılına kadar gerçekleştirilen cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, eğitimin birleştirilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka inkılabı, kadının toplumdaki yerini değiştiren medeni kanunun ilanı, Latin harflerine geçiş gibi birçok yenilik bu niyeti göstermektedir. Bu yeniliklerin Türk Ocakları ile toplum tarafından benimsenmesine çalışılmıştır (Çolak, 2010: 17-18).

Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü getirilmiştir. Ancak İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığı görevini ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'nı birlikte yürütmüştür. Böylece hem devletin en üst kimliğini hem de tek parti döneminin siyasi liderliğini üstlenmiştir (Dikici, 2008: 162).

İkinci dünya savaşı sürecinde de devletin başında bulunan İsmet İnönü, Atatürk'ün başlattığı devrimlerin devamlılığını ısrarla sürdürmüştür. İsmet İnönü Batı'ya ayak uydurulmaya çalışılması için yapılan yenilikler karşısında direnç gösteren ve isyan çıkarma girişimde bulunan kesimlere, Atatürk'ün vefatından sonra da her şeyin tekrar eski haline dönmesini umut dahi ettirmeden büyük bir kararlılıkla devam ettirmiştir (Bozkurt B., 2011: 184).

Ülkede nüfusun çoğunluğu İsmet İnönü'nün Milli Şefliği döneminde köylerde yaşamaktaydı. Eğer devlet toplum üzerinde bir kontrol sağlamak istiyor ve ulus devlet değerlerini topluma benimsetmek istiyorsa köy gruplarına hitap edecek bir enstrüman bulmalıydı. İşte İsmet İnönü döneminde Köy Enstitüleri, Halk Evleri ve Halk Odaları vasıtasıyla toplumun tüm kesimlerinin bu Kemalist değerleri benimsemesi amaçlandı (Çolak, 2010: 19). Atatürk döneminde eğitim daha çok kentlerde yapılmaktaydı. Köyler eğitimde geriden geliyordu. Köy ağalarının okumuş ve çok bilmiş köylülerden rahatsız olduğu gibi köylü, o dönemlerde daha çok yerel din adamlarının etkisindeydi. Bu nedenle

Köy Enstitülerinin kurulma amaçlarından birinin de köylü kesime Kemalist reformları benimsetmek olduğu söylenebilir (Ahmad, 2017: 103).

II. Dünya Savaşı'nın ardından hız kazanan demokratikleşme çabalarına Türkiye de katılmış ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuş ve bu parti dört yıl sonra iktidara gelmiştir (Salep, 2020: 1110-1117).

Tek parti döneminde üstten empoze edilen reformlarla değiştirilmeye çalışılan halk yığınlarının etnik ve dini talepleri dikkate alınmamıştı. 1950 yılında çok partili hayata geçişle birlikte oy potansiyellerinin de etkisiyle devlet yöneticileri iktidarı ellerinde tutabilmek amacıyla Kemalist reformların dışına çıkarak alt grupların istek ve taleplerine yeşil ışık yakmışlardır.

Gerçek olan bir şey var ki o da tek parti döneminde oluşturulan ulus devlet sembolleri İslami değerlerin yerini alamamıştır. Demokrat Parti iktidarında, tek parti döneminde görmezden gelinmiş ve dışlanmış olan, farklı etnik gruplar, farklı dine mensup vatandaşlar ile geleneksel-İslami değerlere bağlı halk yığınları çok partili rejimle beraber kendilerini ifade edebilecekleri bir alana sahip oldular. Böylece Demokrat Parti döneminde, İsmet İnönü zamanından beri sürdürülen ve laiklik unsuru taşıyan bazı uygulamalar değiştirilmiş, Kemalist değerleri vurgulayacak bazı kurumlar ise kapatılmıştır. Ezanın Türkçe okunması uygulamasından vazgeçilerek Arapça okunması, Türk tarihi yerine tekrardan Osmanlı tarihi vurgusunun yükselmesi, dini bayramlar ve cuma namazlarının popülerleşmesi gibi bazı uygulamaların seküler devlet idealinden uzaklaşıldığını göstermektedir (Çolak, 2010: 76-78).

Yine bu dönemde Köy Enstitüleri, köy halkının ahlakını bozduğu ve komünizm ideolojisini yaydığı gerekçesiyle DP tarafından ilk olarak bu okullarda uygulanan karma eğitim, kız ve erkek öğrencilerin başka enstitülerde öğrenim görmeleri sağlanarak sonlandırıldı. Ardından bu okullar, Köy Öğretmen Okulları adıyla diğer öğretmen okullarına bağlandı (Ahmad, 2017: 104).

DP yöneticilerinin dine vurgu yapması 1946-1950 yılında iktidar olan CHP Hükümeti'nin de resmi devlet politikası olan laiklik ilkesinden sapmasına neden olmuştur. CHP'nin

okullarda seçmeli din dersi uygulaması, imam hatip okulları açması ve üniversite içinde ilahiyat fakültesi kurması bu sapmayı göstermektedir (Çolak, 2010: 136-137).

Sonraki süreçte DP tarafından uygulanan bu politikalarla, cumhuriyetçi kadronun oluşturmaya çalıştığı seküler bir dünya görüşüne sahip, bilimi örnek alan ve çağdaşlığı savunan ulus devlet modelinden çıkıldığı rahatlıkla söylenebilir. 1950-1960 DP iktidarında Atatürk büstlerine ve heykellerine oldukça yoğun saldırılar olduğu gibi Atatürk devrimlerine karşı saldırıların da yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Böyle bir ortamın oluşmasının tek sorumlusu DP iktidarı olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Çünkü bu faaliyetlerin temellerinin İsmet İnönü zamanında atıldığı görülebilmektedir (Özçelik M., 2011: 110). Neticede farklı inanış ve etnik kökene sahip insanların bir arada kaynaşmış ve aynı misyonu taşıyacak şekilde birlikte yaşayabilmesi için yeni devletin kurucuları tarafından oluşturulan devlet vizyonunda, çok partili hayata geçişle birlikte sapmalar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin toplumu kavgaya dönüştüreceği düşünülmüştür. İleriki süreçte ise Demokrat Parti tarafından yapılan bu uygulamalar ile kimi eylemler ülkenin koruyuculuğu görevini üstlenen Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından demokrasi krizi olarak yorumlanmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yer alan bir grup subay, kardeşin kardeşi vurmasını önlemek amacıyla gerçekleştirdiklerini iddia ettikleri 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile yönetime el koymuştur (Ahmad, 2017: 152-154).

Müdahale sonrasındaki 1960'lı yıllar sol gruplar için altın çağ kabul edilebilir. Çünkü yönetime el koyan askeri grup yeni bir anayasa ilan etmiştir. İlan edilen 1961 Anayasası, okumuş, ilerleyen süreçte iktidara geleceklerin, çeşitli vaatlerle halkı kandırarak iktidara geldiklerinde, DP gibi bütün gücü eline alıp baskıcı bir rejim kurmasını engellemek için yürütmenin yetkilerini kısıtlamaya gitti. Oluşturulan yeni anayasa, iktidara gelecek partinin iç icraya yönelik kimi faaliyetlerine frenler oluşturdu. Bu da solun büyümesine imkân tanıdı (Belge, 2018: 13-48). Böylece sol ideolojiler, askeri müdahale ile yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bazı uygulamaları ile Türkiye sahnesine etkin şekilde girmiş olsa da bu dönemde her alanda sol söylem oldukça yaygınlaşmıştır. Aynı şekilde askeri rejimin başka bir faaliyeti olan Adnan Menderes ve DP'li iki bakanın idam edilmesi eylemleri ise sağ ideolojilerde bugüne kadar bir yara olarak kalmış ve sağı temsil ettiği iddia edilen partiler tarafından günümüze kadar mağduriyet söylemi olarak kullanılmıştır (Bulut, 2009). İdamların yarattığı bu travma sağ-sol çekişmesinin temelini oluşturduğu gibi

bu gruplar arasında günümüze kadar uzanan çekişmelerin başlangıç noktasını oluşturmuştur (Çetin, 2016: 58).

Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, sosyalist partilerin zararlı olmamak kaydıyla kurulabileceğini söylemiştir (Fedayi, 2019: 40). Bununla birlikte 1961 Anayasası'nın da sosyalist bir partinin kurulmasına karşı olmaması, 1960 sonrasının ilk sosyalist partisi olan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) işçi sendikacıları tarafından kurulmasını sağladı. TİP, işçi ve öğrenci sayılarının çok arttığı 1960-1970 yıllar arasında şehirlerde bu grupların desteğini arkasına alırken aydın kesim ve orta sınıfın da desteğini almayı başarmıştır. Kırsal kesimlerde ise daha çok Kürt ve Alevi vatandaşlar tarafından desteklenmiştir. Bu destek sol bir partinin 1965'te Meclise girmesini sağlamıştır. (Belge, 1992: 167).

Bu gelişmeler neticesinde sol, zamanla bir tehdit olarak algılanmaya başlandı. Türkiye'de komünizmin paranoyaya varacak şekilde tehdit olarak görülmeye başlandığı dönemin oluşması, Truman Doktrini sonrasına bağlanmaktadır. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da birçok ülkede iktidara sosyalistler geçmişti. Türkiye'nin ve Yunanistan'ın ise komünizm tehlikesine yakın olması ABD'yi tedirgin etmiş, bu tedirginliğin etkisiyle ABD'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın SSCB ideolojisine girmesini engelleme politikası olarak da kabul edilebilen Truman Doktrini'ni başlattığı ileri sürülmektedir (Koca B., 2017).

Bununla beraber 1960 döneminde meydana gelen Küba krizi, Kıbrıs meselesi ve ABD Başkanı Johnson'ın İnönü'ye yazdığı mektubun etkileri ile ülkede özellikle üniversiteli öğrenciler arasında Amerikan karşıtı protestoların ve gösterilerin yükseldiği görülmektedir. Bu gelişmeleri, sol grupların özellikle TİP'in fırsata çevirerek toplumu etkilemeye çalıştığı iddia edilmiştir (Çalık, 1995: 81).

Ancak solun yükselmeye başladığı 1960'lı yıllarda aynı şekilde Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin sayısı da ciddi olarak artmaya başlamış ve 1965 sonrası AP Hükümeti'nin de desteğini alan bu dernekler yarı resmi statü kazanmıştır (Koca B., 2017). Dönemin en önemli özelliklerinden birisi de ülkenin birçok yerinde Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin açılması olmuştur. İlk olarak Komünizmle Mücadele Derneği (KMD) 1963'te İzmir'de kurulmuştur. Daha sonra MHP tarafından kurulan Ülkü Ocakları Birliği

(ÜOB), Genç Ülkücüler Derneği (GÜD), Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu (HDKF), Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği (MTKD), Komando Kampları gibi teşkilatlar ülkede yayılan komünizm tehlikesine karşılık vatani savunma refleksiyle KMD'lerin yerine komünizm ile mücadele görevini yürütmüşlerdir (AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu, 1978).

1950 sonrası modernleşmenin bir getirisi olarak tarımda makineleşme ve sanayi yatırımlarının artması ile kentlere doğru göç hareketi bu dönemde oldukça artmıştır. Kapalı bir toplum halinde yaşayan Alevi topluluklarını ve Alevi köylerini de etkileyen bu göçler, 1950'lerden sonra daha da hızlanmıştır (Salman, 2020: 140). Aleviler 1960 sonrasında oldukça görünür olmaya başlamıştır. Şehir hayatına adapte olmaya başlayan Aleviler bu süreçte daha çok sol gruplar, özellikle TİP içerisinde örgütlenmiş olarak gözükmekteydi (Saraç, 2011). Aslında TİP daha çok sosyalist bir parti hüviyeti taşımıştır. Sosyalist bir partinin iktidarında sadece Alevilerin değil Kürtlerin de eşitlik, özgürlük gibi taleplerinin karşılanacağı düşüncesi TİP'te hakimdi (Küçük, 2018: 904). Aleviler sol gruplara yaklaştıkça sol gruplarda Alevilere yaklaşmaya başlamıştır. Ancak komünizm korkusunun yaygınlaştığı ve komünizmin dinsizlik olarak görülmeye başlandığı 1960 sonrası bu yıllarda Aleviler ve sol birbirinin benzeri olarak kabul edilmiştir (Bingöl, 2008: 136).

1965'te sosyalist bir parti olan TİP'in 15 milletvekili ile Meclise girmesi, Alevilerin de bu partiye yönelmesi, Alevilerin komünist, sosyalist ve sol olarak görülmesine yol açtı. Bu imajı silmek isteyen birkaç Alevi lideri öncülüğünde ilk Alevi partisi olan Birlik Partisi (BP) 17 Ekim 1966'da kuruldu (Saraç, 2011: 438-441). Aleviler içinde yer alan bazı guruplar her ne kadar sol gruplar ile örtüşen Alevilik algısını silmek için Birlik Partisini kurmuş olsalar da neticede 1960-1980 yılları arasında gerçekten de Alevilerin bir bölümü sosyalizme yönelerek dini kimliklerini terk ettiler. 1980'lerin sonunda sosyalizmin çökmesi ile bu sistemin Aleviler üzerindeki hükmedici rolü yıkıldı. 1970'ler boyunca sol partilerde Aleviliği ihmal eden ve sosyalizmi önceleyen politika yürüten Alevi önderler, 1980'lerde bunu hata olarak gördüler ve bundan sonra kendilerini solcu olarak değil Alevi olarak tanımlamaya başladılar (Çamuroğlu, 1999: 96-97). Ancak gerçek olan şu ki o dönem içinde Aleviler sol gruplar olarak yorumlanmışlardır. Alevi-Sünni çatışmasının ilk sivil ayağını oluşturan olay, tam da bu dönemde Muğla'ya bağlı Ortaca bucağında 1966'da meydana gelmiştir (İzmir, 2016: 9).

1968 yılına gelindiğinde ise gençliğin fikri yapısında TİP egemendi. Ancak TİP'in kontrolünde olan öğrenci birliklerinden Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun başkanlığına TİP'in ılımlı politikasına karşı olan öğrenci liderleri geçti. Bu liderler öncülüğündeki öğrenci birlikleri TİP çizgisinin dışına çıkarak militan hareketlere yöneldi. Bu sosyalist öğrenci birliklerinin etkilendiği üç kaynak ise şunlardı. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Che Guavera ve Mao Tse-Tung. Bu kaynaklardan esinlenen bazı sosyalist öğrenciler o dönemde El-Fetih kamplarında askeri eğitim görüyordu. Bu öğrenciler daha sonra ülkeye dönerek öğrenci olaylarında bulundu (Bozkurt C., 2017: 69). Amerikan karşıtlığının ve sosyalist hareketlerin yoğunlaştığı bu dönemlerde, CKMP Mardin milletvekili Rıfat Baykal tarafından 1968'de İzmir'de gençlere yönelik komando kursu açıldı. CKMP lideri Alparslan Türkeş, komünistlerin gerçekleştirdiği sokak eylemlerinin memleketi sahipsiz gösterdiğini ancak bu komando kamplarının onların dilinden konuşacak milliyetçi gençlerin yetiştirildiği yerler olduğunu söylemiştir (Feyzioğlu, 2003: 48-49). Türkeş'e göre CKMP'nin Komando kapları, ülkede oluşmaya başlayan komünist gençliğinin karşısına milliyetçi gençliği çıkararak meşru müdafaa hakkını kullanmaktadır (Şanlı, 2017: 363). Böyle bir ortamda İslami-milliyetçi söylem ile sol düşünce 1960'ların sonlarından 1980'e kadar bir çekişme ortamına girmiştir. Siyasi argümanlar toplumsal eylemlerin oluşmasında etkili olduğu kadar kültürel argümanlar da toplumsal eylemlerin oluşmasında etkilidir. Çünkü her toplumsal hareket kültürel ortamın müsait olduğu süreçte meydana gelmektedir. Solun yükseldiği bu dönem aynı zamanda sosyalizm tehdit olarak gösterilmekteydi. İşte bu nedenle bu dönemde Ahmet Uysal'ın da dediği gibi sol kendi destekçisini halk içinde yeterince bulamamıştır (Ahmet Uysal, 2016: 96). Siyasi argümanların hazır olduğu böyle bir dönemde ülke atmosferinin kutuplaşmalı sürece girmesiyle de toplumda ilk önce bölünmeler sonrasında da çatışmalar başladı.

1965'te 92 öğretmen tarafından Türkiye Öğretmen Sendikası (TÖS) kuruldu. TÖS'nin devrimci ve sol görüşlü yönetim tarafından idare edilmesinden rahatsız olan bir grup öğretmen tarafından bu sendikadan ayrı söylemde Milliyetçi Öğretmenler Birliği (MÖB) kuruldu. Böylece ilk ideolojik bölünme öğretmen örgütleri arasında 1960'tan sonra oldu. TÖS, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında Ankara 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nce sosyalist faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Ancak onun yerine sendika adı ile olmasa da sayıca daha fazla üyeye sahip olan Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) kurulmuştur. TÖB-DER'in sol bir kuruluş olduğu

düşüncesiyle onun karşısına milliyetçi kuruluş olan Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği (ÜLKÜ-BİR) ile sağ görüşlü Hürriyetçi Öğretmenler Yardımlaşma ve Dayanışma Birliği (HÜR-ÖĞRETBİR) kuruldu (Yıldırım, 2013). Emniyet teşkilatında ise sol görüşlü ve “*Halkın Polisi*” sloganı ile anılan Polis Derneği (POL-DER) üyesi polisler ile ülkücü/milliyetçi ideolojiye sahip ve “*Türk Devletinin Polisi*” adıyla anılan Polis Birliği (POL-BİR) üyesi polisler yer almaktaydı (Dikici, 2017). Bu dönem zarfında sol tarafından öğrenci dernekleri, İşçi sendikası, Memur sendikası, polis derneği veya öğretmen sendikası gibi hangi alanda bir örgüt kurulursa onun karşısına MHP tarafından muadili bir sendika, dernek veya örgüt kurulmaktaydı (Aydın ve Taşkın, 2020: 197).

Kutuplaşmanın artarak cephe siyasetine dönüştüğü 1971 yılı içerisinde Hatay Kırıkhan’da Alevi vatandaşlara yönelik ikinci bir eylem gerçekleşti. Artık ülke iki kutuplu bir hal almıştı ülkedeki sağ-sol çekişmesi ve örgütlenmesi lise öğrencilerine kadar yayılmış, bölünme toplumun her kesimini sarmış durumdaydı. 1970’li yıllar sadece sokak eylemleri ve terör olaylarının arttığı bir yıl olmadı aynı zamanda Ermeniler tarafından Türk diplomatlarına yönelik art arda suikastların olduğu bir yıl oldu (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 329).

Bununla birlikte dönem içerisinde sadece sol ve sağ örgütlenmeler değil farklı girişimlerde yaşandı. Örneğin sağ-sol çekişmesinin sokaklarda yaygınlaştığı I. MC Hükümeti döneminde TİP’in etkinliklerinden, Doğu Mitinglerinden ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları’ndan (DDKO) etkilenen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Abdullah Öcalan, Kürtçülük faaliyetlerine katılmıştır. Sonradan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne geçiş yapan Öcalan, 1975 ve 1976 senelerinde Ankara Dikmen’de PKK Terör Örgütü’nün kurulduğu toplantılar olarak kabul edilen “*Dikmen toplantıları*”na katılmıştır. İlerleyen zamanlarda bu teşkilat üyeleri Ankara Dikmen’de gerçekleştirdikleri toplantıların ardından Apocular olarak anılmaya başlandı (Ertem , 2012: 151-153).

Dönemin özelliklerinden birisi de özellikle gecekondu mahallelerinde kimi yasal olan kuruluşlar da dahil olmak üzere yasadışı faaliyetler yürüten örgütler bulunmaktaydı. Bu gecekondu mahalleleri “*Kurtarılmış Bölge*” olarak adlandırılıyordu. Karşıt grupların giremediği ya da barındırılmadığı bu bölgelerin oluşmasında birçok araştırmacıya göre

devlet kurumlarının aksaklıkları veya marjinal grupların kışkırtmaları etkili olmuştur (Keleş ve Unsal, 1982: 37).

1968’de artan öğrenci olaylarının 1970’li yıllarda şekil değiştirerek, toplumsal şiddet olaylarına 1975’ten sonra ise hızla siyasal şiddet olaylarına dönüştüğü gözlenebilmekteydi. Toplumsal hareketlerin bu dönüşümüyle ilgili farklı görüşlerde yazılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır. Kimi araştırmalar, sol örgütler ile sol içindeki bölünmelerin ve kentleşme, göç gibi sosyolojik etkenlerin şiddet olaylarındaki bu dönüşümde etkili olduğunu açıklamaya çalışırken, kimi çalışmalar ise daha çok bu dönüşümü Kemalist modernleşmenin miras bıraktığı kültür üzerinden ele almaktaydı (Yılmaz A.G., 2015: 222-225).

Orhan Apaydın eserinde 1968’den 1978’e kadar işlenmiş olan siyasi cinayetlerin dökümünü yapmıştır. Apaydın’ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre cinayetlerin 1975’te 37, 1976’da 108, 1977’de 319 ve 1978’de 879 kişiye kadar çıktığı ve sürekli yükseldiği görülmektedir (Apaydın, 1979: 244). Bu yıllarda terör ve cinayet artık ülkenin her yanına yayılmıştır. Üstelik bu çatışma ortamının durdurulması için 1976 senesinde evlatlarını sağ-sol çatışmalarında kaybeden yaklaşık 2000 kadın Ankara Tandoğan meydanından Kızılay’a kadar yürüyüşe geçti. Evlatlarını kaybeden annelerin gerçekleştirdiği “*Evlat Acısına Son Mitingi*” sırasında I. MC Hükümeti aleyhine sloganlar atılmıştır. Aynı sene İstanbul Barosu’nun öncülük ettiği “*Kan Dökmeye Son, Hukuka Saygı*” yürüyüşüne avukatlar cübbeleriyle katıldı. Bu yürüyüşü TÖB-DER de desteklemiştir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005).

Bu dönemde artık ülkede siyasi istikrardan söz edilememektedir. Mecliste partiler arasında yaşanan kavgalar sokaklara taşdı. 1980 yılına kadar cinayetler ve sokak eylemleri artarak devam etmiştir. Olaylar artık tanınmış kişilere yönelik suikastlar ve toplu eylemler şeklinde sürmeye başladı. 16 Mart 1978’de İstanbul Üniversitesi’nde sol görüşlü öğrencilerin üzerine bomba atıldı. Üniversite sol öğrenciler tarafından işgal edildi. Daha sonra İstanbul Ümraniye’de Ülkücü işçilerin kaldığı eve düzenlenen saldırı sonrasında 5 kişi öldü. Anarşi olaylarını araştıran Savcı Doğan Öz, evinde ülkücü İbrahim Çiftçi tarafından öldürüldü. Bu siyasi cinayetler solu desteklediği düşünülen bir hükümetin başta bulunduğu bir dönemde gerçekleşmekteydi. Bu dönemde ülkücülere yönelik saldırılardan şikayet eden MHP lideri

Alparslan Türkeş de ülke genelinde bütün milliyetçilerin katılmasını istediği protesto yürüyüşü başlattı. Olaylar artık üst düzey devlet ve teşkilat yöneticilerine yönelik suikastlarla karşılıklı oç alma şeklide yürütölmekteydi. Öğrencilere yönelik saldırılar toplu infazlar şeklinde yaşanmaktaydı. En son Ankara’da aynı evde bulunan sol görüşlü yedi öğrenci toplu şekilde öldüröldü. Bu saldırılar karşılıklı olarak, daha çok sol ile milliyetçi gruplar arasında geçmekteydi. 1978’in Nisan ayından sonra ise saldırılar Alevi topluluklar üzerine olmaya başlamıştır. İlk olarak Malatya’da başlayan olaylar sırası ile Sivas, Kahramanmaraş ve son olarak da Çorum’da yaşanmıştır. Alevi-Sünni çatışması olarak bilinen bu hadiselerde daha çok ölkücülerin yer aldığı iddia edilmektedir (Yavan, 2018: 95-96).

Sonuç olarak ulus devlet inşasından sonra çok partili hayata geçişle tek parti döneminde uygulanan politikalardan sapılması askeri bir darbeyi ardından yeni bir anayasayı gerektirmiştir. Bu anayasanın da düzeni rayına oturtamadığı görölmüş Çorum olayları sonrasında da tekrardan darbe olmuş ve yeni bir anayasa ilan edilmiştir. 1960’tan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrası ilan edilen 1982 anayasasına kadar olan süreci Kemal Karpat şu şekilde değerlendirmektedir: *“Anayasanın, özellikle 1960-82 döneminde sürekli değiştirilmesi, yalnızca toplumsal yapıdaki hızlı değişimin değil, bu yapı ile politik sistem arasındaki önemli uyumsuzluğun da bir sonucudur. Bu politik sistemin Cumhuriyetçilik ve ulus-devlet gibi birtakım özellikleri, ona güç, istikrar ve süreklilik kazandırmıştır. Fakat çeşitli iktidarların, grupların ve bireylerin kötüye kullandığı hak ve özgürlükler ile düzenleyici kurumlar, sürekli bir ilerleme ve gerileme içine sıkışmıştır.”* Karpat’a göre istikrarsızlıktan kurtulabilmenin yolu geleneksel yapıya yaslanmayı bırakarak sosyo-politik değişime ayak uydurmaya bağlıdır (Karpat, 2020: 7).

Göröldüğü üzere bu tez çalışmasının konusu, geçmişte yanmış toplumsal bir hadisenin ortaya çıkışına sebep olan etkenlerin, olay sırasında yaşananların ve olayın sonuçlarının analizine dayanmaktadır. Bu sebeple yapılan tez çalışmasında yararlanılan materyaller içerisinde, birinci el kaynak özelliği taşıdığından dolayı yoğunluklu olarak olayın geçtiği dönemde basılan ve olaylar ile ilgili bilgi veren gazetelerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte Emniyet Genel Müdürlüğüne Çorum Olayları ile ilgili dosyalara erişme talebi başvurumuz olumsuz sonuçlanmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğünün yaptığı açıklamaya göre kurumlarının arşivinde Çorum Olayları ile ilgili bilgi ve belge bulunmamaktadır.

Gazeteler dışında yararlanılan diğer materyaller ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, olayları yaşamış kişilerin röportaj sırasında anlattıkları veya olaylar sırasında bölgede çalışan devlet görevlilerinin yazdıkları hatıratlar, TBMM Komisyon Raporları, konu ile ilgili bilgi veren dergiler, kitaplar, bilimsel tezler ve makaleler yer almaktadır. Ayrıca olayı bizzat yaşamış ve o dönemde farklı siyasi görüşte olan kişilerle de çeşitli görüşmeler yapılarak bu mülakatlar teze taşınmıştır. Ancak mülakat yapılan kişi sayısı çok sınırlı kalmıştır. Çünkü olayı yaşayan kişilerden pek çoğu olayla alakalı sorulara cevap vermek istemediği gibi sorulara cevap verenler de isimlerinin hiçbir şekilde hiçbir yerde geçmesini istemediklerinden bu kişilerin verdikleri bilgiler çalışmaya yansıtılamamıştır. Dönemin tanıklarından Ethem Erkoç¹ ise birçok soruyu cevaplandırmakla birlikte konuyla ilgili bir kitap yayınlayacağından ötürü bazı bilgilerin tezde geçmesini kabul etmemiştir (Erkoç E., 11.04.2021).

Yapılan tez çalışmasında ele alınan konunun net şekilde belirlenmiş bir başlangıç noktasının bulunmaması ve nicel araştırma yöntemlerinde görüldüğü gibi değişmeyen kurallara sahip olmamasından dolayı çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın verileri literatür taraması ve doküman incelemesi yolu ile bizzat tezi hazırlayan tarafından elde edildiği gibi olayların görgü tanıkları ile çeşitli mülakatlar da yapılmıştır.

Ulus devletin kuruluşundan Çorum Olaylarına kadar geçen süreçte toplumun geçirdiği ideolojik dönüşümlerin yansıtılabilmesi niyetiyle o dönemleri anlatan literatürdeki kitap, dergi, tez ve makaleler taranarak, ilgili olanları okunmuştur. Bu sayede sürecin siyasi ve toplumsal atmosferi hakkında bilgi edinilmiştir. 1960 ve 1980 yılları arasını kapsayan bu süreç kutuplaşmış ideolojilerin çatıştığı dönemi kapsadığından, ulaşılan kitap ve makalelerden dönemin ideolojileri ile ilgili bilgiler karşılaştırmalı olarak sebep sonuç ilişkisi içinde analiz edilmiştir.

Bu çalışmada yoğunluklu olarak ulusal ve yerel gazeteler incelenmiştir. İzmir Milli Kütüphanesi ile Ankara Milli Kütüphanesi süreli yayınlar arşivleri taranarak ulusal basında olayı anlatan gazete dokümanları tarafımızca fotoğraflanmıştır. Bunun yanında Çorum İl Halk Kütüphanesi arşivinde bulunan yerel gazetelerden de bilgi ve dokümanlar aynı

¹ Ethem Erkoç, Çorum Olaylarının ortaya çıktığı dönemlerde bu bölgede öğretmenlik mesleğini icra etmekteydi. Olayların yakın tanıklarından birisidir (Erkoç E., 11.04.2021).

şekilde fotoğraflanarak temin edilmiştir. Temin edilen bu yerel ve ulusal gazetelerden olayın seyri takip edilmiş, hükümet yetkililerinin, dönemin siyasi parti başkanlarının ve siyasi partilerin olaylarla ilgili açıklamaları karşılaştırmalı ve derinlemesine analiz edilmiştir.

Üç bölüm şeklinde hazırlanan bu tezin I. bölümünde Atatürk ve tek parti döneminde sürdürülen, laik ve milliyetçilik esaslarına dayalı ulus devlet inşası sürecinin çok partili hayat ile geçirdiği sapmalar vurgulanmaya çalışıldı. II. bölümde, çok partili hayata geçişle birlikte ulus devlet inşasında vurgulanan milliyetçilik ve laiklik ilkelerindeki sapmaların oluşturduğu toplumsal ve siyasi çekişmeler ile bu çekişmeler neticesinde ortaya çıkan ideolojilerin 1960-1980 yılları arasındaki eylemleri sunulmaya çalışıldı. Ayrıca bu dönemde Alevilerin yer aldığı grupları ve bu grupta yer alma nedenleri açıklanmaya gayret edildi. III. bölümde ise bugüne kadar yaşanan sürecin Alevi vatandaşlara yönelik saldırılara etkisinin olup olmadığı gösterilmeye çalışıldı. Bununla birlikte sürecin Çorum Olaylarına etkisini, Çorum Olaylarının ortaya çıkış süreci, gelişimi ve sonuçları belirtmeye özen gösterildi. Son olarak bu bölümde olaylar sırasında görev yapan devlet görevlilerinin, siyasi parti liderlerinin ve dönemin askeri yetkililerin olaylarla ilgili açıklamalarına da yer verilerek çalışma nihayete erdirilmiştir.

2. ULUS DEVLET İNŞASI ÇALIŞMALARI VE VATANDAŞLIK KAVRAMI

2. 1. Ulus Devlet Kavramı

Ulus devlet inşasını tanımlamaya başlamadan önce bu yapıyı ortaya çıkaran ulus ve devlet kavramlarını incelemek, konuyu daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır. Kemal Gözler'in tanımıyla bakacak olursak “*ulus kavramı batı dillerindeki ‘nation’ sözcüğüne karşılık kullanılmakta olup, aynı kökten gelen insan topluluğu anlamındadır.*” (Gözler, 2006: 43) Aynı şekilde devletin tanımlamasını da Gözler'in deyiimiyle yapacak olursak, “*Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.*” Gözler devlet tanımlamasında üç unsuru ele almaktadır. Ona göre bu üç unsurla çeşitli devlet tanımlamaları yapılabilir. Bunlar millet, ülke ve egemenlik unsurlarıdır (Gözler, 2007: 4).

Ulusların ortaya çıkışı ile ilgili ise birçok kaynakta farklı açıklamalar bulmak mümkünse de uluslaşma olgusunun üzerinde uzlaşılmış bir tanımlama yoktur. Dahası ulus, ulusçuluk ve ulus devlet kavramlarını da yine her bilim dalı farklı biçimde tanımlamıştır. Ulus, ulusçuluk ve ulus devlet kavramlarının içerikleri de bu farklı tanımlamalar sayesinde oluşturulmuştur. Bu noktadan hareketle ulus devletin nasıl oluşturulacağı ve ulus devletin amacının ne olacağı şu şekilde ifade edilebilir. “*Yeni bir siyasal organizasyon biçimi olarak ulus devlet, ulusçuluk aracılığıyla ortak bir ideolojik kimliği bütün topluma yaygınlaştırarak bütünleşmeyi korumayı amaçlamaktadır. Özellikle dil, tarih, vatan, halk kültürü ve din standartlaştırılarak ulusal bütünlük sağlamaya çalışmaktır*” (Özdoğan, 2015: 229).

Görüldüğü gibi ulus devlet şeklinde ortaya çıkan topluluklarda birlikteliğin korunabilmesi için siyasi gücü elinde bulunduran yöneticiler toplumun davranışlarının aynı yönde, duyguda ve düşüncede olmasına çalışırlar. Bunun için dil, tarih, vatan, halk kültürü ve din belli kalıplar çerçevesinde sunulur. Sunulan kalıplar ne kadar çok kişi tarafından öğrenilir ve benimsenirse devleti oluşturan topluluk o derecede güçlü ulus devlet haline dönüşecektir. Ulus devlet iddiası ile ortaya çıkan topluluklarda devlet, halka bu değer kalıplarını sunmakla ve bu değer kalıplarını önemsemekle mükelleftir.

Ulus devlet, günümüze yakın bir dönemde ortaya çıkmış modern bir olgudur. Ancak filizlenmesine, büyüüp gelişimine katkı sağlayan birçok olay meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi ise 1648 yılında imzalanan Westphalia “Vestfalya” Antlaşması’dır. Ortaçağ’da halkın kilise ve din adamlarına olan inancı büyüktü. Devletin varlığını sürdürmesindeki en büyük güç kiliseydi. Yaşanan her bir gelişme bir sonrası için büyük bir zemin oluştuyordu. Coğrafi keşifler sayesinde bulunan yeni yerler, ganimetler belirli bir kesimi çok zenginleştirmiş ve güçlendirmiştir. Bu durumun sürekliliği, devamında Rönesans ve Reform hareketlerinin yaşanmasına öncülük etmiştir. Yaşanan Westphalia Barışı ile Avrupa’da Feodalist sistem yerini ulus devlete bırakmıştır (Topuz, 2016: 19).

Ulus Devlet’in ortaya çıkışı 16. ve 18. yüzyıl Batı Avrupası’nda gerçekleşmiştir. Fransa’da mevcut bulunan mutlak monarşinin devrilmesi ile artık Ortaçağ’ın yerini Yakınçağ almıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda yıkılan mutlak monarşi ile ulus devletlere dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik birçok faktör bulunmaktadır.

Ulus devletin oluşumunun gelişim süreçleri ise şu şekilde sıralanabilir: İmparatorluklar ile başlayarak sırasıyla Feodal sistem, Standestaat düzeni, mutlak devlet ve ulus devletlerdir. İmparatorluk süreci hakkında net bir tarih vermek pek mümkün olmasa da Batı Roma’nın yıkılması ile son bulduğunu söylemek mümkündür (Erkış, 2013: 57).

Ulus devletin başka bir tanımlamasına bakılacak olursa: *"Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgu"* (Guibernau, 1997: 93). Bu açıklamaya göre iktidarı veya yönetme gücünü elinde tutan yönetici güç, halkını yeni değerler oluşturarak veya halkının unutulmuş kimi efsanelerini tekrardan hatırlatarak ülke vatandaşlarını bir arada tutacak kavramlar üretir. Oluşturulan bu yeni değerlere veya hatırlanan mitlerle birbirine bağlı bir ulus meydana getirilmiş olur. Böylece sınırları belirli toprak parçası içinde aynı değerlere sahip çıkan halkın oluşturduğu topluluk, ulus devlet haline dönüştürülür.

2. 1. 1. Osmanlı Devleti'nde Türk Ulus Devlet Fikrinin Ortaya Çıkışı

Türk toplumunda ulus devlet anlayışının doğuşuna zemin hazırlayan etkenler Osmanlı Devleti zamanında ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti birçok ulusu içerisinde barındıran kozmopolit bir ülkedir. Avrupa'da başlayan imparatorlukların ulus devletlere dönüşümü, çok uluslu olan Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir.

Osmanlı yöneticileri, devletin son dönemlerine doğru Avrupa karşısındaki güçsüzlüğünü giderebilmek amacıyla Batılılaşma tarzında yeniliklere girişmiştir. Yapılacak yenilikler, başlangıçta Avrupa'dan lüks mallar ithal etmek şeklinde anlaşılmış, köklü ve kalıcı değişiklikler meydana getirebilecek ıslahatlar ise kendi güçlerini sarsacağını düşünen tutucular tarafından engellenmiştir. Ancak yeniliklerde ısrar eden reformcu gruplar, Osmanlı toplumunda Batılılaşmanın, toplumu değiştirerek yeni bir devlet kurma ve yeni bir toplum meydana getirme ile sağlanabileceği düşüncesindeydiler. Bunun için önce sınırsız yetkiye sahip padişahın ve onun tutucularının gücünün kırılması gerekiyordu. Yenilikçilere bu fırsatı Fransız İhtilali sağladı. Fransız İhtilali ile Osmanlı'da bulunan birçok ulus kendi devletlerini kurmak için ayaklanmalar çıkartınca, Osmanlı Devleti yöneticileri ülkenin bölünmesini ve dağılmasını engellemek için padişahın yetkilerinin de kısıtlanacağı yeniliklere giriştiler. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanları ile yapılan yeniliklerle padişahın yetkileri kısıtlanmış olsa da devlet dağılmaktan kurtulamamıştır (Ahmad, 2017: 34-42).

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilan edilmesinin başka bir sebebi de Osmanlı Devleti'ni gayrimüslimlerin hakları konusunda sıkıştıran Avrupalı Devletlerin baskısından kurtarabilmek en azından bu baskıları azaltabilmektir. Bu fermanlar, Osmanlı halkına Müslümanların ve Müslüman olmayanların eşitliği olarak sunuldu. Fermanlar Müslüman ve Müslüman olmayan halklara eşit siyasi haklar da vermekteydi. Ancak ilan edilen fermanlar Osmanlı toplumunu birleştirmek yerine toplumsal ayrışmayı hızlandırdı. Ziya Gökalp gibi kimi aydınlar bu fermanların sağlayacağını düşündükleri eşit toplum masalına sadece Türklerin inandığından bahsetmiştir (Köseoglu, 2020: 217-218).

Osmanlı Devleti yöneticileri, farklı uluslardan oluşan Osmanlı idaresindeki halkı bir arada tutabilmek ve onlara kendi ulusal kimliklerini aşan bir aidiyet aşlamak için vatandaşlık

kavramını “*Osmanlıcılık*” ideolojisine dayandırmıştır. Aidiyet oluşturmak amacıyla yapılan Tanzimat ve Islahat fermanları yeterli gelmemiş, sonrasında I. ve II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Tüm bu uygulamalara rağmen Osmanlı Devleti’ndeki tüm halkların eşit şekilde siyasi hayata katılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar, Osmanlı içinde yer alan milletleri kendi ulus devletlerini kurma idealinden alıkoyamamıştır (Polat E., 2011: 133).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, idaresi altındaki farklı ulusları bir arada tutabilmek ve devletin dağılmasını engellemek için Osmanlıcılık ideolojisini vatandaşlık kavramı gibi kullanmıştır. Bunu yaptığı yeniliklerle sağlamaya çalışsa da ne farklı milletten olan halkları bir arada tutabilmiş ne de devleti dağılmaktan kurtarabilmiştir. Bu sebeple Osmanlıcılık düşüncesinin dışında İslamcılık ve Türkçülük gibi çeşitli akımları da denemiştir.

Osmanlı Devleti’nde yetişmiş fakat Avrupa’da eğitim görmüş Genç Osmanlı aydını, Fransız İhtilali’nin yaydığı milliyetçilik akımının etkisinden rahatsız olmuştu. Çünkü ilk olarak Sırp’lar ardından Yunanlılar ve Bulgarlarla gerçekleşen Osmanlıdan ayrılıp bağımsız devlet kurma hareketleri, Osmanlı Devleti’ni git gide parçalanmaya götürmekteydi. İşte bu nedenlerle genç aydınlar, Jön Türk hareketini başlattılar. Jön Türk hareketinin asıl amacı devleti nasıl kurtarıyoruz sorusunu cevaplamak ve devleti dağılmaktan kurtarmak amacıyla içinde barındırdığı tüm ulusları birbirine bağlayacak ortak söylemi bulmaktı. İlk olarak imparatorluğun farklı etnik ve dinsel gruplarını bir arada tutmak için oluşturulan bu söylem Osmanlıcılık olmuştur (Zürcher, 2015: 338-340).

Aslına bakılırsa Jön Türkler, Avrupa’yı örnek aldılar. Saltanata ve Osmanlı sultanına sadık olan bu harekete göre devlet kurtarılacak ise padişahın yetkileri anayasal bir düzenle kısıtlanmalıydı. Jön Türk aydınları Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi yeniliklere bu sebeple önderlik etmişlerdir (Ahmad, 2017: 37-41). Bu sayede Osmanlı toplumunu oluşturan her vatandaş çeşitli haklara kavuşarak içinde bulunduğu toplumla bağlarını kuvvetlendirebilecekti.

Osmanlıcılık düşüncesi ilk olarak II. Mahmut zamanında ortaya atılmıştır. Bu düşünce, Balkanlarda çıkan ulus devlet kurma isyanlarının şiddet yoluyla önlenemeyeceğini anlayan padişahın, tebaasındaki halkı ayırmayarak birlikte tanımlayabileceği “*Osmanlı Milleti*” oluşturma amacı neticesinde ortaya çıkmıştır (Demir Ş., 2011: 336). Jön Türkler göre

Müslüman olan veya olmayan herkese eşit haklar verilirse Osmanlı'daki halkın bağlılığı sağlanabilecekti. Bu fikir, 1908'de II. Meşrutiyeti gerçekleştiren hareketin de resmi ideolojisiydi (Zürcher, 2015: 341).

İsyen hareketlerinin oluşmaya başladığı bir dönemde 1869'da Osmanlıcılık düşüncesine uygun olarak çıkartılan “*Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*” Osmanlı toprakları içinde yaşayan herkesi din ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı uyruğu saymaktaydı (Polat E., 2011: 135). Bu kanuna göre artık Osmanlı Devleti içerisindeki halkın vatandaşlık tanımı dine ve inanca göre yapılmayacaktır. Böyle bir gelişmenin Osmanlı tebaasının kaynaşabilmesi açısından olumlu olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte Osmanlıcılık ilkesini yaşatabilmek için padişahlar ve Osmanlı devlet adamları tarafından gayrimüslimlere, Müslümanlara göre daha çok ayrıcalık verilmesi, Namık Kemal gibi Osmanlıcılık akımını savunan dönemin aydınları tarafından, toplumda ayrılık oluşturduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Şu da bir gerçektir ki dönemde Türklük ve Müslümanlık iç içe geçtiğinden Türk kimliğinin oluşması gecikmiştir. Aslına bakılırsa bu dönemdeki uygulamalarda asıl amaç kozmopolit yapıdaki toplumu dağılmaktan kurtaracak ve halkı bir arada tutacak söylemi bulmaktır.

Tüm bu çalışmalara rağmen Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'nda yenilmesi sonrasında bu düşünce “*Osmanlıcılık*” önemini kaybetmiştir (Şerif, 2011: 341-343). Osmanlıcılık akımının başarısız olmasına etki eden farklı ve önemli etkenlerden birisi de devleti dağılmaktan kurtarmak için ortaya çıkarılan bu akımın gayrimüslimler tarafından kabul edilmemesi ve devlet içerisindeki hâkim tebaa rolünü kaybetmek istemeyen Türk-Müslüman halk tarafından da benimsenmemesidir.

Osmanlıcılık ideolojisinin isteneni verememesi neticesinde İslamcılık formülü ortaya atılmıştır. İslamcılık akımını milliyetçilik olarak yorumlayan Yavuz Çiller “*Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları*” adlı makalesinde milliyetçiliğin vatanseverlik veya bir ırkın üstünlüğü olmadığını açıklayarak, milliyetçiliği iki gruba ayırmaktadır. Çiller'e göre ilk grupta yer alan milliyetçilik Fransa'da gelişen, katılımın veya katılmamanın serbest ve halkın iradesine bağlı olduğu bir milliyetçiliktir. Bu milliyetçiliği sivil milliyetçilik olarak tanımlamıştır. Sivil milliyetçilikte iktidar, meşrutiyetini milli iradede alır, halk istediği müddetçe iktidar meşrudur. İkinci

grupta yer alan milliyetçilik ise Almanya’da ortaya çıkan, etnik-doğu tipi milliyetçiliktir. Katılım tercihe bağlı değildir, zorunludur ve doğum ile gerçekleşir. Bu nedenle buna doğu tipi ya da etnik milliyetçilik denir. İktidar ise o toplumun üyesi ise meşrudur yani o topluluğun parçası olduğu için meşru görülür.

Çiller’in dediklerinden yola çıkılırsa, İslamcılık ile ilgili olarak bu akımın nasıl bir milliyetçilik içinde yer aldığı sorusu ortaya çıkıyor. Kendisinin verdiği cevaba göre, Osmanlı Devleti, sınırları içinde yaşayan milleti nesnel bir öze indirdiğinden İslamcılık akımı, Almanya’da ortaya çıkan doğu tipi milliyetçilik gibi görülebilir. Fakat Çiller, bunun yanlış bir tespit olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Balkanlardaki Sırp, Bulgar ve Yunan milletlerinin Osmanlı Devleti’nden ayrılarak bağımsız devlet kurmaları Osmanlı’da kalan ulusların çoğunluğunun Müslüman olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı İslamcılığın ortak bir kimlik oluşturmada daha çekici olduğunu düşünerek, İslamcılığın Fransa’da ortaya çıkan sivil milliyetçilik olduğu kanaatindedir (Çiller, 2015: 45-50).

Zürcher’in tanımlamasına göre İslamcılık, Müslüman topluluğu kendi temeli olarak aldığından Osmanlı Devleti’nin yeniden doğuşu için İslami değerleri ön koşul kabul etmiştir. Böylece İslamcılık, II. Abdülhamid’in Panislamizm politikası ile devlet desteği kazanarak yaygınlaşmış ve bu politika ile II. Abdülhamid, dünyadaki İslam coğrafyasına seslenmeyi amaçlamıştır (Zürcher, 2015: 341). Bu sayede devletin Müslüman vatandaşlarını bir arada tutarak dağılması engellenmek istenmiştir. Bu akımın yürütücüsü ve yaygınlaştırıcısı olarak kabul edilen II. Abdülhamit’in Arap ileri gelenlerini Osmanlı idaresinde önemli görevlere getirmesinin nedeni bu olsa gerektir. Fakat tüm bu çabalara rağmen I. Dünya Savaşı’nda devletin içerisinde oldukça kalabalık olan Müslüman Arap milletlerinin isyanları ve bağımsız ulus devlet kurma girişimleri gösterdi ki devletin resmi ideolojisi olan İslamcılık akımı da tıpkı Osmanlıcılık akımı gibi birleştiricilik vasfını etnik milliyetçiliğin yerine geçirememiştir. Böylece bu akım da Osmanlı tebaasını bir arada tutma becerisini gösteremediğinden ve Arapların Osmanlı’dan ayrılması ile geçerliliğini yitirmiştir (Çiller, 2015: 45-57).

Osmanlıcılık ve İslamcılık hareketlerinin başarısız olmasına rağmen Jön Türkler, devletin nasıl kurtarılacağına dair arayışlarını bırakmamışlardır. Jön Türk hareketi içinde yer alan muhafazakâr ve radikal grupların her ikisi de bir değişimin zorunlu olduğunu

düşünmekteydi. Osmanlıcılık Balkan Savaşları sonrasında önemini yitirmişti. Jön Türkler her ne kadar seküler bir politikadan ve eğitimden yana olsa da Avrupalı devletlerin ülkeyi parçalamaya götüren saldırılarına karşılık İslamiyet'in savlarını savunmak durumunda kalmıştır. Dinin de milliyeti temsil eden dil ve kültür gibi bir unsur olduğunu savunmuşlardır. Bu süreci engelleme potansiyeli bulunan din adamlarını yanlarına çekebilmek için Kuran-ı Kerim'i tekrardan yorumlamaya girişmişler ve milliyetçiliğe İslam'ın karşı olmadığını ispat etmeye yönelmişlerdir (Ulusoy, 2016: 536-537). Ancak “31 Mart Vakası” adı ile anılan ve anayasanın yerine şeriatın gelmesini isteyen gericilerin öncülüğünde başlayan, İstanbul askeri garnizonunun da katıldığı ayaklanma, dinin siyasal amaçlarla nasıl sömürülebildiğini gösteren bir olay olarak hafızalara kazınmıştır (Ahmad, 2017: 49-50). Aynı zamanda bu “31 Mart Vakası” Jön Türklerin ve milliyetçi grupların tepkisiyle karşılaşmış, Panislamizm'in devleti kurtarmada bir çözüm olamayacağını göstermiştir. Laik aydınlar arasında hala Panislamizm akımını savunanlar bulunmakla birlikte Sultan II. Abdülhamid de bu akımın savunuculuğunu iktidarı boyunca sürdürmüştür. Osmanlı Devleti tarafından 1914'teki I. Dünya Savaşı sırasında Panislamizm akımını kullanmak için cihad ilan edilmiştir. Fakat Osmanlı içinde yer alan Arapların İngilizlerle birlikte hareket etmesi ve Arnavutluk'un bağımsız devlet kurarak imparatorluktan ayrılması, İslamcılık ideolojisinin devleti kurtaracağı fikrinin sonu olmuştur (Ulusoy, 2016: 537-538).

Görülen o ki ne Osmanlıcılık ne de İslamcılık akımı Fransız ihtilalinin yaymış olduğu Ulusçuluk fikrinin Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz etkisini gidermede etkili olamamıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinden bir grup, Osmanlı Devleti'nin birliğini sürdürebilmesi için bir şeyler yapmak niyetiyle İttihad-i Osmani adında bir cemiyet kurmuştur. Öğrencilerin kurmuş olduğu bu gizli teşkilat daha sonra Paris'te Osmanlı aydınları tarafından kurulmuş olan Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir. İki teşkilatın birleşmesi neticesinde oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek için Türkçülük ideolojisiyle çalışmalara başlamıştır. Gerçek olan şu ki çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bu cemiyette, Osmanlı'nın bütünlüğünü ve meşruti yönetimi savunan Müslüman Arap vatandaşları hatta gayrimüslimler de yer alabilmekteydi. Ayrıca bu cemiyet, Türkçülüğü ve Türk milliyetçiliğini devletin temeli kabul etse de ilk dönemlerinde bunu açıkça dillendirmemiş, Osmanlı Devleti'nin bekası için bunu dillendirmekten de uzak durmuştur. Kısaca İTC, devletin dağılmasını neden

olmamak için 1908'e kadar Osmanlı Devleti'nin birliğinden ve anayasal yönetimden bahsetmiştir (Semiz, 2014: 218-225).

Zürcher'e göre: *“1908'den 1913'e kadar ülkede en güçlü siyasal güç olan İTC'nin eylemcileri, Ocak 1913'te yaptıkları darbeden Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda yenildiği Ekim 1918 dönemine kadar iktidar tekelini elinde tuttular.”* (Zürcher, 2015: 346) Böyle bir siyasal güce sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin 1911'de yapılan Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913'te art arda yapılan I. ve II. Balkan Savaşları ile homojenleşecek şekilde küçüldüğünü görmüştü. Fakat İTC, farklı etnik kökene ve dini inanca sahip vatandaşların devletten kopması nedeniyle Osmanlı'nın giderek homojenleşmesine ve cemiyet üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturmalarına rağmen, Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerini terk edemiyordu. Her ne kadar cemiyet üyelerinin büyük çoğunluğu Türklerden oluşsa da zaten bunlar kendilerini öncelikle Müslüman olarak görmüşlerdir. Bunun yanında cemiyetin üyeleri saltanat makamının otoritesinin hafifletilmesini savunmakla birlikte bu makama olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak İTC, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni, Almanlarla 2 Ağustos 1914'te yaptıkları bir anlaşmayla, İttifak Devletleri yanında savaşa sokmuştur. İşte bu I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni, Avrupalı devletlerin denetiminden ve müdahalesinden savaşın sonu olan 1918'e kadar korudu. Bu da İTC'ne Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerini terk edebileceği, Türkçülük politikasını uygulayabileceği özgürlük ortamını sağlamış oldu. Cemiyet savaş süresince Türkçülük politikaları yönünde çalışmalar yürütmüştür. Feroz Ahmad'a göre İTC tarafından uygulanan bu Türkçülük politikaları, 1923'te Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde kurulan ulus devletin toplumsal temellerini oluşturmuştur (Ahmad, 2017: 53-54).

İTC, Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin Türkçülük ideolojisine zemin oluşturacak çalışmalara daha 1910 yılında başlamıştır. Bu dönemde cemiyet, her ne kadar Türk olmayan halkın ayrılıkçı faaliyetlerini engellemek için Osmanlı Devleti içerisindeki tüm okullarda Türkçe eğitim kararı almış olsa da bu girişim cemiyetin Türkleştirme politikasının temelini oluşturmuştur.

Ayrıca İTC, devletin kurtuluşunun güçlü bir ekonomiye dayandığını da kabul etmekteydi. Türkçülük politikaları gereğince milli bir sermayeye sahip olmanın önemini kavrayan bu

cemiyet, bunun için Türk sermayedar burjuva sınıfı oluşturmaya çalışmıştır (Semiz, 2014: 231-238). Ulusal burjuvazi oluşturmak için yerli malı kullanılmasını teşvik ederek Avrupa mallarını protesto ettiren cemiyet, kırsal bölgelerdeki yerli ürünlere talebi artırmak ve ulusal pazarları büyütmek için kara ve demiryolu yapımına ağırlık vermiştir. Savaş ortamının sağladığı avantajla kapitülasyonları kaldırabilmiştir. Endüstriyi destekleyen yasalar çıkarmıştır (Ahmad, 2017: 59-60). 1 Ekim 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan eden İTC, savaş ortamının gıda maddelerine olan talebi artırmasından da yararlanarak Türk tüccarların sermayesinin, Rum ve Ermeni iş adamlarına göre daha da fazla artmasına çalışmıştır. Çünkü İTC ve ordu, demiryolu taşımacılığında tek söz sahibiydi. Bu İTC'ye yerli tüccarlara ayrıcalık sağlama imkânı veriyordu. Cemiyet de bu ayrıcalığı yerli tüccarlar lehine kullanmıştır (Zürcher, 2015: 47-49).

Görülüyor ki İTC, Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerini terk ederek Türkçülük ideolojisini misyon edinmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sağladığı imkanlardan da yararlanarak dış devletlerin müdahalelerinin olmadığı bu süreçte her yönden Türkçülük politikasını hayata geçirmeye çalışmıştır.

2. 1. 2. Milli Mücadele Dönemi Ulus Devlet İnşası ve Ulus Devletin Dayandığı Temeller

Osmanlı Devleti'ndeki söz konusu kozmopolit yapı ulusçuluk fikirlerinin yayılması ile sürdürülememiş ve devlete bağlı olan birçok ulus bağımsızlıklarını sağlayabilecekleri bir sürece girmişlerdir. Ahmad'a göre Türkler ise ülkede yayılmaya başlayan ulusçuluk akımına kapılan son halka olmuşlardır. Bunun sebebi devletin çıkarlarından dolayı kozmopolit yapının korunmak istenmesine bağlanıyordu. Ayrıca Osmanlı'da Türk kelimesinin anlamı çok da hoş sayılmazdı. Bu kelime kaba köylü veya kabile insanlarını tarif etmekte kullanılmaktaydı. İTC bile kendisini o dönemlerde "*Osmanlı İttihat ve Terakki Komitesi*" olarak tanımlıyordu. Halbuki bu cemiyet Türk ulusalcılığının öncüsü kabul edilmektedir. Ancak Osmanlı'da aynen Avrupa'da olduğu gibi bir soylular ya da aristokrasi sınıfı yoktu. Bu nedenle burjuva sınıfı oluşturmak isteyen İTC'nin 1914-1918 yılları arasında başlattığı bu çalışmaları, önce Mustafa Kemal Paşa ardından Kemalist aydınlar yürütmüştür. I. Dünya Savaşı sonrasındaki Mustafa Kemal ve arkadaşlarının

başlattığı milli mücadele dönemi sırasında 16 Mart 1920’de İstanbul, İtilaf Devletleri’nce işgal edilmiştir. İstanbul’un işgal edilmesi, ulusalcılık bayrağını Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının taşıması için bir milat olmuştur. Bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa ve Kemalist grupları Osmanlı’dan farklı yeni bir toplum oluşturma sürecine götürmüştür. (Ahmad, 2017: 96-99). Nasıl ki I. Dünya Savaşı İTC’ne Türkçülük politikalarını yürütebilmesi için bir alan açıtıysa aynı şekilde İstanbul’un işgali de Mustafa Kemal Paşa’ya ve kurucu kadroya yeni bir toplum oluşturmaya için eyleme geçebileceği bir alan açmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın başlatmış olduğu ulusal kurtuluş mücadelesi sürecinde 1919-1922 yılları arasında siyasi, askeri ve sosyal gelişmeler ulus devlet inşasının gerçekleştirilmesinde son derece önemli bir dönemeç olarak kabul edilebilir. Fakat süreç, başlangıçta ülkenin yani imparatorluğun kurtarılması amacını taşımaktaydı. Bu nedenle mücadeleyi yapan milliyetçi kesimi bir araya getiren bağ ülkelerinin işgal altında olmasının verdiği rahatsızlıktır. Bundan dolayıdır ki ulusal kurtuluş mücadelesi içerisinde yapılan savaşlar kazanıldıkça Mustafa Kemal Paşa’nın uluslararası arenada ve ulus içinde saygınlığı artmıştır. Bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa’ya İslamiyet temelli bir devlet yerine laiklik temelinde ve Türk milliyetçiliğine dayalı ulus devlet inşasının önünü açmıştır. Göktürk’ün dediği gibi: “*Buradan alınan güç ile Mustafa Kemal liderliği, İttihat ve Terakki’nin bir biçimde mahkum olduğu milliyetçi ve Müslüman formülünü laik ve milliyetçi formülüne çevirmiştir*” (Göktürk, 2020: 113-114).

2. 1. 3. Ulus Devlet İnşasında Vatandaşlık Kavramı

Mustafa Kemal Paşa ve cumhuriyetin kurucuları her ne kadar ulus devlet mirasını İTC’nden devralmış olsalar da yeni devletin inşasını İTC’nden farklı olarak laiklik ve milliyetçilik temelinde oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak cumhuriyetin kurucu kadrosu aynı zamanda Osmanlı Devleti’nden kozmopolit yapıda bir toplum miras almıştı. Buna göre laik ve milliyetçilik temelli ulus devlet inşasına yönelik kurucu kadro vatandaşlık kavramını nasıl belirlemiştir? Bunun için öncelikle vatandaşlık tanımına bakılmalıdır. Vatandaşlık kavramıyla ilgili literatürde çeşitli tanımlar bulmak mümkündür. “*Vatandaşlık kavramı için, en basit ifadesiyle, bireyin belirli bir devletle arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bir bağ demek yanlış olmayacaktır.*” (Polat

E., 2011: 129) Bireyin devletle oluşturduğu bu hukuksal doku, devlete kendi varlığından önceki vatandaşlık bağlarını yok sayarak yeni bir vatandaşlık tanımı üretmesinin fırsatını sunar. Böylece kurucu devlet vatandaşlık tanımlamasını tekeline almıştır. Artık kimin ulus devlet birliğinin içinde kimin ulus devlet birliğinin dışında olacağını kendisi belirleyebilir. Bu sayede ona bazı hak ve sorumluluklar yükleyebilir. Bu hak ve sorumluluklarını yerine getiren birey de vatandaş kabul edilir. İşte kişilerin uymak zorunda oldukları hak ve sorumluluklar anayasalarda belirtildiği için anayasaların incelenmesi vatandaşlık tanımını ortaya çıkaracaktır (Ulutaş, 2014: 78).

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık tanımı için devletin anayasası olan “*Kanun-i Esasi*”ye bakıldığında vatandaşlık ile ilgili bir açıklama bulmak çok güçtür. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanından sonra İslam hukukuna göre oluşturulmuş vatandaşlık kavramında farklılıklar yaşanmıştır. İslam anlayışının tanımladığı vatandaşlığın yerine ülke içerisinde yer alan her ırktan ve dinden bireyi kapsayacak vatandaşlık tanımı “*Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*” ile düzenlenmiştir. Bu kanunname İslam devletleri içerisinde vatandaşlık hakları ile ilgili ilk düzenlemeyi teşkil etmektedir. Aynı zamanda kanunname İslam hukuku ve toprak esaslı vatandaşlık tanımını reddederken kan bağı ile vatandaşlık tanımına yer vermektedir. Kanun yayımlandıktan sonra da yaklaşık 60 sene yüryükte kalmıştır (Dinçkol ve Işık, 2015: 20). 1869'da “*Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*” yayınlanmadan önce Müslüman olmayan bununla birlikte Osmanlı Devletin'de yaşayan vatandaşlar ikinci sınıf vatandaş kabul edilirken, Osmanlı Devleti dışında yaşayan Müslüman bir kişi rahatlıkla Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilebiliyordu. Ayrıca Müslüman bir kişinin Osmanlı vatandaşı olması için Türk olmasına da gerek yoktu. Ancak Fransız yasaları örnek alınarak oluşturulan “*Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*” bu uygulamaya son verdi. Artık devlet, vatandaşlık bağıını dine değil kan bağına bağlıyordu (Aybay, 1962: 24-26).

Kurtuluş mücadelesinin sürdüğü 1921'de çıkarılan “*Teşkilat-ı Esasiye*” anayasası 24 maddeden oluşmakta ve bu maddelerin hiçbirinde vatandaşlık tarif edilmemiştir. Ancak Coşkun Vahap, anayasanın 3. maddesinde yer alan “*Türkiye Devleti*” ifadesine dikkat çekerek burada devletin Türk olarak tanımlanmamasının nedenini Milli Mücadele'nin birlik içinde yapılması niyetine bağlamaktadır (Coşkun, 2009: 7-9). Dikkat edilirse Mustafa Kemal Paşa'nın daha kurtuluş mücadelesini sürdürdüğü savaş yıllarındaki hitaplarında da etnik bir Türk kimliğini vurgulamadığı görülebilmektedir. Sonuçta kurtuluş

mücadelesinin verildiği dönemler aynı zamanda ulus devlet inşasının tohumlarının atıldığı bir dönemdir. Buna rağmen Türk kavramının kullanılmaması Osmanlı'dan miras kalan çok kültürlü, farklı dine ve ırka mensup vatandaşların da varlığına dikkat edildiğini göstermektedir. Polat'a göre: *“Bu yıllarda milliyetçi söylemlerden kaçınılmasının önemli bir nedeni, başarılı bir Kurtuluş Savaşı verebilmenin yolunun, Türkler dışındaki Müslüman etnik gruplarla anlaşmaktan geçtiğine inanılmasıdır”* (Polat E., 2011: 137-141).

Savaştan sonraki süreçte vatandaşlık tanımı ele alınmış ve bu konu Mecliste oldukça hararetli tartışmalara yol açmıştır. Çünkü yeni kurulan bu devlet Osmanlı Devleti'nden miras aldığı farklı din ve etnik kökene sahip karma topluluğu nasıl bir vatandaşlık tanımıyla çevreleyebilecektir? Bu çevreleme yeni kurulan ulus devlet ideolojisinin temeli olacağından ve ulus devletin devamlılığı için de oldukça önem arz etmekteydi (Dinçkol ve Işık, 2015: 22-23).

Savaş sonrasında ilan edilen 1924 Anayasası'nın 88. Madde'sinin ikinci fıkrasında şu ibare geçmektedir: *“Türk babanın sülbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sülbünden Türkiye’de doğupta memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mücibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaa edilir.”* Hatice Güzel Mumyalmaz'ın da belirttiği bu ibareden de anlaşılıyor ki yeni kurulan bu cumhuriyetin anayasasında vatandaşlık hem kan yolu ile hem de toprak esas alınarak karma bir sistemle kazanılmaktadır (Mumyalmaz, 2013: 211).

Bunun yanında 1924 Anayasası'nın 88. Maddesinde vurgulanan Türk kelimesi, ırksal ve dinsel bir tanımlama taşımamaktadır. Ulus oluşturma çabalarının bir gereğidir. Nasıl ki Osmanlı Devleti kendi toprakları içinde yaşayan farklı etnik kökenden ve dinden olan halka birleştirici bir tanım yüklemek için Osmanlı şeklinde hitab etmişse, 1924 Anayasası'nda da aynı şekilde yeni cumhuriyet vatandaşlarına Türk olarak seslenmiştir (Dinçkol ve Işık, 2015: 24).

Artık devir ulus devlet inşasının yükselmeye başladığı, devletlerin bu doğrultuda politikalar oluşturmaya yöneldiği bir dönemdir. Her ülke toplumsal yapısının oluşturduğu mozaikliğe bakmadan ulus devlet inşası politikaları uygulamaktadır. Bir ülkenin

vatandaşları arasında ulus bilincinin oluşmasında o güne kadar yaşanmış ortak acı, sevinç ve zafer duygusu taşıyan her olayın etkili olduğu kabul edilse de vatandaşların bağlı olduğu devletlerin uyguladığı eğitim politikalarının ulus devlet inşası ve bilincinin oluşmasında ayrı ve önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin de özellikle 1923-1945 yılları arasında bu yönde esaslı adımlar atıldığı kabul edilmektedir. Yeni kurulan bu devlet enerjisinin büyük bölümünü ülkede bütünlüğü sağlayacak milli bir kimlik oluşturma çabasına harcamıştır. Bunun için 1924 yılında ulusal bir eğitim politikası oluşturulması amacıyla Amerikalı eğitim uzmanı John Dewey ülkemize davet edilerek ona bu konuda yetki verilmiştir. Onun önerdiği şekilde Talim Terbiye Kurulu oluşturulmuştur. Bu sayede okullarda verilen eğitim programları ve okutulan tüm kitaplar bu kurulun onayına sunulmuş, kurulun onaylamadığı hiçbir program okullarda uygulanamadığı gibi kurulun onaylamadığı hiç bir eser de okullarda okutulmamıştır. Ayrıca yine bu dönemde ülkedeki tüm okulları tek çatı altında toplayarak ortak bir kültürel değer ve milli birlik duygusu oluşturmayı hedefleyen yeni cumhuriyet “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*”nu yürürlüğe koymuştur (Türkmenoğlu, 2007: 162-165).

Bu doğrultuda tek parti hükümetinin eğitim sistemindeki vatandaşlık konularının anlatımına bakıldığında 1950’li yıllara kadar resmi yurttaş profili oluşturulmaya çalışılırken özel alan ve kamusal alan ayrımı olmadığı görülmektedir. Amaç özel alan ile kamusal alan birleştirilerek, ortak bir kültüre ait olunduğu imajını verebilmektir. Bu şekilde kişinin yararı yerine toplumun yararını öne alan yurttaşlık eğitimi öncellenmiştir. Ancak 1950’li yıllara gelindiğinde bu anlayış değişime uğramış ve birey, kamusal alanın özel alana müdahalesine karşı mesafe koyabilmiştir. Birey daha da özgürleşecek yurttaşlık alanı hak ve görev çerçevesinden değerlendirilmiştir (Üstel, 2020: 282).

1 Kasım 1928’de ilan edilen ve Latin harflerini esas alan “*Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanunu*”nun kabul edilmesini de ulus devlet ve milli kimlik oluşturma çabasının bir gereği kabul etmek gerekmektedir (Türkmenoğlu, 2007: 166). Dil, bütün milliyetçi düşüncelerde ulusal kimliğin en önemli unsurlarından biri kabul edilmiştir. Dilin, ülke vatandaşlarının birbirleri ile iletişimini sürdürdükleri bir araç olmanın dışında ülke vatandaşlarını birleştirici gücü de bulunmaktadır. Bu nedenle kimi devletler dillerini özelleştirmek için çalışmalar yapmışlardır. Osmanlı Devleti’nde de dağılma sürecine

girdiği son dönemlerinde özellikle Tanzimat ile birlikte dil üzerine çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Özdoğan, 2015: 229-230).

Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyetin kurucu kadrosunun tüm bu çabaları kurdukları devletin vatandaşlarını oluşturmaktı. Bu çaba, Mehmet Özdoğan'ın, Ozan Erözden'in "Ulus-Devlet" adlı kitabından yaptığı alıntı ile yani "*Piyomonte'nin eski Başbakanı Massimo d'Azeglio'nun İtalya'yı oluşturduk, şimdi de İtalyanları oluşturmamız*" sözü ile daha iyi açıklanabilir (Özdoğan, 2015: 233).

2. 2. Atatürk'ün Milliyetçilik Kavramı ve Vatandaşlık

Ulus devlet ideali ile ortaya çıkan ülkeler milliyetçilik temellerini kendi ihtiyaçlarına dayalı olarak ve siyasi birlikteliklerini sağlayacak şekilde politize ederler. Örneğin Fransa, dini inanç, etnik köken ve konuşulan dil bakımından birbirinden farklı birçok topluluğun yaşadığı bir ülke olduğundan, yeni kurduğu ulus devlette vatandaşlık bağını ulusal dil ile ortak kültür politikalarına bağlamıştır. Fransa'ya göre çok daha az inanç ve etnik bakımından farklı topluluklara sahip Almanya'da kurulan ulus devlet çalışmalarında ise halkın birlikteliği soy (ırk) ve kültür birliği politikalarına bağlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu yeni devlet, Osmanlı'dan devraldığı farklı ırk ve inanca sahip topluluklar nedeniyle Fransa'daki uluslaştırma çalışmalarındaki gibi soya (ırk) dayalı ulus devlet anlayışından uzak durmak zorundadır. Aksi taktirde ulus devletlerin amaçladığı birlikteliği yakalayabilmesini mümkün görmemektedir (Saklı, 2011: 3-4).

Benzer şekilde millet ve milliyetçilik kavramları ile ilgili olarak farklı iki tanımlama karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Kont Gobineau'nun ortaya attığı üstün ırk ve üstün uygarlıklar arasındaki ilişkinin millet ve milliyetçiliği tanımladığı anlayışlar ile Ernest Renan'nun tanımlamasındaki gibi topluluğun millet olabilmesini ırk, din, coğrafya ve dine bağlamayan anlayışlar bulunmaktadır. Tam da bu noktada Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik tanımı, bu iki tanım içinde ele alınırsa Renan'ın tanımına uygun düşmektedir. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında da ırka ve dine dayalı bir tanımlama yerine kültüre ve irade birliğine yönelik bir milliyetçilik tanımlaması vardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik tanımlamasında milleti oluşturan halk hem ortak

bir mirasa sahip olmalı hem de vatandaşlar beraber yaşama konusunda samimi istekte bulunmalıdır (İslam, 1999: 766).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu şekilde bir milliyetçilik tanımlaması yapmasının nedeni, yetiştiği dönemde Osmanlı Devleti içerisinde farklı milletler arasında kendini göstermeye başlayan ulusçuluk düşüncesinin, devlet içerisinde ortaya çıkan birçok ayaklanmanın devleti dağılmaya doğru götürmüş olmasına bağlanabilir. Bu nedenle Osmanlı'daki ayaklanmalar Mustafa Kemal Atatürk'e yeni kuracağı devlette bütünleştirici bir milliyetçilik tanımlaması, kullanmasını zorunlu kılmıştır.

Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında net bir milliyetçilik tanımlamasının yapılamadığı da görülmektedir. 1924 Anayasası'nda ırk ve din ayrımı yapılmadan herkes Türk kabul edilirken, bunun yanında ırk söylemli milliyetçilik vurgusu da yapılmıştır. Örneğin İstiklal Marşı'nda "*Kahraman ırkıma*", Onuncu Yıl Marşı'nda "*Türk'üz bütün başlardan üstün olan başlarız*" ve Gençliğe Hitabe'de yer alan "*Damarlarındaki asil kanda*" sözlerindeki ırk ve kan vurgusu bunu göstermektedir (Saklı, 2011: 8-9).

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Osmanlı'nın yenilmesi sonrasında ülke topraklarında verilen vatan mücadelesinde milliyetçilik unsuru Türkler için büyük önem arz etmiştir. Türk milliyetçiliği, yapılan birçok milliyetçilik tanımından farklı olarak yerinde bir vatan sevgisi ile özdeşleşmiş, bu özdeşleşme ile mücadele esnasında insanları kenetleyen bir ruha sahip olunmuştur. Milliyetçilik kavramı, siyasi, ekonomik boyutlarından uzak olarak vatan sevgisi temelinde var olmuştur. İçinde bulunan savaş ve verilen kurtuluş mücadelesi ile o dönemin yaşantısında ve Türk edebiyatında da büyük bir yer edinmiştir (Kantar, 2019: 5).

Milliyetçilik kavramı daha çok toplumun ortak bir sevgi ve saygı duygusu etrafında birbirleri ile kuvvetli bir bağı olan ve kendini bu bağın bir parçası olarak gören, bağımsız bir şekilde içinde bulunduğu toplum için faydalı olmaya ve onları yüceltmeye hazır olmaktır. Bunun yanında Atatürk'ün milliyetçiliği, kendi milletini üstün görmek ve farklı milletlere karşı saldırgan olmak gibi bir niyet taşımamaktadır. Doğaldır ki kişi mensup olduğu millet ile övünmek ve üyesi olduğu milletin değerlerini yüceltmek istemektedir. Atatürk'e göre bu istek asil bir duygu olduğu gibi aynı zamanda bir insanlık görevidir (Feyzioğlu, 1985: 354). Atatürk'ün milliyetçiliği, bilimi ve çağdaşlığı savunur. Din ve ırk

temelli bir kavram değildir. Milli Mücadele sürecinde vatanını korumak isteyen halk, karşısındaki Batılı güçlere karşı büyük bir seferberlik içerisindeydi. Bu süreçte milliyetçilik, Türk milletinin kalkanı, siperi konumunda olmuştur. Bu bilinç etrafında bir araya gelen halk, içindeki gücü milliyetçilikten almıştır. İşgale karşı direnç geliştirmiştir (Kantar, 2019).

Atatürk'ün milliyetçiliği ayrıştırıcı değil, daha çok bütünleştiricidir. Atatürk milliyetçiliği, kurulacak Türk Cumhuriyeti'nin temel yapı taşını oluşturması açısından çok önemlidir (Kantar, 2019: 5). Bugüne kadar kurulmuş bütün siyasi partilerin programlarında yer alan ana ilkelerden birisi olan milliyetçilik, aynı zamanda kurulan cumhuriyetin de temelini oluşturmaktadır. Atatürk'ün inşa ettiği yeni cumhuriyetin milliyetçiliği, dış siyasette toprak talebini gütmediğinden komşu devletlerle huzur içinde barışçı bir siyaset yürütebilmiştir. İç siyasette ise ne kadar dinsel etkilerden arınmış olursa, o kadar ulusal birliği sağlayan ve milli kültüre dayanan toplumun oluşturulması sağlanabilecektir (Karpaz, 2010: 329-330).

Şerafettin Turan'a göre Türk münevverlerinin tartışmasız kabul ettiği bir gerçek var ise o da kurtuluş mücadelesinin, milli benliği benimseten ve Türk halkının millet haline getirilişinin hikayesini taşımasıdır. Bu süreçte girilen her hareket başına milli sıfatını almaktadır. Misak-ı Milli, Milli Mücadele, milli iktisat, milli marş buna örnek verilebilir (Turan, 1988: 853-854). Mustafa Oral da işte tam bu noktaya temas ederek şu tespitte bulunmuştur: *“Türkiye’de homojen bir toplum yaratma düşüncesinin bir diğer yönü, 1920’lerin sonunda yoğunluk kazanan milliyetçilik akımında görülebilir”* (Oral, 2015: 35). Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa bu mücadeleyi yürütürken İslami değerlerden de faydalanmıştır. Millet Meclisi’nin cuma günü açılması, Meclisin açılışında Kuran-ı Kerim ve Buhar-i Şerif okutulması bunu göstermektedir (Aydın F., 1998: 771).

Bunun yanında her ne kadar Atatürk, dönem dönem ırk ve kan üstünlüğü barındıran söylemleri kullanmış olsa da Atatürk milliyetçiliğinin ırk temelli bir milliyetçilik olmadığı da rahatlıkla ifade edilebilmektedir. Özellikle 1931 yılı içerisinde okullarda okutulması için basılan kitaplarda yer alan şu söz bunu açıkça ifade etmektedir: *“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk Milleti denir”* (Turan, 1988: 854).

Şunu da belirtmek gerekir ki Atatürk milliyetçiliği ki bunu Kemalist milliyetçilik olarak tanımlamak da yanlış olmayacaktır. İşte bu Kemalist milliyetçiliğin, Türk-Sovyet ilişkilerinin güvencesi olarak Turancı milliyetçiliği vurgulamaktan kaçındığı iddia edilse bile, özünde bu ülkeden izler barındırmadığını söylemek anlamsızdır. Buna rağmen kimi ideolojik gruplar, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele sürecinde tam bağımsızlığı vurgulayan ve emperyalist devletlere yönelik başkaldırıyı simgeleyen sözlerini, kendi ideolojilerinin temel çıkış noktası olarak ele almışlardır. Özellikle 1960 ile 1970 yılları arasında sol gruplar mücadelelerinde bu sözleri referans olarak kullanmış ve böylece meşruiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır (Koçak, 2020: 42-43).

Atatürk milliyetçiliği aynı zamanda laikliği esas alır ancak bu asla bir kişinin dini esasını terk etmesi anlamında yorumlanmamalıdır. Atatürk, laiklik ilkesiyle dini inançların sömürülmesini ve toplumu oluşturan bireyler arasına nifak sokulmasını engellemeyi istemiştir. Bu sayede birlik ve beraberliğin sağlanacağına inanılmıştır. Kişi, istediği dini savunur, devlet vatandaşlarının dini inanışları karşısında tarafsızdır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı sınıf kavgasını da reddeder. Buna göre her meslek farklı sınıflardan oluşur fakat meslek erbabı biri diğerine bağlı sınıflardan oluştuğu gibi aynı zamanda birbirinin tamamlayıcısıdır (Feyzioğlu, 1985: 391-393).

Atatürk, milli bilincin, milli bir eğitim sistemiyle oluşturulmasını öngörürken, milli eğitimin temelini de tarih eğitimine bağladığı görülmektedir. Şunun içindir ki kimi araştırmacılara göre Mustafa Kemal Atatürk, tarih bilimini kutsal görmektedir. Bundan dolayı homojen bir toplum oluşturmada tarihin bu kutsallığından faydalanmak istemiştir. Fakat ülkede faaliyetlerini sürdüren yabancı okullarda tarih eğitiminin Türk okullarındaki gibi verilmemesinin de bu noktada sorun oluşturduğu bilinmelidir. Çünkü Türk okullarında hem tarih konusunun öğretimine çok önem verilmekte hem de tarih dersi diğer derslere nazaran öncelikli ders konumundaydı. Bunun yanında Türk okullarındaki tarih derslerinde öncelikle Türklerin medeniyete katkıları anlatılmaktaydı. Ülkemizde de okulları bulunan Avrupalı devletlerin, ülkelerindeki okullarında verilen Tarih derslerinde ise Türkler, ikinci derecede bir topluluk ve barbar olarak anlatılmaktaydı (Oral, 2015: 36). Acaba Türkiye'de bulunan Avrupalı devletler tarafından açılan yabancı okullarda ve azınlık okullarında Türkler nasıl anlatılmaktaydı? Böyle bir sıkıntının giderilebilmesi yabancı ve azınlıkların açtıkları okullarda verilen tarih ders müfredatlarının, Türk tarih dersleri müfredatı ile aynı

değerleri verebilmesi ile mümkündür. Bunun içindir ki Tevhid-i Tedrisat Kanunu Mustafa Kemal Paşa'nın amaçladığı gibi ulusal bir bilinç oluşturmada özgün bir yere sahiptir.

İşte 1924 yılında yürürlüğe giren bu Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uluslaşma çabaları gereğince eğitimin millileştirilmesi için icra edildiği kabul edilebilir. Ancak kanunun icra edilmesinde amaç sadece eğitimin millileştirilmesi değildir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nden beri ülke içerisinde faaliyette bulunan azınlık okulları ile farklı millet adıyla kurulan yabancı okulların ülke içindeki milli ruhu bozucu etkilerini engelleyebilmektir. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve kurtuluş mücadelesi yıllarında bu okulların nasıl zararlı faaliyetlerde bulunduklarına yakından tanık olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında da bu okulların zararlı faaliyetleri fark edilmiş ancak Avrupalı devletlerin müdahalesinden çekinildiği için pek bir şey yapılamamıştı. 3 Mart 1924'te çıkarılan bu kanun ile hem ülkede bulunan bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak eğitim işi tek merkezden yönetilebilmiş, hem de medreseler kapatılarak çağdaş, milli ve laik eğitimin önü açılmıştır (Polat İ., 1989: 444-445).

Atatürk, eğitimin yanında Türkçeye de büyük önem vermiş ve dil çalışmalarını başlatmıştır. Atatürk, ulus devlet idealindeki toplumun Arap harfleri ile Batı toplumlarının kültürüne entegresini mümkün görmediğinden, bu engeli kaldırmak için önce Dil Encümeni'ni kurdurmuş, bu kurumun çalışmaları ile de 1 Kasım 1928'de yeni alfabeye geçilmiştir (Tarım, 2013: 99-100). Cumhuriyetin yeni kurulduğu yıllarda Türk dilinin saygınlığını artırmak ve gelişimini sağlamak amacıyla 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Tetkik Cemiyeti'ni oluşturmuştur (Alyılmaz, 2004: 82). Bu cemiyetin ilk çalışmaları Türk Dil Kurultayı'nda gerçekleştirilmiştir. 27 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda gerçekleştirilen kurultayın açılış konuşmasını Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Samih Rıfat Bey yapmıştır. Samih Rıfat Bey, konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş mücadelesi sırasında yaverine söylediği şu sözlerini “*Zihnimin içerisinde öyle şeyler dönüyor ki bir gün bunlar kuvveden fiile çıkarsa bütün cihan kendisini hayretlere düşürecek hadiseler karşısında kalacaktır*” dinleyicilere aktarmıştır. Bu sözlerle Samih Rıfat Bey, Türk dil çalışmalarının ve kurultayın Mustafa Kemal Paşa'nın eseri olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 27.09.1932).

Mustafa Oral, Mustafa Kemal Paşa'nın tarih çalışmaları ile uluslaştırma çalışmalarının yürütüldüğü bir dönemde aynı zamanda dil ve alfabe çalışmaları ile de ilgilenmesinin anlamlı olduğunu savunmaktadır. Bütün bu çalışmaların birlikte ele alınmasının ve birlikte yürütülmesinin asıl amacının homojen bir toplum oluşturmak olduğunu belirten Oral, ülkedeki azınlıkların konuşmalarında Türkçeyi kullanmalarını sağlayabilmek için basında çıkan “*Vatandaş Türkçe Konuş*” kampanyasının da buna kanıt olarak sunulduğunu açıklamaktadır (Oral, 2015: 34).

Dinin ve etnik kimliğin insanları tanımladığı, bir arada tuttuğu veya ayırttığı dönemden yeni düzene geçilirken, devlet ve birey arasındaki ilişki, günümüzde yurttaşlık kavramı ile açıklanabilir. Yurttaşlık mevcudiyeti hak ve ödevlerin birleşimiyle oluşmaktadır. Devlet ve bireyin arasındaki ilişki yurttaşın sahip olduğu hakları, üzerine düşen sorumlulukları yani ödevlerini yerine getirmesi karşılığında devlet tarafından sağlanan korunma ve yardımla karşılık bulur. Devletin sahip olduğu yargı sistemi yurttaşa adalet sağlar. Birbirine karşı sorumluluğu ve hakları olan iki taraf da birbirine sıkı sıkıya bağlanır. Kısaca yurttaşlık kavramı, egemen bir güce olan bağlılık, karşılıklı sorumluluk ve sadakatin oluşumuyla açıklanır. “*Egemenlik ise, büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları anlaşma ile herkesin huzuru, sükunu ve ortak savunması sebebiyle aralarından birinin onun uygun bulacağı şekilde hepsinin birden gücünü ve imkanlarını kullanabilmesidir.*” Egemen gücün koyduğu yasalar ve düzenlemeler mutlaklıdır (Dinçkol ve Işık, 2015: 16).

Yukarıda da Atatürk milliyetçiliğinden bahsederken dini ve ırki bir sınıflandırmaya tabii tutulmadığını görmüştük. Gerek Milli Mücadele yıllarında gerek cumhuriyetin ilk yıllarında Türk milliyetçiliğinin önemi büyüktür. 1921 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası Teşkilatı Esasiye Kanunu yürürlüğe girmiştir. 24 maddeden oluşan bu kanun bir geçiş dönemi anayasası olma niteliği taşımaktadır. Detaylı bir içeriği olmayan bu anayasa daha çok devletin işleyişi ile ilgili bilgileri içerisinde barındırmaktadır. “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” ifadesinin yer aldığı maddelerde bahsi geçen millet olgusu yine ırk ve etnisite unsuru içermeden kullanılmıştır (Dinçkol ve Işık, 2015: 21).

Yurttaşlık kavramı hak ve ödevler ile bir bütündür. Cumhuriyetçi yaklaşımın yurttaşlığa bakış açısında ise yine hak, ödev ve sorumluluklar temel yapı taşıdır. Birlik ve beraberlik

olgusu bu şekilde oluşur. Vatandaş, katılımcı demokrasi yöntemi ile etkin bir rol oynar. Cumhuriyetçi vatandaşlıkta önemli olan toplumdur (Güveyi, 2019: 156).

Bununla birlikte Milli Mücadele'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına müteakip II. Meşrutiyet'ten Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar olan süreçte tatbik edilen Türkçülük düşüncesi form değiştirerek bir kültürel Türkçülüğe dönüştürülmüştür. Savaşın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle İTC'nin savunduğu anlamda Türkçülük anlayışından uzak durulmuştur. Kısaca Mustafa Kemal Paşa döneminde vurgulanan Türkçülük düşüncesi ırkçı ve Turancı bir anlayışı yansıtmamakta daha çok kültürel bir misyon üstlenmektedir.

Atatürk'ün milliyetçiliğinin temel işlevi ümmet ve kul sistemi yerine birey ve vatandaşlık esaslı yeni bir tanımı Türk toplumuna tanıtmaktı. Devletin içinde bulunduğu laikleşme sürecinde bu çok önemli bir yere sahipti. Çıkarılan kanun ve yasalar, yapılan düzenlemeler ile her geçen gün daha laik ve çağdaş bir düzen oluşuyordu. Düzenin yavaş yavaş rayına oturtulmasından sonra Türkçülük düşüncesinin daha hakim olduğu bir sürece doğru ilerleyiş başlamıştır. Türk ırkının önemini ortaya koymak adına Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. Bu kurumların kurulmasıyla beraber hem Türk dilinin hem de Türk tarihinin derinlemesine araştırılması ve Türk tarihinin karanlık noktalarının aydınlatılarak bütün dünyaya Türklerle ilgili daha sağlıklı bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Önceleri ulusal kimlik, birlik ve beraberlik temelli ortak bir ülke ve kültür etrafında birleşmiş bir yurttaş olarak betimlenirken Türkçülüğün ön plana çıktığı dönemde ırkçılık söylemleri artmaya başlamıştır (Arslan ve Alkış , 2015: 29-33).

Yeni kurulan cumhuriyet Türkçülük söylemli politikalarını Kurtuluş Savaşı sonrasında 1923'lerden itibaren yürütmüştür. Aleviler de dahil olmak üzere birçok kişi ve topluluk iktidardan uzaklaştırılarak ulus devlet ideali gereğince yeni bir Türk tipi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalara 1923'ten sonra yeniden şekillendirilen Türk Ocakları ile gerçekleştirilmeye gayret gösterilmiştir. Türk Ocakları'nın ülkenin doğu bölgelerinde Türkçenin konuşulması için Kürt ve Alevi vatandaşlar üzerinde daha çok durması ve Türk kimliğini oluşturmaya yönelik çalışmaları bu kurumların faşist örgütlere benzediklerine yönelik tartışmaları başlatmış ve 1931'de Türk Ocakları kapatılmıştır. Bu tarihten sonra bu yönde faaliyetler devlet tarafından yürütülmüştür. Sonraki dönemlerde de Türklerin

Avrupalılarla aynı ırktan geldiğini ispata yönelik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte de Avrupalılara benzeme gayreti göze çarpmaktadır (Saraç, 20011: 262-264).

Anlaşıyor ki Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde başlayan ulus devlet çalışmaları dönem dönem farklı söylemler taşımaktadır. Mevcut olan çok kültürlü toplumu ortak paydada birleştirmek ve ülkede istikrarlı bütünlük oluşturmak amacıyla cumhuriyetçi kadronun girişmiş olduğu bütün çabalar, ortaya farklı milliyetçilik tanımlamaları çıkarmıştır. Bu milliyetçilik tanımlamaları kimi dönemlerde ırk ve kan üstünlüğü barındıran sözlerle ifade edilmişken, kimi dönemlerde uluslararası çıkarlar göz önüne alınarak ırk ve kan üstünlüğünü reddeden söylemlerle ifade edilmiştir. Bu şekilde, söylemlerin dönemden döneme değişiklik göstermesini ulusal ve uluslararası şartlara bağlamak yerinde bir düşüncedir. Lakin farklılaşan milliyetçilik ifadeleri sonraki süreçte ortaya çıkan milliyetçi ve sol ideolojilerin referans ve meşruiyet kaynağı olmuştur. Her grup kendi ideolojilerine yakın olan Atatürk'ün ifadelerini kendi amaçları için kullanacaktır.

2. 3. Türkiye’de Laik Topluma Dönüşüm

Laiklik, en genel ve kısa tanımı ile devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrı tutulmasıdır. Bu şekilde kişi dinini yaşama özgürlüğünü elinde bulundurmaktadır. Çağdaş bir birey ve devamında çağdaş bir toplumun oluşabilmesi için bu tarz bir özgürlük büyük önem taşımaktadır. Artık din, devletin kaynağı olmaktan çıkmaktadır. Toplumda uzun yıllar var olan ümmet, kul kavramları artık yerini ulus ve yurttaş kavramlarına bırakmıştır. Laiklik, dinin tamamı ile soyutlanması veya dinsiz olunması anlamına da gelmemektedir. Devlet ancak bu sayede nüfusunda bulunan insanlarda din ayrımı yapmaz, herkese eşit derecede yaklaşır. Devlet artık pozitif hukuk temelli yasalar ile hareket eder hale gelmiştir. Tüm bunlar olurken birey kendi dinini yaşamaya devam eder. Çünkü laikliğin en önemli gayesi, dini kötü emellerle kullanmaya çalışan ve insanları din aracılığıyla sömürmeyi amaçlayan her ne ise birey ve toplumu bundan korumaktır (Tayhani, 2009: 519).

Laiklik kavramının ortaya çıkışında hiç şüphe yok ki kilisenin mutlak bir otoriteye sahip olduğu Ortaçağ Avrupası'nda yaşanan gelişmelerin çok büyük bir tesiri vardır. Avrupa’da krallıkların kilisenin kontrolünde olduğu, kralın ancak Papa'nın onayı ile seçildiği, kralın,

tanrının soyundan gelen kişi olarak adlandırıldığı bir süreç yaşanmaktaydı. Feodalizmin tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte skolastik düşünce de sarsıldı. Avrupa'da yaşanan gelişmeler, akıl ve bilimin önem kazanmasına bunun sonrasında da rasyonalist düşüncenin gelişmesini sağlamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler neticede laiklik kavramının doğmasına sebebiyet vermiştir (Tayhani, 2009: 521).

Türkiye'deki laiklik dönüşümünü ise tarihi süreci inceleyerek ele almakta fayda vardır. Osmanlı Devleti'nde iktidarda bulunan padişah aynı zamanda İslam halifeliğini de üstlenmiştir. Din alimleri, devletin birçok dairesinde önemli pozisyonlarda görev almışlardır. Osmanlı Devleti'nde de din ve devlet işlerinin bir arada yürütüldüğü görülmektedir. Avrupa'da art arda yaşanan yenilikler, aynı zamanda yeni düşünce ve fikir akımlarının ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Sanayi Devrimi ile ekonomik alanda da büyük bir kalkınma gerçekleştiren Avrupa, içinde bulunduğu karmaşık durumdan tekrar güçlenerek çıkmaktaydı. Fakat Avrupa'da bunlar olurken Osmanlı Devleti'nde gerileme süreci başlamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı, gerilemeyi durdurabilmek için birtakım ıslahatlar da bulundu. Askeri ve ekonomik alanda reform hareketlerine başladı. Bu reform hareketleri, Avrupa'dan getirilen uzmanların bilgilendirme ve yönlendirmesiyle gerçekleşti. Devletin idari yapısında bulunan asker ve ulemaların bu yenilik hareketlerini benimsemesi kolay olmadı. Ortaya konan tepkiler ve yetki sahibi olan sınıfların bu reform süreci karşısındaki tavırları, sürecin baltalanmasına, sonuç olarak da yeni düzenin ortaya konulamamasına sebep verince din alimlerinin etkileri sınırlandırılmaya başlanmış, sadece alimler değil, padişahın da yetkilerinde sınırlandırmalar olmuştur. Devletin eğitim sistemi içerisinde yeni eğitim kurumları açılmıştır. Din alimlerinin bu kurumlar üzerindeki etkisi önlenmiştir. Yapılan ıslahatlar beklentiyi karşılamamış, yapılan yeniliklerin tutunabileceği bir düzen oluşturulamamıştır (Eyyüboğlu, 2010: 208).

Sultan Abdülmecid'in padişahlığındaki Osmanlı Devleti, laikleşme üzerine ilk somut hamlesini 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yapmıştır. Bu ferman ile padişahın sahip olduğu haklar artık mahkemeye devredilmiştir. İnsanın can ve mal güvenliğinin sağlanması kanunlarla kayıt altına alınmaya başlanacak, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı olmaksızın artık halk eşit olacaktı. Tanzimat Fermanı alınan kararların uygulanabilirliğini tam anlamıyla sağlamasa da içinde bulunan dönemin koşulları gereği ülkenin bir hukuk devleti statüsü kazanmasına giden yoldaki önemli bir mihenk taşı olarak

kabul edilebilmektedir. Fermanın ardından bir kanunlaşma sürecine gidilmiştir. 1840 yılına gelindiğinde işlenen suçların insan ayrımı yapılmaksızın eşit şartlarda cezalandırılacağını ve bu cezanın bir kanun ile verileceğini öngören ceza kanunu çıkarıldı. Bu kanunun dönemin şartlarında epey bir eksiklik barındırdığı için ilerleyen tarihte yeni düzenlemeler yapılarak kanunlar çıkarıldı. 28 Şubat 1856 tarihine gelindiğinde Islahat Fermanı ilan edildi. Fermanda dikkat çeken en önemli unsurlardan biri vatandaşlık kavramına yer verilmesidir. Ayrımın ortadan kalkması ve halka millet bilincinin aşılarmaya çalışılmasıyla daha modern ve laik bir toplum vurgusu yapılmıştır (Eyyüboğlu, 2010: 209).

Osmanlı Devleti'nin idari birimlerinin birçoğunda şer'i hukuk etkiliydi. Bunlardan biri de toprak sistemi idi. 1858 yılında çıkarılan arazi kanunnamesi ile toprak sistemi içerisinde arazi, mülk, miras gibi konularda yapılan düzenlemeler artık şer'i hukuk yerine örfi hukuk ile yapılmaya başlanmıştır. Toprak sistemindeki yeniliklerle sınırlı kalınmamış kamu alanında da yeni bir yapılanmaya gidilmesi niyetiyle 1878 yılına gelindiğinde “*Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu*” çıkarılmıştır. Vilayet meclislerinde ve belediyelerde yarı yarıya temsil ilkesi uygulamasına geçilmiştir. Bu sayede artık sadece Müslimler değil, gayrimüslimler de idarede söz sahibi olmuşlardır. Bu gelişmeler yani Osmanlı Devlet idaresinde gayrimüslimlere de söz hakkı vermesi ve bunun hukuken hak olarak tanınması devletin, laik devlete doğru evirildiğini göstermektedir (Eyyüboğlu, 2010: 211).

Çıkarılan fermanların ve ardı ardına hazırlanan kanuni düzenlemelerin beklenen sonucu vermediği görölmekteydi. Osmanlı Devleti gerilemeye devam etmekte ve halk içindeki çatışma da sürmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu hız kesmeyen gerilemesini durdurabilmek maksadıyla 1876 yılında I. Meşrutiyet ilanını müteakip Kanun-i Esasi ile vatandaşların temel hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir. Padişahın yetkisi ve kararlarının mutlaklığı kısıtlanmış, yasama, yürütme ve yargı da söz hakkını alan halk olmuştur. Padişahın birçok alanda yetkileri kısıtlanmış olsa da padişah hala büyük bir yetki alanına sahiptir. Kendi rızası ile vazgeçtiği yetkilerinin dışındaki hakları ile hala kutsal statüde durmaktadır. Kanunda din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan herkes Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Ayrım gözetmeksizin herkes yasalar önünde eşit hale gelmiştir ve herkesin din ve düşünce özgürlüğü bulunmaktadır. Bu kanun yürürlüğe girdikten bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya ile girdiği savaş, devletin tüm hukuki düzenlemelerine de bir son vermiştir. Meclis kapatılmış ve kanun da askıya

alınmıştır. II. Meşrutiyet ise ülkenin ve halkın içinde bulunduğu baskıdan kurtulmak ve tekrar kendilerine verilen haklara kavuşmak istemesinin bir sonucu olarak meydana geldi. Meclisin tekrar açılmasını ve Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe geçmesini sağlamak istiyorlardı. II. Meşrutiyet ile yapılan yeni değişiklikler ile halka gösteri ve yürüyüş yapabilme hakkı tanımlanmıştır. Sansür kaldırılmıştır. Parlamentonun yetkileri artırılmış, Meclis-i Mebusan'a, hükümeti güvensizlik oyuyla feshedebilme yetkisi verilmiştir (Eyyüboğlu, 2010: 212-213).

I. Dünya Savaşı ile işgal altına uğrayan Osmanlı Devleti fiilen sona erdikten sonra işgal edilen topraklarını kurtarmak isteyen halk kurtuluş mücadelesi içine girdi. Bu mücadele için bir çatı altında toplanılarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri oluşturuldu. Yapılan seçimlerde cemiyetin galibiyeti ile Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli kararları kabul edildi. Tarihler 16 Mart 1920'yi gösterdiğinde İstanbul artık işgal altına alınmıştı. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının hemen ardından ortada bir anayasanın eksiliği mevcuttu. Meclis'te yapılan görüşmede bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde hiçbir gücün bulunmadığı ifade edilmiş ve bu durum Meclise kabul ettirilmiştir. Meclis'ten başka bir gücün tanınmaması da laikliğe giden yoldaki pürüzlerin kaldırılmasını sağlayacak bir ön ayak olmuştur (Eyyüboğlu, 2010: 216-217).

İstanbul'un işgali ile oluşan I. TBMM'de süreç içinde iki grup oluşmuştur. Her iki grubun söylemlerinde sosyal ve kültürel yapı bunu gerektirdiği ve kurtuluş mücadelesinin sağlıklı yürütülebilmesi için dini ve milli motifleri birlikte kullandığı görülebilmektedir. Aynı şekilde Sovyet hükümetinden ekonomik çıkarlar sağlayacağı düşüncesi ile Mustafa Kemal'e yakın kişiler tarafından Türkiye Komünist Partisi ile Ankara'da kurulan Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası adında komünist ideolojiyi ve İslam'ın sentezini savunan partiler kurulmasına ses çıkarılmamıştır. Sonuç olarak milli ve dini söylemlerin kullanılmasının yanında sosyalist partilerin kurulmasına müsaade edilmesini Milli Mücadele döneminin konjonktürü ile alakalandırmak gerekmektedir (Fedayi, 2019: 23-24).

Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti milli bir temel üzerine inşa edilmiştir. Milli birlik ruhuyla bütünleşmiş bir toplumun ortaya çıkabilmesinin öncüsü ise laikliktir. Dinin insanların arasına girdiği, insanları da dini inançlarına göre ayıran toplumlar

yerine din ayrımı olmaksızın millet bilinciyle bir araya gelebilen toplumlar asıl refah seviyesine ulaşabilecek ve çağdaş bir medeniyet kurabilecektir. Din ortadan kalkmamıştır. Din kişinin vicdanında kalmıştır. Dinin sadece devlet işlerinde ve siyasette yeri olmayacaktır. Laiklik olmadan milliyetçilikten ve Atatürk milliyetçiliğinden söz etmek mümkün değildir (Tanfer, 1999). Prof. Dr. A. Afetinan'ın "*Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*" adlı eserine bakıldığında Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletinin oluşumunda etkili olan faktörleri siyasi varlıkta birlik, ırk birliği, dil birliği, yurt birliği, tarihi yakınlık ve ahlaki yakınlık olarak sıraladığı görülmektedir. Afetinan'ın verdiği bilgiden de anlaşılıyor ki Atatürk, milleti oluşturan faktörlerde din vurgusunu saymamaktadır. Ona göre bir milletin oluşumunda din etken değildir. Mustafa Kemal'e göre milleti oluşturan faktörlerden en etkilisi ve ilki siyasi varlıkta birliktir (Afetinan, 2000: 32).

Laikliğe dönüşüm sürecinin en önemli olayı ise 1 Kasım 1922'ye gelindiğinde Saltanatın kaldırılması olmuştur. 29 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra Mecliste birtakım önemli yasalar kabul edilmiştir. Bunlardan biri 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat yasasıdır. Osmanlı Devleti'nde din ağırlıklı bir eğitim sistemi mevcuttu. Öğrenciler tam anlamıyla ahirete hazırlanma amacıyla eğitiliyor, pozitif bilimler geri plana atılıyordu. II. Mahmut'un devleti toparlamak adına yaptığı ıslahatlar neticesinde ilkokul zorunlu tutuldu. Anne ve babalardan çocuklarını eğitimlerini tamamlamadan okuldan alması engellenmeye çalışıldı. Bu yenilik çalışmalarına ilave olarak Avrupa örnek alınmak suretiyle yeni bir eğitim sistemi tesis edilmeye çalışıldı. Özellikle Fransız eğitim sistemi örnek alındı. ıslahatların temel amaçları içinde halkın okur-yazarlığının artırılması, mesleki eğitimlerin yaygınlaştırılması yer almaktaydı. Artık sadece din ağırlıklı dersler yoktu. Öğrencinin yaşamını sürerken de işine yarayacağı dünyevi konular hakkında birçok bilgiye sahip olacağı yeni bir eğitim programı oluşturuldu. Okulları öğrencilerin rahatça ulaşabileceği bir kurum haline getirebilmek için okul sayısı artırıldı ve bu girişim sadece büyük yerleşim merkezleriyle sınırlı kalmayarak yurdun dört bir tarafında yeni okullar açılması hedeflendi. Eğitimde istikrarlı bir şekilde atılan yenilik adımları halkın tepkisiyle karşılaşmış, bir direniş hakim olmuştur. Bu da yapılan eylemlerin başarılı olmasını engellemiştir. Bu engeli ve direnişi ortadan kaldırmak maksadıyla mektepler, din ağırlıklı eğitim yapan okullar ve modern eğitim yöntemleri ile eğitim yapan okullar olarak ikiye ayrıldı. Din eğitiminin yanında modern eğitim de veren

mektepler Usul-u Cedide olarak anıldı. 1913 yılına gelindiğinde Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu sayede ilkokul okumak yasal düzenlemeler ile zorunlu hale gelmiş. İlköğretim süresi 3 yıl iken 6 yıla çıkarılmıştır. Hayata yönelik derslerin verilmesinin yanı sıra görsel ve işitsel sanat dersleri de müfredatta yerini almıştır (Çelenk, 2008).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girmesiyle din ağırlıklı bir eğitim programına sahip olan mektepler kapatılmıştır. Böylece dini ve modern eğitim veren iki başlı eğitim sistemi son bulmuştur. Tüm okullar tek bir çatı altına toplanmış ve Maarif Vekaleti'ne bağlı hale gelmiştir. Uygulamaya konulan bu kanunla mektep ve medreselere ayrılan eğitim bütçesi de artık Maarif Vekaleti'ne devredilecektir. Okullarda verilen din dersleri, zorunlu ders statüsünden çıkarılarak öğrencinin inisiyatifine bırakılmış, isteğe bağlı hale gelmiştir. Dini eğitimin cemaatlerin yetkisi altında olduğu düşünüldüğünden ve bunun giderilmesi için din alanında yetkili uzmanlar yetiştirmek istenmiş bu amaçla da Darülfünun'da bir ilahiyat fakültesi açılmasına karar verilmiştir. İmam veya hatip olmak isteyen kişilerin eğitimi için de özel mektepler açılması planlanmıştır (Kanpolat, 2018: 985-990).

Saltanatın kaldırılmasının ardından alınan bir diğer önemli karar ise halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın ülke sınırları dışına çıkarılması olmuştur. Saltanatın kaldırılmasıyla cumhuriyetin ilanına giden sürecin önü açılmış oldu, Hilafetin kaldırılması ile de cumhuriyetin mevcudiyetine zarar verecek unsur ortadan kalkmış oldu. Hiç şüphesiz cumhuriyetin var olduğu bir yerde halifeliğin varlığından söz etmek büyük bir ironi olurdu. 8 Nisan 1924'e gelindiğinde Şeriat Mahkemelerinin varlığına da son verilmiştir. Atatürk'ün laikleşme yolunda ülkeyi modern, bireyi ve toplumu daha çağdaş ve batı medeniyetlerine yakın bir ölçüye getirme gayesi ile şapka kanunu çıkarılmıştır. Şeriat Mahkemelerinin kaldırılmasının ardından devletin daha önce bağlı olduğu Şeriat Hukuk terk edilmiş ve Türk Medeni Kanunu onaylanmıştır. Böylece Türk kadını ve Türk erkeği eşit tutulmuştur. Türk kadını özgürleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasası'nda geçen devletin dininin İslam olduğu ibaresi de 5 Nisan 1928'de alınan kararla Anayasa'dan kaldırılmıştır. Bu sayede oluşturulmaya çalışılan bu laik düzenin sahip olduğu Anayasa'da, laiklikle çelişki içinde bulunan olgular ortadan kalmış oldu (Tayhani, 2009: 524).

Bu dönemde birtakım düzenlemeler de sosyal hayata yönelik yapılmıştır. Bunlardan biri de şeyhlik, dervişlik, falcılık ve üfürükçülük vb. unvanların kullanılmasının yasaklanmasıdır. Bu uygulama ile amaç dini unvanların altına sığınarak insanların dolandırılmasının önüne geçilmek istenmesidir. Aynı dönemde tekke, türbe ve zaviyeler de kapatılmıştır. Batı'nın kullandığı takvimi kullanmak maksadıyla uluslararası takvim kabul edildi. Bunun bir sonucu olarak tatil günü de pazar günü olmuştur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rumi takvim kullanılmaktaydı (Aksanyar, 2007: 5-7).

Atatürk'ün laiklik anlayışı ve bu çerçevede yaptığı icraatlar dönemin şartlarında birçok kesim tarafından tepkiyle karşılanmış ve anlaşılamamış olduğu gibi devam eden süreçte de hala laikliğin tam anlamıyla anlaşılamadığı, aktarımında eksiklikler bulunduğu görülmektedir. Atatürk dinin insan için her zaman bir gereklilik olduğunu hatta bir milletin dini olmadan varlığını da korumaya devam edemeyeceği görüşünü savunmaktaydı. Kişinin vicdan özgürlüğü engellenemez, herkes kendi vicdanına göre hareket etmekte özgürdür. İnsanın vicdan özgürlüğünü kısıtlayan ve toplum içerisinde insanların yaşantısında dinin olmaması laiklikle bağdaştırılamaz, o sekülerliktir. Laiklik ise din ile devlet işlerinin birbirlerinden ayrı tutulması gerekliliğini savunur. Üstelik laiklik, kişinin dini yaşama özgürlüğünü koruma altına almıştır. Laiklik ilkesinin bir sonucu olarak Anayasa'da kişinin vicdan özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Laiklik ilkesi ile Atatürk, Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine yükseltmeyi amaçlamıştır (Tanfer, 1999: 49).

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa oluşturduğu ulus devlet inşasını milliyetçilik ve laiklik temeline dayandırmıştır. Şöyle ki Atatürk milliyetçiliği, kozmopolit bir toplumu uluslaştırmak niyetiyle oluşturulduğundan ırkçı milliyetçilik tanımı içermemektedir. Bu nedenle dönemde vurgulanan milliyetçilik ayırıcı değil kapsayıcı ve birleştirici olmuştur. Aynı şekilde farklı dinden vatandaşların yaşadığı bu yeni kurulan cumhuriyette de tek bir dini savunan devlet yerine bütün dinlere eşit mesafede ve bu dinleri koruyucu noktada duran bir devlet modeli oluşturmak istemiştir.

2. 4. Milli Şef Dönemi ve Ulus Devlet İnşasında Devamlılık

Yeni kurulan devletin yürüttüğü ulus inşası ve uluslaştırma çabalarını İsmet İnönü dönemindeki uygulamaların açıklanmadan anlatılabilmesi mümkün görülmemektedir.

Çünkü CHP, 1923'ten 1950'ye kadar olan süreçte Türkiye'de uygulanan uluslaştırma politikalarının yürütücüsü olan tek parti olduğu gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün ardından CHP'nin başına geçen İsmet İnönü de 1938'den 1950'ye kadar CHP'nin başındaki tek kişidir. Ayrıca İsmet İnönü bu süreçte CHP teşkilatını yeniden şekillendirmiş ve kendine özgü bir siyaset yürütmüştür. Dönem içinde Milli Şef olarak anılan İsmet İnönü'nün bu unvanı o devrin de adı olmuştur (Bozkurt B., 2011: 183-184).

Milli Şef döneminin başlamasına sebebiyet veren hadise, 10 Kasım 1938'de Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata gözlerini yummasıdır. Böylece Atatürk'ün bıraktığı cumhurbaşkanlığı sıfatını, Cumhuriyet Halk Partisi'nin meclis toplantısında alınan karar ile İsmet İnönü almış, bu sayede de İnönü Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olmuştur. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olması ile eskiden yürüttüğü Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'nı da artık bir başkasının üstlenmesi gerekmektedir. Fakat bu önemli mesele için bir araya gelinen kurultayda parti başkanlığının vefat veya herhangi bir hastalık neticesinde görevin yerine getirilemeyecek olunması dışında, parti başkanlarının görevlerini sürdürmelerine karar verildi. Bu nedenle de İnönü'nün görevini aynı şekilde devam ettirmesine onay verilmiş oldu. İsmet İnönü de bu sayede hem Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı olmuş hem de Parti Başkanlığı görevini yerine getirmeye devam etmiştir. O dönemde çok partili siyasi hayata geçilememiş olduğu için İnönü'nün parti başkanlığı sadece bir başkanlıktan ibaret olmamıştır. Kendisi hem devletin liderliğini hem de tek partili dönemin siyasi iktidarlığını üstlenmiştir (Dikici A., 2008: 162).

Milli Şef Dönemi'nin en çok merak edilen konularından biri, Atatürk döneminde başlanan, fakat kimi sebeplerle tamamlanamayan ya da tam anlamıyla kökleştirilemeyen inkılapların devam ettirilip ettirilemeyeceği meselesi olmuştur. Dikkat edilirse İnönü, yerleştirilemeyen kimi Atatürk devrimlerinin uygulanmasına başlanıldığında başbakanlık görevini yürütmekteydi (Bozkurt B., 2011 185). Bununla birlikte İnönü, cumhurbaşkanlığı görevini ele aldığı anda ülkeler II. Dünya Savaşı'nın arifesindeydi. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi de içine alma tehlikesine karşılık İsmet İnönü, iç politikadan daha çok dış politika konularına ağırlık vermiştir. Savaş süresince yürüttüğü denge politikaları ile ülkeyi savaşın dışında tutmayı başaran İnönü iç siyasette uyguladığı baskın devletçilik politikaları nedeniyle de fazlaca eleştirilmiştir (Uçar, 2020: 98-100).

Yeni cumhuriyetin modernleşmesini, laikleşmesini ve ulus devlet modelinde birleştirilmesini sağlayacak eylemlerde bulunmak kadar bu eylemlerin devamlılığını sağlamak ve topluma bu değerleri sindirtebilmek de çok önemliydi. Bunun için sağlıklı sosyal yapıya ve güçlü bir ekonomiye ihtiyaç vardır. Fakat II. Dünya Savaşı hız kesmeden devam ederken Türkiye bu savaşta taraf bir devlet olmamasına rağmen savaştan sosyal ve ekonomik yönden fazlasıyla etkilenmiştir. 1929'da tüm dünyada ortaya çıkan ekonomik bunalım her ne kadar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni etkilemiş olsa da 1940'larda ufak da olsa ekonomik ilerlemeler yaşanmıştır. Ancak İsmet İnönü iktidarındaki hükümetin II. Dünya Savaşı sürecinde büyük bir orduyu her an savaşa girecekmiş gibi hazır bulundurmuş olması ve bu ordunun beslenme ihtiyacı ülkeyi ciddi sıkıntılara sokmuştur. Çünkü o dönemlerde askere alınan kesimin çoğunluğu üretici konumundaydı. Artık bu zümre silah başına geçtiğinden ülkede doğru dürüst üretim yapılamaz olmuştu. Bunun sonucunda artan taleplerin karşılanamaması nedeniyle tüketim sınırlandırılmış ve vesikaya bağlanmıştır (Ünal, 2009: 73). Fahir Armaoğlu "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995" adlı eserinde II. Dünya Savaşı'nı Türkiye açısından değerlendirirken savaş dönemini, Türkiye'nin biryandan Mihver ve Müttefik devletlerin, kendi yanlarında savaşa çekmek için yaptıkları baskılarından biryandan da savaşın yıkıntılarından kendini korumaya çalıştığı süreç olarak ifade etmiştir (Armaoğlu, 2010: 497). Armaoğlu her ne kadar savaş yıllarını Türkiye'nin kendini korumaya çalıştığı süreç olarak açıklamış olsa da ekonomik yönden Türkiye'nin bunu başardığı pek söylenemez. Özellikle ekonomik anlamda toplum bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Yenal Ünal'ın da belirttiği gibi "*Türkiye her ne kadar savaşın tahribatından korunduysa da hükümet ülkeyi savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır*" (Ünal, 2009: 73).

II. Dünya Savaşı'nın ülkeye yansıyan tüm olumsuz etkilerine rağmen, İsmet İnönü döneminde de Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği köklü inkılap hareketlerinin devamlılığının sağlanabilmesine ve derinliğinin artırılabilmesine yönelik çalışmalar sürdürülmüştür. Bununla birlikte Atatürk devrimlerinden taviz verilmeden inkılapların bütün ülkeyi kapsayacak şekilde geliştirilmesine çalışılmıştır. Dahası bu dönemde Atatürk tarafından belli alanlarda yapılan reformlara yönelik yasalara aykırı davranışlarda bulunanlara uygulanan cezalarda da artış yapılmıştır. İnönü'nün Milli Şef olarak elde ettiği gücün ona bu fırsatı sağladığı da rahatlıkla söylenebilir (Dikici A., 2008: 163-164).

İsmet İnönü, Atatürk'ün döneminde başbakanlık yapmış ve bu görevi yürüttüğü sürede de eğitime büyük önem vermiştir. Cumhurbaşkanı olduktan sonra da özellikle ilköğretim konusunda hassas davranmıştır. Çünkü ulus devlet inşası noktasında eğitimin olmazsa olmaz bir araç olduğunun son derece farkındadır. İsmail Hakkı Tonguç da İnönü'nün bu ilgisini vurgulayarak, onun İlköğretim meselesini milli bir dava haline getirdiğinden bahsetmiştir. Gerçekten de İnönü'nün bu konu ile ilgili olarak “*İlköğretim Davamız*” adlı bir yazısı da bulunmaktadır (Bozkurt B., 2011: 186).

İnönü, eğitimin yurdun dört bir yanına yayılmasını amaçlamıştır. İsmet İnönü, Milli Şef sıfatını aldıktan sonra Tek Parti Dönemi'nin 1939'da ilk, 1943'te ise son kurultayı yapılmıştır. Bu kurultaylarda bir eğitim programının oluşturulmasının mecburiyeti belirtilmiştir. Oluşturulacak olan eğitim programlarında da özellikle Türkçe'nin daha yaygın olmasının sağlanması ve ulusal bir eğitimin verilmesi hedefleri belirlenmiştir. Ayrıca eğitim programlarında milli bilinci yüksek, vatansever insanlar yetiştirmek amaçlandığı gibi verilecek eğitimle, Atatürk'ün devrimlerine bağlı, ülkesini çağdaş medeniyetler seviyesine yükseltmeyi kendisine gaye edinmiş, cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, halkçı, inkılapçı ve laik bireyler yetiştirmek esas alınmıştır. Kurultaylarda Köy Enstitüleri, Halkevleri ve Halk Odaları gibi kurumların yaptıkları çalışmalar ele alınmış ve bunların önemi de vurgulanmıştır (Bozkurt B., 2011: 187-189).

Mustafa Kemal Atatürk döneminde, Milli Eğitim Bakanlığı'nda çeşitli görevlerde çalışmış olan Hasan Ali Yücel, Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü döneminde ise Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmiş ve bu görevi uzunca bir süre üstlenmiştir. Hasan Ali Yücel, ülkenin eğitim hayatının gelişmesine en büyük katkıyı yapan şahsiyetlerden biri olarak görülmektedir. Hasan Ali Yücel, çalışmalarını Atatürkçü bir çizgide sürdürmüştür (Bozkurt B., 2011: 191-192). Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sonrasında da ülkedeki eğitimin aynı misyonda sürdürülmeye çalışıldığının kanıtıdır. Böylece Hasan Ali Yücel'in eğitim alanındaki çalışmalarının Atatürk dönemindeki ulus devlet inşası hareketlerinin bir şekilde devamı olduğu söylenebilir.

1940 yılında ülke nüfusunun yaklaşık 13 milyonu köylü vatandaşlardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte ülkedeki en hâkim sektör ise tarım idi. Köylülerin neredeyse hepsi eğitimsizdi ve aynı zamanda bunlar tarımla ilgileniyorlardı. Devlet, eğitimi en kısa sürede

köylere ulaştırmak, köylünün okutularak cahiliyetten kurtarılmasını, bilgiye erişerek kendi işlerini daha doğru ve sağlıklı bir şekilde uygulanmasını amaçlıyordu. Zaten ancak bu sayede devlet, Atatürk döneminde başlanan ulus devlet inşasını sürdürebilirdi. 17 Nisan 1940 tarihinde, Meclis'te 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasası, oybirliği ile kabul edilmiştir. Gerçi oy birliği ile kabul edilen bu yasanın oylanmasına 148 milletvekili katılmamıştır.

Köy Enstitülerine verilen önem sadece ilköğretimin herkese eşit ve istenen şekilde verilmesi ile sınırlı kalmamış, bu okullar tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi ve üretimin artırılmasını sağlaması açısından da büyük önem arz etmiştir. II. Dünya Savaşı devam ederken devlet, ülke içinde oluşan siyasi ve ekonomik zorluklarla mücadele etmeye çalışıyordu. Böyle bir dönemde köylerde, köylünün devlete fazla bir ihtiyaç duymadan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, savaş koşullarında çok daha faydalı olacaktı. Başlangıçta birkaç enstitü açılmışsa da Köy Enstitülerinin sayısı 1943 yılına gelindiğinde CHP'yi oldukça memnun edecek bir ölçüde artmıştır. Savaş koşullarına rağmen böyle bir sistem 1946 yılına kadar da varlığını korumayı başarabilmiştir (Bozkurt B., 2011: 195-198).

Köy Enstitülerinin açılışı her ne kadar İsmet İnönü zamanında gerçekleşmişse de Atatürk döneminde de köylünün eğitilmesinin önemi ve köylünün eğitilmesi işinin devletin görevleri arasında olduğu sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu nedenle cumhuriyet değerlerinin geniş halk kitlelerine ulaştırılması amacıyla açılan Halkevleri bu dönemde kurulmuştur. Ancak Halkevleri, şehir ve kasabalarda istenen düzeyde bir eğitimi yürütebiliyorken, Halkevlerinin köylerde bunu başaramıyor olması Atatürk ve kimi siyasi aktörü, köylünün eğitilmesi meselesine yönlendirmiştir. Yine de tüm gayretlere rağmen Atatürk döneminde eğitimin köylerde yaygınlaştırılması faaliyeti çeşitli sebeplerle beklentiyi karşılayacak kadar başarılı olamamıştır. Bu çalışmaların başarısızlığının nedenini köylü vatandaşların bu tarz bir eğitimi kanıksayamamasından kaynaklandığını belirten Şerif Demir'e göre köylünün eğitilmesi meselesi iki şekilde başarılı olabilirdi. *“Ya köylü hükümetin politikasını tam olarak anlayacak ve özümseyecek, ya da köylü, bu eksikliği bizzat hissederek harekete geçecekti”* (Demir S., 2019: 61).

Görüldüğü gibi cumhuriyet değerlerinin ve ideolojisinin Anadolu halkına istenen düzeyde verilememe nedeninin halkın eğitimsizliğinden kaynaklandığı kabul edilmekteydi. Bunun

için Osmanlı Devleti zamanında kurulan Türk Ocakları, 1931’de CHP’ye devredilmiş ve bu kurum cumhuriyet değerlerinin ve Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesine yönelik çalışmalara girişmiştir. Türk Ocakları Türk dilinin yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuş özellikle de bu amaçla Doğu Anadolu Bölgesi’nde yürüttüğü dil çalışmaları nedeniyle dikkat çekmiştir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, 2005: 168-169).

Çeşitli ulusal ve uluslararası sebeplerden kapatılan Türk Ocaklarının yerine kısmen aynı paralelde faaliyet gösteren ancak daha çok halkın eğitilmesine yönelik çalışmalar yürüten Halkevleri Atatürk döneminde açılmışsa da İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı zamanında da bu kurumların açılışlarına devam edilmiş ve 1939’da 163 yeni şubesinin açılmasıyla 1939 senesi, Halkevlerinin en fazla şubesinin açıldığı yıl olmuştur. Bu kadar çok Halkevi açılmasına rağmen bu kurumlar köy nüfusuna etki edecek derecede köylerde teşkilatlanamamıştır. Bu kurumların faaliyetlerinin köy halkına ulaştırılabilmesi için 1940 yılından itibaren Halkevlerinin taşradaki uzantıları konumunda olan Halk Odaları açılmıştır. Ancak anlaşıldı ki tüm bu çabalara rağmen gerçek anlamda köylüye seslenebilecek bir kurum ortaya çıkarılamamıştır (Demir S., 2019: 99-103). İşte Köy Enstitüleri de tam da bu amaçla ülkenin en ücra köşesindeki köyü ve buralarda yaşayan köylüyü her açıdan kalkındırmak, bunun yanında uluslaştırma politikalarını toplumun her kesimini içine alacak şekilde yaygınlaştırmak ve köylü vatandaşların modern eğitim yöntemleriyle tanıştırılması bunlardan belki daha da önemlisi Atatürk İlke ve İnkılaplarını ülkenin en uzak köylerine kadar ulaştırmak amacıyla kurulmuştur (Dikici A., 2008: 180-181).

Feroz Ahmad’a göre, cumhuriyet değerlerini kent nüfusunun benimsemesinde hiçbir sıkıntı yoktu. Çünkü Atatürk döneminde eğitim daha çok kentlerde yapılmaktaydı. Kentlerdeki eğitimin yoğunluğu sebebiyle cumhuriyetin bu değerleri kent nüfusuna kolaylıkla aktarılmaktaydı. Asıl mesele memleketin uzak köylerine ve o köylerdeki vatandaşlara bu değerleri ulaştırabilmektir.

Köylerin eğitimde geriden geliyor olması, köy ağalarının okumuş ve çok bilmiş köylülerden rahatsızlığı ve köylü vatandaşların o dönemlerde daha çok yerel din adamlarının etkisinde olması gibi çeşitli açılardan değerlendirildiğinde Köy Enstitülerinin

kurulma amaçlarını, köylü kesimi din adamlarının etkisinden koruyarak laik ve Kemalist reformları köylü vatandaşlara bu okullar sayesinde ulaştırmak ve buralardaki vatandaşlara yeni devletin değerlerini benimsetmek olduğu söylenebilir (Ahmad, 2017: 103).

Kemal Tahir, yazmış olduğu “*Bozkırdaki Çekirdek*” adlı eserinde her ne kadar Köy Enstitülerinin siyasi amaçlar için açılmış olduğunu vurgulasa da yani Kemal Tahir’e göre CHP kendi siyasi bekası için Köy Enstitülerini kurmuştur (Yılmaz A., 2015: 312). Sonuçta bu durum eğitimde geri kalmış vatandaşların, yeni kurulan ulus devletin değerlerini benimsemesindeki en büyük aracın Köy Enstitüleri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

İnönü Dönemindeki eğitim hayatında yaşanan gelişmelerin yanı sıra, Atatürk devrimlerinin aleyhinde faaliyetlerde bulunan, ülkedeki laik düzeni sarsmaya çalışan ve bu konuda propaganda yapan her türlü yayın ve kitaplara da yasaklar getirilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda gazetelerde yayınlanan haberlerde ve yazılarda bu hususa dikkat edilmiştir. Devlet, Türkçe diliyle İslam Ansiklopedisi yayınlamaya karar vermiştir. Bu ansiklopedinin hazırlık aşamasında birçok Türk dilbilimci ile çalışılmış, eski yazılar detaylı bir çalışma ile dönemin Türkçesine uygun olarak çevrilmiştir. Buna ek olarak çalışmaya Avrupa doğu bilimcileri de eşlik etmişlerdir. Fakat muhafazakâr kesim tarafından, bu çalışmalar şiddetle kınanmış ve muhafazakar kesim böyle bir girişimin İslam’ın temellerini yıkmayı amaçladığını iddia etmiştir. (Dikici D., 2008: 182-184).

Bilinmelidir ki ulus devlet inşası politikalarından kopuş da İsmet İnönü ile başlamıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya konjonktürünün de gereği olarak çok partili hayata evirilen siyasi şablon, muhalefet ve iktidar mücadelesini başlatmıştır. Bu çekişme ulus devlet politikalarından tavizler verilebilecek kadar ileri götürülmüştür. 14 Mayıs 1950 seçimlerine yaklaşıldığı 1 Mart 1950 tarihinde Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılmasına İlişkin Kanunu’ndaki bazı maddelerin yeni yasa ile değiştirilerek birçok türbenin tekrardan açılmış olması, hem tek parti iktidarındaki katı şekilde uygulanan laiklik politikalarından tavizler verilmeye başlandığını ispatlamakta hem de seçimlere oldukça yakın bir zamanda laiklik gereği yapıldığı söylenen bir kanunda değişikliğe gidilmesi, çok partili hayatta, dinin rekabetçi söylemde etkin olduğunu göstermektedir. 1946 yılında yapılan seçimlerde CHP’nin ciddi oranda oy kaybına uğraması bu tarz girişimleri anlaşılır kılmaktadır (Nal, 2005: 138-141).

1946 seçimlerinden sonra Recep Peker'in kurduğu çok partili hayatın ilk hükümeti, eğitim işine çok önem vermiştir. Muhalefetin bu konudaki eleştirilerini de dikkate alan bu hükümet zamanla Köy Enstitülerinin eğitim uygulamalarında bazı değişikliklere gitmiştir. Muhalefet partisinin din eğitiminin verilmemesine yönelik eleştirilerine ve bazı CHP milletvekillerinin de din eğitiminin tekrardan verilmesini istemelerine karşın Başbakan Recep Peker her seferinde farklı bahanelerle bu konuyu kapatmıştır. Zamanla muhalefet ile Recep Peker Hükümeti arasında tartışmaların arttığı bir dönemde İsmet İnönü'nün basında "12 Temmuz Beyannamesi" yayınlanmıştır. Bu beyanname sonrasında hem Başbakan Recep Peker istifa etmiş hem de CHP'nin Atatürk'ün altı ilkesinden özellikle de laiklik ve milliyetçilik ilkelerinden büyük ödünler verdiği 1947 Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultay sonrasında kurulan CHP hükümetlerinin Köy Enstitülerine bakışı değiştiği gibi din eğitiminin de önü açılmıştır (Taşdöven, 2013: 19-24).

1946 yılı dini söylemin siyasi hayata entegresinde dönüm noktası kabul edilse de bu dönemde cemiyetler kanundaki bazı değişikliklere gidilmesi sonucunda da sol örgütlenmenin önü açılarak sol partiler kurulmaya başlanmıştır. Birçok sol parti kurulmuş olsa da yıkıcı faaliyetlerde bulundukları gerekçe gösterilerek, nihayetinde hepsi tekrar kapatılmıştır. Dahası bu süreçte sol ideoloji dışlandı ve yasa dışı kabul edildi (Karpaz, 2020: 81).

Ayrıca bu dönemde özellikle ilkokullarda seçmeli din dersi uygulamalarının başlaması, İmam Hatip Kursları ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması gibi din alanındaki uygulamaların oy kaygısı ile yapılmış popülist uygulamalar olduğu kabul edilebilir. Bunun yanında savaş sürecinde her ne kadar ulus devlet inşası politikaları savunulmuş olsa da savaşın yıkıcı etkisi bu politikaların öncelik sıralamasını değiştirmiştir. Örneğin ABD'den sağlanan yardımların harcanmasında öncelik uluslaştırma politikalarına değil de ülkenin ekonomik yönden kalkınmasına verilmiştir. Sonuç olarak her ne sebeple yapılyorsa yapılsın İsmet İnönü'nün yönetiminde Atatürk döneminde ısrarla uygulanan ve devlet politikası haline getirilen ulus devlet inşası çalışmalarının kısmen de olsa terk edilmeye başlandığı görölmektedir (Albayrak, 2014: 298).

1945'ten sonra Türkiye'nin kökten değişim sürecine girdiğini belirten Kemal Karpaz'ta İsmet İnönü'nün 1945-1950 yılları arasındaki yönetim dönemini şu şekilde

değerlendirmiştir: “CHP genel başkanı ve Türkiye Devleti’nin cumhurbaşkanı olarak, bugün hala yürürlükte olan çoğulcu ve çok partili sisteme geçiş sürecinde Türkiye’ye yön verdi. Bu İnönü ile CHP’nin en kalıcı başarısı ve Türk halkına verdikleri en yararlı hizmet oldu” (Karpaz, 2020: 67).

İsmet İnönü’nün, Milli Şef unvanını alarak elde ettiği güçle, Mustafa Kemal Atatürk’ün yürüttüğü çalışmaları aynı şekilde sürdürebileceği kabul edilebilir. Fakat İnönü’nün Milli Şeflik döneminin çoğunluğu II. Dünya Savaşı sürecinde geçmiştir. Bu sebeple iç politikadan daha çok dış politikayla ilgilenmek zorunda kalan İnönü, buna rağmen başta Köy Enstitüleri ve Halk Odaları olmak üzere ulus devlet misyonunu devam ettirecek ciddi çalışmalar yapmıştır. Savaş bitiminde ise demokrasi söylemlerinin artmasından dolayı muhalefet partilerinin kurulmasına izin vermiştir. 1946 yılında kaybettiği oyları tekrardan kazanabilmek maksadıyla çeşitli teşebbüslerde bulunmuş olması onun ulus devlet inşası sürecinde ortaya konulan köklü bazı inkılap hareketlerinden kısmi ödünler verilmesini de beraberinde getirmiştir. Başta laiklik alanında verilen bu ödünler ülkedeki değişimin başlangıcının habercisi kabul edilmektedir. Tüm bunlara rağmen Mustafa Kemal’in çok çabalanmasına rağmen bir türlü geçilemeyen çok partili hayata, İsmet İnönü döneminde geçilmiş ve bu çok partili hayat günümüzde de sürdürülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk’ün idealinin çok partili siyaset olduğu ve İsmet İnönü’nün de bunun başlatıcısı olduğu düşünülürse. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun başlattığı yeni devlete yönelik politikaların, İsmet İnönü döneminde de bazı açılardan devam ettirildiği ifade edilebilir.

2. 5. Demokrat Parti’nin Ulus Devlet Anlayışında Başkalaşmalar

Türkiye’nin tek partili hayatının yirmi yedi yıldır CHP iktidarı elinde yürütüldüğü bu süreçte birkaç kez muhalefet bir partinin kurulması için çaba sarf edilmişse de başarılı bir sonuca ulaşamamıştır. İsmet İnönü de yaptığı Meclis konuşmasında ülkede CHP’den başka bir partinin varlığının öneminden bahsetmiş, bu eksikliğin kısa zamanda giderilmesini umduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü’ye göre demokrasinin ülkede tam anlamıyla yerleştiği söylenemezdi. Uluslararası sistemde ise demokratikleşme süreci II. Dünya Savaşı’nın ardından hız kazanmıştır. Savaş sonrasında özellikle uluslararası arenada insan hakları, çoğulculuk ve demokrasi içerikli söylemlerin yaygınlaşması, bununla birlikte uluslararası barışı sağlamak amacıyla savaş döneminde kurulan Birleşmiş Milletlerin

demokratik yönetimlere vurgu yapması, batı ülkelerinde demokrasiye olan ilgiyi artırmış bu ilgi Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Artık Türkiye de bir an önce bu sürecin tam anlamıyla uygulanmasından yanadır. Zaten kamuoyu çok partili hayatın başlaması konusunda hem fikirdi.

Sürecin ilk muhalefet partisi olarak Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Daha sonra CHP teşkilatında yer alan milletvekillerinden Fuat Köprülü’nün ve Adnan Menderes’in, parti içerisinde muhalif tutumlar sergilemeye başlamış olması, bu kişilerin kimi gazetelerde muhalif görülebilecek yazılar yazmaları parti teşkilatı tarafından hoş karşılanmamıştır. İşte bu ve buna benzer sebeplerden ötürü bu kişilerin, parti divanında alınan karar sonucunda CHP ile ilişkileri kesilmiştir. Sonraki süreçte de Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü tarafından 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti kurulmuştur. Bu parti, girdiği ilk seçimlerde olmasa bile kuruluşundan dört yıl sonra yapılan 1950 seçimleri ile iktidara gelebilmiştir (Salep, 2020: 1109-1120).

CHP yöneticileri, başlangıçta ülkede muhalefet partilerinin bulunmasını kendi teşkilatları için önemli görmüşlerdir. Çünkü kurulacak bu partiler “*CHP’yi halktan gelen düşmanca duyguları giderecek ve halk ayaklanmasını engelleyecek bir emniyet vanası olarak görülmüştür.*” Bununla birlikte DP yöneticilerinin, Atatürk ilkelerine sadık kalınacağı ve partinin kuruluş amacının demokrasinin geliştirilmesi olduğu yönündeki açıklamaları CHP tarafından olumlu yorumlanmıştır. DP yöneticileri, Atatürk ilkelerini benimsediklerini söylediler de bu ilkeleri zamanın şartlarına göre yeniden yorumlayacaklarını belirtmişlerdir (Bakan ve Özdemir, 2013: 377).

II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler ülkenin çok partili hayata geçişinde etkin olsa da sadece siyasi alanda yeniliklere yol açmadı aynı zamanda toplumsal gelişmelere de sahne oldu. Aleviler, Osmanlı Dönemi’nde çeşitli siyasi ve toplumsal etkenler nedeniyle kapalı bir toplum yaşantısı sürdürmekteydiler. Yeni kurulan cumhuriyet kadrosunun yürüttüğü laikleşme politikaları ile Aleviler vatandaş olarak kabul edilmişler bu da onlara kısmi özgürlük alanı sağlamıştır. Aleviler vatandaş olarak kabul edilmişlerse de Alevilik, cumhuriyetçi kadronun yürüttüğü ulus devlet ve uluslaştırma çalışmaları gereğince tek devlet tek din ilkesinin dışında görülmüş bu nedenle de öteki olarak kabul edilmiştir (Salman, 2020: 136). 30 Kasım 1925’te kabul edilen 677 sayılı “*Tekke ve Zaviyelerle*

Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun”un çıkmasıyla dinin devlet kontrolüne alınmaya çalışılması sonucunda, türbelerini kapatmak zorunda kalan Aleviler tekrar izole şekilde inançlarını sürdürmeye başlamışlardır (Salman, 2020: 136). “*Tekke Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanunu*”nun ilanından sonra Sünni gruplar kökleşmiş kurumsal teşkilatlanmalara sahip olduklarından dini faaliyetlerini gizli şekilde sürdürebilmiştir. Alevi gruplar ise bir yandan çocuklarını yeni cumhuriyetin kurduğu okullara gönderirken bir yandan da gayri resmi dini müesseseler kurmak yerine dini ibadetlerini kapalı şekilde evlerinde sürdürmüşlerdir (Hakyemez, 2014: 162-167). Cumhuriyetin açtığı ve özellikle köylere etki edebilen Köy Enstitüleri, halk okuma odaları, gezici derslikler ve Millet Mektepleri gibi eğitim kurumları Alevi vatandaşlara ulaşarak onlara ulus devlet vizyonunu taşıyabilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında alınan dış yardımlar ve değişen konjonktürle beraber ülkede sanayi sektöründeki gelişmeler iç göçleri başlatmıştır. Bu göçler ağırlıklı olarak 1950’lerden sonra Alevi köylerini etkilemiştir. 1960’lara kadar sürdürülen Alevi göçleri bu tarihten sonra daha da artarak kitleselleşmiştir (Salman, 2020: 138-140).

Demokrat Parti’nin iktidara gelir gelmez yaptığı ilk icraatlarından biri CHP’nin mallarına el koymak olmuştur. Bununla beraber CHP iktidarı döneminde açılan Halkevlerinin de kapatılmasına yönelik fikirler ortaya atılmaya başlanmıştır. Demokrat Parti’nin ilk icraatlarından birkaçının CHP teşkilatı açısından olumsuz olmasının nedeni, CHP’nin yıllardır sürdürdüğü tek parti iktidarlığı süresince devletin birçok kurum ve kuruluşlarının üzerinde otoriter derecede güç sahibi olması, DP’nin de bu gücü kırma düşüncesinin etkili olduğu kabul edilmektedir. Halkevlerinin kapatılması tartışmaları kamuoyuna düştüğü andan itibaren CHP tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Demokrat Parti, Halkevlerinin CHP’nin kendi ideolojilerine göre hareket eden ve particilik muhabbetlerinin yapıldığı siyasi bir kurum olduğunu iddia ederken, CHP ise Halkevlerinin particilik ve siyaset yapılan kurumlardan öte gençler ve halk için çok önemli bir kurum olduğunu savunmuştur. 1951’de Meclis’te oylama yapılmış ve çoğunluğun evet oyu vermesinden sonra Halkevlerinin kapatılmasında karar kılınmıştır (Tunç, 2018: 73).

Gerçek olan şu ki Demokrat Parti’den önce CHP, çok partili hayatın rekabetçi havasının da etkisiyle cumhuriyetçi kadronun yürüttüğü ulus devlet uygulamaları gereğince görmezden

gelen dini söylemi, siyasi alana tekrardan entegre etmiştir. Fakat DP, dini söylemi daha da artırarak laik düzenden ödünler verecek şekilde siyasi faaliyetlere girişmiştir. Bununla birlikte özellikle 1950- 1954 yılları arasında DP'nin uyguladığı din siyasetinin, özü itibari ile CHP politikalarına yakın bir çizgide yürütüldüğü kabul edilmelidir (Nal, 2005: 137). Yine de partiler arası rekabetin veya iktidar olabilme kavgasının partilerin bir dönem savunduğu fikri ya da hareketi farklı dönemlerde savunmadıklarını bilmek gerekir. Bunun en güzel örneğini CHP ve DP arasındaki çekişmede görmek mümkündür. Örneğin DP'nin CHP'ye ve Milli Şef'e etkili şekilde muhalefet edemediklerini söyleyerek, DP'den ayrılan milletvekillerinin ve eskiden CHP çatısı altında siyaset yürütmüş kişilerin birlikteliğiyle Millet Partisi kurulmuştur. Bu parti hem CHP'ye hem de DP'ye karşı oldukça sert muhalefet yürütmektedir (Limoncuoğlu, 2018: 146-147). İşte kurulan bu Millet Partisi'nin, Atatürk reformlarına muhalif olduğu ve dini hassasiyetleri politik çıkarları için kullandığı gerekçesi ile DP tarafından kapatılmak istemiştir. Atatürk devrimlerinin takipçisi kabul edilen CHP'nin de Millet Partisi'nin kapatılması çabasına destek vereceği umulurken aksine CHP, bu durumu DP'ye karşı koz olarak kullanmıştır (Ahmad, 2015: 64).

1946 yılına kadar Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyetçi kadronun yürüttüğü ulus devlet inşası politikalarına sadık kalan ve bu süreci hiç ödün vermeden sürdüren CHP'nin, bu tarihten sonra özellikle laiklik politikalarından ödünler vermesi CHP'nin artık halk oylarının dikkate alınmama özgürlüğüne sahip olamadığını göstermektedir. Bu durum yeni kurulan diğer partileri de etkilemiş ve kurulan birçok parti dini söylemi kullanarak adeta muhafazakâr kesimin temsilcisi rolünü üstlenmişlerdir (Nal, 2005:138).

1950 yılında halkın büyük bir çoğunluğunun oyunu alarak iktidara gelen DP'nin, ABD'den sağlanan ekonomik yardımların önemli bir kısmını, tarım sektöründe çalışanlara ayırması köylü kesimin partisine olan desteğini sürdürmeye çalıştığını göstermektedir. DP iktidarının ilk yıllarında sadece kırsal kesim ekonomik olarak canlanmadı. Hükümetin eldeki kaynakları yerinde kullanması, iklimin olumlu seyretmesi, yerli sermayeye geniş haklar sağlanması ve demokrasinin de etkisiyle her sektörde ekonomik canlanmalar görülmüştür. Tek parti döneminde ekonomik olarak ciddi sıkıntı yaşayan halkın bu şekilde ekonomik anlamda rahata kavuşması DP'ye olan desteği artırmıştır (Albayrak, 2014: 301-302).

Ekonomik etkenlerin partilerin geleceğinde etkili olduğu kabul edilmekle birlikte dinin de en az ekonomik etkenler kadar etkili olduğu söylenebilir. Bu sebeple seçimler gerçekleşmeden önce Demokrat Parti'ye gelen taleplerden biri de ezanın tekrar Arapça okutulması yönünde bir çalışmanın yapılmasıydı. DP seçim vaadi olarak baskın şekilde bu isteğe evet diyemese de iktidara gelişinden kısa bir süre sonra ezanın Arapça okunmasına izin verileceğine yönelik basında haberler yayılmaya başladı. Adnan Menderes başbakan olur olmaz okuduğu hükümet programında millete mal olmuş inkılapların korunacağını belirtmiştir. Menderes bu konuşmasında halkın benimsemediği hiçbir inkılabın yürürlükte kalamayacağını işaretini verdiği gibi esas tehlikenin ise sol ideolojilerden geleceğini belirtmiştir (Nal, 2005: 148).

DP'nin kendisinden önceki tek parti döneminde uygulanan ulus devlet politikalarına karşı sunduğu ilk yasa tasarısı Türkiye'de ezanın Türkçe okunması yasağının kaldırılması yönünde olmuştur. Bu yasa tasarısı bir gün sonraki Meclis oylamasında oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Arapça ezan uygulaması hususunda iktidarda olduğu dönem boyunca taviz vermeyen ve bu tavizi Atatürk İlke ve İnkılaplarına zeval getirmek olarak adlandıran CHP, bu tasarının DP ile tekrar ortaya konulmasının ardından yaptığı açıklamalarda Türkçe ezan uygulamasının amacını milli devlet ve bir dil meselesi olarak gördüklerini dile getirmiştir. Sonuçta CHP'liler Türkçe ezan uygulamasını savunmuş olsalar dahi bu yeni uygulamanın karşısında olmayacaklarını belirtip bu konuda DP ile aynı safta yer almışlardır. Milli devlet ve dil meselesi olarak görülen bir uygulamanın kaldırılmasına CHP'nin karşı olmamasının sebebini bu partideki bazı milletvekilleri, CHP'nin, Demokrat Parti tarafından din ile karşı karşıya getirilmek istenmesini engelleme amacından kaynaklandığını belirtmişlerdir (Nal, 2005: 149-152).

DP'nin din alanındaki icraatları Arapça ezan okumayı serbest bırakması, radyolarda dini programların yapılmasına müsaade edilmesi ve din dersinin zorunlu olması bu yönde beklentiler içerisinde olan kimi çevreleri de harekete geçirmiştir. Bu dönemde Atatürk büstlerine saldırılar artarken, Konya'da yapılan DP il kongresinde bazı delegeler fes, çarşaf ve Arapça harflere geri dönülmesini teklif etmişlerdir (Kaya, 2008: 16).

DP iktidarı döneminde alınan 9346 sayılı karar ile siyasi partilerin ve şahısların gösteri yapma ve yürüyüş düzenlemeleri kısıtlanmıştır. Bu durum sebebiyle muhalefet partisinin

halk ile bir araya gelmesinin önüne geçilmiş, muhalefetin iktidarı eleştirebilme hakkına ket vurulmuştur. Aynı zamanda basına da sansür uygulamasında bulunulmuştur. Gazete okur-yazarlığı olan kesimin de siyasi içerikli haberlere ulaşmasının önüne geçilmiştir. Demokrat Parti giderek daha baskıcı bir politika izleme sürecine girmiştir (Şur, 2015: 153). Milli egemenliği göz ardı eden eylemlerde bulunmuştur. 9 Mart 1954 tarihinde çıkarılan bir yasa ile yayın yolunu kullanarak suç işleyenler için ağır cezalar düzenlenmiştir. Bu cezalar özellikle devletin siyasi itibarını sarsmak amacıyla yapılan yayınlar olarak detaylandırılmıştır. Yine 1954 yılında çıkarılan bu kanunlar dayanak gösterilerek birçok gazeteci tutuklanmıştır. 1957 yılına gelindiğinde ise Gazeteciler Sendikasının dokuz aylığına kapatılmasına dahası ülke genelinde yayınlanacak tüm reklam ve ilanların tek bir elden dağıtımının yapılmasına karar verilmiştir. Bu ilanların denetlenme yetkisi de Devlet Bakanlığı'na devredilmiştir (Çakır ve Yavalar, 2017: 267).

6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul'da yaşanan saldırı olayı ve Rum azınlıkların da bu olaylardan zarar görmesi nedeniyle iktidar sıkıyönetim ilan etmiştir. Sıkıyönetim ilanından sonra pek çok alanda kısıtlamalara gidilmiştir. Özellikle basın özgürlüğü de kısıtlanmış ve 1956'da Meclis'te Basın Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre gazeteci olmak için sahip olunması gereken kriterlerde değişiklik yapılmış rütbeye sahip olan gazeteciler için yüksekokul, diğer gazeteciler için ise lise mezunu olma kriterleri eklenmiştir. Gazetecilerin cezai işlem uygulanması adına mahkemeye çıkma sürecinde işlediği suç ve mahkumiyetleri net bir karara bağlanmadan tutuklanmalarına karşı çıkan maddelerde değiştirilmiştir (Çakır ve Yavalar, 2017: 265).

DP, dini birçok alanda daha ön plana çıkarmaya yönelik faaliyetlerine devam etmiştir. Buna karşılık, laikliği ayaklar altına aldığı yönünde tepkiler alsa da laikliğin kendileri için çok önemli bir husus olduğunu dile getirmiş ve laikliğe karşı gelen şahıs ve gruplara karşı gerekli eylemlerde bulunmuştur. Özellikle tarikatların çoğalması ve faaliyetlerinin artması sonrasında Atatürk'ün heykellerine yapılan saldırılara karşılık hapis cezası verilmiş ve 25 Temmuz 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu DP tarafından çıkarılmıştır (Baytal, 2020: 99).

Demokrat Parti iktidarda olduğu sürede de eğitime özellikle ilköğretime ayrı bir önem vermiştir. DP milletvekilleri, CHP'nin iktidarında uygulanmaya başlanan, köyde yaşayan

vatandaşların köy okullarının inşaatında zorunlu olarak çalıştırılması uygulamasını, muhalefet dönemlerinde sıklıkla eleştirmişlerdir. Bu nedenle DP'nin eğitimle ilgili çıkarttığı ilk yasa köylülerin 20 gün çalışma yükümlülüklerinin iptal edilmesine yönelik olmuştur. Gerçi DP'nin ilköğretimle ilgili çalışması sadece bu yasa ile sınırlı kalmıştır. Çünkü sonraki dönemlerde DP tarafından hazırlanıp tasarı şeklinde Meclise sunulan İlköğretim Kanun Tasarısı, ilköğretim ile alakalı hemen hemen bütün sorunlara değinmekte ve bu sorunları giderebilecek çalışmalar içermektedir. Ancak işte bu İlköğretim Kanun Tasarısı, DP döneminde bir türlü uygulamaya geçirilememiş ve tasarı halinde kalmıştır. Bu kanun tasarısı DP iktidarı sonrasında “222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu” adı ile 1961 yılında uygulamaya konmuştur. DP eğitim ile ilgili diğer kademelerde de çeşitli çalışmalar yapmıştır. Mesela 4. Milli Eğitim Şurasının toplanmasının ardından lise öğretiminin 3 yıldan 4 yıla yükseltilmesine karar verilmiştir. Bu kararda daha sonradan düzenlenmeye gidilmiş ve lise tekrar 3 yıla düşürülmüştür. Bu dönemde okulu bırakan veya okuma imkânı bulamayan kişileri eğitimle buluşturmak için akşam okulları açılmıştır. Mesleki ve teknik eğitime de büyük önem verilmiştir. Mesleki ve teknik eğitime verilen önemin nedenini Zafer Tangülü “*Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)*” adlı makalesinde şu şekilde belirtmiştir: “ABD’den alınan dış yardımlar çerçevesinde alınan başta tarım makineleri olmak üzere birçok teknik alet ve makinenin kullanılması için teknik ve ara eleman yetiştirilme ihtiyacının hissedilmesidir.” (Tangülü, 2012: 394-396) Bu sebeple mesleki ve teknik eğitim veren okullar bu alandan beceri sahibi kişiler yetiştirilmesi açısından çok önemli olmuştur.

DP'nin iktidarı süresince ülkedeki üniversite sayısı da artış göstermiştir. Karadeniz ve Doğu Anadolu’da da üniversiteler açılmış, bu vesileyle bölgelerin sosyal ve ekonomik yönden gelişmesine katkı sağlamışlardır. CHP'nin uyguladığı seçmeli din dersi programını yeterli bulmayan DP, ilköğretim okullarının müfredatına din dersinin tekrar alınmasını kararlaştırmıştır. Aynı zamanda ülkenin belirli şehirlerinde toplamda yedi imam hatip okulu açılmıştır. İmam hatip okullarının ortaokul kısmı dört yıllık eğitim yürütürken liseler üç yıllık eğitim yürütmüştür. Bununla birlikte 1959 yılında ilki İstanbul’da olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde İslam alanında eğitim veren yüksek eğitim kurumları açılmıştır (Tangülü, 2012: 396-399).

Köy enstitülerine yönelik eleştiriler çok partili hayata geçişle beraber yoğunluk kazanmıştı. Eleştiriler daha çok DP tarafından yapılmaktaydı. DP tarafından bu okullara yöneltilen eleştirilerden bazıları Köy Enstitülerinde dini ve ahlaki eğitime önem verilmeyişi, bu okulların komünizm ideolojisini yaymaları yönünde idi. Ayrıca bu okullarda yetişen öğretmenler, diğer öğretmenlerden farklı yetkilere sahipti. Köy Enstitüsünde yetişen öğretmenler devrimlerin uygulayıcısı ve yürütücüsü konumundaydılar ya da bu şekilde görülüyorlardı. Bu nedenle daha İsmet İnönü zamanında ilk olarak Hasan Ali Yücel'in, ardından da İsmail Hakkı Tonguç'un tasfiye edilmesiyle Köy Enstitülülerinin ıslah edilme sürecine gidilmiştir (Çelik, H. S., 2016: 386-390). Sonuçta İsmet İnönü zamanında kurulan Köy Enstitüleri, daha bu dönemde komünizm yaydığı gerekçesiyle saldırılara maruz kalmıştır. Dahası tutucu kesim tarafından bu okullarda uygulanan karma eğitimin köylerdeki ahlakı bozduğu iddia edildi. Bu nedenle bu okulların mimarları kabul edilen yönetici kadronun tasfiye edilmesinden sonraki süreçte okulun müfredatı değiştirildi. Enstitülerdeki karma eğitime son verildi. Bu okullarda köylülerle iç içe yürütülen uygulamalı eğitim yerine teorik eğitim vermeye başlandı. 1954 yılında Demokrat Parti hükümeti tarafından bu okullar diğer öğretmen okullarıyla birleştirildi. Feroz Ahmad'a göre: *“Kırsal Türkiye'nin çehresini değiştirebilecek ve bir bütün olarak toplumu dönüştürebilecek en özgün tasarımlardan biri böylece sona ermiş oldu”* (Ahmad, 2017: 104-105). DP döneminde bu enstitülerin kapatılmış olması ulus devlet misyonunu tüm topluma yayma özelliği bulunan girişimin engellenmesine neden olmuştur. Bu sebeple DP döneminde ulus devlet vizyonundan uzaklaşıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Ulus devlet modeliyle ortaya çıkan yeni cumhuriyet, gençliğin eğitilmesinde milliyetçi söylemi kullanmıştır. Yeni kurulan bu cumhuriyetin eğitim sisteminde, gençlik fedakâr ve milli çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutan bir kuşak olarak yetiştirilmek istenmekteydi. Ancak DP iktidarı, maddiyatçılığın ön plana çıkartıldığı, maneviyatın dışlandığını gösteren politikalar nedeniyle eleştiriye uğradı. Bu politikalar, Kemalist uygulamalara ve milliyetçiliğe aykırıydı. Sonuçta DP'nin milli duyguları ve milli değerleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması toplumu maddeciliğe yönelttiği kimi çevrelerce kabul edilmekteydi. İşte bu sebeple 27 Mayıs Askeri Müdahalesi, kimi aydınlara göre DP döneminde oluşturulduğu iddia edilen maddeciliğe karşı gerçekleştirilen bir eylemdir (Alper, 2018: 240-242).

3. 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ SONRASI SİYASETTE VE TOPLUMDA AYRIŞMA

3. 1. 1960 Askeri Müdahalesi Siyasette ve Toplumda Ayrışmalar

1957 seçimlerinden 1960 yılına kadar olan süreçte başta öğrenci ve işçi hareketleri olmak üzere siyasette yaşanan kargaşalıklar Türkiye'nin sıkıntılı bir sürece girmesine neden oldu. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden bir ay önce, DP Hükümeti tarafından özel yetkilerle donatılmış, çalışmalarını gizlilik içinde yürütecek, “*Tahkikat Komisyonu*” kuruldu. Komisyonun amacı muhalefetin ve basının çalışmalarını izlemektir. Ancak komisyonun demokrasi dışı uygulamaları tepkiye neden oldu. Başta Ankara ve İstanbul’da olmak üzere üniversite öğrencileri komisyonun çalışmalarını protesto etti. Polis bu eylemleri şiddetle bastırmaya çalışınca bir öğrenci ölmüş ve bunun sonucunda da olaylar yayılmıştır. DP’nin kendi partisinin taraftarı gençleri Ankara Kızılay’da destek gösterileri için örgütlediği sırada “555 K” (Beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay’da) plandan haberdar olan karşıt grup daha fazla öğrenci grubuyla alana geldi. Menderes sevgi gösterileri beklerken tepkiyle karşılaştı ve bazı öğrenciler tarafından saldırıya uğradı. 21 Mayıs 1960’ta ise bu sefer askeri öğrenciler hükümete karşı protesto yürüyüşü gerçekleştirdiler. Bu gelişmeler sonrasında Menderes, Tahkikat Komisyonu’nu kaldırılacağını söylese de 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) adına ordudaki bir grup subay yönetime el koydu. Orgeneral Cemal Gürsel’in sonradan bu teşkilatın liderliğini üstlenmesi ile Milli Birlik Komitesi (MBK)’nin de başına geçmiştir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, 2005: 380-381).

DP iktidarının politikalarına muhalif birçok basın kuruluşu ve aydınlar bu politikaları cumhuriyet değerlerine bir saldırı olarak görmüş, 27 Mayıs Askeri Müdahalesini demokrasinin geri dönüşü olarak yorumlamışlardır. Özellikle basının, askeri müdahale öncesi 867 gazetecinin tutuklanması, para cezaları, yasaklamalar vb. baskılar müdahale gününe kadar sürmüştür. 27 Mayıs günü tutuklu gazeteciler serbest bırakılıp basına uygulanan yasaklara son verilince ertesi günkü gazeteler müdahaleyi bayram havasında sunmuştur. Askerlerin bu müdahalesine karşı ne basından ne de aydınlardan bir tenkit getirilmezken, aksine demokrasinin bu şekilde kesintiye uğratılmasından övgü ile

bahsedilmiştir. 27 Mayıs Askeri Müdahalesine karşı sol basında görülen övgü ve desteklemeler sağ basında da görülmekteydi (Çetin, 2016: 36-42). Artık kimi kaynaklara göre “*Türk basını Türk silahsız kuvvetleri olarak anılmaya başlanmıştır*” (Çetin, 2016: 43).

İhtilalin bildirisini Albay Alparslan Türkeş Ankara radyosundan okumuş ve özetle ülkenin içine düştüğü bunalımın kardeş kavgasına dönüşmemesi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareyi ele aldığını ve bu hareketin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) gibi uluslararası yükümlülüklerle bağlı olduğunu bildirmiştir (Aydın ve Taşkın, 2020: 62). Müdahale sonrasında Milli Birlik Komitesi (MKB) liderliğini üstlenecek olan Orgeneral Cemal Gürsel ise liderliğinin ilk günü okuduğu bildirisinde diktatör olmak gibi bir çabasının olmadığını, kısa sürede tekrar demokratik düzeni sağlayıp idareyi, milletin iradesine bırakacağını söylüyordu. Fakat Cemal Gürsel’in İnönü’ye giderek vereceği emirlerin peygamber buyruğu olduğunu ve tereddütsüz uygulanacağını söylemesi, Gürsel’in söylem ve eylemleri arasında tezat oluşturmaktadır. Buna rağmen İnönü, demokrasiden yana tavır koymuş ve kısa sürede seçime gidilmesini istemiştir (Çetin, 2016: 44-61). Şu da bir gerçektir ki, müdahale ile hem devlet başkanlığını hem de hükümet başkanlığını ele alan Gürsel, bakanlarını sivillere seçmişti ve bu, onun idareyi sivillere teslim etmede samimi olduğuna bir delil olarak gösterilebilir (Eroğlu, 1992: 134). Ancak darbeyi gerçekleştiren Komite bölünmüş durumdaydı. Gürsel ile generallerden oluşan ve “*ılımlılar*” olarak anılan bir grup düzeni sağlayıp tekrar seçimlere gitmek isterken, Albay ve daha alt rütbeli subayların oluşturduğu ve başını Alparslan Türkeş’in çektiği “*radikaller*” grubu ise çeşitli reformların yapılmasından sonra iktidarın politikacılara bırakılmasını istiyordu. Bunların dışındaki başka bir grup ise iktidarı CHP’ye yani İnönü’ye teslim etmek istiyordu (Ahmad, 2015: 170-175). Neticede halk da demokrasiden, özgürlükten yanaydı ve çok partili sistemi, tüm olumsuzluklarına rağmen istiyordu. Radikallerin askeri idareyi devam ettirme niyetlerine karşı orta sınıf ve köylüler demokrasiyi istiyor ve bu anlayışa tepki gösteriyordu. Hatta birçok şehir ve köylerde darbeye muhalif grupların örgütlenmeye başladığı, bunların muhafazakârlar tarafından tahrik edildiği, böylece militarist yönetime karşı gizli cemiyetler kurdukları ve askeri rejime muhalif olan bir lideri takip edecekleri belirtiliyordu. Aydınlar ise DP’ye karşı olan bu darbeyi destekleseler de askeri rejime karşı duydukları sempati zamanla nefrete dönüştü (Karpat, 2020: 269-270). Bu gibi sebepler sonrasında radikaller grubu olarak ifade edilen 14 subay “*14’ler Olayı*” bir operasyonla tasfiye edildi (Aydın ve Taşkın, 2020: 71).

Milli Birlik Komitesi Başkanı Gürsel, komite içerisindeki muhaliflerden kurtulduktan sonra ilk icraatı Sıddık Sami Onar öncülüğünde üniversite hocalarını bir araya toplayıp onlardan Türk milletine bir daha hürriyet mücadelesi yaptırmak zorunda bırakmayan, hiçbir gücün dini siyasete alet edemeyeceği ve laikliğe dokunulamayacak bir anayasa yapmalarını istemesiydi (Çetin, 2016: 60). Yeni yapılan bu anayasa, 1924 anayasasının TBMM'ye verdiği görev ve yetkileri MBK'ye devretti. Üstelik bu anayasa CHP'nin 14. Kurultayındaki “İlk Hedefler Beyannamesi” ile benzerlikler taşımaktaydı. Halk oylamasıyla kabul edilen anayasaya, DP'nin mirasçısı olarak kabul edilen Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) hayır diyordu. Anayasanın %61,5 ile kabul edildiği bilindiğinden, YTP ve AP'nin %40'lık bir oy potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. 15 Ekim 1961 seçimlerinde bu durum partilerin aldıkları YTP%13,7 - AP %34,8- CHP %36,3- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %14 oy oranlarıyla da görülüyordu. Bu hadise darbeciler içinde tedirginlik yarattı. Sonuçta bu seçimde CHP birinci parti olarak çıksa da DP'nin varlığını hissettiren bu gelişme karşısında MBK üyeleri anayasayla ömür boyu senatörlük alarak kendilerini güvenceye almış oldu (Eroğlu, 1992: 132-139).

Fakat sonuçlar ordu içinde de tedirginlik yarattı. Ordu içindeki bir grubun diğer bir ifadeyle Silahlı Kuvvetler Birliği'nin, tepkisine neden oldu. Zaten ordu içerisindeki bu muhalif grup darbeyi gerçekleştiren çoğu düşük rütbeli subayların yeni rejime yön verecek güçte olmasını sindiremiyordu. Ayrıca Silahlı Kuvvetler Birliği de 14'ler gibi ülkenin belirli bir süre daha askeri idare ile yönetilmesini, sivil yönetime geçilmemesi fikrini savunuyordu. Neticede ordu içindeki bu yeni oluşumun rahatsızlığının artması ile orduda tekrar yönetime el konulması fikri gündeme geldi. Parti liderleriyle yapılan görüşmeler sonucunda Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İnönü'nün ise başbakan olması karşılığında, ordu içinde yeniden darbe yapılması görüşünde olan subaylar yatıştırıldı. Böylece yeni bir girişimin adı olan 21 Ekim Protokolü (1961) engellenebildi (Aydın ve Taşkın, 2020: 100). Sürecin bu şekilde atlatılmasında İnönü'nün çabaları etkili olmuştur. Ordunun tekrar müdahale girişimlerini duyduğunda, İnönü komutanları aratarak milletin iradesini temsil eden seçim sonuçlarını tanımak istemeyen bu zihniyetin karşısında olacağını ısrarla vurgulamıştır (Birand, vd., 2000: 25-26). Yukarıdaki seçim sonuçlarına ve gelen süreçte bakıldığında sonucun bir yanda orduya yaslanmış CHP bir yanda DP'nin mirasçısı olarak halk çoğunluğuna yaslanmış AP-YTP görüntüsü veren bir pano olduğu söylenebilir.

3. 1. 1. Demokrat Parti Liderlerinin İdamı ve Sağ İdeolojide Gelişen Mağduriyet Söylemi

Milli Birlik Komitesi'nin isteği ile DP'li milletvekilleri Kayseri Cezaevinde tutuklu bulunuyordu. Seçimden önce Yassıada'da yargılanan Menderes ve iki bakanının idam kararının İmralı adasında infaz edilmesinden sonra halktan hiçbir tepki gelmemiştir. Hatta İstanbul, Ankara gibi bazı illerde infazlar sonrasındaki asayişin hiç bu derecede yüksek olmadığı iddia edildi (Birand, vd., 2000: 15-18). Ancak askeri rejimin bu gibi bazı uygulamaları ülkeyi kutuplaştıracak ve günümüze kadar sürecek olan çekişmelerin fitilini ateşlemiş olacaktı. Örneğin doğu ve güneydoğu illerinde Kürt milliyetçiliği yaptıkları gerekçesiyle, 485 kişi tutuklanarak, mal varlıklarına el konuldu. Sonrasında serbest bırakılmış olsalar da 55 kişi zorunlu olarak batı illerine göç ettirildi. Amaç ağalık, şeyhlik ve çağdışı feodal düzenin ortadan kaldırılmasıydı (Aydın ve Taşkın, 2020: 111-112). *“Bu uygulama kimi kesimlerce, Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine vesile olan temel etkenlerden biri olarak gösterilmektedir.”* (Çetin, 2016: 80)

Aynı şekilde MBK tarafından Menderes'in idamının yarattığı trajedi ise günümüze kadar iktidara gelen sağ partilerin sol partilere karşı saflarını sıklaştırma söylemleri olarak yer alacaktır. Örneğin Milli Selamet Partisi (MSP) lideri Necmettin Erbakan'ın partisini demokrat partinin devamı olarak açıklaması, Ana Vatan Partisi (ANAP) lideri Turgut Özal'ın Menderes'e gönderme yaparak iki gömleğinden birinin idamlık için olduğunu söylemesi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) lideri R. Tayyip Erdoğan'ın bu yola beyaz çarşafarla çıktığını belirtmesi bunu göstermektedir (Bulut, 2009). İdamların yarattığı bu travma sağ-sol çekişmesinin temelini oluşturduğu gibi bu gruplar arasında günümüze kadar uzanan çekişmelerin başlangıç noktasını oluşturmuştur (Çetin, 2016: 58).

3. 1. 2. Türk Siyasetinde Sağ-Sol İdeolojilerinin Ortaya Çıkışı

Türk siyasetinde sağ-sol gruplaşmasını, çekişmeye ve kavgaya dönüştüren olayın Menderes ve iki bakanının asılması olduğu söylene de Türk siyasal hayatına sağ/sol ideolojilerin ilk girişinin 1961 Anayasasının özgürlük atmosferi ile olduğu sonrasında da bu ideolojilerin yerleşmeye başladığı kabul edilebilir. Adalet Partisi başkanı Süleyman Demirel *“1965 yılına kadar Türkiye’de mevcut olan fikir ayrımının CHP’liler ve CHP’li*

olmayanlar arasında olduğunu ileri sürerken, CHP'nin Ortanın Solu politikası ile kendilerinin de sağda olduklarını ilan ettiğini beyan etmiştir.” Aynı partide bulunanlardan Ferruh Bozbeyli Türk siyasetine hâkim olan sağ kavramının sol ile ortaya çıktığını söylerken, Osman Turan ise Türkiye’deki sağ sol mücadelesinin CHP’nin sola destek vermeyi bıraktığı zaman biteceğini söylemiştir (Şanlı, 2017: 399).

Görüldüğü gibi sağ-sol kavramlarının daha çok 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında kullanılmaya başlandığı kabul edilse bile bu kavramların ne zaman kullanılmaya başlandığı ile ilgili net bir bilgi bulunmadığı gibi sağ-sol tanımlamalarının kimi dönemlerde de ilerici-gerici olarak farklı anlamlarda da kullanıldığı kabul edilebilir. Örneğin Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ile yeni cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde cumhuriyetin kurucu kadrosu, kendisini ilerici olarak konumlarken, yeni cumhuriyetin değerlerine muhalif olanları ise gerici olarak konumlamıştır. 1960’lardan sonra çokça kullanılmaya başlanan sağ-sol kavramları zamanla kimi örgütlerin ve kuruluşların sınırları olarak kabul edilmiştir. 1970’li yıllarda ise kimi müdahaleler ve tahrikler sonrasında sağ ve sol arasındaki çekişme çatışmaya dönüşmüştür (Fedayi, 2019: 10-12).

3. 1. 3. 1960’lı Yıllarda Sol Fikirlerin Yükselişi ve Sol Düşüncede Yer Alan Gruplar

1960’lı yıllar sol gruplar için altın çağ kabul edilebilir. Çünkü 1961 Anayasası okumuş, ilerleyen süreçte iktidara geleceklerin, çeşitli vaatlerle halkı kandırarak iktidara geldiklerinde, DP gibi bütün gücü eline alıp baskıcı bir rejim kurmasını engellemek için yürütmenin yetkilerini kısıtlamaya gitti. Böylece yeni anayasa, iktidara gelecek partinin iç icraya yönelik kimi faaliyetlerine frenler oluşturdu. Bu da solun büyümesine imkân tanıdı (Belge, 2018: 13-48). Yeni cumhurbaşkanı seçilen Gürsel, yaptığı basın toplantısında sosyalizmin zararlı görülmemesi gerektiğini beyan etmişti. (Karpaz, 2020: 161). Ayrıca Gürsel sosyalist partilerin zararlı olmamak kaydıyla kurulabileceğini söylemiştir (Fedayi, 2019: 40). Mussolini iktidarındaki İtalya Anayasası’na ait maddeler bulunduran Türk Ceza Kanunu, komünist bir parti kurulmasını yasaklamıştı. Ancak 1961 anayasasının sosyalist bir parti kurulmasına karşı olmaması, 1960 sonrasının ilk sosyalist partisi olan Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) işçi sendikacıları tarafından kurulmasını sağladı (Belge, 1992: 167). TİP’in kurucusu olan sendikacılar başlangıçta solcu aydınları partiden uzak tutmaya çalışsalar da Mehmet Ali Aybar’ın 1962’de partinin genel başkanlığına getirilmesi partinin

kapılarını solun bütün gruplarına açtı (Belge, 2018: 32-35). 1964'ten itibaren üniversite gençliği arasında başlayan sosyalist ve devrimci örgütlenmeler, 1965'te Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) içinde birleşti. Başlangıçta demokratik yoldan sosyalist devrimi savunan federasyon Mahir Çayan'ın başkanlığa geçmesiyle “*Milli Demokratik Devrim*” adını alan birlik TİP'ten uzaklaştı ve parlamento dışı, militan mücadeleye yöneldi. Artık Türkiye’de sol farklı fraksiyonlara ayrılmıştı. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (TDGF) Dev – Genç olarak anılmaktaydı. Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) ve Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu (THKO) bu federasyon (Dev-Genç) içinden doğmuşlardır (Aydın ve Taşkın, 2020: 160-161). Türkiye’de sosyalist bir parti kimliğini taşıyan TİP ise 1962’de Mehmet Ali Aybar’ın partiye girmesiyle solcu yönü ağır basan bir parti konumuna geldi. 10 Ekim 1965 seçimlerinde çoğunluk sistemi yerine, Nispi Temsil sistemine (*Milli Bakiye Sistemi*) geçilmesinin de etkisiyle TİP 15 milletvekiliyle Meclise girdi (Karpas, 2020: 216-237). TİP’in bu başarısı ve Meclis içerisinde AP’ye yönelik sert muhalefeti kamuoyunun dikkatini çektiği ölçüde AP’yi rahatsız ediyordu. CHP açısından ise TİP, İsmet İnönü’nün başlatıp Ecevit’in ısrarla sürdürdüğü “*Ortanın Solu Hareketine*” en büyük rakibi oluşturuyordu. 1968’de çıkarılan bir kanunla Milli Bakiye Sistemi’nin kaldırılması TİP’in parlamentodan silinmesine yol açacaktır (Aydın ve Taşkın, 2020: 173-174). TİP tabanını genişletmek ve tekrardan kalabalık bir milletvekili grubuyla Meclise girebilmek için sınıf söylemini değiştirerek insan özgürlüğü söylemine geçti. Bu söylem ile Alevileri ve Kürtleri partiye yaklaştırdı (Belge, 1992: 172). Ayrıca Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde etnik temelli gruplaşmalar “*Kürtçülük faaliyetleri*” sol hareketin parçası olarak görülmekteydi (Aydınoğlu, 2011: 286). Bunların dışında literatürdeki kimi kaynaklar dönem içinde sol grupların silahlı eylemlere yönelmesinin sebebini siyasal olarak baskı altında olmalarına değil daha çok Milliyetçi Hareket Partisi’ne (MHP) bağlı “komandolar” tarafından uğradıkları saldırılar sonrasında kendilerini savunma ihtiyacının ortaya çıkmasına bağlamaktadır. Bu kaynaklara göre sol bu dönem içinde yükselişe geçmişti. Süreç içerisinde ortaya çıkan hem işçi eylemleri hem de TİP’in Meclis içerisindeki etkin muhalefeti solun gücünü göstermekteydi. Bu nedenle anılan kimi kaynaklar, sol grupların silahlı mücadelesinin anlamsızlığına vurgu yapmıştır ve bu mücadelenin sol gruplar içinde bulunan cılız birkaç topluluk tarafından yürütüldüğünü belirtmişlerdir (Aydınoğlu, 2011).

3. 1. 4. 1960-1980 Yıllar Arasında Alevilerin Siyasi Yönelimi

1960'lı yıllarda Alevi siyasetçilerin politik faaliyetlerinin daha sıhhatli analiz edilebilmesi için bu konu ile ilgili bazı izahatların ortaya konulabilmesi önemli bir gereksinimdir. Literatürdeki kimi kaynaklar Alevilerin Osmanlı Devleti zamanında birçok baskıya uğradığını bundan dolayı Alevilerin Osmanlıya karşı çok sayıda ayaklanmaya katıldığını belirtmiştir. Bu sebeple Kurtuluş Savaşı'nın hem işgalci devletlere hem de Osmanlı Devleti padişahına karşı bir girişim olmasından dolayı, Osmanlı Devleti'ne karşı Mustafa Kemal'e bütün Alevilerin destek verdiği iddia edilmektedir (Merdanoğlu, 2017: 240-260).

Bazı kaynaklar Alevilerin bir kısmının Kurtuluş savaşına destek verdiğini ancak bir kısmının ise vermediğini ileri sürmüştür. Buna kanıt olarak Koçgiri Ayaklanması ile Dersim'de bağımsız bir devlet kurmayı planlayan Alevileri örnek göstermiştir (Saraç, 2011: 270-271). Savaş sırasında kurulan I. Mecliste 27 Alevi milletvekili yer almıştır. Fakat savaş sonrası kurulan yeni cumhuriyet laiklik temelleri üzerine kurulduğundan 1925'te çıkarılan Tekke ve Zaviyeler Kanunu ile birçok tekkenin yanında Alevi ibadet haneleri de kapatılmıştır. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması, tek din, tek devlet, tek millet politikası Alevileri endişelendirdiği gibi ibadetlerini gizli yapmalarına ve izole, içe kapanık yaşam sürmelerine neden oldu. Sonrasında özellikle DP döneminde Türkiye'nin NATO'ya girişi, Marshall yardımları gibi sebeplerle tarım sektöründeki işçi sayısı azalırken, sanayi sektörü gelişmeye ve sanayide çalışan işçi sayısı yükselmeye başladı. Bunun sonucunda kırsal yaşamdaki Aleviler şehirlere göç etmeye yöneldi. Böylece Aleviler ve Alevilik görünür hale geldi. Hâkim unsur Sünni İslam olduğu için Aleviler farklı anlaşıldı ve dışlandı (Karagöz, 2019: 30-68). 1960 Askeri Müdahalesi'nden sonra bizzat MBK lideri Gürsel'in Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Alevi Masası kurulması girişimine özel ilgisi, Alevi önderlerini ve Alevi ozanlarını köşkte ağırlaması, 1964'te devlet erkanının katılımıyla Hacı Bektaş Dergâhının müze olarak açılması ve Alevi yayınlarının ilk bu dönemde çıkmaya başlaması Aleviler için olumlu gelişmelerdi. Ancak Demirel döneminde Diyanet İşleri Başkanının Alevilere yönelik “*Mum Söndü*” imasıyla “*Alevilik Sönümüştür*” açıklaması, sağcı basında yer alan imalı hikayelerin yayınlanması bu olumlu havanın uzun sürmediğini göstermiştir (Soileau, 2020: 60).

Bu imalardan rahatsız olan ve kendileri adına konuşma ihtiyacı hisseden Aleviler, çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bir grup kurarak “*Alevi Bildirgesi*” yayımladı. Böyle bir hareket o dönem için ilkti ve oldukça etki uyandırdı (Saraç, 2011: 351). Neticede Alevilerin kentlere göçü ile geleneksel Alevilik işlemez oldu. Kentlere yerleşen Aleviler “*siyasal anlamda modern devlet mekanizmalarına, sosyo-ekonomik anlamda ise kentsel alanlara dahil olabilme*” çabası içine girdiler (Ertan, 2017). Böylece sol hareketlere yakınlaştılar. Bu sayede hem sola kitle desteği sağladılar hem de solla kendilerini ifade etme olanağı buldular. Ancak sol siyasetin içinde Aleviler kendi kimlikleri ile var olamadı aksine sol içinde Alevi kimliği eridi (Ertan, 2017: 32-34).

1965’te sosyalist bir parti olan TİP’in 15 milletvekili ile Meclise girmesi, Alevilerin de bu partiye yönelmesi, Alevilerin komünist olarak görülmesine yol açtı. Bu imajı silmek isteyen birkaç Alevi lideri öncülüğünde ilk Alevi partisi olan Birlik Partisi (BP) 17 Ekim 1966’da kuruldu (Saraç, 2011: 438-441). Netice de 1960-1980 yılları arasında Alevilerin bir bölümü Sosyalizme yönelerek dini kimliklerini terk ettiler. 1980’lerin sonunda sosyalizmin çökmesi, bu sistemin Aleviler üzerindeki hükmedici rolünü yıktı. 1970’ler boyunca sol partilerde Aleviliği ihmal eden ve sosyalizmi önceleyen politika yürüten Alevi önderler 1980’lerde bunu hata olarak gördüler ve bundan sonra kendilerini solcu olarak değil Alevi olarak tanımlamaya başladılar (Çamuroğlu, 1999: 96-97).

3. 1. 5. 1960’lı Yıllarda Milliyetçilik İdeolojisi ve Komünizme Karşı Örgütlenme

1960’larda geçerli olan milliyetçiliğin, tek parti dönemi resmi milliyetçiliğinin yaşadığı kırılmayla ortaya çıktığı söylenebilir. Tek parti döneminin Kemalist milliyetçiliği “*Etnik bir özgünlük projesi olmaktan çok modernliği yakalamak iddiasını taşıyan topyekûn bir kültürel dönüşüm hareketiydi.*” (Akman, 2020: 82) Bu sebeple Kemalist milliyetçiliğin Türklüğü soyut ve herkese açan söylemine karşı, I. Türk Tarih Kongresi’nde Zeki Velidi Togan ve Mehmet Fuat Köprülü gibi tarihçiler, Türkçülüğün somut ve tarihsel bir topluluğa hitap eden argüman olduğunu savunarak itiraz etmişlerdir. Böylece etnik farklılıklara rağmen vatan sınırları içindeki herkesi Türk gören Kemalist milliyetçiliğin karşısında, dünyadaki bütün Türkleri bir bayrak altında toplamak isteyen Turancı Milliyetçiliği savunan başta Nihal Atsız, Z. Velidi Togan, Rıza Nur, H. Namık Orkun gibi Türkçüler yer aldı (Ertekin O., Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları,

2020: 360-361). Sonuç olarak tek parti döneminde iki tür milliyetçilikten bahsedilebilir. Birinci grup kapsayıcı, birleştirici milliyetçilik anlayışını savunurken ikinci grup ırkçı, ayırıcı milliyetçiliği savunuyordu. İkinci grup Osmanlının yıkılışını yabancı ırkların ve milletlerin ihanetlerine bağladığı için resmi milliyetçilik olarak görülen Kemalizm'e karşı çıkıyordu. Üstelik ikinci grupta yer alan milliyetçi aydınlar II. Dünya Savaşındaki Alman-Sovyet savaşlarını, Komünizm-Faşizm savaşı olarak görüyordu. Bu sebeple iç siyasette sola karşı söylemini sertleştiren ikinci grup milliyetçi aydınlarından Nihal Atsız, Maarif Vekaletinin komünizm yuvasına dönüştüğü iddiası ile kurumu eleştiriyordu. Özellikle Atsız'ın Sabahattin Ali'yi komünistlik yaptığı iddiasıyla eleştirisi, Sabahattin Ali'yi açık hedef haline getirmesinden sonra Sabahattin Ali, Atsız'a hakaret davası açmıştır. Akabinde bu dava Irkçılık-Turancılık (1944) davası olarak anılmaya başlanmıştır (Ertekin O., Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları, 2020: 351-369).

Kemalist milliyetçilik II. Dünya savaşının sonlarına doğru Sovyetler Birliğinin üstünlüğü ele almasından sonra Turancılığı tehlike olarak görmeye başlamıştır. Tek parti döneminde Turancı/Türkçü milliyetçiler 7 Eylül 1944'te İstanbul 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmaya başlandı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, 2005: 56-57). Bu yargılanmayla milliyetçiliğin Kemalist ve Turancı milliyetçilik olarak bölünmeye başladığı kabul edilebilir. Çünkü bu dava *“milliyetçi kadroların, kontrol dışına çıktıkları kanaatiyle devlet nezdinde bir teyakkuz uyandırarak soruşturulmaya bırakılmalarının miladıdır. Türkçülük/Turancılık Davası adı ile anılan dava, devletçi milliyetçilik yaklaşımı ile bunun dışında kalan milliyetçi anlayışın karşı karşıya gelmesini sembolize etmektedir.”* (Ete, vd., 2014: 19) Anlaşıldı ki tek parti yönetimi kendi çizdiği sınırların dışına çıkan bir milliyetçilik anlayışını mahkûm edeceğini göstermiş olmaktaydı. 1944 yılındaki Türkçülük/Turancılık davasında yargılananlardan birisi de Alparslan Türkeş'tir (Ete, vd., 2014: 20). 1960 Askeri Müdahalesinde yer alan MBK üyesi Alparslan Türkeş MBK içerisindeki muhalif 14'lerle beraber yurt dışına gönderilmişti. Daha sonra ülkeye döndüğünde bu davada yer alması nedeniyle sürekli ırkçı olduğu gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştı. Türkeş bu eleştirileri milliyetçilik söylemlerine dönüştürmüş, bu davayı ise milliyetçilik düşmanı dava olarak adlandırıp, bundan bir mağduriyet söylemi yaratmıştır. 1944'teki yargılanma sürecindeki anılarını *“1944 Milliyetçilik Olayı”* adlı kitapta anlatmıştır. Ancak bu davaya ait Türkçülüğün düşüncelerini ve eylemlerini yansıtan dosyayı paylaşmamıştır. Bu bilgiler bugün bile çeşitli sebeplerle araştırmacıların hizmetine

sunulamamaktadır (Ertekin O., Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları, 2020: 383). Türkeş, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ile siyasete girmiş ardından partinin başkanlığına geçerek, MBK'den tasfiye edilen 14'ler olarak bilinen grubun çoğunluğunu bu partiye sokmuştur. Böylece partideki otoritesini arttıran Türkeş partinin adını 8-9 Şubat 1969 Adana'daki CKMP kongresinde Milliyetçi Hareket Partisi Olarak değiştirmiştir. Yeni bir oluşum olarak ortaya çıkan MHP hareketinin siyasi ideolojik kaynağını ise Türkçülük/Turancılık ideolojisinin oluşturduğu söylenebilir (Çalık, 1995: 85-95).

MHP kadrosunun şekillenmesiyle beraber ülkede zaten var olan komünizm tehlikesine karşı refleksler daha da geliştirildi. Bu konu ile alakalı olarak Bayram Koca'nın "*Altmışlı Yıllarda Türkiye'de Anti-komünizm: Truman Doktrininden Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne*" adlı makalesinde de belirttiği gibi Türkiye'de komünizmin tehdit olarak görülmeye başlandığı dönem, Truman Doktrini sonrasına bağlanmaktadır. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da birçok ülkede iktidara sosyalistler geçmişti. Türkiye'nin ve Yunanistan'ın ise komünizm tehlikesine yakın olması Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'yi tedirgin etmiş, bu tedirginliğin etkisiyle ABD'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ideolojisine girmesini engelleme politikası olarak da kabul edilebilen Truman Doktrinini başlattığı ileri sürülmektedir. Bu politikaya göre Türkiye (100 milyon dolarlık) aynı Yunanistan (300 milyon dolarlık) gibi ABD'den askeri yardım almış ve böylece ABD'ye bağımlı hale gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda ilk Komünizmle Mücadele Derneği (KMD) 1948 Zonguldak'ta kurulmuştur. Nihal Atsız'ın kardeşi Necdet Sancar bu derneği aktif hale getirmeye çalışsa da dernek çok da etkili olamamıştır. 1953'te de faaliyetini noktalamıştır. KMD'nin ikincisi ise 1956'da İstanbul'da kurulsada 27 Mayıs Askeri Müdahalesiyle kapatılmıştır. 1960 sonrasında KMD'nin üçüncüsü İzmir'de açılmış ve en etkili olmuştur. Ayrıca Fethullah Gülen'in de KMD Erzurum Şubesi'nin kurucuları arasında olduğu belirtilmelidir (Koca B., 2017).

Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in Başbakanlığı döneminde (1970) hazırlattığı rapor ise bu dönemde meydana gelen cinayet, katliam ve sabotaj gibi birçok faaliyetin MHP tarafından yapıldığını iddia etmekteydi. Ayrıca rapora göre ilk olarak Komünizmle Mücadele Derneği (KMD) 1963'te İzmir'de kurulmuştur. Ülkü Ocakları Birliği (ÜOB),

Genç Ülkücüler Derneği (GÜD), Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu (HDKF), Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği (MTKD), Komando Kampları gibi teşkilatlar eliyle yapılan sokak eylemlerinin sorumlusu olarak MHP gösterilmektedir (Aydınlık, 1978). Mustafa Çalık ise eserinde 1960 döneminde meydana gelen Küba krizi, Kıbrıs meselesi ve ABD Başkanı Johnson'ın İnönü'ye yazdığı mektubun etkileri ile ülkede özellikle üniversiteli öğrenciler arasında Amerikan karşıtı protestoların ve gösterilerin yükseldiğini, bunu sol grupların özellikle TİP'in fırsata çevirerek toplumu etkilemeye çalıştığını söylemiştir. Ayrıca Çalık'a göre 1960 yılının *"Türk siyasi, sosyal ve fikri hayatındaki en bariz değişiklik böylesine geniş bir sol hareketin doğup gelişmesi olmuştur"* (Çalık, 1995: 81). Ancak solun yükselmeye başladığı 1960'lı yıllarda Komünizmle Mücadele Derneklerinin sayısı da ciddi olarak artmaya başlamış ve 1965 sonrası AP Hükümeti'nin de desteğini alan bu dernekler yarı resmi statü kazanmıştır (Koca B., 2017).

1968 gençliğinin fikri yapısında TİP egemendi. Ancak TİP'in kontrolünde olan öğrenci birliklerinden Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun başkanlığına TİP'in ılımlı politikasına karşı olan öğrenci liderleri geçti. Bu liderler öncülüğündeki öğrenci birlikleri TİP çizgisinin dışına çıkarak militan hareketlere yöneldi. Bu sosyalist öğrenci birliklerinin etkilendiği üç kaynak ise şunlardı. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Che Guavera ve MaoTse-Tung. Bu kaynaklardan esinlenen bazı sosyalist öğrenciler o dönemde El-Fetih kamplarında askeri eğitim görüyordu. Bu öğrenciler daha sonra ülkeye dönerek öğrenci olaylarında bulundu (Bozkurt C., 2017: 69). Aynı dönemlerde CKMP Mardin milletvekili Rıfat Baykal tarafından 1968'de İzmir'de gençlere yönelik komando kursu açıldı. CKMP lideri Alparslan Türkeş komünistlerin gerçekleştirdiği sokak eylemlerinin memleketi sahipsiz gösterdiğini ancak bu komando kamplarının onların dilinden konuşacak milliyetçi gençlerin yetiştirildiği yerler olduğunu söylemiştir (Feyzioğlu, 2003: 48-49). Türkeş'e göre CKMP'nin Komando kapları, ülkede oluşmaya başlayan komünist gençliğinin karşısına milliyetçi gençliği çıkararak meşru müdafaa hakkını kullanmaktadır (Şanlı, 2017: 363)

3. 2. Sivil Toplum Örgütlenmesi Olarak Sendikaların ve Derneklerin Gelişimi ile Sendikal İşçi Hareketlerinin Yükselişi

3. 2. 1. Osmanlı Devleti’nde ve Tek Parti Döneminde Sivil Toplum Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti’nde uygulanan “*Millet*” sisteminin ülke içerisinde yaşayan azınlıklara idareden bağımsız kültürel ve hukuki alan açması, tekkelerin, tarikatların ve loncaların toplumsal hayatta yer alması, sivil toplum örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Fakat bunun yanında Osmanlı Devleti merkezîyetçi bir yönetime sahiptir. Bu nedenle Osmanlı’nın merkezî devleti güçlü tutma çabası gereğince her tür ayrımcı, muhalif oluşumları dışlayıcı özelliği ve padişahların güçlü otoritesi sivil toplumun oluşumunu engellemiştir. Padişahın gücünün kırılmaya başladığı II. Meşrutiyetle birlikte sivil toplum canlılık kazanmıştır. Bu dönemde sendikalar ve komünist örgütlenmeler ortaya çıkmış olmakla birlikte; bu dönemdeki örgütlerin kurucularının çoğunun devlet görevlisi olmasından dolayı, bu örgütler devlet karşısında güçlü bir yapıda olamamışlardır. Aynı şekilde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin tek parti döneminde de uygulanan üniter devlet politikası ve tek tip toplum oluşturma ideali bu tarz örgütlenmeleri kendisi için tehlike gördüğünden, tek parti döneminde sivil toplum gelişmemiştir (Aslan, 2010: 261-279).

Kamuoyunun taleplerini siyasi alana taşımada etkin rol oynayan sivil toplum örgütleri tek parti döneminde devlete karşı halk hareketi veya iktidarı yönlendirme aracı olarak kullanılamamış, kullanılmamıştır. Çünkü 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu ve 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ile tek parti yönetimince sivil topluma özerk alan bırakılmamış ve ancak devletin denetiminde bu kurumların faaliyetlerine izin verilmiştir (Özkiraz ve Arslanel, 2015).

Türkiye’de oluşan sendikal yapılaşma ve işçi hareketleri model olarak Avrupa’yı takip etmiştir. Bunun nedeni “*Türkiye’de işçi hareketinin Batı işçi hareketini kronolojik olarak geriden izlemesinin sonucudur.*” (Işıklı, 1994: 5) Bu durumun avantajları olduğu kadar, kuşkusuz dezavantajları da olmuştur. Batı toplumlarında başlayan sanayi inkılaplarına yetişemeyen ve bu sebeple büyük sanayi tesislerine geç kavuşan Osmanlı Devleti’nde işçiler arasında örgütlenme şuuru da Avrupa’nın gerisinde olmuştur. İşçiler arasındaki örgütlenme şuurunun oluşamamasını sadece sanayinin gelişmemesine bağlamanın hatalı

olacağını belirten Alparslan Işıkly yazmış olduğu eserinde demokrasinin de işçilerde örgütlenme şuurunu oluşmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Buna kanıt olarak 1215'te Magna Carta ile demokrasinin ilk ortaya çıktığı İngiltere de (aynı zamanda sanayileşmenin de) işçi hareketlerinin sendikal ve siyasal örgütler şeklinde ortaya çıkmasını örnek olarak sunmuştur (Işıkly, 1994: 10).

Aynı durum Osmanlı Devleti içinde kabul edilebilir. Osmanlıda II. Meşrutiyet (1908) öncesi dönemde cılız işçi örgütlemeleri ve grevler görölse de 1908'den sonra büyük bir sıçrayışa geçen, sık sık tekrarlanan ve günümüzdekine benzer modern anlamda grevler ve işçi örgütlenmeleri görölmeye başlanmıştır (Çelik A., 2010: 71). Osmanlı imparatorluğunun ırk, din, kültür, gelenek gibi farklı toplulukları bir arada bulundurması, imparatorlukta yabancıların işlettikleri kuruluşlarda azınlık işçilerinin bu kuruluşlar tarafından ayrıcalıklı tutulması, işçiler arasında II. Meşrutiyet'e kadar işçi örgütleri ve sendikaların oluşmasını sağlayacak yapıyı oluşturmamıştır. 1908'de İttihat ve Terakki iktidara gelmiş ve Birinci Dünya Savaşı dönemi de dahil 1918 yılına kadar iktidarda kalmıştır. Ayrıca II. Meşrutiyetin ilanına kadar sınırlı sayıda cemiyetten²ve bu cemiyetlerin eylemlerinden bahsedilebilirken 1908'de İttihat ve Terakki hükümetinin ilk iki ayında onlarca grev yaşanmış ve hükümet bu grevlerin etkilerinden dolayı Tatil-i Eşgal Yasası'nı çıkarmıştır. Bu yasa, işçilerin sendika kurmalarını yasakladığı gibi sendika kuranlara da çeşitli cezalar barındırmıştı (Tokol, 1994: 1-7).

Aslında dikkat çekmek gerekirse, Türkçüler ile sosyalistleri ilk defa karşı karşıya getiren uygulama bu yasa nedeniyle olmuştur. Örnek verilecek olursa İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidarının ilk aylarında yaşanan onlarca grevin bitiminden sonra sosyalistler işçilere yönelik faaliyetlerini artırmış ve Osmanlı Meclisi'nde Tatil-i Eşgal Yasasının görüşölmesi sırasında Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu büyük bir miting düzenlemiştir. Bu eylem kanun koyucuyu etkilemek anlamında gerçekleştirilen ilk örneği oluşturmalarının yanı sıra işçiler ile sosyalistlerin birlikteliğinin temelini oluşturmıştır (Işıkly, 1994: 99-100).

² Amalepserver Cemiyeti'nin gerçekte bir sendika değil yardım kuruluşu olduğu görüşünde olan yazarlar bulunmaktadır (Tokol, 1994: 3)

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki işçi hareketlerine yönelik olarak 1919-1923 döneminde sol grupta yer alan sosyalist partilerin ülkedeki işçi grevlerinin örgütlenmesinde rol oynadığı ve etkili olduğu söylenebilir. Sosyalistlerin ve işçilerin eylemlerindeki birlikteliği, Hüseyin Hilmi tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Fırkasının rol oynadığı Tramvay ve Tersane grevlerinde rahatlıkla görebiliriz. Bu dönemde ortaya çıkan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası ve Türkiye İşçi Derneği gibi sosyalist fırka ve derneklerin, işçi ve sendika hareketlerinde etkin olan Türkiye Komünist Partisi'nin temelini oluşturduğu söylenebilir. Sonuçta bu sosyalist dernek ve fırkaların işçi partileri ve işçi kuruluşlarıyla birleşme çabaları sonuçsuz kalmış çünkü Şeyh Sait İsyanı neticesinde hükümetin uyguladığı sert önlemler ve Takrir-i Sükûn Kanunu (1925) bu girişimleri etkisizleştirmiştir. 1946 yılında ancak yasal olarak kurulma özgürlüğüne kavuşan sosyalist partiler 1925-1946 arası dönemde işçiler arasında sınırlı ve gizli şekilde olsa da örgütlenmesini devam ettirmiştir (Çelik A., 2010: 77-80).

Yeni Türk devletinin başlangıç evrelerinde işçilere yönelik ilk adım, İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır. İşçi bilinçlenmesi ve grev kararları için imkan sağlayan, işçilere sendika kurma hakkı ile bazı sosyal hakların verilmesine yönelik kararlar da bu kongrede görüşülmüştür. Bu kongreye katılan işçi grubunun temsilcileri arasında, çoğunluğunu yabancı sermayeli işletmelerde bulunan ve Kurtuluş Savaşı sürecinde işçilerin örgütlenmesi sonucu kurulan İstanbul Umum Amale Birliği yer almıştır. Zaten Misak-ı Milli sınırları içinde örgütlenme becerisine sahip işçiler yabancı sermayeli şirketlerde çalışmaktaydı. Bu nedenle bu kongrede işçilere sendika kurma hakkının tanınması milli bir devlet kurma iddiası ile ortaya çıkan ve milliyetçilik söylemlerinin etkili olduğu bu dönemde yeni rejimden beklenebilecek bir çalışmaydı. Nitekim milli sermayeye dayanmayan yabancı şirketlerde ortaya çıkan işçi grevleri 1930'lara kadar destek görmüştür. Sonrasında yani 1930'lara gelindiğinde ise bu işletmelerin millileştirilmiş olduğu rahatlıkla görülebilir (Işıklı, 1994: 121-122). Takrir-i Sükun Kanunu ile sadece ilk muhalefet partisi değil işçilerin örgütlendiği Amele Teali Cemiyeti gibi kuruluşların tümü kapatılmıştır (Işıklı, 1994: 123). 1929 yılında tüm dünyada meydana gelen ekonomik kriz, özel teşebbüslere dayalı sanayileşme politikalarının(kapitalizm) başarısızlığını gösterirken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B)'nin uyguladığı sosyalist ekonomi sistemi ile Almanya'da ortaya çıkan ve devlete geniş yetkiler veren Nasyonel-Sosyalizm düşüncesi Türkiye'de Devletçilik ilkesinin uygulanmasına zemin oluşturmuştur. Toplu işçi hakları ve

sendikalaşma ile ilgili İş Kanunu ilk olarak 1936'da çıkarıldı. Devamında bunu 1938'de Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayanan herhangi bir parti veya sendika kurulmasını yasaklayan bir değişiklik takip etti. Yine 1936 Ceza Yasası'na faşist İtalyan ceza yasalarında yer alan, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde hakimiyet kurmasına ve cemiyetlerin nizamının hukuki ve siyasi olarak bozulmaya çalışılmasına karşı ağır yaptırımlar içeren 141. ve 142. Maddelerin eklenmesi, rejimin işçi örgütlerine karşı kendini korumaya çalıştığının göstergesidir (elik A., 2010: 84-85).

Bu dönemin en dikkat çeken özelliklerinden birisi ise; işçilerin 1923-1930 yılları arasındaki grevlerine sempatik yaklaşan tek parti hükümetinin, 1930 da işletmelerin çoğunluğunun millileştirilmesinden sonra işçi grevlerine antipatik bakmaya başladığının görülmesidir. Bu durum Teşkilat-ı Eşgal Yasası'nın uygulanmaya devam etmesinden ve Cemiyetler Yasası'na örgütlenmeyi yasaklayan hükümlerin eklenmesinden de anlaşılabilir.

3. 2. 2. 1945-1960 Yılları Arası Sivil Toplum rgtlenmelerinin Niceliği

Çok partili hayata geçişle birlikte sanayileşmenin hızlanması ile kırsal kesimden kentlere gn artması toplumsal değişimi arttırmıştı. Bu değişim sonrasında siyasi alanda önemsenmeyen toplumsal gruplar, seçimlerde potansiyel oy oranları nedeniyle önem kazanmaya başladı. 1945-1960 yılları arasında çoğu sonradan kapansa da 37 yeni parti kurulduğu gibi 1958 yılı içinde ise 394 işçi sendikası ve 18 işçi sendikası birliği bulunmaktaydı. Ayrıca dernek sayılarında da ciddi oranda artış gözlenmekte 1946'da 733 olan dernek sayısı 1960'a gelindiğinde 17.958'e yükselmişti. Ancak hem CHP iktidarı döneminde hem de DP iktidarı döneminde her iki parti tarafından dernek ve sendikalar üzerinde vesayet kurulmaya çalışıldığı görülmektedir (Özkiraz ve Arslanel, 2015). Bu dönemde kurulan derneklerin sayısının artmasına sebep olan başka bir özelliğin ise İnsan Hakları ve Temel zgrlklerin Korunması Kanunu'nu Türkiye'nin 18 Mayıs 1954'te imzalaması olduğu kabul edilebilir. Bu sözleşmenin 11. Maddesi dernek kurma ve toplantı düzenleme ile ilgili özgürlük sağlıyordu (Acar, 2010). 1950'li yılların sonlarına doğru muhalefet partisi gibi hareket etmeye başlayan sivil toplum rgtleri DP iktidarınca kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve çeşitli kısıtlamalara maruz kalmıştır (Özkiraz ve Arslanel, 2015).

1946 yılında Türkiye’de sürdürülmeye çalışılan sendika faaliyetlerinin Türk sendika literatüründe kendine edindiği haklı bir yeri vardır. “1946 yılı sendikacılığı”³ olarak adlandırılan bu dönemde İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış etkenlerin tesiriyle çok partili rejime geçilmişti. Çünkü bu dönemin başlangıcıyla “*CHP Sisteminin artık dibe vurduğu ve eski tek parti sisteminin sürdürülemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı.*” (Karpaz, 2020: 67)

Bu dönemde sürdürülen yeni sendikacılık hareketi siyaset adamlarına ve sendika yöneticilerine farklı bir deneyim yaşatmıştır. 1938 yılında Cemiyetler Kanununa getirilen sınıf esasına dayanan cemiyetler kurma yasağının 10 Haziran 1946 da kaldırılması ile bu durum işçilere yasal sendika kurmaları için imkân tanıdı. Ancak sürecin başlangıcından itibaren bölük pörçük ve kendiliğinden oluşan sendikalar kurulduğu gibi sosyalist partilerin ön ayak olmasıyla kurulan sendikalar da artmaya başladı. Bunlardan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist ve Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) işçiler üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. Her iki parti de Türkiye’deki işçi sendikalarının bir çatı altında toplandığı bir üst sendika birliği kurmayı istemişlerdi (Çelik A., 2010: 144-145).

Her iki partinin de çeşitli yayın organları vardı. TSP, Gün adlı haftalık yayınlanan bir dergi ile Gerçek adlı gazeteyi yayımlarken, TSEKP, Yığın, Başak, Söz ve Havadis adlı gazeteleri çıkartıyordu. Bu partilerin kurmak istedikleri teşkilat modelleri farklıydı. TSP iş kolu esasına dayalı aşağıdan yukarıya doğru bir modeli savunuyordu fakat aynı şehirde farklı iş kollarında kurulan sendikaların birleşmesine imkân tanımıyordu.

TSEKP işte tamda bu noktadan TSP’yi eleştiriyor ve etkileşimde bulunmadığı işçiler adına iş yürütme rolünü üstlenmesine karşı çıkıyordu. TSEKP ise sendikaların dikey yönde örgütlenmesini kabul ederken aynı zamanda aynı ilde bulunan sendikaların yatay şekilde örgütlenmesini de savunuyordu. Neticede TSEKP içinde yer alan ve TKP atmosferinde yetişmiş kimselerin çabasıyla Ankara, İzmir, İstanbul, Kocaeli, Ankara gibi şehirlerde İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Görüldüğü gibi bu dönemde sosyalist partilerin sendikalar üzerindeki etkileri çok fazla olmuş. Bunun önüne geçmek isteyen hükümet “*İşçi İşveren*

³ “1946 Sendikaları/Sendikacılığı terimi Cemiyetler Kanunu’nda Haziran 1946’da yapılan değişikliğin ardından Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) örgütlenen ve önemli bir bölümü 16 Aralık 1946’da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılan sendikaları ve bu sendikaların anlayışını ifade etmek için kullanılmaktadır” (Çelik A., 2010: 86).

Meslek Dernekleri ve Dernek Birlikleri” adıyla hazırladığı kanun tasarısını görüşmeye başladı. Tasarıda sendikaların kapatılması ve grevi yasaklayan maddelerin olduğunu haber alan sendika ve parti üyeleri bunu protesto etmeye başladığı sırada İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı TSEKP ve TSP’yi kapattığı gibi bu partilerle ilişkili sendikaları ve bunların yayın organlarını da faaliyetten menetti (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 98).

1946 yılı sendikacılığı, dönemdeki sendikaların kuruluşu ve kapatılışı arasında 6 aylık bir süre olmasına rağmen bu kısa sürede sendikalar arasındaki örgütlenme düzeyi, sendikalara etkileri ile sol partilerle olan ilişkileri nedeniyle diğer yıllardaki sendikacılık faaliyetlerinden ayrı ve özgün bir yere sahiptir (Çelik A., 2010: 85-86).

Bu dönemin bir başka özelliği ise sendikaların, “*sendikalar yasasının olmadığı koşullarda Anayasa, Cemiyetler Kanunu ve Medeni Kanunun genel hükümleri çerçevesinde bir sendika özgürlüğü rejimi içinde kurulup çalışmalarıydı.*” (Çelik A., 2010: 87)

1945 sonrası dönemlerde Avrupa’da sendikacılığın altın çağlarının yaşandığı iddia edilmektedir. Bunda sendika sayılarında artışın olması, sendikaların siyasi gücünün artması ve sendikaların taraftar olduğu ve savunduğu partilerin kimi ülkelerde iktidar koltuğuna oturması örnek verilmektedir (Çelik A., 2010: 117). Bu döneme kadar tek parti iktidarını sürdüren CHP bu dönem sonrası kısa bir süre daha iktidarda kalacak olsa da Kemal Karpat’ın dediği gibi: “*1945 itibarıyla, CHP yönetiminin artık dibe vurduğu ve eski tek parti sisteminin sonsuza dek sürdürülemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı.*” (Karpat, 2020: 67) 1945 yılının bitimiyle CHP’de halkçılık politikasının yerini milliyetçilik politikasının aldığı söylenebilir. Sınıfların varlığını, özellikle de işçi sınıfını kabul etmek zorunda kalan CHP, sınıfların uluslararası etkinliklerini sorun olarak gördüğü için, halkçılık ilkesinin yerine milliyetçilik ilkesini benimsediği anlaşılabılır (Çelik A., 2010: 121). Aslında bu dönemin sorun olabilecek en mühim meselesi Sosyalizm tehlikesidir. Sosyalizm tehlikesinin oluşmasında; daha Yalta Konferansının bitimi sonrasında Sovyetlerin Türkiye ile imzaladığı 1925 Türk-Sovyet saldırmazlık ve tarafsızlık paktını feshetmiş olması, bu paktın devam edebilmesinin şartı olarak Sovyetlerin Anadolu’dan (Kars, Ardahan) toprak talebinde bulunması ve boğazlardan da üs istemesi etkili olmuştur (Armaoğlu, 2010: 506).

1946 yılındaki iki sosyalist partinin (TSP, TSEKP) sendikalar üzerindeki örgütleyici etkisi CHP'yi komünizm tehlikesi konusunda harekete geçirdi (Mahiroğulları, 2015: 70). Bu tehlikeli ortamın oluştuğu dönemde CHP, 1947 seçimleri öncesi DP'yi bile solculukla suçlayıp bu partinin SSCB'nin maddi desteği ile kurulduğunu iddia etmişti (Işıklı, 1994: 140). Sosyalist partilerin ve bu partilerle ilişkili olan sendikaların kapatıldığı 1946 yılı sonrası CHP tarafından sendikaların kurulmasıyla ilgilenmesi için Rebi Barkın görevlendirilmiş ve görev yeri olarak CHP İstanbul il merkezi seçilmişti. Ancak bu görev gizli olarak yürütülmüştür (Çelik A., 2010: 194-195). Aslında CHP öncülüğünde 1947 yılında çıkarılan ve ilk olma özelliği taşıyan “5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” sendikalara bazı yasaklar getiriyordu. Bu kanunun 5. Maddesi sendikaların siyasetle ilgilenmesini ve sendikaların siyasi çalışmalar yapmasını kesinlikle yasaklamıştı. Ayrıca bu kanunun tasarı olarak Mecliste görüşüldüğü sırada hem CHP'nin hem de DP'nin sendikaların siyaset yasağına tereddütsüz katıldığı bilinmektedir (Mahiroğulları, 2015). Ancak buna rağmen CHP sendikalara para yardımı vaatleriyle sendikaların iç işlerine karışmış, sendika seçimlerine gizlice müdahale etmiş, bazen de muhalif olanların işten menedilmesini sağlamıştı (Çelik A., 2010: 200-201). Aynı şekilde yasak olmasına rağmen 1950 sonrası DP'nin de iktidara gelmesiyle aynı anlayışı sürdürdüğü söylenebilir (Çelik A., 2010: 232).

CHP'li Rebi Barkın'ın çalışmaları ile İstanbul'da kurulan sendikaları tek çatı altında toplamak amacıyla ve yine CHP'nin teşvikiyle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) kurulmuştur (Çelik A., 2010: 272). Buna karşılık kendi iktidarı döneminde DP'de partisine yakın sendikaları Hür İşçi Sendikaları Birliği altında toplamıştır (Çelik A., 2010: 279). Kısaca 1947-1960 arası iki partinin sendikalar üzerinde etkili olduğu ve bu partilerin vesayetinde sendikaların kurulduğu dönem olmuştur. Bazen bir sendikanın merkez organı CHP'yi desteklerken, sendikaya bağlı olan şubesinin ise DP'yi tuttuğu görülmekteydi. Bu iki parti dışında, herhangi bir parti özellikle sosyalist bir partinin üyesi olan işçiler hem işveren hem de CHP ve DP'li işçilerden tepki görüyorlardı (Çelik A., 2010: 285). 1947 yılı sendikacıları 1946 yılı sendikacılarının aksine tümüyle işçi kökenlidir. Çünkü 5018 sayılı kanundan önce işçi olmayanlarda sendikacı olabiliyorken bu kanunla artık sendikacılar işçilerden oluşmalıydı. Ancak bu dönemde CHP ve DP güdümündeki kadrolar sendikacılık yapmıştır (Çelik A., 2010: 304-305).

Bu sürecin dikkat çeken bir konusu da grev hakkıdır. 1947’de iktidarda olan CHP grev hakkı konusunda olumsuz bir tutum takınırken, muhalefette bulunan DP ise demokrasi icabı grev hakkının işçilere tanınmasını vurguluyordu. DP’nin bu konuda içten olduğu söylenemez. Çünkü iktidar olduğu süre zarfında (1950-1960) bu hakkı vermemiştir. Ancak aynı şekilde CHP’de iktidarda iken vermediği grev hakkını muhalefet parti durumuna düştüğünde grev hakkının verilmesi gerektiğini ve grev hakkını vereceklerini söylemiştir (Işıklı, 1994: 160-184).

Dönemin başka bir özelliği ise anti- komünizm söyleminin yaygınlaşmasıdır. Kimi sendikaları baskı altına almak ve sindirmek için bu terim çok fazla kullanılmıştır. Sendikacılar komünist olmadıklarını ispatlamak zorunda kaldıkları bir dönemden geçtikleri için sürekli “*komünizmi tel’in mitingleri*” yapmışlardır. Söylem o kadar yoğundur ki ileriki yıllarda Türkiye İşçi Partisi’nin kurucularından biri olacak Hüseyin Ulubaş kendi çocuğu dahi olsa komünist düşünceli ise idam ipini kendi elleriyle çekeceğini belirtmek durumunda kalmıştır. Komünist karşıtlığı fikrine CHP ve DP tam destek vermiştir. Özellikle Kore’ye asker gönderdiğimiz 1952 yılı içinde bu söylemin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu döneme hâkim iki ideolojinin anti-komünizm ve milliyetçilik olduğu söylenebilir. Bu sendikaların yayın organlarında da gözükmekteydi (Çelik A., 2010:129-140).

İlk işçi konfederasyonu olan Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonu olan Türk-İş (1952) bu dönemde kuruldu. II. Dünya Savaşı sonrası Batı’ya dönük bir politika izleyen Türkiye’deki işçi hareketlerine ABD’nin ilgisi gecikmedi. Amerika İşçi Federasyonu (AFL) uzmanlarından Boris Shiskin ile AFL Avrupa temsilcisi ve Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) üyesi Irving Brown dahil Amerikalı ve Avrupalı sendikacılar, Türkiye’de bir konfederasyon kurulduğu taktirde maddi yardımda bulunacaklarının vaadini vermişler ve böyle bir konfederasyonun kurulması için teşvik etmişlerdi. Hatta Türkiye’den iki sendikacı İsmail Aras ve Mehmet Güler ICFTU’nun Milano’daki kongresine gözlemci olarak davet edildi. Bu gelişmeler neticesinde kurulan Türk-İş’in merkez yönetimine hâkim olabilmek amacıyla CHP ve DP yaptıkları çekişmeler, bu konfederasyonun etkin bir güç haline gelmesini engellemiştir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 208-209). Ancak Türk-İş’in kuruluşunda dikkat çeken asıl olay; 1945 sonrası ortaya çıkan soğuk savaş iki kutuplu bir dünya ortaya

çıkarmıştı. Kutbun bir tarafında olan ABD bu dönemde kendi politikasına yakın ülkelerde komünizm tehlikesinin ortaya çıkmaması için bu ülkelerin sendikalarının kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Tam da bu süreçte kurulan (1952) Türk-İş'in kuruluşundaki milliyetçi söylem 1930'lardaki milliyetçilik söyleminin birebir aynısıydı. Ülkede bulunan bütün işçilerin kurabildiği en büyük organizasyon olan ve konfederasyon olarak kurulan Türk-İş'in, kurulmasını bizzat sendikacılardan talep edenin ABD'li Irving Brown olması dikkat çekici olsa gerek (Süreyye, 2015: 117-118).

Kısacası 1947-1960 yılları arası partilere yapılan maddi yardımlarla vesayet altına alınmaya çalışılmaktadır. Kiralarını bile ödemekte zorlanan ve ciddi olarak maddi sıkıntı yaşayan sendikaların olması, CHP ve DP'ye bu partileri maddi olarak da vesayet altına alma fırsatını sunmuştur. DP zamanında örtülü ödenekten sendikalara para yardımı yapıldığı 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrası Yassıda davasıyla açığa çıkmıştır (Mahiroğulları, 2015: 81).

Şunu da belirtmek gerekir ki; DP Türkiye'de kurulan sendikalar ile uluslararası sendikaların iş birliğini şüpheli bulmuş ve iktidarı süresince de bu işbirliğine onay vermemiştir. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)'in ICFTU ile iş birliğini çeşitli bahanelerle sürekli engelleyecek olması bunu göstermektedir. Zaten 1947 de çıkarılan 5018 sayılı sendikalar kanunu da sendikaların uluslararası ilişkilerini yasaklamıştı (Çelik A., 2010: 147-152).

3. 2. 3. 1960-1980 Yılları Arasında Sivil Toplum Örgütlenmelerinin Yapısı

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlüklerin sivil toplum örgütlenmelerine yeni bir dinamizm getirdiği söylenebilir. Bunun yanında üretim ilişkilerindeki değişim, iktisadi büyüme gibi çeşitli etkenler de topluma yeni sosyal güçler kazandırmıştır. Anayasa sonrası dönemde kültür derneklerinde, memur ile işçi derneklerinde ve işveren derneklerinde dikkat çekici artış gözlenmiş olsa da asıl dikkat çekici örgütlenme din dernekleri ile komünizmle mücadele derneklerindeki artışta gözlemlenebilmektedir. Özellikle din ve cami derneklerindeki artış bu dönemde oldukça fazladır. Bu artışın din eğitimi kurumlarındaki artışa paralel düzeyde olduğu görülmekle birlikte 1965'te 863 olan din derneği sayısı 1968'de 2311'e ulaşmıştır. Fakat bunun yanında 1946'dan 1960'a kadar

Türkiye’de hiç bulunmayan Komünizmle Mücadele Derneği,1963 yılından sonra ülkede kurulmaya başlanmış ve 1968’de Komünizmle Mücadele Derneği’nin şubelerinin sayısı 141’e yükselmiştir (Acar, 2010). Ayrıca öğretmen örgütlenmeleri de bu dönemde dikkat çekici sayıya ulaşmıştır. 1948’de farklı bir isimle kurulan 1954’te Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF) ismini alacak olan birlik daha önce kurulan öğretmen derneklerini bir federasyon adı altında birleştirmiştir. 1961 Anayasası’nın sağladığı sendikalaşma hakkını kullanarak 1965’te bu federasyonda yer alan 92 öğretmen tarafından Türkiye Öğretmen Sendikası (TÖS) kuruldu. TÖS’nin devrimci ve sol görüşlü yönetim tarafından idare edilmesinden rahatsız olan bir grup öğretmen tarafından bu sendikadan ayrı söylemde Milliyetçi Öğretmenler Birliği (MÖB) kuruldu. Böylece ilk ideolojik bölünme öğretmen örgütleri arasında 1960’tan sonra oldu. TÖS 12 Mart muhtırası sonrasında Ankara 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nce sosyalist faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Ancak onun yerine sendika adı ile olmasa da sayıca daha fazla üyeye sahip olan Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) kurulmuştur. TÖB-DER’in sol bir kuruluş olduğu düşüncesiyle onun karşısına milliyetçi kuruluş olan Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği (ÜLKÜ-BİR) ile sağ görüşlü Hürriyetçi Öğretmenler Yardımlaşma ve Dayanışma Birliği (HÜR-ÖĞRETBİR) kuruldu (Yıldırım, 2013).

Bu döneme yansıyan sağ sol kutuplaşması sadece öğretmenler sendikasında değil aynı zamanda polis sendikalarından işçi sendikalarına kadar hemen hemen her kurumda karşıt örgütlenmeler kuruldu. Ali Dikici’ye göre 12 Eylül öncesi dönemde emniyet teşkilatında sol görüşlü ve “*Halkın Polisi*” sloganı ile anılan Polis Derneği (POL-DER) üyesi polisler ile ülkücü/milliyetçi ideolojiye sahip ve “*Türk Devletinin Polisi*” adıyla anılan Polis Birliği (POL-BİR) üyesi polisler yer almaktaydı. Emniyet teşkilatındaki bu siyasal/ideolojik bölünmenin polislerin mesleğe kabulünden terfiine ve tayinine kadar tüm meslek hayatını etkilediğinden bahseden Dikici, makalesinde bu durumun terör eylemlerine destek veren ve bu eylemlere karşı çıkan polis gruplarını oluşturduğunu, böylece kimi polislerin yandaş/trafı davranarak bazı eylemcilere sert müdahalede bulunurken bazılarını da kayırmasına yol açtığını söylemektedir (Dikici A., 2017).

1960-1980 yılları arasındaki sendikacılık: 1950-1960 yılları arasında iki büyük partinin (CHP-DP) vesayeti altında yürütölen sendikacılıktan farklı olarak,27 Mayıs 1960Askeri

Müdahalesiyle çeşitli hakları (grev hakkı, toplu pazarlık hakkı, örgütlenme hakkı) eline alan ve başka bir darbeye (12 Eylül 1980) bu hakların işçilerin elinden alındığı sürece kadar olan sendikacılığı ifade etmektedir (Işıklı, 1994: 191). Gerçekten de 1961 Anayasası grev, sendika kurma ve toplu sözleşme hakkının 2 yıl içinde kanunlaştırılmasını istiyordu (Süreyye, 2015: 64). Bununla birlikte Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) stratejilerini içeren beş yıllık planında da “*toplu sözleşme ve grev ve lokavt’la ilgili temel haklar kanunlaştırılacaktır*” maddesi yer almaktaydı (Süreyye, 2015: 59). Böyle bir maddenin DPT’nin stratejisinde yer alması, işçilere bu hakların verilmesinin 27 Mayıs hükümetinin politikası olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu dönemde işçilerin en basit grev hakkını almaya çalışırken bile bu hakkın komünizm tehlikesi barındırmadığını belirtmek zorunluluğunu, anayasa görüşmeleri sırasında Bahir Ersoy’un konuşmasında⁴ görmek mümkündür (Süreyye, 2015: 63). Dikkatli bir şekilde anayasa görüşmelerindeki diğer konuşmalara da bakılırsa grev hakkı konusunda katılımcıların hem fikir olmadıkları da görülecektir (Süreyye, 2015: 64).

Yine işçiler için iki önemli kanun “274 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu” bu dönemde (1963) kabul edilmiştir. 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti, Türk-İş’in uluslararası kuruluşlara üyelik talebini çeşitli sebepler öne sürerek ısrarla reddetmiştir (Çelik A., 2010: 253-260). Demokrat Parti döneminde ısrarla kabul edilmeyen ancak darbe sonrası dönemde çıkarılan, 274 Sayılı Sendikalar Yasası’ndaki “*sendikaların üst uluslararası örgütlere üyeliği de anayasanın temel ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla serbest bırakılmıştır*” maddesi sendikaların uluslararası kuruluşlara üyeliğinin yolu açılmıştır (Süreyye, 2015: 67-68). Bu sayede Türk-İş’in, 1960 sonrasında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) üyeliği, Avrupa sendikacılığı ile ilişkilerini artırmıştır (Çelik A., 2010: 446).

Bunun yanında bu dönemden sonra, konfederasyon üzerinde ABD etkisi belirginleşecek, 1960-1971 yılları arası birçok sendikacı ABD’ye eğitim amacıyla gidecek ve Türk-İş, ABD’li kuruluşlardan büyük miktarlarda maddi yardımlar alacaktır (Çelik A., 2010: 438).

⁴ “(...) Türk sendikaları, Türk işçileri grevi her şeyi halleden sihirli bir değnek, efsanevi bir kudret kabul etmezler. Biz grevi Lenin’in anladığı manada iktidarları devirmek için bir işçi eğitim ekolü veya üniversite telakki etmiyoruz. Bizce grev, sanayide sulhu tesis eden bir faktör, bir kuvvettir. İktisadi manada işçi işveren münasebetlerini tanzim eden sosyal bir mesele olarak tanzim ediyoruz. Biz tahripkâr sınıf mücadelesini asla düşünmüyoruz. (...) inanıyor ve kalbimizi basıyoruz ki, istikbalde de say ile sermayenin mücadelesi olmayacaktır” (Süreyye, 2015: 63-64).

Yine 274 sayılı yasa ile sendikalara verilen üyelik aidatlarını belirleme ve aidatın kaynaktan kesilmesi fırsatı sendikaların maddi açıdan güçlenmelerine olanak sunmuştur (Süreyye, 2015: 68). Böyle bir fırsatın sendikalara maddi açıdan bağımsız hareket edebilme imkânı sunacağı açıktır. 275 sayılı yasa ise toplu iş sözleşmesi imkânı verdiği gibi sözleşmeye uyulmaması halinde işçiye grev hakkı da veriyordu (Süreyye, 2015: 69). Bu kanunun işçilere seslerini kamuoyuna ve hükümete daha güçlü bir şekilde duyurma ortamını sağlamıştır.

3. 3. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Öğrenci Olayları Gelişimi

3. 3. 1. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu

Dönemin ayırıcı bir özelliği ise Türk-İş'e bağlı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) sendikacılarının öncülüğünde 13 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıdır. Böylece “*Türk-İş'in desteğini alamadan kurulan TİP, adeta bir İİSB partisi olarak ortaya çıkmıştır.*” (Çelik A., 2010: 372-373) Bu durum kendi içinde bölünmüş bir Türk-İş meydana getirmiştir. Belirtilmelidir ki TİP sol ve sosyalist bir parti ideolojisi ile (en azından kuruluşunda) ortaya çıkmamış, yalnız işçi haklarını savunma amacı güden sendikacılar tarafından oluşturulmuştur (Çelik A., 2010: 376-378). Bu şekilde kurulan partinin kuruluşunda sol ideolojilerin etkili olmaması, CHP ve DP'den umduğunu bulamayan sendikacıların bu dönemde kendi partilerini kurarak hak aramaya çalıştıklarını bize göstermektedir. Fakat yine de partinin anti-komünist ve milliyetçi özellikler taşıdığının vurgulanması ihtiyacı hissedilmiş ve parti başkanının da milliyetçi olması kararı alınmıştır (Süreyye, 2015: 77). Parti başlangıçta kendisini komünist gösterecek kişilerden de uzak tuttuğu gibi bu kişilere de tepkili yaklaşmıştır (Süreyye, 2015: 80). Anlaşıyor ki bu dönemde de anti- komünizm söylemi hâkim söylem olarak durmaktadır.

Garip olan şu ki başlangıçta hiçbir ideolojiye bağlı olmadan kurulan bu işçi partisine karşı olarak dönemin en büyük ve tek işçi konfederasyonu Türk-İş, Çalışanlar Partisi adıyla yeni bir parti kurmaya çalışmıştır. (Işıklı, 1994: 233). Bu partinin kurulması girişiminin arkasında CHP'nin olduğu iddiaları bizzat Bülent Ecevit tarafından doğrulanacaktır. Hatta sol görüşlü olduğu bilinen Mehmet Ali Aybar'ın TİP'in başına geçmesiyle sosyalist bir kimlik kazanmaya başlayan TİP'in, dağıtılması için ABD'den ekonomik yardım alan Türk-

İş'in Çalışanlar Partisi'ni kurmaya çalıştığı, kimi kaynaklarda iddia edilmektedir (Süreyye, 2015: 110-112).

Sonuçta Türk-İş'e bağlı bazı sendikacılar tarafından hiçbir siyasi partiye ve ideolojiye bağlı olmadan sadece partileşme düşüncesi ile TİP kurulmuştur. Fakat TİP'e yönelik komünist suçlamaların arttığı bir dönemde Türk-İş'in düzenlediği Komünizmi Tel'in Mitinginde özellikle Türk-İş'li yöneticiler tarafından TİP komünistlikle suçlanmıştır (Işıklı, 1994: 236). Bu partinin toplantıları milliyetçi gruplar tarafından saldırıya uğramış ve engellenmeye çalışılmıştır (Süreyye, 2015: 92). Böylece TİP'in kurulmasıyla başlayan, Türk-İş yöneticileri ve bağlı oldukları sendikalar arasındaki ayrışma bölünmeye doğru gidecektir. Dönem içinde Kavel, Kozlu, Mannesmann ve Paşabahçe grevlerinde Türk-İş'in tutumu ile TİP'in kurucuları olan sendikacıların (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği) tutumunun birbirinden farklı olması, Türk-İş yönetiminden bu sendikacıların uzaklaştırılması ve bunların TİP'in kuruluşuyla birlikte gittikçe sola kaydığı ve komünist ideolojiler taşıdıkları iddialarının Türk-İş tarafından sürekli dillendirilmesi, Türk-İş'in de ABD'den destek görmesi, Adalet Partisi ile Türk-İş'in ilişkilerinin bağımsız sendikacılıkla uyuşmaması ve Türk-İş'in sağ siyasete meyletmesi ve iktidarlara uyumlu sendikacılık yürütmesi TİP'li sendikacılar tarafından sürekli eleştirilmiştir. Neticede karşılıklı eleştiriler sonucunda Türkiye'nin en büyük ve tek konfederasyonu olan Türk-İş bölünmüştür. Bu bölünme sonucunda yeni bir konfederasyon olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur (Süreyye, 2015: 71-194). Böylece ülkede aynı tabana farklı söylemlerle seslenen iki rakip konfederasyon ortaya çıkmıştır.

1964'te 5. Genel Kurulu'nda partiler üstü politikayı benimsediğini duyuran Türk-İş, buna rağmen tüzüğünde yer alan sendikacıların siyaset yapmalarına engel olan maddeyi kaldırdı (Çelik A., 2010: 462-463). Türk-İş partiler üstü politikayı da fazla sürdüremedi. 1965 seçimlerini kazanan Adalet Partisi'nde çok sayıda milletvekili ve üye bulunduran Türk-İş'in 1966'daki Genel Kurulu'nda AP'li sendikacılar yönetimi ele geçirmiştir (Çelik A., 2010: 474-475). Bu şekilde başlayan AP – Türk-İş ilişkisi 15-16 Haziran olayları ile pekişti. 15-16 Haziran 1970'teki olayları başlatan neden, CHP ve AP'nin birlikte Meclise sunduğu tasarının 274 Sayılı Sendikalar Kanunu'nda değişiklik önermesiydi, kanuna göre işçi sendikasının Türkiye genelinde faaliyette bulunabilmesi için üye sayısının o iş kolundaki üyelerin üçte birine sahip olması gerekiyordu. Bu açıkça DİSK'in tasfiye

edilmesine neden olacağı için DİSK öncülüğünde işçiler iş bırakıp yürüyüşe geçtiler. Bu eyleme sol gruplardan DEV-GENÇ’li gençler destek verdi ve olaylar kontrolden çıktı. Neticede yirmi bir DİSK yöneticisi tutuklandı. CHP ve TİP Anayasa Mahkemesine kanunun iptali için başvurdu ve kanun anayasaya aykırı olduğu iddiası ile iptal edildi (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 234-236).

12 Mart Muhtırası’ndan sonra DİSK kapatılmak istense de çeşitli sebeplerle kapatılamamıştır. Ancak TİP kapatılmış ve var olan DİSK-TİP ilişkisi sona ermiştir (Süreyye, 2015: 275-277).

12 Mart muhtırasına başlarda CHP’li Bülent Ecevit dışında hiçbir sol örgüt ve kuruluş karşı çıkmamış (CHP dahil) ordunun bu müdahalesini desteklemişlerdir. Ancak bu girişimin sola yönelik olduğu sonradan anlaşılmıştır (Çetin, 2016: 183-186). CHP’nin tek parti dönemi ayrıcalığının bittiğini ve halka inebilen bir ideolojiyi sahiplenmesi gerektiği inancında olan Ecevit, “*Ortanın Solu*” fikrinde ısrar etti. 1965 seçimleri iki ideolojinin (sağ-sol) mücadele alanı oldu. Fakat CHP bu mücadelede iki tarafa da uzak bir rol oynadı. 12 Mart Muhtırası ile sol tasfiye olunca, CHP yönünü sola çevirdi ve ortanın solu söylemini halka taşıdı (Ağtaş, 2018: 194-221). “*CHP’nin Ecevit ile yöneldiği siyasetin, DİSK yöneticileri üzerinde de etkili olduğu*” bu süreçte DİSK-CHP ilişkisi başlamış oldu (Süreyye, 2015: 305). Sol teşkilatların devlet eliyle ezilmeye çalışıldığı bu dönemde Milliyetçi Hareket Partisi de harekete geçti. “*Solda hangi örgüt kurulursa, bunun bir muadili de mutlaka MHP tarafından kuruluyordu... Bunlardan biri de DİSK’in karşısına çıkarılan “Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu’dur (MİSK).*” (Aydın ve Taşkın, 2020: 197) Kurulan bu milliyetçi işçi sendikaları, solda oluşan bu sendikacılık faaliyetlerine rakip olarak ortaya çıkmış ve onlarla pek çok sahada kıyasıya mücadeleye girmiştir.

3. 3. 2. Öğrenci Olaylarının Seyri

Eğitim-öğretim kurumlarının varlığı ile öğrenci olaylarının ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Farklı gerekçelerle ortaya çıkan öğrenci eylemleri aynı zamanda içerisinde

ekonomik haklar, sosyal haklar ve demokratik haklara kadar uzanan farklı talepleri de barındırmaktaydı (Keskin A., 2019: 239).

Ulus devlet modeliyle ortaya çıkan yeni cumhuriyet, gençliğin eğitilmesinde milliyetçi söylemi kullandı. Yeni kurulan bu cumhuriyetin eğitim sisteminde, gençlik fedakâr ve milli çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutan bir kuşak olarak yetiştirilmek istenmekteydi. Ancak DP iktidarı, maddiyatçılığın ön plana çıkartıldığı, maneviyatın dışlandığını gösteren politikalar nedeniyle eleştiriye uğradı. Bu politikalar, Kemalist uygulamalara ve milliyetçiliğe aykırıydı. Sonuçta DP'nin milli duyguları ve milli değerleri maddiyatçılıkla değiştirdiği kabul edilmekteydi. Aslında 27 Mayıs Askeri Müdahalesi kimi aydınlara göre DP döneminde oluşturulduğu iddia edilen maddeciliğe karşı bir girişimdi. DP'nin çizgisinde bir parti olan AP'nin de maddiyatçı olduğu vurgulanarak gençlik tarafından aynı şekilde eleştirilmekteydi (Alper, 2018: 240-242).

1963 yılında sağlık sorunları nedeniyle Celal Bayar'ın serbest bırakılışı ve tutuklu DP milletvekillerine af söylemlerinin dillendirilmesi sonucunda, İstanbul'da 5 bin öğrencinin “*Katillere Af Yok*” sloganları ile sokaklara dökülerek, AP'ye yakın basın organlarına ve AP binalarına saldırması bunu göstermekteydi. Saldırıyı gerçekleştiren Kemalist öğrenci grubu kendisini Milli Devrim Ordusu olarak tanımlamıştı. Artık öğrenciler siyasi kararları etkileyebilecek güçte olduklarının bilincine varmıştı. Olaydan sonra AP yetkilileri yaptığı açıklamayla daima Türk gençliğinin ve Türk ordusunun yanında olduğunu açıklama ihtiyacı hissetmiş, ancak bu girişimin arkasında Komünizmin gizlendiğini özellikle vurgulamışlardır (Demir D.C., 2017: 502). Öğrenciler Atatürk'ün başlattığı devrim anlayışını sürdürme kararlılığında olan sol gruplara karşı ilgi duymaya başlamıştı. Böyle bir dönemde başlatılan “*Milli Petrol Kampanyası*” ile Yön dergisinin temsil ettiği ve TİP içinde oluşan sosyalist söylem öğrenci grupları arasında taraftar kazanmaya başladı. Kampanya ile anti-emperyalist vurgu ön plana çıkartıldı. Öğrenciler arasında saygınlığı artan TİP daha fazla taraftar kazandı. CHP'nin gençlik kollarında dahi TİP söylemleri dillendirilmekteydi (Alper, 2018: 243-244). 1963 yılından sonra öğrenci grupları CHP'den ayrılarak TİP'e, Sosyal Kültür Dernekleri'ne ve Yön Grubuna katılmaya başladı (Ahmad, 2015: 223). TİP'in öğrencileri sosyalizme kanalize ettiği bu dönemden sonra yani 1964 yılında ikinci İnönü Hükümeti'nin Kıbrıs sorunu karşısında adaya müdahale kararı alması, ABD Başkanı Johnson'ın mektubuyla cevaplandırıldı. Mektupta böyle bir müdahalenin

kabul edilemeyeceği ağır bir dille eleştiriliyordu. Ayrıca müdahale girişiminin o bölgede bulunan ABD'ye ait 6. Filo tarafından engelleneceği de tehditkâr bir biçimde bildiriliyordu (Aydın ve Taşkın, 2020: 125-127).

AP'nin dış politika konularında ABD'yi desteklemesi ve Johnson'ın tehdit içeren mektubundan sonra bile İnönü Hükümeti'nin yanında yer almadığı görülmüştür. Daha sonra mektubun içeriğinin basına sızması ile ülkede anti-Amerikanizm artarak yaygınlaşmaya başladı (Ahmad, 2015: 226). 1965 seçimlerinden AP'nin iktidar olarak çıkması sonucunda öğrenciler üzerindeki CHP hegemonyası sürdürülemedi. Muhafazakâr öğrenci grupları KMD ve AP'nin destekleriyle harekete geçirildi. İlk olarak muhafazakâr gruplar azınlıkta olmalarına rağmen öğrenci birliklerini ele geçirdi. Kimi öğrenci birlikleri ise farklı düşünceleri kabul etmeyen öğrenciler nedeniyle hem sol görüşlü hem muhafazakâr başkanlara sahip örgütler şeklinde çift başlı yürütülmek zorunda bırakıldı. Sonrasında öğrenciler polisle karşı karşıya getirildi ve öğrenciler polisin eylemlerinden kuşku duymaya başladı. 27 Mayıs sonrasında polisin uygulamalarından rahatsız olmayan öğrenciler AP'nin iktidar olduğu 1965 sonrasında polisin muhafazakâr ve milliyetçi öğrenciler lehine taraflı davrandığını ileri sürdü. 1967 yılına gelindiğinde öğrenciler işçilerin ve köylülerin taleplerine cevap vermeye, onları desteklemeye başladı.⁵1967 yılı öğrencilerin toplumsal sorunlarla ilgilenmeye başladığı yıldır (Alper, 2018: 259-270).

Demokratik alanın dışında da hak arama mücadelesine girecek iki grup, işçiler ve öğrenciler olmuştur. Seçim sisteminde yapılan değişikliklerle artık TİP'in parlamentoya girmesi engellenmiştir. Sosyalist blokta yer alan, TİP'i parlamentoda hak aradığı ve bunun yeterli olmadığı gerekçesiyle eleştiren, kimi marjinal gruplara Meclis dışında hak arama fırsatı doğdu. Böylece 1970 yılı başında anti-Amerikanizmle başlayan sol eğilimli ideolojik eylemlerin liderliği, silahlı mücadeleyi savunan öğrenci gruplarının eline geçti (Çetin, 2016: 168). 1961 sonrası ilk eylemciler öğrenciler olmuş ve bu öğrenci grupları işçilerin ve köylülerin hareketliliğinin de başlatıcısı olmuşlardır (Oktay, 1987: 62).

1968 yılı ise öğrenciler için önceki yıllardan çok daha farklı özellikler taşımaktaydı. Bu dönemde Avrupa ülkelerinde başlayan olaylar Türkiye'de de paralel şekilde ilerledi.

⁵ 1967 yılında kimi öğrenci birlikleri petrol işçilerinin yaptığı grevde şirket ile işçiler arasında arabuluculuk yaptı. Yine 1967 yılında toprak reformu talebiyle toprak işgal eden Elmalı köylülerinin yanında yer aldı (Alper, 2018: 284).

1968'deki öğrenci eylemlerinin gelişmesine öncülük eden teşkilat DEV-GENÇ olmuştu (Çetin, 2016: 168). İlk olarak 1968'in haziranında sıradan öğrenciler siyasi olmayan, daha çok eğitimle ilgili talepleri nedeniyle üniversiteleri işgal etti. Sonrasında sosyalist öğrenci liderleri işgal eylemlerinin liderliğini ele aldı. Özellikle TİP'e bağlı bir örgüt olan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) üniversitelerdeki bu işgalci öğrenci topluluğunun en önemli temsilcisi konumuna geldi. AP'nin muhafazakâr-milliyetçi grubu hariç tutulursa parti yöneticilerinin yer aldığı ılımlılar bu işgalleri haklı buluyordu. Tercüman gazetesinde köşe yazıları yazan Ahmet Kabaklı'nın 1968'deki haziran ve temmuz ayı yazılarında bunu görebilmek mümkündü. Haziran işgalleri sonrasında öğrenciler tekrardan bağımsızlık vurgusu ile ABD'ye ait 6. Filo'nun İstanbul'da bulunuşunu protesto etti. Bu öğrenciler, ABD askerlerini döverek, denize atmışlardı. Konya'da da benzer bir harekete girişecek olan sol görüşlü öğrencilerin ve öğretmen gruplarının ABD 6. Filosunu protesto etmek ve Amerikan emperyalizmine karşı yürüyüşünü engellemek isteyen mukaddesatçı ve milliyetçi örgütler, bir gün önce sol örgütlerin binalarına saldırdı (Alper, 2018: 280-327). Gerçekten de AP'li gençlerin öğrenci derneklerine hakim olmaya başladığı 1968 yılı içerisinde meydana gelen üniversite boykot ve işgallerine sağ görüşlü öğrencilerin hakimiyetine giren Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)'nin başkanı İsmail Karaman ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF)'nin başkanı Ekrem Özer bu işgal ve protestoları haklı buluyor ve destekliyorlardı. Ne zaman ki bu tepkiler Amerikan 6. Filosu'na yönelik eleştiriye dönüştü, işte o zaman sağ görüşlü gruplar sol gruplar üzerine “*Komünistler Moskova'ya*” sloganları ile saldırıya geçmeye başlamışlardı (Çetinkaya, 2010: 63-65). Temmuz ayında ABD'ye ait 6. Filo'nun Türkiye'ye gelmesini ve ülkede bulunmasını kınayan protesto gösterileri artarak devam etti. Bu gösteriler sürerken, Vedat Demircioğlu isimli sol görüşlü bir öğrencinin polisin üniversiteye müdahalesi sonrası ölmesi, sol öğrenciler arasında tepkilerin artmasına neden olduğu gibi, Alevi partisi olarak anılan Birlik Partisi'nin başkanı Hüseyin Balan tarafından da polis bu gösterilerde aşırı tepkili olduğu gerekçesiyle eleştirildi (Keskin A., 2019: 243).

Öğrenci grupları daha çatışmacı hareketleri savunmaya başladı. Ayrıca işçilerin ve köylülerin eylemlerinin hükümet tarafından bastırılmaması ve AP lideri Süleyman Demirel'i eleştiren muhafazakâr AP grubunun sesini yükseltmesi partiyi zayıflattığı bu dönemde ordudaki 69 donanma subayı, sol öğrencilerin öldürülmesini kınayarak, gençliğe

sıkılan kurşunun Mustafa Kemal'e sıkılan kurşun olduğunu bildirmiştir (Alper, 2018: 363-373).

FKF içerisinde yer alan ve bu kulübü pasif oldukları için eleştiren Milli Demokratik Devrim (MDD) grubu, FKF yönetiminin başına geçmiş. Sonrasında bu grubun içinden daha eylemci ve kalabalık grup olan Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) ortaya çıkmıştı. Artık FKF'nin birkaç yüz kişiden oluşan öğrenci kitlesi DEV-GENÇ ile iki üç bin kişilik militan öğrenci grubuna yükselmişti. DEV-GENÇ'in kitleleri etkileyebilme becerisine sahip öğrenci liderlerine sahip olduğu düşünülürse bu sayı her geçen gün artmaktaydı (Aydınoglu, 2011: 245-250). İşte bu DEV-GENÇ'in içinden de gerilla mücadelesi vererek devrim gerçekleştirmeyi planlayan marjinal gruplar doğdu. Bu radikal grupların liderleri FKF'yi ve MDD'yi pasif olmakla suçladıkları gibi ülkelerinde birer kahraman ve kurtarıcı gibi görülen Che Guevera, Fidel Castro gibi gerilla mücadelesi taraftarı liderlerden etkilenmişlerdi. Bu gruplar Yusuf Arslan, Hüseyin İnan ve Deniz Gezmiş'in liderliğini yaptığı Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu (THKO) ile Mahir Çayan ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) idi. Sol artık parçalanmıştı ve TİP, öğrenci kitlesi üzerindeki etkinliğini kaybetmişti. THKO üyeleri, ABD askerinin ülkede bulunmasından ciddi derecede rahatsızdı. Bu rahatsızlığını ülkede bulunan ABD askerlerine yönelik eylemleriyle gösteren THKO örgütü, söylemlerinde Mustafa Kemal ve bağımsızlık vurgusunu ısrarla devam ettirdi.⁶ THKP-C örgütü ise İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Efraim Elrom'u kaçırmış sonrasında öldürmüştü. Bu iki örgüt de ordudan gelebilecek Kemalist bir darbeden umudunu kesmiş ve devrimi kendilerinin gerçekleştireceğine inanmışlardı. Bu grupların üyeleri Filistin'e giderek burada gerilla eğitimi aldı. Aslında radikal sol öğrenci grupların her ikisinin de amacı, yöntemleri kısmen farklı olsa da emperyalizme boyun eğmeyen bağımsız Türkiye inancıydı (Alper, 2018: 376-390).

CKMP'ye bağlı komando kamları bu girişimleri engellemek amacıyla Alparslan Türkeş tarafından kurduruldu. Çünkü Türkeş'e göre bu sol görüşlü militan örgütler ülkeyi bölmek ve Sovyetler Birliğine katmak isteyen gruplar ile iş birliği içindeydi. Türkeş komünistleri adım adım izlediklerini ve kimlerden emir aldıklarını bildiklerini de söyledi. Gazetecinin

⁶ ABD'nin Balgat'ta bulunan binasına baskı ve Bir ABD çavuşunun kaçırılması THKO tarafından gerçekleştirildi (Alper, 2018: 247).

bu olayların halka sıçraması ve daha da genişlemesi karşısında ne yapacaksınız sorusuna Türkiye biz bu gençlerle barajı kurduk belki birkaç olay daha yaşanacak ama sonra hepsi bitecek cevabını vermişti (Hürriyet Gazetesi, 10.01.1969).

Sosyalist öğrenci örgütlenmeleri aynı zamanda işçilerde de oluşmaya başlamıştı. Bu örgütlenmenin en geniş topluluğu DİSK'ti. DİSK'in önderliğine gelişen 15-16 Haziran 1970'teki işçi yürüyüşü o kadar büyüdü ve yayıldı ki hükümet sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı (Çetin, 2016: 168-169).

1969 seçimlerinde de tekrar iktidara gelen Demirel toplumsal hareketler karşısında zor durumdaydı. Öğrenciler, işçiler, köylüler ve öğretmenlerden sonra ilk kez kaymakam ve valiler de “*Türk İdareciler Derneği*” adı altında eylemler düzenledi (Alper, 2018: 392-399). Sol gruplar tarafından oluşturulan bu işçi ve öğrenci örgütlerinin karşısına MHP ve MNP tarafından oluşturulan öğrenci ve işçi örgütleri çıktı. Kendi örgütünü kahraman, karşı örgütü hain olarak gören bu teşkilatlar birbirleriyle çatışmalara girdi (Çetin, 2016: 169).

Aslında 1970 yılına kadar üniversitelere sol öğrenci grupları hakimdi. Kimi sağ görüşlü ve milliyetçi öğrenciler üniversitelere alınmamaktaydı. Özellikle Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde okuyan milliyetçi öğrencilerin okula alınmasının solcu öğrenciler tarafından engellendiğini ileri süren Ülkü Ocakları Derneği yetkilileri kamuoyuna eğitim haklarının engellendiğine dair açıklama yapmışlardı. İstanbul üniversitelerinde okuyan birçok öğrenci, sol gruplar tarafından okula alınmadıkları ve okulda saldırıya uğradıkları gerekçesiyle Cumhurbaşkanından, Millet Meclisi Başkanına; Milli Eğitim Bakanından, fakülte dekanlarına telgraf çekerek hükümetin bu sol örgütlerin tavrına karşı bir girişimin yetkililer eliyle olmaması halinde zorunlu olarak haklarını kendilerinin almaya çalışacaklarının uyarısını yapmışlardı (Feyzioğlu, 2003: 297-300).

İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde sol öğrenci grupları tarafından arkadaşlarının derslere alınmamasına karşı ülkücü öğrenciler misilleme olarak Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde “*Komünistler Bu Fakülteye Giremez*” pankartı astılar. Türkiye'in birkaç olay daha olacak sonra hepsi yatışacak dediği röportajından yaklaşık bir ay sonra Milli Türk Talebe Birliği üyesi öğrenciler “*Bayrağa Saygı Mitingi*” düzenledi. Bu mitingde son zamanlarda ABD 6. Filosu'na karşı yapılan öğrenci eylemleri komünist eylemler olarak

gösterildi. Beyazıt Camii'nde cuma namazından çıkanların da camii önünde yapılan bu mitinge katılması sonucunda sayıları oldukça artan grup, çeşitli sloganlarla artık ABD 6. Filosu'na yönelik eylemlerin yapılmaması için son ikazlarını çektiklerini beyan etmişlerdi (Hürriyet Gazetesi, 15.02.1969). Bu mitingde bulunanlar 6. Filo aleyhindeki afişleri de yırtmış ve “*Komünistlere ölüm*” sloganları atmışlardı. Tekbirlerin ve şiirlerin okunduğu bu mitingde 16 Şubat 1969 Pazar günü yapılacak 6. Filo aleyhine gösteride komünistlere gereken dersin verileceği ilan edildi (Cumhuriyet Gazetesi, 15.02.1969).

Bayrağa Saygı Mitinginden iki gün sonra gazetelere sağ-sol kavgası ve “*Kanlı Pazar*” olarak geçen olay yaşandı. Sol görüşlü öğrenciler ve işçi grupları emperyalizm ve sömürüye karşı izinli olarak yürüyüş düzenlemişlerdi. Yürüyüş sırasında ABD 6. Filosu'nu da protesto eden bu gruplara Dolmabahçe ve Beşiktaş camilerinde namazdan çıkan sağ görüşlü gruplar saldırdı (Milliyet Gazetesi, 17.02.1969). Saldırıyı yapan sağ görüşlü öğrencilerin birbirlerini karıştırmamak için göğüslerinin sağ üst kısmında Türk bayrağı asılı olduğu iddia edilmiştir (Hürriyet Gazetesi, 15.02.1969). Polisin önleyemediği çatışmada 2 kişi ölmüş 114 kişi yaralanmıştır (Milliyet Gazetesi, 17.02.1969). Bu olay sonrasında öğrenciler arasında çatışmalar daha da çoğaldı. Ancak marjinal grupların eylemleri öğrencilere daha etkileyici gelmekteydi. Kampüs eylemleri ise bu gruplar tarafından küçümsendi. Öğrenciler kırsal alanlara çekilerek köylerde gerilla savaşı yürütebilmek için taban oluşturmaya çalıştılar. Çatışmalarda sağ görüşlü grupların silahlı ilk kullananlar olduğu kabul edilmektedir (Alper, 2018: 402-412). Fakat silahlı mücadele içine giren sol görüşlü öğrencilerin tamamı DEV-GENÇ içerisinde birkaç yılını geçirmiş kişilerdi. Sol grupların silaha sarılmasının nedeninin kendilerini savunma refleksi olduğu kimi araştırmacılar tarafından kabul edilse de silahlı gerilla mücadelesini kendi tercihleri belirlemiştir (Aydinoğlu, 2011: 302-307).

Gerilla savaşı taktiği Vietnam, Zimbabwe, Angola, Burma gibi birçok ülkenin bağımsızlığını kazanmasında çok etkili olmuştu ve bu yöntemle ABD-Vietnam savaşında olduğu gibi en güçlü devlete karşı bile başarı sağlanabilirdi. İşte bu örnekler aktivist öğrenciler için ilham kaynağı oldu (Alper, 2018: 419). Öğrenci gruplarının ister sağ görüşlü olsun, ister sol görüşlü olsun temelinde bağımsızlık vurgusuyla eylemlere yöneldikleri anlaşılmakla birlikte sol gruplar ülkeye gelen ABD askerlerine yönelik girişimlerde bulunmuşlardı. Ancak sağ görüşlü öğrenciler daha çok sol fikirli gruplara bu

ülkenin vatandaşlarına yönelik saldırılarda bulunmuşlardı. Her iki grubun da amacı aynı ancak yöntemler farklılık göstermekteydi.

3. 4. Cumhuriyet Döneminde Alevilik ve Aleviler, Ortaca Olayı, Türkiye Birlik Partisinin Kuruluşu ve Kırıkhan Hadisesi

Alevilik ve Aleviler üzerine yazılmış birçok eseri bulunan Ayhan Yalçinkaya'ya göre Aleviler, komünist yaşantının ilk örneklerinin verildiği iddia edilen Thomas More'un Ütopia'sı, Tommaso Campanella'nın Güneş Ülkesi ve Karl Marx'ın Manifesto'sundan çok daha önce Rıza Şehri ile ideal komünist toplum yaşantısını sunan bir metni yazıya aktarmışlardır (Yalçinkaya, 2020: 237). Aynı kitapta yer alan bir başka makalenin yazarı Cemal Salman, Alevilik üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda Aleviliğin, muhalif, demokrat, eşitlikçi, laik, sol ve sosyalist olarak tanımlandığını iddia etmektedir. Salman, çalışmasının devamında Alevi tarihinin, Kerbela olayından, Pir Sultan Abdal'ın asılmasına; Yavuz Sultan Selim'in Aleviler üzerindeki faaliyetlerinden, yakın dönemde Sivas'ta meydana gelen Madımak Oteli hadisesine kadar, mazlumluk ve muhaliflik üzerine inşa edildiğinden bahseder (Salman, 2020). Bunun yanında Alevilerin ve sosyalistlerin oluşturduğu her iki sosyal gruba da uzak olan çevreler tarafından, Aleviliğin ve sosyalist düşüncenin birbirlerinin benzeri olarak verildiği ve bunun nedeninin muhafazakâr kesimi sosyalist fikirlerden uzak tutmak olduğu ileri sürülmektedir. Bu düşüncenin ilki, Osmanlı devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'da görülmekte ve ona göre Komünizmin erken örneklerinden kabul edilen Mazdekçilik, İslam toplumlarının içine sızıp, din hükümlerini bozmaya kalkışarak, batıl ayinlerini Alevilik perdesi arkasında yürütmeye çalışmıştır (Bahadır, 2020: 90-91).

Aynı şekilde bu fikri, başlangıçta sol düşünceye uzak olmayan Yusuf Akçura'nın da devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu fikir adamlarından farklı olarak kimi araştırmacılar tarafından ise Alevilik ile sol grupların bağlantısını kurmada rol Şeyh Bedrettin'e yüklenmektedir. Örneğin Nazım Hikmet ve İsmail Hamdi Danişment Şeyh Bedreddin'i sosyalist-komünist olarak sunarken, İbrahim Hakkı Konyalı ise Bedrettin'i Stalin'in şeyhi olarak tanımlar. Hikmet Kıvılcımlı, Alevi köyü üzerinde yaptığı bir çalışmada, Alevilerin sosyalist bir yaşam sürdürdüğünü belirtir. Benzer bir çalışma İbrahim Kaypakkaya tarafından da yapılmıştır. Görüldüğü üzere Alevi yaşam tarzının sosyalizme benzerliği

birçok araştırmacı tarafından da kanıksanmıştır (Bahadır, 2020: 86-114). Alevilik üzerine çeşitli çalışmaları bulunan ve Aleviliğin Politikleşme Süreçleri ve Kimlik Siyasetinin Kısıtlılıkları ve İmkanları adlı bir de kitap yazan, Mehmet Ertan, Şeyh Bedreddin İsyanının Balkanlara Aleviliği yaydığını belirtirken Anadolu’da ise Aleviliğin isyanlarla ön plana çıktığını vurgular. Bu isyanların sert şekilde bastırılması sonrasında Alevilerin, merkezi gücün ulaşmasının zor olduğu alanlara yerleşerek, oralarda kapalı toplumlar olarak yaşadıklarını ve “Geleneksel Aleviliğin”⁷ böylece şekillendiğini anlatır. Ertan’a göre oluşan bu Geleneksel Aleviliğin çözülmesinde iki etken etkili olmuştur. İlki, Tanzimat ile başlayan modern devlet oluşumunun toplum ve yöneticiler arasındaki etkileşimi zorunlu kılmasının getirdiği yaşantının neticesidir. Ancak asıl yıkıcı darbeyi vuran ikinci etken ise 1950 sonrasında Alevilerin dışa açılarak büyük şehirlere göç etmesiyle birlikte kentleşmeye başlaması olmuştur (Ertan, 2017). Salman, Aleviliğin kadim bir geçmişinin bulunduğunu belirtirken, solun ise ancak bir buçuk asırlık bir tarihe sahip olduğunu söylemiştir. Aynı Ertan gibi Salman da Alevilerin büyük kentlere göçmesiyle Alevilerin sol ile tanıştığından bahseder. Bu karşılaşmanın tarihini ise 1960 olarak belirtir. Bilinmelidir ki bu çalışma Alevilik ve sosyalizm araştırması olmamakla birlikte yüzeysel de olsa bu iki grup arasındaki bağlantıyı sunma gayreti içermektedir. Çalışmayı ilgilendiren, aynı zamanda çalışmanın ağırlığını oluşturan nokta, Aleviler ve sol grupların yakınlaşması sonrasındaki süreçtir. İki grup arasındaki yakınlaşma yukarıda belirtildiği gibi oldukça eskiye uzatılabilir. Konunun sınırlandırılması zorunluluğu ile öncelik olarak 1920’den sonraki süreci baz alınmıştır. Son olarak 1920’den sonra iki grup arasındaki yakınlaşmanın Alevilik ve sol olarak değil daha çok Salman’ın da belirttiği gibi Aleviler ve sol şeklinde okunması gerekmektedir (Salman, 2020: 133).

Osmanlı-Safevi Savaşı sonrasında Yavuz Sultan Selim’in, muhalif oldukları gerekçesiyle Osmanlı Devleti’nde bulunan Alevilere yönelik girişimi ve sonrasında çıkan, özellikle 16.ve17. yüzyıllardaki, Alevi isyanlarının şiddetli şekilde bastırılması, Alevileri merkezi gücün etkinliğinin az olduğu yerlere göçe zorlamıştı. Bu göçler sonrasında Aleviler, otoriteden uzak, Sünni inancın yaygın olduğu bir coğrafyada ritüel olarak farklılık taşıyan Sünni inanç tarafından etkilenemeyecekleri yerlerde idamesini sürdürmüştür. Böylece kapalı bir toplum hayatı içinde “*Geleneksel Alevilik*” ortaya çıkmıştır (Salman, 2020: 135). Sayılarının çok olmasının da etkisi ile Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa,

⁷ Geleneksel Alevilik için bkz: (Ertan, 2017)

Alevi topluluklarından destek istemiş ve Aleviler bu isteğe olumlu cevap vermişlerdir. 23 Nisan 1920 de açılan ilk Mecliste Alevi temsilcileri de bulunmaktaydı (Koç, 2016). Millî Mücadeleyi Alevilerin desteklediği ve bu mücadelede Alevilerin yardım ettiği kabul edilirken, bazı araştırmalarda Cumhuriyetin Alevi devrimi olduğu ileri sürülmüştür (Subaşı, 2010). Saltanatın kaldırılması sonrasında Cumhuriyetin ilanı ile kurulan yeni devlete, laik devlet anlayışını benimseyen, seküler bir yaşam tarzını sürdüren Aleviler kolay uyum sağlayabilmiştir. 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılmıştır. Ancak yerine kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sünni-Hanefi İslam inancını devlet eliyle yürüten yeni Cumhuriyette, Alevilere bu kurumda kendilerini çok fazla ifade etme olanağı tanınmamıştır. 1925'te "*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*"un çıkmasıyla dinin devlet kontrolüne alınmaya çalışılması sonucunda, türbelerini kapatmak zorunda kalan Aleviler tekrar izole şekilde inançlarını sürdürmeye başlamışlardır (Salman, 2020: 136). Cumhuriyet döneminde yaşanan Dersim Olayları şu şekilde tarif edilebilir: Bugün Tunceli olarak bilinen Osmanlı dönemindeki adıyla Dersim, coğrafi yapısı ve aşiret örgütlenmesi şeklinde oluşan toplumsal yapısı nedeni ile merkezi otorite gücünün bu bölgeye etkisini engelleyebilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında da bölgenin ıslah edilmesi gerektiği ile ilgili birçok rapor tutulmuştur. Ancak sonrasında girişilen ıslah hareketlerinin hiçbirisi bölgeye tam hakimiyet sağlayamamıştır. Bu sorun olduğu gibi yeni kurulan Cumhuriyete aktarılmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet'te de Dersim'de otoriteyi sağlayabilmek amacıyla birçok çalışmalar yürütülmüş. Bu çalışmalar başarılı olamayınca, bu bölgeye geniş yetkilerle donatılmış, Korgeneral Abdullah Alpdoğan vali olarak atanmıştır. Bu atama bölgedeki rahatsızlığı daha da artırmış, asker ve yöre halkı içerisindeki isyancılar arasında çatışmalara neden olmuştur. Böylece devlet Dersim Harekâtını başlatmıştır. Bu harekât iki sefer halinde düzenlenmiş ve çok sayıda insan öldürüldüğü gibi binlerce insan da bölgeden göç ettirilmiştir. Dr. Melike Bileydi Koç'a göre Dersim Harekâtı her ne kadar Aleviler üzerine yapılmış bir girişim olsa da Alevilik üzerine yapılmış değildi. Amaç sadece ulusal birliğin sağlanması ve devlet otoritesinin kurulmasıydı. Çünkü Koç'un belirttiğine göre böyle bir girişim Alevilerin yaşadığı diğer bölgelerde görülmemiştir (Koç, 2016: 92-93). Görüldüğü gibi Türkiye iç politikasında otoritesini kurma gayreti içindedir. Dünya siyasetinde ise Sovyetler Birliğinin yayılmacı politikası karşısında ABD, Truman Doktrinini uygulamaya almış, Marshall Planı ile Türkiye de dahil birçok Avrupa ülkesine ekonomik yardımda bulunmuştur (Armaoğlu, 2010: 537-540). Savaş yılları Tarım ülkesi

olan Türkiye’yi olumsuz etkilemişti. Türkiye ABD’nin sağladığı bu yardımlar ile ikinci dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni dünya düzenine, daha çabuk uyum sağlayabilmiştir. Tarımda makineleşme ve sanayi yatırımlarının artması ile kentlere doğru göç hareketi bu dönemde oldukça artmıştır. Alevi köylerini de etkileyen bu göçler 1950’lerden sonra daha da hızlanmıştır (Salman, 2020: 140).

1950’lerde kent yaşamına katılmaya başlayan Aleviler, ilk olarak ve daha çok dernekler şeklinde örgütlenmeye başlamışlardır. Çünkü dernekler sayesinde hem kapalı toplumsal hayatta sürdürdükleri etkinliklerini devam ettirebilmişler hem de şehir hayatının gerektirdiği dayanışmayı bu örgütler sayesinde sürdürebilmişlerdi (İzmir, 2016: 36). 1960 sonrası ise sol gruplar için olduğu kadar Aleviler için de yükseliş dönemi olarak görülebilir. 1960’ta Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Alevi ozanları köşke davet etmiş ve Hatay ziyareti sonrasında basına verdiği bir demeçle, Alevilere karşı oluşan davranışları kınamıştır. İsmet İnönü’nün başbakanlığı zamanında ise Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı “*Mezhepler Müdürlüğü*” ve “*Alevi Masası*” kurulması girişimleri başlatılmıştı. Ancak bu girişimin olduğu sıralarda Zafer ve Adalet gibi kimi gazetelerde, mum söndü törenlerini camilere taşıyacaklar, şeklindeki imalı ve iğneleyici haberler yer aldı. Alevilere yönelik, basında ve kamuoyunda tepkiler oluşmaya başladı. Sonrasında hükümet toplumun bir çatışma ortamına sürüklenmemesi için “*Mezhepler Müdürlüğü*” ve “*Alevi Masası*” girişimini iptal etti. Kamuoyunda Alevilere yönelik küçük düşürücü propagandaların yapılmasından rahatsız olan 12 Alevi üniversite öğrencisi basına “Alevi Bildirgesi” vermiştir. Böyle bir girişim o güne kadar ilkti. Çünkü Aleviler ilk defa kendileri adına konuşmuştu. İlk Alevi dernekleri 1950’de köyden kente göç sonucunda kurulmaya başlansa da 1960’ta da bu dernekleşme artarak devam etti. 1964’te ilk Alevi dergisi Karahöyük çıkarılmaya başlanmış, 1966’da da ilk Alevi gazetesi Ehlibeyt yayın hayatına girmişti. Alevi etkinliklerinin ilki de yine bu dönemde 1964’te Ankara’da “*Hacı Bektaş Gecesi*” olarak gerçekleştirilmiş, Hacı Bektaş Dergahı ise 1964’te müze olarak açılmıştı. Söz konusu Aleviler 1960 sonrasında oldukça görünür olmaya başlamıştı. Bu süreç içerisinde Aleviler daha çok sol gruplar, özellikle TİP içerisinde örgütlenmiş olarak gözükmekteydi (Saraç, 2011: 365-389). Aleviler sol gruplara yaklaştıkça sol gruplarda Alevilere yaklaşmaya başlamıştı. Ancak komünizm korkusunun yaygınlaştığı ve komünizmin dinsizlik olarak görülmeye başlandığı 1960 sonrası dönemde Aleviler ve sol birbirinin benzeri olarak görülmeye başlanmıştı (Bingöl, 2008: 136). Alevi-Sünni

çatışmasının ilk sivil ayağını oluşturan olay, tam da bu dönemde Muğla'ya bağlı Ortaca bucağında meydana geldi (İzmir, 2016: 9).

3. 4. 1. Ortaca Olayı ve Sonuçları

Ortaca Olayı, Muğla ilinin, Köyceğiz ilçesine bağlı Ortaca bucağında meydana gelmiştir. Hadisenin yaşandığı yerlerden olan Fevziye Köyü, o dönemde Alevi vatandaşların, çevresindeki Kızılyurt Köyü de dahil on altı köy ise Sünni vatandaşların yoğun olarak yaşadığı yerlerdi (Saraç, 2011: 416). Ayrıca bucağın belediye başkanı olan Hüseyin Yılmaz, Alevi olarak seçimi kazanan ilk kişidir. Şahhüseyinoğlu eserinde, Alevilerin sayısal olarak az olmalarına rağmen belediye başkanlığını kazandıklarını söyleyerek bunun olaylardan önce, bölgede hoşgörölü ortamın sürdüğünün kanıtı olduğunu iddia etmekteydi (Şahhüseyinoğlu, 2012: 313). Olay ilk olarak bölgenin yerel gazetelerinden Devrim'de yer almıştır. Gazetenin verdiği habere göre, tarla ihtilafı sebebiyle başlayan olay, Alevi-Sünni çatışmasına dönüşmüştür. Nazmi Yavuz isimli Sünni vatandaş, Alevi yerleşkesi olarak bilinen Fevziye köyünün yakınlarındaki 550 dönümlük bataklık araziye, 1957 yılında 10 yıllığına devletten kiralamıştır. Yavuz, kiraladığı bu araziye kurutup ıslah ederse, %39'u devlete, %61'i kendisine ait olacaktı. Sürenin bitmesine bir sene kalmış, Yavuz ise 400 dönümlük alanını kurutabilmişti. Habere göre bu durum, Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Fevziye köyü sakinlerinin hoşuna gitmemiş ve köylülerin tepkisine neden olmuştu. İddialara göre Fevziye Köyü sakinleri, Nazmi Yavuz'u sindirmeye yönelik çeşitli eylemlere girişmişler ve Yavuz'un tarlasında çalışan işçileri dövmüşlerdir. Yavuz'un işçilerinin, Aleviler tarafından tekrardan dövülmesi sonucunda, 800 ile 1000 kişi arasında Sünni bir grup, yöreye ait ve Alevi vatandaşın işlettiği sinemayı basarak, olaya karıştığı iddia edilen Alevi ileri gelenlerini aramış, bulamayınca da sinemada bulunan nahiye müdürünü, zabıta memurunu, memurun eşini, sinema sahibini ve belediye başkanının oğlunu dövmüşlerdir (Devrim Gazetesi, 07.06.1966). Saraç'ın iddiasına göre ise Nazmi Yavuz araziye Fevziye Köyü sakinleri ile kullanmak şartıyla kiralamıştı.⁸ Ancak Yavuz araziye işgal etmiş, itiraz eden köylülere ise saldırılarda bulunmuştur (Saraç, 2011: 416). Saraç (2011)'a ve Şahhüseyinoğlu'na göre, bölge Nurcuların lideri olarak bilinen Said

⁸ Aynı iddia Nedim Şahhüseyinoğlunun eserinde de belirtilmektedir. Ancak Şahhüseyinoğluna göre Nazmi Yavuz araziye Fevziye Köylüleri ile kullanmak amacıyla hazineinden kiralamasına rağmen, köylüleri dövdürterek ve tehditlerle üzerlerinde baskı kurduğunu iddia etmektedir. Ayrıca ABD'nin Barış Gönüllülerinin de bölgede faaliyetlerde bulunduğunu belirtmektedir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 313-314).

Nursi'nin on yıl zorunlu iskana tutulduğu yer olduğundan bölgede Nurcular örgütlenmişlerdi (Şahhüseyinoğlu, 2012: 314). Ulusal gazetelerden Cumhuriyet, ön sayfadan kısa bir yazı ile bildirdiği olayı, Muğla'da Sünniler ve Aleviler çatıştılar başlığı ile vermiş, haberde olayın bir arazi anlaşmazlığı şeklinde olmadığını, hadisenin mezhep çatışması olduğunu açıklamaya çalışmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 09.06.1966). Yörenin sinemasında yaşanan hadiseyi organize ettiği iddia edilen, Nazmi Yavuz'un kardeşi de dahil on iki kişi tevkif edilmiş, sonrasında her iki gurubun da çatışma için örgütlenmeye başladığı görülmüştür. Bu sebeple nahiyenin belediye başkanı, içişleri bakanlığından acil tedbir alınmasını istemesiyle, olaylar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Hürriyet Gazetesi, 11.06.1966). Olaylar özellikle CHP'li ve TİP'li milletvekilleri tarafından gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Tip Senatörü Fatma Hikmet İşmen senatoda yaptığı konuşmasında, AP yanlısı olduğunu iddia ettiği medyada çıkan haberlerin, Alevileri dinsiz ve komünist göstermeye çalıştıkları gerekçesiyle eleştirmektedir (Saraç, 2011: 420). CHP Senatörü Mehmet Zeki Tolunay ise, basında Alevi-Sünni çatışması olarak lanse edilen olayın, aslının ne olduğu ve bu hadisenin, memleketin diğer bölgelerine sirayet etme ihtimaline karşı ne gibi tedbirlerin alındığına dair, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in yazılı olarak cevaplaması amacıyla Meclise önerge vermiştir. Ancak Hürriyet'te yer alan haberin devamında, önergenin sonradan geri çekildiği bilgisi verilmiştir. Hürriyet'teki bu haberin yanında, Alevi bir vatandaşın Sünni bir grup tarafından dövüldüğü ve gruptaki kişilerce karısına da tecavüz edildiği haberi yer almaktaydı (Hürriyet Gazetesi, 14.06.1966). Ortaca'daki kadınların artık ellerinde silahlarla nöbet tuttuğunu yazan Cumhuriyet, eli silah tutan kadın resimlerini manşetten vermiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 15.06.1966). Başbakan Süleyman Demirel ise memlekette yaşanan münferit hareketlerin büyütülerek, mezhep kavgası gibi gösterildiğini söyleyerek bu tür hadiselerin çok eskilerde kaldığını belirtmiştir (Hürriyet Gazetesi, 15.06.1966). İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliğinden bir heyet bölgeye gelerek her iki grubun önderleri ve ilin valisi Hasan Basa ile barıştırma toplantısı düzenlemişlerdir (Devrim Gazetesi, 21.06.1966). Bir hafta süren olaylar hükümetin müdahalesi ve sıkıyönetim ilanı ile kontrol edilebilmiştir (Saraç, 2011: 417). Netice itibari ile 1966 yılında Muğla'nın Ortaca bucağında yaşanan hadise basında oldukça yer edinmiş olmakla birlikte, basının olaya bakışı hadisenin mezhep çatışması olduğu yönünde iken, hükümetin ısrarla bu olayın mezhep kavgası olmadığını vurgulaması dikkat çekicidir. Bunun yanında CHP ve TİP hadiseyi ısrarla gündemde tutmaya çalışmıştır.

3. 4. 2. Türkiye Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Etkileri

Ortaca Olayı sonrasında, Aleviler tarafından (T)Birlik Partisi adıyla bir siyasi parti kurulmuştur. Alevileri, parti kurmaya iten birçok sebep mevcuttur. Bu konu hakkında Küçük'ün ifadesi dikkat çekicidir. Küçük'e göre, çok partili hayata geçiş sürecinde Aleviler, DP'yi desteklemişlerse de DP iktidarını sürdürmek için Sünni tarikat liderleriyle dirsek temasına geçince, Aleviler DP ile ilişkilerini kopartarak, tekrar CHP'ye dönmüşlerdi. Ancak 1960 sonrasında kurulan TİP'in, DP'nin sürdürdüğü politikayı devam ettiren AP'ye karşı mücadeleci söylemi ve özgürlükçü vaatleri, Alevileri bu partiye kanallandırmıştı. Böylece TİP, Alevilerin tekrardan muhalif bir grup olarak tanınmalarında etkili oldu. Fakat TİP, sloganlarında Alevi deyişlerini kullanmış ve partiye kitle desteği sağlamak için Alevi geceleri düzenlemiş olsa da ne 1965 seçimlerinde ne de Birlik Partisi'nin kuruluşundan sonraki 1969 seçimlerinde Alevilerin inanç özgürlüğü ve eşitlikçi taleplerinin karşılanması için açık ve örtük hiçbir girişimde bulunmamıştı. TİP daha çok sosyalist bir parti hüviyeti taşımıştı. Sosyalist bir partinin iktidarında sadece Alevilerin değil Kürtlerin de eşitlik, özgürlük gibi taleplerinin karşılanacağı düşüncesi TİP'te hakimdi (Küçük, 2018: 904). Bingöl'e göre ise, DP mirasını sahiplenen AP'nin iktidar olması ile Nurcular olarak bilinen dini gruplar, örgütlenerek devlette ve toplumda etkinliklerini arttırmaya başlamışlardı. Nurcuların etkinliklerinin artmasına paralel olarak da Alevilere yönelik saldırıların yoğunlaştığını söyleyen Bingöl, yazısının devamında Alevilerin süreç içinde, siyaset yaptıkları partilerden umduklarını bulamamasından dolayı kendilerini daha iyi ifade edebilecekleri, haklarını savunabilecekleri bir parti kurma fikrini oluşturduklarından bahsetmekteydi (Bingöl, 2008). TİP daha çok sınıf politikasını öncelerken, Aleviler de Kürtler gibi sınıf meselesinden evvel birikmiş sıkıntılarıyla uğraşmaktaydı (Küçük, 2018: 907). Gerçekten de Ortaca' da yaşanan olay tüm yurttaki Alevilerin tedirgin olmalarına sebep olmuştu. AP'nin bu olayı sıradan bir hadise şeklinde göstermesi ve Alevi-Sünni çatışmasını reddeden yaklaşımını sürdürmesi, CHP'nin de benzer tavırlar sergilemesi Alevilerin siyasal beklentilerini karşılayamamıştı (Çiçek, vd., 2017: 30). Gerçi Alevi topluluklar, özellikle aşıklar TİP sayesinde türkülerin siyasal işlevini fark etmişlerdi. TİP'in sağladığı pozisyonun kendi dertlerine çare olmasını beklemekteydiler.⁹ Ancak TİP'te de bölünmeler ve tasfiyeler başlamıştı (Küçük, 2018:

⁹ Murat Küçük yazının devamını "TİP içerisinde aşıkların böyle bir gruplaşması ve talepleri var mıydı? Can Yücel bir söyleşide Malatya kongresi sırasında aşıkların sahneye çıkmalarının kongre yöneticilerince

907). Sonuçta bu gibi sebeplerle Alevilerin kendi siyasi partilerini kurma girişimine başlamaları ile Türkiye’de ilk Alevi partisi olarak kabul edilebilecek bir örgütün,17 Ekim 1966’da Birlik Partisi adıyla kurulduğu kabul edilmektedir.

Partinin her ne kadar solun yükselişini kesmek amacıyla kurulduğu iddia edilse de yeni kurulan bu parti başlangıçta Alevi vurgusunu ön planda tutmuştu. Sonrasında, Birlik Partisi’nde Alevilik imajının kırılmaya başladığı görülürken, özellikle üçüncü başkanı Mustafa Tirmisi ile birlikte sol ideolojinin ve söylemin parti söylemine hakim olduğu gözlenmişti. BP’nin ilk iki başkanı Hasan Tahsin Berkman ve Hüseyin Balan döneminde Alevi söylem daha hakimken, Mustafa Tirmisi’nin başkan olmasıyla beraber bu söylem yerini sol söyleme bırakmaya başlamıştı (Bingöl, 2008). Güler’in tezinde de belirttiği gibi Berkman ve Balan’ın başkanlıkları döneminde geleneksel Aleviliğin sürdürücüsü dedeler, partinin içinde hem daha etkinlerdi hem de köyden kente göç eden Alevileri partiyle birleştirici görev üstlenmişlerdi (Güler, 2007: 73). 1966 senesinin dikkat çeken özelliklerinden birisi de bir taraftan AP’ye yönelik Nurculuk suçlamasının giderek yoğunlaşması, diğer taraftan da komünizme karşı hükümetin paranoyaya varacak derecede olağan üstü çabasıydı. 1966 yılı hükümetin yoğun bir biçimde Komünizmle mücadele ettiği bir yıldır (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 140-141). Basında ise Ortaca olaylarının yeni yeni yatışmaya başladığı haberlerinin verildiği sıralarda, Hürriyet gazetesinde, sosyalist parti hüviyeti taşıyan, faşizm ve nurculuğun karşısında olduğunu ilan eden bir partinin kurulmaya başladığı haberi yayımlanmıştı (Hürriyet Gazetesi, 16.06.1966). CHP’ye yakın olduğu bilinen Akis Dergisi, Birlik Partisinin bir mezhep tarafından kurulduğunu iddia etmiş ve bu iddiasına parti kurucularının Alevi olmalarını kanıt olarak sunmuştu (Çiçek, vd., 2017: 32). Birlik partisinin kuruluş amacına yönelik birbirinden farklı ve dikkat çekici görüşler de bulunmaktadır. Kimilerine göre bu partinin, CHP’yi güçsüz düşürmek amacıyla AP tarafından kurulduğu iddia edilmekteydi. Bu fikirdekilerin iddiasına kanıt olarak sundukları argüman BP’de başkanlık yapan Hüseyin Balan’ın, Süleyman Demirel ile aynı üniversiteyi bitirmesinden duyduğu övüncü sürekli olarak vurgulamasının yanı sıra, Balan’ın AP’den ayrı bir parti olmadıklarına dair

engellenmesinin tepkilere yol açtığını belirtmekte ve TBP’nin kuruluşunu bu olaydan sonra Alevi aşıklerle parti arasında başlayan “kopukluk” ile ilişkilendirmektedir.” şeklinde sürdürmektedir (Küçük, 2018: 907).

yaptığı açıklamadır. Zaten Balan BP'den ihraç edilmesinden sonra AP'ye geçmiş, burada 1976'ya kadar siyasi yaşamını sürdürmüş ve bu partide kariyeri oldukça yükselmişti.

Bu düşünceden ayrı olarak, TİP'in yakaladığı siyasi gücü kırmak amacıyla, BP'nin devlet güdümlü olarak kurulduğunu savunan sol çevrelerin, bunu haklı göstermek için ileri sürdükleri fikir ise şu şekildedir: BP'nin başkanlığını yapan Hasan Tahsin Berkman'ın Milli istihbarat ile genelkurmay istihbaratında görev yapması ve önceleri CKMP partisinden aday olmasıydı. Yine bu düşüncedeki sol çevreler, TİP'in Alevi bölgelerden aldıkları oylara dikkat çekmek istemekteydi. Bugün bile TİP'in gücünü kırmak için BP'nin devlet tarafından kurulduğunu iddia eden ve bunda uluslararası bağlantı kurmaya çalışan sol fikirli çevreler bulunmaktadır. Onlara göre bu girişimin arkasında Türkiye'de solun palazlanmasını istemeyen ABD yer almaktaydı (Bingöl, 2008: 99-100). Bu durumu açıklarcasına Mehmet Ali Aybar demecinde, (T)Birlik Partisi'nin kurulması ile TİP'in 1969 seçimlerindeki Alevi oylarının büyük çoğunluğunun BP'ye yöneldiğini belirtmekteydi (Çiçek, vd., 2017: 35).

TİP, sosyalist fikirlerle kamuoyunda dikkat çekmeye başladığı yıllarda, Alevi şiirlerini de sosyalist düşünceyi halka ulaştırma aracı olarak kullandı ve bu Sünni kesim için Alevilerin komünistliğini ispatlayan bir gelişmeydi. TİP'le gelişmeye başlayan sosyalist muhalefetin devrimci hareketlere dönüştüğü 1960'lı yıllar da Ortaca Olayları gibi Alevilere yönelik saldırıların tesadüfi olmadığı düşünülebilir. Bu tepkiler ve saldırılar, eşitlik taleplerini üstü örtük bir biçimde dile getiren (T)BP'nin 1966'da doğmasına yol açmıştır (Küçük, 2018: 908). (T)Birlik Partisi'nin amblemi Hz. Ali'yi simgeleyen bir aslan ile 12 imamı temsil eden 12 yıldızdan oluşmaktaydı. 1969 seçimlerinde parlamentoya 8 milletvekili ile giren bu partiye daha sonra diğer partilerden de milletvekilleri katıldı. Parti 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında 1973'te Türkiye Birlik Partisi adını kullanmaya başladı. 16 Ekim 1981'de Milli Güvenlik Konseyi tarafından kapatılan partiler arasında yerini aldı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 143).

3. 4. 3. Kırıkhan Hadisesine Neden Olan Gelişmeler ve Kırıkhan Hadisesi

Kırıkhan hadisesine gidilen süreçte ülkede gelişen birkaç oluşumun bilinmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki Doğu Mitingleriydi. Mitingler TİP öncülüğünde gerçekleştirilmekteydi. Kürt kimliğine gönderme yapan bu mitinglerin ilki Diyarbakır'da

yapıldı. İlk defa Kürt kimliğine yönelik talepler Doğu Mitinglerinde dillendirilmekteydi. Bunun bölücülük çağrıştırdığını savunan gruplar ise Doğu Mitinglerinin karşısına Anadolu Şahlanış Mitingleri ile çıktı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 162). TİP’li yöneticilerin, bu mitingler ile halkı ayaklandırıp, Kürt devleti kurmaya çalıştığı ve bunu DEV-GENÇ’le birlikte gerçekleştirmeyi planladıkları iddiası ile 12 Mart Muhtırası sonrasında, Diyarbakır’da yargılatılmasına başlandığı haberleri basında sıkça yer almaktaydı (Milliyet 17.12. 1971).

Bir diğer gelişme ise Kahramanmaraş’ın Elbistan’ında meydana gelen olaydı. Şöyle ki Elbistan’da Alevi sanatçıları Mahsuni, Kul Ahmet ve Osman Dağlı konser verirken, Alevi türkülerinin okunduğu sırada, sağ görüşlü bir grup ayağa kalkarak, İstiklal Marşı okudu. Konser dağıldı. Ancak ertesi gün Elbistan’da olaylar çıktı. Nihal Atsız konserde yaşanan olayı, Alevi Kürdü bir vatandaşın Alevilik adı altında Kürtçülük propagandası yaptığı ve milleti bölmeye çalıştığı şeklinde açıkladı. Bu gibi kişi ve grupları, sosyalizm ve sosyal adalet adıyla ülkeyi Sovyetlere katmak isteyen Moskofçularla aynı istikamette oldukları gerekçesiyle hain olarak eleştirmiştir. Ardından Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, “*Zararlı Cerayanlarla Mücadele*” başlıklı emirnamesinde; Alevileri, ülkeyi ihtilalle ele geçirmek isteyen komünistlerin elindeki bir oyuncak gibi göstermekteydi. Bunun yanında komünistlerin, Alevileri Türkiye için zararlı gruplar olarak tanıttığını belirtmiştir (Saraç, 2011: 424-428).

1968 yılı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de öğrenci olaylarının ve gösterilerinin patlama yaşadığı bir yıl olmuştu. Üniversitelerde boykotlar düzenleniyor ve üniversiteler öğrenciler tarafından işgal ediliyordu. Öğrenciler arasında ise özellikle Amerika’ya ait 6. Filo’ya yönelik protesto gösterileri ile Anti-Amerikan görüşler yayılmaya ve destek bulmaya başlamıştı. Olaylar o derece büyüdü ve yayıldı ki Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp olaylardan ABD’nin endişeli olduğunu ve bunun ilişkilerimizi temelden sarsacağını söyledi. Buna rağmen ABD’ye karşı protestolar artarak devam etti (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 188-192). Bu gelişmelerin olduğu dönemde basında Komando Kamplarının kurulduğu ve bunun yönlendiricisinin Alparslan Türkeş olduğu haberleri çıkmaya başlamıştı. Alparslan Türkeş ise basına verdiği röportajında Komando Kamplarını desteklediğini çünkü onları kendilerinin kurduğunu açık açık belirtmiştir. Devamında ise komünistlerin adım adım izlendiklerini, bunların hangi

merkezlerden emir aldıklarını bildiklerinden bahsetmiş ve bu kampları ülkenin her köşesine yayacaklarını da ifade etmişti (Hürriyet Gazetesi, 10.01.1969). Bilinmelidir ki Alparslan Türkeş 1940'ta başlayan siyasi hayatının sonuna kadar komünizm karşıtlığı söylemini sürdürmüştür (Koca M., 2017). Çalık, Gümüşhane yöresinde yaptığı anket çalışmasında “*Neden MHP’li Olunur?*” sorusuna katılımcılar, komünist tehlikesinden dolayı bu teşkilatın içinde yer aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılara göre komünizmin din düşmanlığı olarak anlaşıldığını da ifade eden Çalık bunu eserinde detaylıca açıklamıştır (Çalık, 1995: 155-156). Ülkenin karışmaya başladığı bu dönemde, ilk defa ülkücü örgütlerin, Alevilere yönelik gerçekleşen bir eylemde yer aldıkları haberi Kırıkhan Hadisesi ile basına yansdı.

Kırıkhan hadisesinden önce ülkücü örgütlerin Alevilere yönelik bir eylemde yer aldıklarını açıkça gösteren bir bilgiye, tarafımızca yapılan literatür taramasında rastlanmamıştır. 1971 yılında Kırıkhan’daki hadise basında çok yer etmemiş olsa da bazı araştırmacılar konu ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Bu araştırmacılardan biri olan Şahhüseyinoğlu’nun açıklaması şu şekildedir: Kırıkhan’da Hamidiye Camii’ne kimliği bilinmeyen kişilerce bomba atılmıştı. Camiye bomba atılması olayını protesto etmek amacıyla, MHP’li gençler öncülüğünde bir miting düzenlendi. Bu miting sırasında mitinge katılan gruplar Dev-Genç ve TİP üyelerinin dükkanlarına saldırdı, bunun sonucunda da biri asker diğeri sivil olmak üzere iki kişi ölmüş ve 60’a yakın kişi yaralanmıştı. Şahhüseyinoğlu’nun iddiasına göre bu bir başlangıçtı. Çünkü 1945 sonrasında ABD’nin ülkemize yaptığı yardımlar sonucunda, gönderdiği Barış Gönüllüleri aracılığı ile ülkemizdeki etnik ve inançsal topluluklar tespit edilmişti. Bu tespitler sonucunda şu yorum yapılabilir ki ilerleyen yıllarda Alevilere yönelik yapılacak saldırı faaliyetlerinin ilk provası Kırıkhan’da denenmiştir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 302-312).

3. 5. 12 Mart 1971 Muhtırası’nın Toplumda ve Siyasette Etkileri

Askeri müdahaleler sadece orduların iktidarları kısa süreli kontrol altına almasını sağlamaz. Türkiye’de darbeler eski ideolojileri susturup eski örgüt ve partileri yasaklatabilirken siyasette yeni aktörler ve yeni ideolojiler de çıkarabilmiştir. 1960Askeri Müdahalesinden sonraki dönemde de sol ideoloji üstün ve baskın hale gelmiş, sahneye

yeni aktörler çıkmıştı (Bora ve Canefe, 2020). Karpat'a göre 1960 sonrasında ağalar ve işbirlikçisi dinsel önderler, köylülerin cahil kalmasını sağlayarak onları sömüren gruplar olarak görülmüş, kapitalistler ise işçilerin hakkı olanı vermemekle suçlanmıştı. Toplumun geri kalmasına neden olan günah keçilerinin ise ağalar, dinsel önderler ve DP zamanında adaletsiz bir şekilde zenginleşenler olduğu ispatlanmaya çalışılıyordu. Ülkedeki bu sömürü düzenine son verecek kahramanın ise sosyal fikirlere sahip aydınların iktidarı olacağı inancı yaygınlık kazandı. Yeni yapılan 1961 Anayasası bireye geniş hak ve özgürlükler veren sosyal reformlara bir dayanak sağlarken, bu amaçla siyasi faaliyetlere girişecek olanlara da güvence teşkil etti. Yeni anayasal süreçte ülkenin hızla kalkınması, ülkede sosyal adaletin sağlanması ve devletin milli kaynaklarının akıllı bir şekilde kullanılabilmesi amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu. Bu kurum solculuk veya sosyalizm olarak açıklanmaya çalışılan yeni ideolojiye bilimsel bir şekil kazandırdı. Anayasanın ön gördüğü sosyal reformları yapacak kahraman ise seçimler sonrasında iktidara gelmesi düşünülen CHP'ydı. Ancak halkın çoğunluğu eski bürokrasinin tekrar güçlenmesine karşıydı. Bununla birlikte reformların kendi ekonomik güçlerini hedef aldığını düşünen toprak ağaları ve iş adamlarından oluşan kimi zenginler çeşitli yayın ve kuruluşları kullanarak solun gelişimini engelleme faaliyetlerine girişti. Seçimlerde en çok oyu alan CHP olsa da hem senatoda hem de Mecliste kendilerini DP'nin devamı niteliğinde gören partiler (AP-YTP) çoğunluğu elde etmişti (Karpat, 2020: 72-90).

Solun komünizmle eş tutulduğu 1960'lı yıllarda Türkiye sağının ortak paydası anti-komünizm olmuştur. AP'nin anti-komünizm politikası bu yıllarda ortaya çıkan kültürel yozlaşma ve çarpık kapitalistleşmenin cezasının iktidardaki sağ partilere değil de solcu gruplara kesilmesini sağlamıştı. Bu politika sayesinde kapitalizmin yıkıcı etkileri sorun olarak görülmemişti. Atmışlı yıllarda gelişen Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin (KMD) kontrol altında tutulma çabasının AP tarafından gerçekleştirilmesi, AP'nin bu stratejiye verdiği önemi gösterir. Ancak atmışların sonlarından itibaren MHP ve çevresindeki aydın kesimin anti-komünizm söylemini üstlendiği görülecektir (Taşkın, 2020: 158-159). Bu dönemde üniversite öğrencileri kendilerini sürecin kahramanı olarak görmeye başladı. 1960'larda öğretim olanakları çok iyi olmasa da üniversitelerdeki öğrenci sayısında önemli oranda bir artış oldu. TİP'ten esinlenen öğrenciler 1969'da içinden Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan gibi öğrenci liderlerinin çıktığı Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu'nu (DEV-GENÇ) Ankara'da kurdu. Türkiye Halkın Kurtuluş

Ordusu'nun lideri Deniz Gezmiş iken Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi'nin (THKP-C) lideri Mahir Çayan'dı. Bu marjinal gruplar, Türkiye'nin ABD'nin uşağı haline dönüştürüldüğü gerekçesiyle sisteme karşı çıkıyordu (Şahin, 2009). Bu sol örgütün karşısına İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde milliyetçi ruhu aşılama amacıyla MHP'nin öncülüğü ile Ülkü Ocakları kuruldu. Bu teşkilat 1969 yılında üniversite bulunan bütün illerde açılacak olan Ülkü Ocakları Birliğinin temelini oluşturdu. 1965'te yine MHP öncülüğünde Harp Okulundan atılan öğrencilerin haklarını korumak amacıyla kurulan Eski Harbiyeliler Yardımlaşma Derneği de aslında komünist faaliyetlerle mücadele için kurulmuş derneklerden biriydi. Bu kuruluşlardan daha aktif ve sağcı grubun vurucu gücü kabul edilen Komando Kamplarının ilki 1968'de İzmir'de yaz kampı olarak kuruldu (Aydınlık, 1978). CKMP lideri Alparslan Türkeş dönemin gazetesine verdiği bir demecinde bu kampları kendilerinin kurduğunu ve komünistleri adım adım takip ettiklerini söylemiştir. Türkeş yeni kurulan komando kamplarının ülkeye yayılacağını da aynı demecinde beyan etmiştir (Hürriyet Gazetesi, 10.01.1969).

1960 yılında anti-Amerikan fikirler öğrenciler arasında çokça yayılmaya başladı. Bu “*Amerikan aleyhtarlığının*” nasıl geliştiği ve sebepleri dönemin gazetelerinden Hürriyet'te dört maddeyle şu şekilde: ABD Başkanı Johnson'un 1964'te İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta İnönü'yü Kıbrıs konusunda itidalli davranmaya zorlaması, Menderesin devrilmesinden sonra solculara hürriyet sağlanması, NATO ve Amerikan aleyhtarı Türkiye İşçi Partisi'nin gelişmesi, 1960 sonrası Sovyetler ile yakınlaşması, özetlendi (Hürriyet Gazetesi, 18.02.1969). Gazetenin bu açıklamasına göre anti -Amerikancılığın gelişmesinde sol düşünce etkili olmuştu. Bu görüşün karşısında ise köklü bir geçmişe sahip öğrenci topluluğu olan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) yer almaktaydı. Birliğin yönetimine 1965 ve sonrasında milliyetçiliği ağır basan muhafazakâr gruplar geçmişti. 1971'de İsmail Karaman'ın başa gelmesi ile muhafazakâr bir çizgiyi takip edecek olan birlik 1965-1971 yılları arası dönemde milliyetçi ve muhafazakâr kimliğin hakimiyetine geçmişti. (Öztürk, 2016). İşte bu dönemde ülkede öğrenciler arasında yayılan anti-Amerikan eylemlerini komünist hareketler olarak gören MTTB ülkeye gelen Amerikan 6. Filosunun sol öğrenciler tarafından protesto edilmesine ve öğrencilerin Amerikan askerlerine saldırmasına karşı çıkmıştı. MTTB'ne bağlı öğrenciler Komünizmle Mücadele Dernekleri'yle birlikte 15 Şubat 1969 günü cuma namazı sonrası gerçekleştirdikleri “*Bayrağa Saygı*” mitinginde çeşitli sloganlar atmışlar ve Komünist eylemler olarak

gördükleri Amerikan 6.Filosuna yönelik saldırıları kınamışlardı (Hürriyet Gazetesi, 15.02.1969). Bu mitingden iki gün sonra İstanbul Taksim’de “*Emperyalizm ve sömürüye karşı işçi yürüyüşü*” düzenlendi. Yürüyüş sırasında sol görüşlü öğrenci ve işçilere, göğüslerinde birbirlerini tanımak için Türk bayrağı rozeti asan sağ görüşlü vatandaşlar saldırdı. Biri öğrenci olmak üzere iki kişinin öldürüldüğü ve 114 yaralının bulunduğu olay sağ-sol çatışması olarak gazetelerde yer aldı (Milliyet Gazetesi, 17.02.1969). Kimi gazeteler bu olayı kardeş kavgası olarak yorumladı ve “*Kanlı Pazar*” adıyla manşetlere taşıdı (Hürriyet Gazetesi, 17.02.1969). 1960 -1970 arası dönemde sağ-sol çatışmaları üniversite öğrencileri arasında yayılmış ve eğitim-öğretimi yapılamaz hale getirmişti. Çatışmalar sadece öğrenci grupları ile sınırlı değildi, işçi sendikaları arasında da çokça görülmüştür. Türkiye’nin en büyük işçi sendikası Türk-İş ve onun karşısında TİP ile ilişkili DİSK bulunmaktaydı. Disk öncülüğünde 15-16 Haziran’da gerçekleştirilen işçi eyleminde 4 kişi ölmüş 87 kişide yaralanmıştı. Öğrenciler ve işçiler arasındaki bu çatışma halinin toplumda oluşturduğu tehdit kamu düzenini engellemekteydi (Şahin, 2009).

12 Mart Muhtırası başta AP olmak üzere parlamentonun tutum ve icraatlarının toplumu “...*anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine...*” sürüklediği gerekçesiyle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları tarafından Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlarına verilmiştir (Karataş, 2020: 1575). Ordu komutanları ortaya çıkan bu tablonun giderilmesini sağlayacak ve anayasanın ön gördüğü reformları uygulayabilecek bir hükümetin demokratik kurallar içinde oluşturulmasını şart koşmuşlar aksi taktirde yönetime el koyacaklarını ifade etmişlerdi. İktidar partisi lideri Süleyman Demirel ise aynı gün muhtıra ile anayasanın bağdaşmayacağını söyleyerek istifa etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 13.03.1971). Bir gün öncesinden birbirlerine öldüresiye saldıran sağ-sol gruplar muhtırayı “*Tatlı Bahar*” havasında karşılamış ve desteklemişlerdir. Odalar, İşçi-işveren sendikaları, öğrenci örgütleri ve aşırı sol gruplar da dahil muhtıraya yayınladıkları bildirilerle övgüler düzmüşlerdi. Başlangıçta muhtıranın Süleyman Demirel başkanlığındaki AP Hükümeti’ne yönelik olduğu düşünülse de sonraki gelişmeler muhtıranın solun kontrol altına alınması için planlandığını göstermekteydi (Çetin, 2016). Kimi kaynaklar,12 Mart muhtırasının solun tasfiyesine yönelik olmadığını, asıl muhtıranın ordu içinde oluşan ve sol görüşlü fikirler besleyen askeri cuntacıların 9 Mart’ta planladıkları darbeyi engellemeye yönelik olduğunu yazmaktadır. Bu kaynaklara göre sol 1960’lı yıllarda rahatsız edici derecede gelişme göstermişti. Demirel Hükümeti’nin bu

gelişimi engellemeye yönelik tüm çabaları ve illegal baskıları, yeni anayasanın yürütmeyi sınırlandırıcı ve sosyal özgürlükleri geliştiren yapısı nedeniyle solun engellenmesi bir yana işçi eylemlerinden öğrenci hareketlerine kadar solun gelişimi giderek artmaktaydı. NATO'ya bağlı ve ABD ile ilişkili olan ordu komutanları ise anti-Amerikancılık fikrinin savunuculuğunu yapan solun bu gelişiminden rahatsız olmaya başlamıştı. Fakat solun o dönemde özellikle 1965 ve sonrası Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde etnik temelli çabalara girişmesi, 15-16 Haziran büyük işçi mitingi ile iyice kontrol dışına çıkması bile ordu komutanları için acil müdahale gerektirecek bir durum olarak görülmemiştir. Aslında ordu içinde palazlanan sol cuntaların engellenmesi gerekmektedir.¹² Mart öncesinde ordu içinde sol görüşlü cuntacıların etkinliğinin artması ve bu komünist subayların darbe planlaması ABD için bir risk olduğu görüldü. İşte ordu içerisindeki bu komünist cunta, sosyal ve ekonomik değişimden ziyade soğuk savaş atmosferinin sürdüğü bu dönemde Doğu Bloku ülkeler ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı savunmakla beraber ABD ve NATO ittifaklarının gözden geçirilip Türkiye'de bulunan ABD üstlerinin kapatılmasını savunuyordu. Ordu içerisindeki bu yapılanma birebir 1950-1960 yılları arasında gerçekleşen “Mısır'da Nasır'ın (1953-1970), Irak'ta general Kasım'ın (1958-1963), Suriye'de Emin Hafız'ın (1963-1966)” batı karşıtı cunta hareketlerini andırmaktaydı. İşte asıl bu benzerlik ve böyle bir girişim ordu komutanlarını tedirgin etmişti (Aydınoğlu, 2011: 287). 9 Mart'ta emir-komuta zinciri dışında gerçekleştirilmek istenen komünist darbe, Genel kurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından son anda önlenerek muhtıraya dönüştürülmüştür (Karataş, 2020). Sonuçta “*Muhtıra; bir yandan 9 Mart 1971 günü hükümeti devirerek yönetimi ele geçirmek için organize olmuş genç ve radikal cuntanın tasfiyesini, diğer yandan da sürecin bu noktaya gelmesinin en önemli sorumlusu olarak görülen hükümetin istifasını sağlamıştır*” (Keskin Y., 2020: 2). Anlaşıyor ki yaşanan tüm bu siyasi gelişmeler öğrenci olayları, işçi hareketleri ve toplumdaki huzursuzluklar ordu içinde kıpırdanmalara neden olmuştu.

3. 6. 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Türkiye’de Siyaset

Muhtıradan sonraki günlerde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay parti liderleriyle görüşmüş ancak sağcı parti (MNP), milliyetçi parti (MHP), solcu parti (TİP) ve Alevilerin kurduğu parti (BP) yöneticileriyle görüşmemiştir (Ahmad, 2015). Sonrasında bu partilerden Atatürk'ün laik devlet ideolojisine aykırı eylemleri nedeniyle MNP, Kürtçülük ve

bölücülük yaptığı gerekçesi ile de TİP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 223). Sunay tarafından diğer parti liderleri ile yapılan görüşmeler sonrasında CHP'den istifa etmesi şartıyla başbakanlık yapma ve yeni kabineyi kurma görevi CHP'li Nihat Erim'e verildi. Başbakanlık görevine getirilen Erim yeni reformları gerçekleştirmek için "*beyin takımı*" dediği çoğunluğu teknokratlardan oluşan hükümetini kurdu. Ancak oluşturulan bu hükümette hem teknokratlar hem de anti reformistler yer almaktaydı. AP lideri Demirel ise istifasının ardından parti teşkilatına olayların gelişimini beklemelerini ve ihtiyatlı olmalarını tavsiye etti. (Ahmad, 2015). Demirel yayınladığı bir genelge ile partisine muhtıranın olumsuz etkilerini en aza indirmek için Erim Hükümeti'ne destek verilmesi gerektiğini bildirmiştir. AP içerisinde Demirel'i eleştiren milletvekilleri olsa da Demirel ve AP milletvekilleri Erim Hükümeti'nin faaliyetlerini onaylamıştı. Özellikle iktidarda oldukları sürede şikayetçi oldukları 1961 anayasasının maddelerinin değiştirilmesinde AP grubu hükümete desteğini esirgememiştir. Askerlerin verdiği bu muhtıraya, iktidardan indirilen AP yerine muhalefetteki CHP'den daha çok tepki gelmiştir (Keskin Y., 2020). 1965 seçimleri partiler arasında daha çok ideolojik çekişmelerin yaşandığı sağ-sol mücadelesi şeklinde olmuştu. Bu gelişmeler tekrar iktidarda olmak isteyen CHP'yi tek parti dönemindeki partiler üstü yönetim anlayışından vazgeçmeye ve bir ideoloji seçmeye zorlamıştı. Bu zorlama nedeni ile İsmet İnönü partisini ortanın solu bir parti olarak ifade etti. Bu söylemin savunuculuğunu başta Bülent Ecevit ve bir grup CHP'li üstlendi. 1965 seçim sonuçları CHP için başarısız olsa da Ecevit ortanın solu hareketinin aşırı sol gruplardan farklı olduğunu ortaya koyarak bu söylemi halka anlatma yoluna gidilmesini istiyordu. Ecevit'e göre ortanın solu hareketi CHP'nin yüzünü halka döndüğü bir hareketti ve tabandan gelen istek ve talepleri yansıtıyordu (Belge, 1992). CHP içinde Turhan Feyizoğlu gibi ortanın solu hareketine karşı olan azınlık bir grup Ecevit'in parti içindeki gücünü artırdığı süreçte CHP'den ayrılarak Güven Partisini kurmuşlardır (Şahin, 2009). İşte CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit 12 Mart Muhtırası'nın kendisine hatta savunuculuğunu yaptığı ortanın solu hareketine karşı bir girişim olduğunu ileri sürerek partideki görevinden ayrılmıştır. Ecevit daha sonra İnönü ile gireceği çekişme sonrasında parti başkanlığına otururken İnönü CHP'den istifa etmiştir. Muhtıranın CHP içinde oluşturduğu fikir ayrılığı hem parti içi bölünmeye hem de Ecevit önderliğinde yeni bir liderin doğmasına neden olmuştur (Keskin Y., 2020). Görüldüğü gibi 12 Mart öncesi süreçte uç olan partiler bulunmaktaydı. Sonuçta 12 Mart sonrasında laiklik karşıtı

eylemleri nedeni ile irticacı olarak lanse edilen MNP ile sosyalizmin savunuculuğunu yapan ve Krt faaliyetlerine giriştiği gözlenen TP kapatılmıştı.

4. ÇORUM OLAYLARININ ANALİZİ VE TÜRK SİYASETİNDEKİ YERİ

4. 1. Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş Olayları ve Sonuçları

Çorum Olayları ile bağlantılı olduğu iddia edilen Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş Olaylarından önce dönemin konjonktürel durumunun yansıtılabilmesi için siyasi gelişmelerin özetlenmesi gerekmektedir. Dönemin özetlenmesine ise 12 Mart Muhtırası sonrası ile başlanılabilir. 12 Mart Muhtırası sonrasında oluşan ara rejim döneminde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın parti liderleriyle yaptığı görüşme sonrasında CHP'den ayrılan Nihat Erim'e sürecin ilk hükümetini kurma görevi verilmişti. Cevdet Sunay parti liderlerinden de yeni kurulacak bu hükümete destek vermelerini de istedi. Reform vaatleri ile yürütmeyi sağlayacağını söyleyen Erim'in kurduğu bu hükümet, reformlardan daha çok anti-demokratik uygulamalar ile anılmaktaydı. Erim'e göre bu anti-demokratik uygulamalar anarşinin durdurulması için gerekmekteydi. Gerçekten de o dönemde anarşik olaylar çoğalmış, çatışmalar lise öğrencileri arasında da görülmeye başlanmıştı. Dönemin gazetelerinden Hürriyet'te El-Fetih kamplarında gerilla eğitimi aldığı ve sol görüşlü olduğu söylenen Halit Özkul isimli lise öğrencisinin silahla yakalandığı haberi yer almaktaydı. Başka bir haberde ise THKO ve THKP-C örgütlerinin bir benzerinin Ankara, İzmir, İstanbul ve Eskişehir'de lise öğrencileri arasında Devrimci Liseliler Birliği (DEV-LİS) adında bir teşkilat olarak kurulduğu bilgisi bulunmaktaydı (Hürriyet Gazetesi, 12.03.1971). Gazetenin bu haberinden de anlaşılacağı gibi ülkedeki sağ-sol çekişmesi ve örgütlenmesi lise öğrencilerine kadar yayılmış, bölünme toplumun her kesimini sarmış durumdaydı.

Dış politikada ise içe kapanık bir siyaset izleyen yeni hükümetin daha çok ABD çizgisinde bir yol izlediği iddia edildi. Örneğin ABD yönetiminin dönemin başbakanı Süleyman Demirel'den ısrarla sınırlandırılmasını istediği ancak engelleyemediği haşhaş ekimini, Erim Hükümeti yönetime geçtikten üç ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirerek haşhaş ekimini Türkiye'de yasaklayacaktı.

Muhtıra sonrasında siyasi partilerden MNP dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmış, TİP ise Kürtçülük ve bölücülük yaptığı iddiası ile faaliyetten men edilmişti. Ancak bu

süreçte MNP yöneticilerine herhangi bir dava açılmadığı gözlemlenirken, TİP yöneticileri çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Bu gelişmelerin dışında Erim'in kurduğu hükümetin askerlerin maşası olduğu da söylenmekteydi.

Hükümet, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerin sokak eylemlerine neden olduğunu savunmaktaydı. Bunun önüne geçebilmek için hükümet tarafından anayasada birçok değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerden bazıları şu şekilde belirtilebilir: Örneğin din duygularını istismar edenlerin cezalandırılmasında gerçek ve tüzel kişiler eklendi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) görev alanına giren suçlarda gözaltı süresi 15 güne çıkartıldı. Kamu görevlilerinin sendika kurma hakkı kaldırıldı. Üniversitelere kolluk kuvvetlerinin izinsiz girebilmesi sağlandı. Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim süresi iki aya yükseltildi. Danıştay üyelerinin seçiminde idarenin rolü artırıldı. Vesayet kurumu özelliği taşıyan Yüksek Askeri Şûra (YAŞ) kuruldu. Bu kurulun kararlarına karşı yargı yolu kapatılmakla beraber Kurul; askerlerin atanmasından, rütbelerinin yükseltilmesine, görevden atılmasından emekli edilmelerine kadar birçok konuda yetkiliydi (Aydın ve Taşkın, 2020: 206-225). Anayasada yapılan bu değişikliklerle 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı daraltılmış, yürütmenin ise tekrardan güçlü duruma getirilmesi amaçlanmıştı (Çetin, 2016: 188). Hükümet, işçi hareketlerinin ağırlığının hissedildiği İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak ve Adana gibi iller ile işçi ve öğrenci eylemlerinin yoğun olduğu İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetim ilan edilen diğer illerden Siirt ve Diyarbakır'da ise buna Kürtçülük propagandasının sebep olduğu söylenmekteydi (Aydın ve Taşkın, 2020: 229). Hükümete göre sıkıyönetimin ilanına neden olan gerekçeler dört başlıkta özetlenmekteydi: Laikliğe karşı girişimlere yönelen aşırı sağ örgütleri engellemek, ideolojik çatışmaların yaşattığı kavgaları yatıştırarak Marksist, Leninist ve Maoçu devlet peşinde olduğu düşünülen solu durdurmak, özellikle doğu illerindeki Kürtçülük adı altında yürütülen bölücü faaliyetleri engellemek ve Kıbrıs'a yönelik bir girişimde uygun ortamı sağlayabilmek için dikta rejimi heveslilerini sindirmek. Bu gerekçeler dışında, başta AP olmak üzere Güven Partisi (GP) ve Demokratik Parti'nin (DkP) de komünizm tehlikesini ileri sürerek sıkıyönetim rejimini savundukları gözlenmiştir (Çetin, 2016: 189).

Dikkat edilirse 27 Mayıs Askeri Müdahalesi siyasi liderleri hedef almıştı. Fakat 12 Mart Muhtırası'nın daha çok toplumsal muhalefete yönelik bir girişim özelliği taşıdığı

görülmektedir. Bazı sol görüşlü gazeteciler bu dönemde işkence gördüklerini ve kontrgerilla tarafından sorgulandıklarını iddia etti. Gazetecilerin bu tür söylemleri, devlet kontrolünün dışında gelişen sokak eylemleri ile sol eylemler olarak görülen işçi ve öğrenci hareketlerine karşı bunları bertaraf etmek amacıyla yine devletin gizli ve kanun dışı uygulamalara giriştiğini ortaya koymaktaydı. Bu tür faaliyetlerin derin devlet aracılığı ile yürütüldüğü ileri sürüldü (Aydın ve Taşkın, 2020: 220-230). Hikmet Çetinkaya “68’den 78’e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar” adlı eserinde Muzaffer Köklü isimli sol görüşlü öğrenci liderinin nasıl devlete ajan olarak çalıştığından bahsetmiş ve bu eserde anlattıkları kontrgerilla iddialarının doğru olduğunu düşündürmekteydi (Çetinkaya, 2010: 17-85).

Erim Hükümeti’nin uyguladığı baskıcı tutum sol içerisindeki şiddet yanlısı örgütleri harekete geçirdi. İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom, THKP-C adlı örgüt tarafından kaçırıldı. Bu örgüt başkonsolosun serbest bırakılabilmesi için hükümetten, THKO üyesi Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının serbest bırakılması da dâhil bazı isteklerde bulunmuştu. Ancak hükümet buna yanaşmayınca örgüt Elrom’u öldürdü (Milliyet Gazetesi, 24.05.1971). Elrom’un THKP-C örgütü tarafından öldürüldüğü gazetecilerin iddiasıydı. İleriki yıllarda birçok araştırmacı Elrom’un ölümü ile Kontrgerilla arasındaki bağlantıya dikkat çekmiştir. Örneğin Elrom’un kaçırılması sonrasında ülke genelinde çok geniş çaplı operasyonlar başlamıştı. Hükümet baskısının daha çok sol gruplara yönelik olduğu kabul edilmektedir. Hükümetin sol gruplar üzerine şiddetle gidebilmesine olanak sağlayacak gerekçelerin de kontrgerilla tarafından oluşturulduğuna yönelik bazı iddialar çok fazlaca dillendirilmekteydi. Bu iddialardan en dikkat çekenini ise İsrail İstanbul Başkonsolosu Elrom’un operasyonlarda yer alan Hava Yüzbaşı İlyas Aydın tarafından öldürüldüğü iddiasıdır (Aydın ve Taşkın, 2020: 220-230). Orhan Apaydın yazmış olduğu “Kim Öldürüyor Niçin Öldürüyor?” adlı kitabında da bu konuya dikkat çekerek, Türkiye’de sol grupların adam kaçırma, banka soygunu gibi bazı yasadışı faaliyetlere girişmeler de 12 Mart öncesine kadar Elrom olayı hariç tutulursa hiç adam öldürme olaylarına karışmadıklarından bahsetmektedir (Apaydın, 1979: 44-45).

Sıkıyönetim uygulamaları sırasında sağ ve sol örgütlerin birçoğu kapatıldı. DEV-GENÇ, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Ülkü Ocakları, Yüksek Öğretim Ülkü Ocakları Dernekleri, Türk Öğretmen Sendikası (TÖS), Hür Düşünce Derneği (HDD) gibi bazı örgütler o dönemde kapatılmış olanlardandı (Çetin, 2016: 189). Reform vaatleri ile partiler

üstü hükümeti kuran Erim, kurduğu hükümetinin enerjisini reformlardan daha çok sol örgütleri sindirmeye harcamış, partiler üstü değil de ordu altı hükümet izlenimi vermişti. Ancak I. Erim Hükümeti yerini 11 Ocak 1971’de II. Erim Hükümeti’ne bıraksa da değişen bir şey olmamıştı. Askeri vesayet altında faaliyetlerini yürüten hükümet THKO ve THKP-C gibi örgütleri tasfiye etmiş ama anarşiyi durduramamıştı. Sonrasında Ferit Melen Hükümeti kuruldu. Melen Hükümeti zamanında ülkede ekonomik sıkıntıdan söz edilemese de petrol fiyatlarındaki aşırı artış ekonomideki olumlu havayı yavaş yavaş değiştirdi.¹⁰

Ara rejim döneminin son hükümeti ise Naim Talu tarafından kuruldu. Bu hükümet sağ eğilimliydi. Fakat hükümet 1961 Anayasası’nda devletin ödevleri arasında sayılmasına rağmen o güne kadar hiçbir hükümetin gerçekleştirmediği “*Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu*” çıkardı. Ecevit de bu kanunun yürürlüğe girmesini ısrarla savunanlardan biriydi (Aydın ve Taşkın, 2020: 232-246).

12 Mart Muhtırası sonrası ara rejim döneminde kurulan hükümetlerin çalışmalarındaki ortak nokta; terör ve şiddet olaylarından, 1961 Anayasası sorumlu tutulmuş ve bu nedenle anayasada yer alan özgürlükler sınırlandırılmaya çalışılırken yürütmenin ve ordunun gücü arttırılmıştı. THKO üyesi olan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idamlarının onanması için Meclis genel kurulundaki oylamada Menderes ve iki bakanının idamı kastedilerek üçe üç sloganlarının atılması intikam ruhunun hala Mecliste bulunduğunu göstermekteydi (Çetin, 2016: 190-195). Ara rejim hükümetleri döneminde önemli bir gelişme de CHP’de yaşandı. 12 Mart Muhtırasının kendisine yönelik bir girişim olduğunu söyleyen Ecevit, parti genel sekreterliğinden istifa etmiştir. Daha sonra İsmet İnönü ile giriştiği parti başkanlığı yarışını kazanarak CHP’nin başına geçmiş ve ortanın solu hareketinin kararlı şekilde yürütücüsü olmuştu. İsmet İnönü ise partiden istifa etmişti. Ecevit’in CHP’nin başına geçmesiyle artık parti taraftarları kendilerini CHP’li değil de Ecevitçi diye nitelemeye başlamışlardı. Hatta 1973 seçim sonuçlarını analizle görevlendirilen bir İngiliz gazeteci seçimleri Ecevit diye bir parti kazandı şeklinde gazetesine bilgi sunmuştu (Ahmad, 2015: 324-325). Ecevit’in partinin başına geçmesi sonrasında “ortanın solu” söylemine katılmayan bir grup partili CHP’den ayrılarak Cumhuriyetçi Parti’yi (CP) kurdu. Bu parti Milli Güven Partisi (MGP) ile birleşerek

¹⁰ Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC) Arap-İsrail Savaşı sonrasında ABD ve İsrail dahil batılı ülkelere petrol ambargosu uyguladı. Bu ambargoya petrol üreten bazı ülkeler de katılınca bu durum Türkiye’de ekonomik krize neden oldu. Bkz. (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 323).

Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı. Bu partinin başına Prof. Turhan Feyzioğlu geçti (Ersel vd. , Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 325). 1923'ten beri CHP'nin iki başkanı olmuştu: Atatürk ve İsmet İnönü. Ama artık yeni bir isim CHP'nin başına geçti. Hitabet yeteneği yüksek olan Bülent Ecevit bundan böyle CHP başkanıydı. İlk büyük terör eylemleri de bu dönemde yaşanmıştı. Üç İngiliz'in kaçırılıp öldürülmesi ile başlayan olaylar, Jandarma Genel Komutanına saldırı ve uçak kaçırımları şeklinde devam etmişti (Karpaz, 2020: 334).

1973 senesi sadece sokak eylemlerinin ve terör eylemlerinin yoğunlaştığı sene olmasının yanında aynı zamanda Ermeni terör örgütlerinin Türk diplomatlarını öldürme eylemlerinin ilkinin gerçekleştiği seneydi. ABD'de bulunan Başkonsolos Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir, dünyanın dikkatini Ermeni davasına çekmek amacıyla Mıgırdıç Yanıkyan tarafından öldürülmüştü. 1975 senesine gelindiğinde Ermeni terör örgütü Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA) eylemlerini çoğaltmıştı. Bu örgüt tarafından öldürülen Viyana Büyükelçisi Danış Tunagil ile Paris Büyükelçisi İsmail Erez'in cenaze törenlerine Ülkü Ocakları katıldı. Sloganlar ve pankartlarla ülkücüler olayı protesto etti. Ülkü Ocakları bu tarz eylemleri bağımsızlığımıza ve Türk kimliğine yönelik saldırı olarak yorumlamış ve diplomatlarımıza yapılan saldırılara karşı olduğunu protestolarla göstermekteydi. (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 329). Ancak farklı bir bakış ve kanıtlarla bu dönemde yaşananları araştıran Uğur Mumcu, yazmış olduğu “*Ağaca Dosyası*” adlı kitabında, Türkiye'nin afyon üreten bir ülke olduğunu, afyonun eroine dönüşebilmesi için gerekli olan asitli maddenin ise ABD, Fransa, Japonya gibi gelişmiş ülkelerde üretildiğini belirtmekteydi. Mumcu'nun iddiasına göre asitli maddenin ülkemize getirilmesinde Ermeni kaçakçılar rol almaktaydı. Sonrasında afyon eroine dönüştürülerek ABD'ye satılmakta, bunun karşılığında silah alınmaktaydı. Mumcu'nun açıklamalarında silah kaçakçılığı ve uyuşturucu kaçakçılığı paralel yürütülüyor ve bu ilişkide ülkedeki terör olayları sürdükçe rant oluşuyor, para kazanılıyordu. Mumcu'nun iddiası şu ki silah, uyuşturucu ve kaçakçılık işinde birçok MHP'li ilçe başkanı, Ülkü Ocakları başkan ve üyeleri ile Ermeni silah ve uyuşturucu kaçakçıları birlikte çalışıyordu. Hatta Mumcu'nun iddiasının devamında kaçak getirilen silahların MHP'liler aracılığıyla sol bir örgüt olan Devrimci Yol Hareketi'nin (DEV-YOL) hâkim olduğu Fatsa ilçesine dahi satıldığı belirtiliyordu (Mumcu, 2019: 16-20).

Ara rejim sonrası 1973 yılında yapılan genel seçimlerin ve iki ay sonra yapılan yerel seçimlerin galibi CHP olmuştu.¹¹ “*Karaoğlan*” ve “*Umudumuz Ecevit*” sloganları ile yola çıkan CHP, seçimlerden galip olarak çıksa da tek başına hükümeti kuramıyordu. CHP ve AP ayrı ayrı hükümet kurma girişimleri denemişlerse de sonunda 16 Ocak 1974’te CHP ve MSP koalisyon hükümeti kurulabildi. Laikliği savunduğu düşünülen bir parti ile din politikası yürüttüğü iddia edilen bir partinin kurduğu hükümet 8,5 ay sürdü. Ancak bu dönemde koalisyonun sürdürülmesini zorlaştıran iki önemli olay oldu. Bunlardan biri Af Kanunu idi. CHP ve MSP af konusunda mutabakata varmıştı. Fakat MSP’nin koalisyon hukukunu gözetmeyerek AP ile yaptığı görüşmeler sonrasında kanun, solcuları kapsam dışında bırakan maddeler ile parlamentodan çıktı. CHP grubu yasanın bu şekilde anayasanın eşitlik ilkesine aykırılık taşıdığı gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi’ne yaptığı başvuru kabul edilince 12 Mart döneminde hapse atılan birçok sol görüşlü kişi de cezaevinden çıktı (Aydın ve Taşkın, 2020: 251-258). MSP’nin Af Kanunu’nun genel kurulda görüşüldüğü sırada komünizm propagandası yapan sol görüşlülerin de af kapsamına dahil edilmesine karşı oy kullanması koalisyona en büyük darbeyi vurmuştu. Ecevit, Parti Divanını toplantıya çağırarak bu durumu görüştü. Koalisyon bozulmadı ama eli kulağındaydı (Ahmad, 2015: 336).

İkinci olay Kıbrıs konusuydu. 15 Temmuz 1974’te Nikos Sampson kendisine bağlı birliklerle bir darbe yaparak Makarios’u devirdi. Sampson Kıbrıs Elen Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etti. Bu Enosis’in gerçekleşme adımı olarak kabul edilmekteydi. Türkiye, ABD ve İngiltere birlikte darbe yönetimini ve kurulan Kıbrıs Helen Cumhuriyeti’ni tanımadığını ilan edince, Kıbrıs krizi başlamış oldu. Türkiye durumu diplomatik yollardan çözmeye çalışsa da uluslararası politikada yalnız kalınca tek başına hareket etme kararı aldı. Türkiye’nin 20 Temmuz 1974’te adaya müdahalesi 22 Temmuz 1974’te ateşkes ile sona erdi. Kıbrıs Barış Harekâtı adını alan bu müdahale Türk askerinin üstünlüğü ile sona erdi. Bu ilk harekât sonrası gerçekleşen diplomatik çabalar sonuç vermemiş, 14 Ağustos 1974’te Türk tarafı ikinci bir harekâta girişmişti. İki gün sonra biten bu harekatta adanın %38’i Türklere geçti. İlk harekâtı yasal bulan İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği ikinci harekâtı işgal olarak değerlendirdi ve karşı çıktı. ABD, Türkiye’ye ambargo uygulamaya

¹¹ CHP genel seçimlerde %33,3 oy alırken en yakın rakibi AP %29,8 oy oranına sahipti. Yerel seçimlerde ise CHP İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirleri almış ve oy oranı %37,09’dur. AP’nin kalesi olan İzmir’i eski bir boksör olan CHP’li İhsan Akyan ald. Yıllardır İzmir belediye başkanlığı yapan AP’li Osman Kibar seçim sonrasında gazetecilere kendisini boksörün yumruğu değil Ecevit’in rüzgarının yıktığını söyledi (Aydın ve Taşkın, 2020: 251-256).

başladı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 347-348). Aslında ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulamasının sebebi olarak Türk tarafının Kıbrıs'a yönelik müdahalesinden kaynaklanmadığı, daha çok Ecevit'in Nihat Erim döneminde yasaklanan haşhaş ekimini tekrar serbest hale getirmesinden kaynaklandığı da ileri sürülmekteydi (Aydın ve Taşkın, 2020: 264).

Kıbrıs müdahalesi, adanın sorunlarının çözümünü yıllarca sürecektir görüşmelere bıraksa da Türkiye'de Bülent Ecevit'in popülerliğini artırmıştı. Artık Ecevit yeni kurtarıcı olarak görülmekteydi. Ecevit'in popülerliğinin arttığını gören Erbakan, Kıbrıs'a müdahale kararının oy birliği ile alındığını söylemekteydi. Sağ basın ise kabineyi Kıbrıs'a müdahale için Erbakan'ın ikna ettiğini yazmaktaydı. Ecevit ise bu açıklamaları yalanlamaktaydı. Ecevit, prestiji yüksekken koalisyonu bozup erken seçime gitmeye kararlıydı. Neticede öyle oldu ve koalisyon bozuldu. Zaten hiçbir parti CHP ile ortak hükümet kurmaya istekli değildi. Bunun yanında hiçbir sağ parti erken seçime de razı değildi. Bu sebeple uzun süren hükümet krizinden sonra Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Sadi Irmak'ı başbakanlığa atayıp ona hükümeti kurma görevini verdi. Sadi Irmak'ın kurduğu hükümet Meclisteki güven oylamasından 17 oy alsa da Irmak Hükümeti 31 Mart 1975'e kadar ülkeyi yönetti (Ahmad, 2015: 337-340). Fahri Korutürk 1975 senesine girdiğimizde Sadi Irmak'a tekrar hükümeti kurma görevini verdi ise de Irmak görevi iade etti. Ardından Korutürk'ün Ecevit'e verdiği hükümeti kurma teklifi, Ecevit tarafından kabul görmeyince görev Demirel'e verildi (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 364).

Ecevit, Kıbrıs müdahalesindeki rolünün etkinliği kaybolmadan bir erken seçime gitmek istiyordu. Feroz Ahmad'a göre ise erken seçimden korkan ve Ahmad'ın kıymık partiler olarak adlandırdığı CGP, MSP, DkP ve MHP örgütleri, ya Demirel'in kurmayı planladığı sağ partilerden oluşturulacak Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne katılacak ya da yapılacak erken seçimde kaderlerine razı olacaklardı. Demirel'in kurmayı planladığı bu Milliyetçi Cephe 1974'te Celal Bayar ve Ferruh Bozbeyli'nin kendisine önerdiği ama Demirel'in o zamanlar kabul etmediği bir fikirdi. Cephe fikri CHP'yi yalnızlaştırmak için sağın bütün partilerinin birleştirilmesi düşüncesinden doğmuştur. Demirel bütün sağ partilere 12 Aralık'ta cephe kurma önerisini götürmüş, Demokratik Parti (DkP) dışındaki bütün partiler de oluşturulmak istenen bu cephe fikrini olumlu karşılamıştı. DkP olmadan sağ cephe Mecliste matematiksel olarak çoğunluğu oluşturamamaktaydı. Bu süreç yaşanırken

“*mecliste Demirel, sokakta Türkes*” sloganı sağın destekçisi basın tarafından sloganlaştırılmıştır. MHP’ye bağlı komandolar tarafından gerçekleştirilen sokak eylemleri artık sıradan vakalar olarak görülmeye başlandı (Ahmad, 2015: 340-344). MSP ve CHP koalisyonu biter bitmez sağ-sol ayrışmaları sokaklarda yeniden artmaya başlamıştı. Partiler ise birbirlerini vatana ihanetle suçlamaktaydı. Altı aya yakın bir süre hükümet kurulamadı (Çetin, 2016: 217-219).

Ecevit DkP başkanı Ferruh Bozbeyli ile görüşmelere başladı. Her iki partinin başkanı DkP öncülüğünde bir hükümetin ülkeyi erken seçime götürmesi konusunda anlaşsa da Bozbeyli partisine söz dinlemedi. Aynı şekilde Demirel’in de Mecliste bir hükümet kurabilmesi için DkP’nin desteğine ihtiyacı vardı. 28 Mart’ta DkP’den 9 kişi istifa etti ve bağımsız olarak I. Milliyetçi Cephe’ye destek vereceğini açıklamışlardı. Böylece Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulabildi (Ahmad, 2015: 340-344).

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre 31 Mart 1975’te Süleyman Demirel tarafından kurulan, Milliyetçi Cephe Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından onaylandı. Bu kurul AP’den 16, MSP’den 8, CGP’den 4, MHP’ye mensup 2 bakandan oluşturulmuştu. I. Milliyetçi Cephe olarak anılan bu hükümette MSP, CGP ve MHP Genel Başkanları hem Devlet Bakanı hem de Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmişlerdi. Ecevit yaptığı açıklamada dört partili azınlık hükümetinin kendi içinde olumlu bir çalışma yapamayacağını belirtmekteydi. Demirel’e destek sözü veren bağımsızlar ise hükümete ortak olmadıklarını ve hükümet programını görmeden oy vermeyeceklerini söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 01.04.1975). Ahmad’a göre I. Milliyetçi Cephe olarak kurulan bu hükümetin ömrü kendi kişisel menfaatleri için bir partiden diğerine geçen bağımsızların oylarına bağımlıydı. Yine de Demirel, Ecevit’in erken seçim planlarını bozmuştu. İddialara göre seçimler ne kadar geç olursa Demirel’in sağ oyları partisinde birleştirmek için gerekli olan zaman kazanılmış olacaktı (Ahmad, 2015: 345). Oylama sonrasında yeni kurulan I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’ne 222 kabul oyu verilirken 218 ret oyu verilmiştir. Sonuç olarak 2 çekimser oy kullanılmış ve 4 DkP milletvekilinin de oylamaya katılmadığı görülmüştür. I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin parlamentodaki güvenoyu oylamasında kavga çıktı. DkP’li Ekrem Dikmen oylama sonrası salondan çıkıldığı sırada DkP’den ayrılan bağımsızlara “*Sattınız Kendinizi Satılıklar!*” diyerek, bu vekillerin üzerlerine yürümesiyle kavga başlamıştı. DkP Başkanı Ferruh Bozbeyli ise oylamaya katılamayan 4

DkP'li vekilin bir yerlere kapatıldığını haykırmaktaydı. CHP Milletvekili Davut Aksu, hükümete güvenoyu veren bağımsız Mehmet Ali Arsan'ı tokatlamış, Arsan tabancasını çekerek oluşan hengameden kaçabilmiştir. Gazetenin manşetinde Mehmet Ali Arsan'ın tabancasının namlusuna mermi sürerken görüntülenmiş resmi yer almaktaydı (Cumhuriyet Gazetesi, 13.04.1975). Hükümetin aldığı güven oylamasında kabul ve ret oyları arasında 4 oyluk fark olduğu görülmektedir. Bu hükümetin çok kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermekteydi. Ayrıca hükümetin ilk gününde Meclis'te kavga çıkması ve bu kavgada silah çekilmesi sokaklara da aynı şekilde yansımıştır.

Zaten 1960'lardan beri ülkede sağ-sol şeklinde çatışmalar sürmekteydi. Fikir Kulüpleri Federasyonu üyesi birçok sol görüşlü öğrenci El- Fetih kamplarının bulunduğu Suriye ve Ürdün gibi ülkelerde komando eğitimi görmüştür. Bu kamplarda Marksist-Leninist ideoloji ile yetişen gençler ülkeye döndüklerinde bunun propagandasını yapmışlardı. Aynı şekilde sağ görüşlü öğrencilerde Türk Ocağı, Aydınlar Kulübü, Türk Milliyetçiler Kulübü, Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği, MTTB ve Ülkü Ocakları gibi teşkilatlarla sol grupların karşısında milliyetçilik ideolojisi ile örgütlenmişlerdi. 1916'da kurulan MTTB başlangıçta farklı görüşteki öğrenciler tarafından idare edilmiş olsa da 18 Mart 1965'te Rasim Cinisli'nin başkanlığa seçilmesi ile milliyetçi öğrencilerin eline geçmiştir. Ülkü Ocakları da başlangıçta fikir kulübü olarak kurulmuştu. 1968 yılından sonra Ülkü Ocakları her üniversitede CKMP'nin gençlik teşkilatı şubesi olarak kuruldu. Ülkü Ocağı'ndaki öğrenciler 1968 öğrenci olaylarının başlaması ile CKMP'nin gençlik kampında eğitildi. Burada yetişen gençler kamuoyunda "*komando*" adıyla tanınmıştır (Bozkurt C., 2017: 69-70). O dönemde Cumhuriyet Savcısı görevinde bulunan Çetin Yetkin'in verdiği bilgilere göre adam öldürme olaylarında komando olarak yetişen sağcı grupların çeşitli sağlık raporları sunarak, olay saatinde hastanede arkadaşlarına kan verdiklerini veya ameliyat olduklarını ileri sürmekteydiler. Savcı olarak çok basit bir şekilde örneğin kan gruplarına bakılarak gerçekten kan verilip verilmediğinin bilineceğini söyleyen Çetin, bunun araştırılmasına başlanıldığı andan itibaren bütün yolların tıklandığından bahsetmektedir (Birand, vd., 2006: 39).

Dönem içerisinde sadece sol ve sağ örgütlenmeler değil farklı girişimler de yaşandı. Örneğin sağ-sol çekişmesinin sokaklarda yaygınlaştığı I. MC Hükümeti döneminde TİP'in etkinliklerinden, Doğu Mitinglerinden ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları'ndan (DDKO)

etkilenen İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Abdullah Öcalan, Kürtçülük faaliyetlerine katılmıştı. Sonradan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine geçiş yapan Öcalan, 1975 ve 1976 Ankara Dikmen’de Kürdistan İşçi Partisi (PKK) adlı terör örgütünün kurulduğu toplantılar olarak kabul edilen “*Dikmen toplantıları*”na katılmıştır. Daha sonraları bu teşkilat üyeleri Ankara Dikmen’de gerçekleştirdikleri toplantılardan sonra Apocular olarak anılmaya başlandı (Ertem, 2012: 151-153).

Dönemin özelliklerinden birisi de özellikle gecekondu mahallelerinde kimi yasal olan kuruluşlar da dahil olmak üzere yasadışı faaliyetler yürüten örgütlerin bulunmasıydı. Bu gecekondu mahalleleri “*Kurtarılmış Bölge*” olarak adlandırılıyordu. Karşıt grupların giremediği ya da barındırılmadığı bu bölgelerin oluşmasında birçok araştırmacıya göre devlet kurumlarının aksaklıkları veya marjinal grupların kışkırtmaları etkili olmuştur. Ancak Ünsal ve Keleş eserlerinde böyle bir değerlendirmenin yanlış olacağını belirtmişlerdir. Onlara göre sebep her ne olursa olsun 1978-1980 yılları arasında, başlangıçta büyük şehirlere özgü olan “*Kurtarılmış Bölgeler*” yayılarak Malatya, Çorum, Kahramanmaraş gibi etnik ve inanç bakımından farklı nüfusları barındıran şehirler de dahil birçok şehir merkezine yayılmaya başlamıştı. Çünkü devlet bu alanlarla ilgilenmekte yavaş kalmış, bunu değerlendiren marjinal gruplar buraları kendi kaleleri ya da bölgeleri haline getirmişlerdi (Keleş ve Unsal, 1982: 37).

I. MC Hükümeti’nin kurulmasından 1 ay sonra 13 Mayıs Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında Başbakan Süleyman Demirel, Vural Önsel adındaki biri tarafından yumruklanmıştır. Bunun sonucunda Demirel’in burun kemiği kırıldı. Yakalanan saldırganın cebinden CHP Gençlik Kolları üyelik kartı çıkmıştır. AP’li Seyfi Öztürk, saldırganı teşvik edenin Ecevit olduğunu bildirmişti. Başlangıçta idam istemiyle Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi’ne sevk edilen saldırgan 1,5 yıl hapis cezasına çarptırıldı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 369). Feroz Ahmad’ın “*Demokrasi Sürcinde Türkiye 1945-1980*” kitabında verdiği bilgide ise CHP teşkilatları, partilerinin bu olayla ilişkisinin bulunmadığını belirtirmişlerdir. Saldırgan Vural Önsel’in 1970’te Demirel ile yakın dost olduklarını ve I. MC Hükümeti’ni destekleyen Sancak dergisinin iç haberler şefi yapıldığını yazmaktaydı. Saldırgan Vural Önsel’in yargılanması sırasında da MHP ile ilişkisi kanıtlanmıştır (Ahmad, 2015: 347).

1973'te seçime katılan partilere bakıldığında bunlardan solu temsil ettiği düşünülebilecek sadece 3 parti vardı. Bu partiler CHP, TBP ve kısmen de CGP'den oluşmaktaydı. Solun etkili temsilcilerinden olan TİP kapatılmıştı. Sağ oylara talip partilerden ise AP, MHP, MSP, DkP ve MP yer almaktaydı (Ersel vd. , Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 320-321). Bu nedenle 1973 seçimlerine sağ partiler parçalı bir katılım sağlamışlardır. Sağ partilerdeki parçalanma sağ toplumda da parçalanma oluşturmuş, sol özellikle CHP bu seçimlerden galip çıkabilmişti. Bununla birlikte sağ seçmenin temsilcisi olma yarışına giren partilerin bu durumu sağdaki bölünmeyi daha da artırmıştı. Seçmenini küstürmek istemeyen sağ partilerin, CHP ile koalisyona yanaşmaması sonucunda da devlet Sadi Irmak Hükümeti ile yürütölmek zorunda kalmıştı. MSP sonradan CHP ile koalisyon kurmuş olsa da çok uzun ömürlü olamamıştır. Sonrasında da partiler arasındaki anlaşmazlık I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kuruluş yolunu döşemiştir. I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde MHP iki bakanlık elde etmiştir. Fakat 1973 seçimlerinde MHP sadece üç milletvekili çıkarabilmiştir. MHP'nin bu üç milletvekiliyle iki bakanlık elde edebilme başarısının sokaktaki gücüyle alakalı olduğunu savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Uyar ve Ertuğrul, 2020: 56-58).

1968'de artan öğrenci olaylarının 1970'li yıllarda şekil değiştirerek, toplumsal şiddet olaylarına 1975'ten sonra ise hızla siyasal şiddet olaylarına dönüştüğü gözlenebilmekteydi. Toplumsal hareketlerin bu dönüşümüyle ilgili farklı görüşlerde yazılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır. Kimi araştırmalar, sol örgütler ile sol içindeki bölünmelerin ve kentleşme, göç gibi sosyolojik etkenlerin şiddet olaylarındaki bu dönüşümde etkili olduğunu açıklamaya çalışırken kimi çalışmalar ise daha çok bu dönüşümü Kemalist modernleşmenin miras bıraktığı kültür üzerinden ele almaktaydı. Yapılan birçok araştırma bu olaylarda devleti hadiselerin dışında tutarken devletin siyasal şiddetin merkezine yerleştirilmesi gerektiğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Yılmaz A.G., 2015: 222-225). Yapılan bu çalışmaların karşılaştırmasını kısaca yapacak olursak şu bilgiler verilebilir.

Devleti hem şiddet olaylarının merkezinde hem de dışında ele alan Ünsal ile Keleş'in birlikte yazdıkları “*Kent ve Siyasal Şiddet*” adlı eser, toplumsal şiddet hareketlerinin, gelişmiş veya gelişmekte olan ölkelerin hangisinde yaşanırsa yaşansın, toplumsal ve siyasal nedeni ne olursa olsun, amacının siyasal erki halkın gözünde yıpratarak onu

işlemez hale getirmek şeklinde açıklamaktaydı. Esere göre bu eylemler siyasal iktidarı ele geçirmek isteyen güçler tarafından da ortaya çıkartılmaktaydı. Şiddet eylemlerinin terör olarak adlandırıldığı bu eserde, terör eylemleri iki kısma bölünmüştü: Birincisi devlet terörü diğeri devlete karşı terör. Eserde Türkiye’de terör olayları başlangıçta öğrenci hareketleri şeklinde gelişmiş, devamında ortaya çıkan şiddet, anarşiye dönüşmüş daha sonra da terör olayları olarak anılmaya başlamıştır. Ülkedeki aşırı sağ ve aşırı sol grupların ortaya çıkardığı şiddet olaylarının temeli mevcut düzeni şiddet yoluyla değiştirmektir. Eserde Türkiye’deki şiddet olayları dış ve iç etkenlere bağlansa da şiddet hareketlerinin bu kadar çok yaygınlaşmasının nedeni terör örgütlerinin gücüne değil hükümetin zayıflığına ve teröristlerin dışarıdan aldıkları desteklere bağlanmaktaydı. Ünsal ve Keleş, Uğur Mumcu’nun çalışmasına yaptığı atıfla uluslararası mafyanın Türkiye’deki terörden beslendiğini de belirtmektedir. Son olarak ise eserde ülkedeki siyasal belirsizliğin şiddet yanlısı grupları daha çok cesaretlendirdiğinden de bahsedilmektedir (Keleş ve Unsal, 1982: 3-10).

I. MC Hükümeti, çok partili bir hükümetti fakat bu partilerin ortak amacı iktidarda kalmaktır. Sağ bir hükümet olduğundan dolayı hükümetin sol muhalefeti baskı altında tutarak hem toplumsal muhalefete hem de iç çekişmelere rağmen iktidarda kalabildiği iddia edildi. Hükümet 12 Mart Muhtırasının yarım bıraktığı yürütmeyi güçlendirme işini devam ettirmekteydi (Yılmaz A.G., 2015: 224). CHP’nin MSP ile koalisyon ortaklığı döneminde devlet kadrolarına sol düşünceye yakın kişileri atamış olmasından milliyetçi ve muhafazakâr kesim zaten rahatsız olmuştu (İlman ve Dönmez, 2015: 168). Aynı şekilde MC Hükümetleri zamanında da bu cepheye düşman veya tarafsız devlet memurlarının görevlerinden alınarak yerlerine MC Hükümeti taraftarı kişilerin yerleştirildiği iddia edilmiştir. Demirel’in bürokraside önemli görevlere kendi adamlarını yerleştirmesinin, CHP’yi zor koşullarda çalışmak zorunda bıraktığı belirtiliyordu. Anadolu Ajansı ve TRT yönetimine hükümet yanlıları getirildi. Bunun muhafazakâr ve gericileri daha da cesaretlendirdiğinden söz edilmiştir (Ahmad, 2015: 347-348).

Gerçekten de sonraki süreçte CHP mitingleri MC Hükümetleri yandaşları tarafından saldırıya uğramıştı. İlk olarak Bolu’nun Gerede ilçesinde başlayan CHP mitinglerine saldırılar Elazığ, Eynesil ve Bayburt’taki saldırılarla devam etti. Bu saldırılarda silahların da kullanıldığı görüldü. Bayburt’taki saldırı Ecevit’in konuşması sırasında bir grup

MHP’linin “*Başbuğ Türkeş*” ve “*Katil Ecevit*” diye bağırımları sonucunda başlamıştı. Aynı şekilde Malatya’da da olaylar çıkmıştı. Malatya’da Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) toplantısı 2000 kişilik bir grubun saldırısına uğradı. Toplantıyı dağıttıktan sonra saldırgan grup, CHP ve TÖB-DER binalarını taşlamışlardı. Daha sonra yapılan soruşturmada AP Milletvekili Hamit Fendoğlu (Hamido), MHP’li Şeref Dursun ve TÖB-DER Şube Başkanı Tuncay Ünlü de dahil 44 kişi tutuklandı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 370-372). Sol güçleri tasfiye aracı olarak oluşturulduğu söylenen Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM), Diyarbakır DGM Başsavcısının Anayasa Mahkemesine yaptığı başvuru ile kaldırılmıştı. I. MC Hükümeti’nin 1976’da DGM’lerin tekrar kurulmasını sağlayacak kanun tasarısı ise bu sefer işçi grevleriyle engellendi. Zaten Demirel DGM’lerin kaldırılmasından 1980’e kadar hep şikâyet etmiştir (Aydın ve Taşkın, 2020: 269-271)

I. MC Hükümeti, bir cephe hükümetiydi ve karşısında konumlandığı ideoloji de komünizmdi. Kendi pozisyonunu antikomünizm olarak kodlayan hükümet böylece kutuplaştırıcı bir söylemi oluşturmuştur. Kendisini ve taraftarlarını devlet ve kamu düzeninin savunucuları gibi gösteren hükümet, cephe dışında yer alan sol kesimi devlet düşmanlığı ile suçlamıştı. Aynı zamanda I. MC Hükümeti’nin ülkücüleri, paramiliter güç olarak kullandığı görüşü yaygındı. Bunu meşru göstermek için devleti sürekli tehdit edilen ve korunması gerekli bir unsur şeklinde gösterdiği savunulmuştur. Sıkıyönetim yargıçlarından Saadettin Somuncuoğlu’nun mahkeme kayıtlarına geçen, ülkücü gençlerin ve devletin emniyet güçlerinin birlikte komünistlere karşı savaştığı sözü yukarıdaki iddiayı açıklamaktadır (Yılmaz A.G., 2015: 225).

I. MC Hükümeti ile CHP arasında çekişmelerin yaşandığı bir gerçektir. Ancak I. MC Hükümeti döneminde hükümeti oluşturan partilerin arasında da oldukça şiddetli çekişmeler yaşanmaktaydı. MHP lideri Alparslan Türkeş, Demirel’in Türkiye’yi ABD’ye satma peşinde olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde MSP’li Erbakan da AP’nin başında beklediklerini aksi halde ya davulcu ya zurnacıya varacağını iddia etti. Zaten MSP lideri Erbakan koalisyon ortaklığının gerekçesi olarak ileri sürdüğü 12 şartının yerine getirilmemesinden dolayı sürekli şikâyet etmekteydi (Dursun, 2018: 429-433). Hükümet içi çekişmelerin en net göstergelerinden birisi de Meclis Başkanlığı seçimlerinin ancak kırk sekiz tur sonra tamamlanabilmiş olmasıdır (Uyar ve Ertuğrul, 2020: 64). Meclis başkanlığı

seçimi güçlükle tamamlanmış olsa da yeni başkan I. MC Hükümeti'nden değil, CHP'den Kemal Güven olmuştur (İlman ve Dönmez, 2015: 174).

I. MC Dönemi'nde Kıbrıs Barış Harekatı'ndan beri bozuk olan ABD ve NATO ülkeleri ile olan ilişkileri dengelemek için Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya başlanılmıştır (Dursun, 2018: 429-433). Bu doğrultuda İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Türk ve Sovyet Başbakanlarının, fabrikanın fırın şalterlerini birlikte çekmesi ile açılmıştır. Ülkede paranoyaya varacak şekilde antikomünizm faaliyetlerinin yürütüldüğü I. MC Hükümeti döneminde gazetelerde Türk-Sovyet yakınlaşması çabalarının ve karşılıklı dostluk mesajları haberlerinin yer aldığı görülmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 29.12.1975).

I. MC Hükümeti'nin kurulduğu 1975 senesinde solda da hareketlenmeler başlamıştır. Daha 22 Haziran 1974'te sosyalist görüşlü Ahmet Kaçmaz, Burhan Şahin ve Oya Baydar tarafından Türkiye Sosyalist İşçi Partisi faaliyete başlamıştır. 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan TİP Behice Boran öncülüğünde, DİSK'e bağlı yönetici ve işçilerin de yer aldığı bir grup tarafından 30 Nisan 1975'te yeniden kuruldu. Parti; tüzüğünde teşkilatını sosyalist, demokratik, bağımsız politik örgüt olarak tanımlamıştı. Yine sol parti olan Sosyalist Parti, TİP'in eski başkanlarından Mehmet Ali Aybar ve TİP'in eski kurucularından Kemal Nebioğlu tarafından kurulmuştu. Parti 1977 yılında adını Sosyalist Devrim Partisi olarak değiştirdi (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 344-377).

Ayfer Genç Yılmaz'ın açıklamalarına göre bu dönemde artan şiddet olaylarının sorumluluğunu sadece sol örgütlere ve milliyetçi teşkilat olan Ülkü Ocaklarına yüklemek yetersiz olacaktır. Yılmaz, devlet örgütlerinin etkinliklerinin de bu bağlamda değerlendirilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Yılmaz, MC Hükümeti'nin yürütücüsü konumunda olduğu kurumların da siyasal şiddeti nasıl körüklediklerinin analiz edilmesinin zorunlu olduğunu savunmaktaydı (Yılmaz A.G., 2015: 226-227).

I. MC Hükümeti geçmiş bürokrasiyi değiştirmek ve kendi bürokrasisini oluşturabilmek için hükümet içi problemlere sebep olsa da bakanlıklar eliyle devlet içinde hızla kadrolaşmaya başlamıştır. Toplumsal şiddet olaylarının tırmanışa geçtiği bu dönemde ordunun, MSP lideri Erbakan'ın laiklik karşıtı söylemlerinden rahatsızlığı Demirel'in ordu

ile iyi geçinme stratejisini zaafa uğratmıştır. Böylece zaten hükümet ortakları arasındaki anlaşmazlıkların yüksek olmasının da etkisiyle Ekim 1977’de yapılması planlanan seçimlerin erkene alınarak 1977 Haziran’ında yapılması kararlaştırılmıştır (Uyar ve Ertuğrul, 2020: 64-65).

I. MC Hükümeti döneminde İşçi grevlerinde de ciddi derecede artış yaşanmaktaydı. DİSK’in bu dönemde I. MC Hükümeti’ni grevlerle eleştirdiği ve hükümeti zalim gibi gösterme gayretine girdiği iddia edildi. 1975’te 90 grev gerçekleşirken 1976’da 105, 1977 yılında ise 167 grev gerçekleşmişti. 1977’de yapılması planlanan seçimlerde sendikalar içinde sadece Türk-İş herhangi bir partiye desteğini açıklamamıştı. Fakat DİSK CHP’yi, MİSK MHP’yi, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İş) ise MSP’yi desteklemiştir. DİSK, I. MC Hükümeti yasal ve demokratik yollardan iktidardan düşene kadar genel yas ilan etmiştir. İlerleyen süreçte bu yas, greve dönüşmüştür (İlman ve Dönmez, 2015: 181-182). Tam da bu dönemde yani DİSK’in I. MC Hükümeti’ne karşı olduğunu açıkladığı sıralarda, 1977 senesinde DİSK’in öncülüğünde gerçekleştirilen 1 Mayıs kutlamalarında 34 kişi ldrld. 1977 yılının en kanlı olaylarından biri olan 1 Mayıs, Milliyet gazetesinin haberine göre DİSK tarafından Taksim’de düzenlenen mitinge girişine izin verilmeyen sol görüşlü Maocuların ateş açması sonucunda yaşanmıştı. Ayrıca haberde ölenlerin birçoğunun oluşan panik sonrasında kaışma esnasında ezildiği belirtilmekteydi. Olayla ilgili olarak 350 kişi gözaltına alınmıştır. Gazetenin verdiği bilgiye göre dış basın, olayları Maocuların başlattığını yazmaktaydı (Milliyet Gazetesi, 02.05.1977). Dönemin gazeteleri benzer şekilde olayları sol grupların atışması şeklinde sunmuştu. Yaşananlar sola yneltiymiş en büyük faili meçhul olaylarından biri kabul edilmektedir. Yaklaşık olarak 500 bin kişinin katıldığı bu gösteride olay, Taksim’de belirli noktalara yerleştirilmiş kişilerin açtığı ateş sonucunda meydana gelmiştir (Aydın ve Taşkın, 2020: 281). 3 Mayıs’ta yayınlanan Milliyet’in haberinde ise DİSK’e soruşturma açıldığı ve l sayısının 36’ya yükseldiği yazmaktaydı. Ayrıca lenlerin sadece 2’sinde kurşun izi çıktığı diğerlerinin ezilerek öldüğü bilgisi yer almaktaydı. MHP Genel Başkan Yardımcısı Ali Fuat Eyüpoğlu ise DİSK ve CHP’nin kapatılmasını önermekteydi. (Milliyet Gazetesi, 03.05.1977) Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde ölenlerin 5’i tabanca kurşunu ile, 3’ kafasına sert bir cisimle vurulması sonucu diğerlerinin ise ezilme neticesinde öldüğü yazılmaktaydı (Cumhuriyet Gazetesi, 04.05.1977). Artık Türkiye’de siyasi ortam gittikçe gerilmeye başlamıştı. 1 Mayıs 1977’deki İşçi Bayramı sırasında

yaşanan olayları birçok kuruluş, Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) yönetiminde gerçekleştirilen bir provokasyon olarak nitelendirmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 03.05.1977). 1976 senesinde evlatlarını sağ-sol çatışmalarında kaybeden yaklaşık 2000 kadın Ankara Tandoğan meydanından Kızılay'a kadar yürüyüşe geçti. Evlatlarını kaybeden annelerin gerçekleştirdiği “*Evlat Acısına Son Mitingi*” sırasında I. MC Hükümeti aleyhine sloganlar atılmıştır. Aynı sene İstanbul Barosunun öncülük ettiği “*Kan Dökmeye Son, Hukuka Saygı*” yürüyüşüne avukatlar cübbeleriyle katıldı. Bu yürüyüşü TÖB-DER de desteklemişti (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005). Orhan Apaydın eserinde 1968'den 1978'e kadar işlenmiş olan siyasi cinayetlerin dökümünü yapmıştır. Apaydın'ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre cinayetlerin 1975'te 37, 1976'da 108, 1977'de 319 ve 1978'de 879 kişiye kadar çıktığı ve sürekli yükseldiği görülmektedir (Apaydın, 1979: 244). 1 Mayıs olayları seçime dört hafta kala gerçekleşmişti. Bu hadise, I. MC Hükümeti'ne olan güveni sarsmıştır. Bu durumun CHP'nin işine yaradığı söylenmekteydi. CHP seçim propagandasını I. MC Hükümeti'nden hesap sorulacağı şeklinde yürütmüş, böylece birçok işçi, memur, dernek Ecevit'i desteklemiştir. Ancak 1977 seçimleri ve seçimlerin propaganda süreci de dahil en bunalımlı seçim ve seçim süreçlerinden biri olmuştur. MHP lideri Türkeş Hacıbektaş'ta taşlanırken, Süleyman Demirel Sivas'ta saldırıya uğramıştır. Bu saldırılar sayı olarak en çok Ecevit'in mitinglerine yönelik olmuştur (İlman ve Dönmez, 2015: 184).

5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerde CHP bir önceki seçimlerden daha yüksek oy alarak oy oranını % 41,39'a çıkarmıştı. 1973 seçimlerinde 185 milletvekiline sahip olan CHP 1977 seçimlerinde 213 milletvekiline sahip olmuştur. AP de oyunu artırarak, oy oranını %39,89'a yükseltmişti. Bir önceki seçimde 149 milletvekiline sahip olan AP bu seçimde 189 milletvekilliği elde etmiştir. I. MC Hükümeti ortaklarından CGP bu seçimde oy kaybederek milletvekili sayısını 13'ten 3'e düşürmüştü. Aynı şekilde MSP de bu seçimde oy kaybetmiş, 48 milletvekilinden 24 milletvekili sayısına gerilemiştir. 1977 seçimlerinde oyunu en çok arttıran parti MHP olmuştur. 1973 seçimlerinde %3,4 oy oranıyla 3 milletvekiline sahip parti 1977 seçimlerinde oy oranını %6,42'ye yükselterek 16 milletvekili çıkarabilmişti. 1977 seçimleri öncesi genel kanı CHP'nin birinci parti olarak tek başına iktidara geleceğiydi. Gerçekten CHP birinci parti çıktı ancak tek başına iktidar olamadı. Devlet dairelerinde ülkücü grupların kadrolaştığı iddialarından rahatsız olan sol grupların blok halinde 1977 seçimlerinde CHP'yi desteklediği belirtildi. Hükümeti kurma

görevini Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ten alan Ecevit bir azınlık hükümeti kurdu. Ancak oylama sonrasında Ecevit'in kurduğu bu hükümet güvenoyu alamadı. Görev bu defa Demirel'e verildi. Gerçi o dönemlerde Ecevit, Demirel'e bir CHP-AP koalisyonu önermiş ancak Demirel tarafından kabul edilmemişti (Aydın ve Taşkın, 2020: 252-284). Ecevit güvenoyu alamamıştı. Fakat kısa süre yürüttüğü azınlık hükümeti döneminde ilk iş olarak I. MC Hükümeti döneminde uygulanmayan Danıştay kararlarını uygulayarak birçok kamu görevlisini tekrardan görevlerine iade etmiştir. I. MC Hükümeti zamanında TRT Genel Müdürlüğüne atanan Saban Karataş görevden alınmıştır. CHP devlet dairelerinde kadrolaşmaya gitmiştir (İlman ve Dönmez, 2015: 185).

Seçimlere katılım oranına bakılırsa önceki seçimlere göre katılım daha fazla olmuştur. 1973 seçimlerinde %66,8'lik bir katılım gerçekleşmişken 1977 seçimlerinde %72,4'lük bir katılım olmuştur. Yine de bu durum CHP'ye Mecliste çoğunluğu sağlasa da iktidar olması için gerekli olan 226 sandalyeyi kazandıramadı. CHP 213 sandalye kazanmış ve hükümeti kurabilmesi için 13 sandalye eksiği vardı. Bu gelişmeler karşısında iş dünyası iki büyük partinin koalisyonunu önermekteydi. Ahmad'a göre ülkedeki siyasi partiler Türk Sanayici ve İş Adamları Derneğinin (TÜSİAD) tavsiyesi yerine siyasi liderlerin çıkarına göre hareket etti ve Demirel'in öncülüğünde II. MC Hükümeti kuruldu. Ancak hükümetin kuruluşundan iki hafta geçmişti ki ülkede 26 cinayet işlenmişti (Ahmad, 2015: 358-359). Aslında 25'e yakın AP milletvekili CHP-AP koalisyonunu AP-MHP-MSP koalisyonundan daha çok istiyordu. Üstelik Ecevit Demirel'e birçok teklif sunsa da Demirel'den olumlu yanıt alamamıştır (İlman ve Dönmez, 2015: 186). 21 Temmuz 1977'de İkinci MC Hükümeti kuruldu. Ancak yeni kurulan bu hükümette Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak görev yapacak olan Kamuran İnan, Bakanlar Kurulu listesinin Millet Meclisi Genel Kurulunda okunduğu sırada bakanlıktan istifa ettiğini açıklamıştır. Türk-İş ise MC Hükümeti kurulursa genel greve gideceği açıklamasında bulunmuştur. Türk-İş Başkanı Halil Tunç işçiler anayasal haklarını kullanacaktır diyerek, grev gününü tespit için Türk-İş Yönetim Kurulunu olağanüstü toplantıya çağırmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 22.07.1977). Kurulan II. MC Hükümeti döneminde de Meclis başkanı seçimi sıkıntılı olmuştu. II. MC Hükümeti'nde yer alan ne AP ne MSP ne de MHP milletvekillerinden herhangi birisi Meclis başkanı seçilememiştir. MHP komünizm konusunda hassas olması karşılığında CHP'li bir ismin Meclis başkanı olmasına sıcak bakmıştı. Böylece CHP-MHP iş birliği ile Cahit Karataş Meclis başkanı seçilmiştir (İlman ve Dönmez, 2015: 187). II. MC Hükümeti

uzun ömürlü olamamıştır. Zaten Demirel ve Ecevit arasındaki tartışmalar tüm halkı etkisi altına almıştır. Hükümet üyeleri ise sürekli kendi aralarında çatışmaktaydı. Erken seçim ihtimali nedeniyle de siyasi partiler arasında da birbirini karalama ve çekişmeler yaşanmıştır (Çetin, 2016: 224-225).

II. MC Hükümeti döneminde Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK) atamasında da sıkıntılar yaşanmıştı. II. MC Hükümeti, Ali Fethi Esener'in, KKK'ye atanması için Genelkurmay Başkanlığına teklif götürmüştü de Ecevit, KKK için Adnan Ersöz'ü desteklemiştir. Cumhurbaşkanı'nın atama kararlamalarını imzalamamasından dolayı her iki komutanda emekli olmuşlardı. Türkeş'in teklifi ile Ege Ordu Komutanı Kenan Evren, KKK'nin başına geçirilmiştir (İlman ve Dönmez, 2015: 188-189).

Süreçte bunlar yaşanırken cinayetler de artarak devam etmekteydi. 155 siyasi cinayet işlenmiş, öldürülenlerden siyasi görüşü tespit edilebilenlerin çoğunluğu sol görüşlü idi. Kısa süre sonra yapılan yerel seçimlerde CHP, İl Genel Meclisi seçim sonuçlarında yakaladığı %41,73 oy oranı ile genel seçimlere kıyasla oyunu artırmış görünüyordu (Aydın ve Taşkın, 2020: 286). Gerçekleşen yerel seçim çalışmalarında da on üç vatandaş hayatını kaybetmişti. Ecevit'in seçim otobüsü Nevşehir ve Urfa da saldırıya uğramıştı.

Bu hükümet anarşi ve öğrenci olayları ile uğraşırken aynı zamanda ülkede ciddi ekonomik sıkıntılar da yaşanmaktaydı. Ülke döviz sıkıntısı nedeniyle yedek parça bulmakta zorluk yaşarken, Bulgaristan'dan alınan elektriğin ve Irak'tan alınan petrolün parası ödenememişti. Bu durumda enerji tüketiminde mecburen kısıtlamaya gidilmiş, bunun sonucunda da fabrikalarda üretim düşmüştü. Bu şartlar altında AP lideri Demirel, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin önerilerini kabul ederken MSP buna karşı çıkmıştır. Yaşananlar iki parti arasında çekişme oluşturmuştur (İlman ve Dönmez, 2015: 189-190).

“Kurtarılmış Bölgeler” bu dönemde oluşmaya başladı. Dev-Genç öncülüğünde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden büyük şehirlere göç eden insanların barınma ihtiyaçları da dahil birçok konuda yardımcı olacak kurullar kuruldu. Halk komiteleri adını alan bu kurullar belli mahallelerde gecekondulaşmayı bir düzene bağlamak ve gecekonduların yıkılmalarını önlemek için gerekirse halktan para da toplayabilmekteydi. Genellikle sol grupların hakimiyetinde olan bu bölgelerde sağ gruplar, özellikle ülkücüler

barındırılmamaktaydı. Halk yeni bir düzen kurmuş kendi kendini yönetiyordu. Yeni gelenler sorgulanarak, siyasi eğilimleri öğrenilmeye çalışılıyordu. Gelenlerin ihtiyaçları tespit edilerek, ihtiyacı olanlara ev yapılmaktaydı. Polis ve kolluk kuvvetlerinin dahi girmekte zorlanacağı bu mahallelerin en tanınmış 1 Mayıs Mahallesi'dir (Aydın ve Taşkın, 2020: 285). 2 Eylül 1977'de 1 Mayıs Mahallesi'ndeki gecekondu yıkımı sırasında halk ve polis çatışmış. Olaylarda beş kişi hayatını kaybetmişti. Hükümet yetkilileri yaşananları zabıta olayı olarak açıklasa da TİP, TSİP, Dev-Genç gibi birçok sol örgüt ve sol parti hükümete yönelik protesto bildirileri yayınlamışlardı (Aydın ve Taşkın, 2020: 285).

AP'li milletvekilleri MSP lideri Erbakan'a verilen imtiyazlardan ve MHP lideri Türkeş'in artan rolünden rahatsızdı. Ayrıca AP tabanının MHP'ye kaydığını düşünen AP milletvekilleri bu durumdan şikayetçiydi. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Ecevit Hükümeti düşürme girişimlerine başlamıştır (İlman ve Dönmez, 2015: 191-192).

Tarihe "*Güneş Motel Olayı*" ya da "*11'ler Olayı*" olarak geçen hadise ile Ecevit bir azınlık hükümeti kurabilmiştir. Olayda Ecevit AP'den ayrılan milletvekilleri ile İstanbul Florya'daki Güneş Motel'de gizlice görüşmüş ve bu milletvekillerine bakanlık koltuğu karşılığında yeni kurulacak hükümete destek verilmesini teklif etmişti (Aydın ve Taşkın, 2020: 287). Bu garantiyi alan Ecevit, 22 Aralık'ta gensoru verdimiştir. CHP grubunun verdiği gensoru ile 228 red oyu alan II. MC Hükümeti böylece tarihte gensoruyla düşürülen ilk hükümet olmuştur (İlman ve Dönmez, 2015: 192).

II. MC Hükümeti 1977 yılının sonuna kadar iktidardaydı. 1978 yılının ocak ayında yerini Bülent Ecevit'in kurduğu kabineye bırakmıştır. Ancak bu dönemde yaşanan anarşi ve terör olayları özellikle toplu katliamlar önceki yıllara nazaran daha da çok artmıştı. Daha Ecevit Hükümeti'nin kurulduğu ocak ayının içinde ülkenin çeşitli yerlerinde toplam 319 patlama meydana geldi. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nde sol görüşlü öğrencilerin üzerine bomba atıldı. Üniversite sol öğrenciler tarafından işgal edildi. Daha sonra İstanbul Ümraniye'de Ülkücü işçilerin kaldığı eve düzenlenen saldırı sonrasında 5 kişi öldü. Anarşi olaylarını araştıran Savcı Doğan Öz, evinde ülkücü İbrahim Çiftçi tarafından öldürüldü. Bu siyasi cinayetler solu desteklediği düşünülen bir hükümetin başta bulunduğu bir dönemde gerçekleşmekteydi. Bu dönemde ülkücülere yönelik saldırılardan şikayet eden MHP lideri

Alparslan Türkeş de ülke genelinde bütün milliyetçilerin katılmasını istediği protesto yürüyüşü başlattı. Olaylar artık üst düzey devlet ve teşkilat yöneticilerine yönelik suikastlarla karşılıklı oç alma şeklide yürütölmekteydi. Öğrencilere yönelik saldırılar toplu infazlar şeklinde yaşanmaktaydı. En son Ankara’da aynı evde bulunan sol görüşlü yedi öğrenci toplu şekilde öldüröldü. Bu saldırılar karşılıklı olarak, daha çok sol ile milliyetçi gruplara arasında geçmekteydi. 1978’in nisan ayından sonra ise saldırılar Alevi topluluklar üzerine olmaya başlamıştır. İlk olarak Malatya’da başlayan olaylar sırası ile Sivas, Kahramanmaraş ve son olarak da Çorum’da yaşanmıştır. Alevi-Sünni çatışması olarak bilinen bu hadiselerde daha çok MHP’li ölkücülerin yer aldığı iddia edilmektedir (Yavan, 2018: 95-96).

4. 1. 1. Malatya Olaylarının Başlangıcı ve Gelişimi

Basında Malatya Olayları olarak yer alan hadise, Hamido lakaplı, Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu’nun bombalı bir suikast ile öldürölmesi sonrasında meydana gelmiştir. Ancak daha sonraki incelemelerden anlaşıldı ki Hamido’ya gönderilen paketlerin birebir aynısı aynı gün aynı yerden üç ayrı adrese daha gönderilmiştir. Türkiye o güne kadar bu şekilde gerçekleştirilmiş bombalı bir olayla karşılaşmamıştı. Malatya’da yaşanan bombalı eylem, kullanılan malzeme ve yöntem bakımından bir ilkti. Böyle bir teknoloji bu tip suikast olaylarında o güne kadar ilk kez kullanıldığı gibi ne sağcı grupların oluşturduğu örgütlerde ne de solcu grupların oluşturduğu örgütlerde böyle bir donanıma sahip teşkilat da yoktu. Bu bombalı paketler Ankara’daki Emek Postanesi’nden farklı siyasi görüşlerdeki çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş kişilere gönderilmiştir. Amaç Hamit Fendoğlu’na yönelik suikast olayını solcu grupların başlattığı imajını vermektir (Birand, vd., 2006: 69-70).

Dönemin sağ basını olarak kabul edilen Tercüman gazetesinin haberinde olay manşetten verilirken, Hamit Fendoğlu için ise milliyetçiliği ile önlü eski milletvekili denilmekteydi. Gazetenin haberine göre eskiden Demokrat Parti Malatya İl Başkanlığı ve AP milletvekilliği yapmış olan Fendoğlu, 6 Nisan 1978 tarihinde Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT) kanalı ile Ankara’nın Emek Mahallesinden kendi adına Malatya PTT’sine gönderilen paketi alarak evine gitmişti. Fendoğlu’nun paketi evinde açması ile bombalı

paket patlamıştır. Hamit Fendoğlu'nun bombalı paketi açtığı sırada kendisi ile yanında bulunan gelini ve iki torunu da parçalanarak hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu olay bölgede duyulur duyulmaz Malatya'da olaylar çıktı. Fendoğlu'nun bağlı olduğu Bulgurlu aşireti üyelerinin de olayın meydana geldiği il merkezine gelerek olayı protesto eden göstericilere katıldığı bilgisi gazetenin haberinde yer almaktadır. Haberin devamında göstericilerin “*Katil İktidar*” ve “*Katil Ecevit*” protestolarını attıkları belirtilmişti (Tercüman Gazetesi, 18.04.1978).

17 Nisan 1978'de gerçekleşen bombalı suikast olayı 18 Nisan 1978 tarihli Milliyet Gazetesi'nde de Tercüman gazetesine benzer şekilde ifade edilmişti. Milliyet gazetesi olaydan bir gün sonra Malatya'da 700 iş yerinin tahrip edildiğini ve CHP İl Merkezinin yakıldığını bildirmekteydi. Ancak Milliyet gazetesinin haberinde dönemin başbakanı Ecevit'in iddiasına göre bu tarz eylemlerde kullanılan bombalar Ankara'daki Nükleer Enerji Merkezinde üretilmekteydi. Bu sebeple gazete haberinde Nükleer Enerji Merkezi'nin süresiz olarak kapatıldığı bilgisi verilmektedir. MSP sözcüsü ise Türkiye'nin iç harbe sürüklenmeye çalışıldığını söyleyerek Meclis soruşturması açılmasını istemişti (Milliyet Gazetesi, 19.04.1978).

Hamit Fendoğlu 1977'deki belediye başkanlığı seçimlerinde bağımsız olarak aday olmuş ve kazanmıştır. Fakat 1960 yılına kadar Malatya'da milletvekili seçimlerinin tamamını CHP kazanmaktaydı. 1960 sonrası yapılan genel seçimlerde ise ağırlık hala CHP'de olsa da sağ partiler de milletvekili çıkarabilmişti. Bununla birlikte 1977'ye kadar yapılan bütün yerel seçimleri istisnasız CHP kazanmıştır. Ancak 1977'de yapılan yerel seçimi ise ilk defa sağ görüşlü bir siyaset adamı kazanmıştı. Seçimi Hamit Fendoğlu'nun kazanmasında H. Nedim Şahhüseyinoğlu'nun iddiasına göre Milliyetçi Cephe'nin ana aktörleri olan AP, MHP ve MSP gibi sağ partilerin desteği etkili olmuştu (Şahhüseyinoğlu, 2012: 50-60).

Hürriyet gazetesinin verdiği bilgiye göre Fendoğlu'na gönderilen iki kilo üç yüz elli gram ağırlığındaki bombalı paket 7 Nisan'da Ankara'dan gönderilmiştir. Ağırlıkça aynı ve birbirinin benzeri üç paket daha aynı gün aynı postaneden farklı adreslere gönderilmek üzere postaya verilmiştir. Bu paketlerden biri Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesine Pazarcık CHP eski İlçe Başkanı Memiş Özdal'a, diğeri Adıyaman Emniyet Muavini Abdulkadir Aksu'ya, bir diğeri ise Adana'da Ahmet Akalın adlı bir şahsa gönderilmişti.

CHP eski Pazarcık İlçe Başkanı Memiş Özdal'a gönderilen paketi Özdal kabul etmemiş ve iade etmişti. PTT memurlarının merak edip paketi açmaları sonucunda paket patlamış ve memurlar ağır yaralanmıştı. Haberin devamında Amerikalı uzmanların da katıldığı incelemeler sonrasında bombaların İstanbul Üniversitesi'ndeki öğrencilerin üzerine atılan bombalarla aynı özellikte olduğunun saptandığı bilgisi yer almaktaydı¹². Bombalı paketlerin Doğu ve Güneydoğu illerini hedef aldığıın tespit edildiği belirtiliyordu (Hürriyet Gazetesi, 20.04.1978).

Bugün gazetesi Malatya'da iç savaş denemesi manşetinin altında dönemin İç İşleri Bakanı İrfan Özaydınlı'nın demecine yer vermektedir. Bakan Özaydınlı sıkıyönetim ilanının söz konusu olmadığını açıklamaktaydı. Hükümet olayların büyüme potansiyelini de göz önüne alarak akşam saatlerinde sokağa çıkma yasağı koymuştu. PTT yetkilileri yaptıkları açıklamada kurumun bombalı paketleri tespit edebilecek bir cihaza sahip olmadığından bahsetmektedir (Bugün Gazetesi, 19.04.1978). Olaydan sonraki günlerde şehrin savaş alanına döndüğü ve yüzün üzerinde dükkânın tahrip edildiği bilgisi ile şehrin görüntüsünü gösteren resimler Bugün gazetesinde verilmekteydi (Bugün Gazetesi, 20.04.1978).

MHP lideri Alparslan Türkeş, Ülkü Ocakları eski Başkanı Muharrem Semsek ile ortak düzenledikleri basın toplantısında Kahramanmaraş ve Erzurum'da da olayların çıkabileceği iddiasında bulunmuşlardır. Ayrıca Türkeş Ankara Nükleer Enerji Merkezi'nde bulunan memurları tasfiye etmek isteyen Ecevit Hükümeti'nin bombalı paketlerin bu merkezde üretildiği yalanını uydurduklarını söylemekteydi. Burada çalışan Muharrem Şemsek bomba imal etmekle suçlanmaktaydı (Bugün Gazetesi, 22.04.1978). Nedim Şahhüseyinoğlu'nun iddiasına göre de Ankara Nükleer Araştırma Merkezi'nde çoğunluk

¹² İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültesi öğrencileri dersten çıktıkları sırada kimliği belirlenemeyen kişilerce, öğrencilerin üzerlerine önce bomba sonra ateş açıldı. Olayda 5 kişi ölürken 49 kişi yaralandı bunlardan beşinin durumu ağırdı. Gazetenin iddiasına göre bombayı atan grup ülkücülerden oluşmaktaydı. Olaydan sonra kimse yakalanamamıştır (Milliyet Gazetesi, 17.03.1978). Olay günü orada görevli olan polis memurları bombayı atanı fark ettiklerini ve peşinden gittikleri sırada arkalarından Komiser Muavini Reşat Altay'ın kendilerine gitmemelerini söylediğini ifade etmekteydi. Polisleri durduran Komiser Muavini Reşat Altay'ın o dönemde Ülkü Ocakları ikinci başkanı Abdullah Çatlı ile bağlantıları olduğu sonraki yıllarda ortaya çıkarılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 17.03.2008). İstanbul Üniversitesine bombayı atan, Ülkü Ocakları teşkilatı üyesi Zülküf İsoğ ise sonraki günlerde vicdan azabından dolayı ablasına, olayı kendisinin polislerin yardımı ve talimatları ile gerçekleştirdiğini anlatmıştı. Ablasına teslim olacağını ve bildiği her şeyi açıklayacağını söyleyen Zülküf İsoğ, Ülkü Ocakları üyesi Latif Akti tarafından öldürülmüştür (Cumhuriyet Gazetesi 13.09.2012). Ülkücü itirafçı Ali Yurtaslan ise İstanbul Üniversitesinde öğrencilerin üzerine atılan bombanın Abdullah Çatlı tarafından sağlandığını açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 20.10.1997). Bu iddiaların aynısı Mehmet Ali Birand'ın "12 Eylül Türkiye'nin Miladı" adlı eserinde de yer almaktadır (Birand, vd., 12 Eylül Türkiye'nin Miladı, 2006: 71-73).

olarak Ülkü Ocakları teşkilatına mensup kişiler çalışmaktaydı. O dönemde Ülkü Ocakları Başkanlığı yapmakta olan Muharrem Semsek de bu kurumda çalışmaktaydı. Uzmanların bombalı paketlerin bu kurumdan başka hiçbir yerde üretilme imkanının bulunmadığına yönelik açıklamaları sonrasında Muharrem Semsek ve Ülkü Ocakları üyesi olan kurum çalışanlarının bazıları tutuklanarak mahkemeye sevk edilmişlerdi. Semsek ve diğer çalışanlar mahkeme tarafından suçsuz bulunmuşlar ve serbest bırakılmışlardır (Şahhüseyinoğlu, 2012: 62-63).

Akşam gazetesinin haberinde Alparslan Türkeş'in iddiasına göre sol yanlısı polisler tarafından kurulmuş olan POL-DER üyelerince milliyetçilere karakollarda işkenceler yapılmaktaydı. Gazete, Türkeş'in işkencelerin sona ermemesi halinde Kahramanmaraş ve Erzurum'da da benzer olayların çıkabileceğini yazmaktaydı (Akşam Gazetesi, 22.04.1978).

Gerçekten de o dönemde polis tarafından işkencelerin çokça yapıldığı kabul edilmekteydi. Nokta Dergisi'ne verdiği röportajlarla gündeme gelen 63823 sicil numaralı polis memuru Sedat Caner, Nokta Dergisi'nde yer alan röportajında, işkenceci olduğunu itiraf etmiştir. Mesleğe 1978 yılının onuncu ayında başlayan Sedat Caner, Kahramanmaraş Olaylarının çıktığı dönemde 35 kişilik bir grup halinde Kahramanmaraş'ta görevlendirilmiş ve işkencelere de bu dönemde başladığını itiraf etmiştir. Ancak Sedat Caner, Nokta Dergisi'ne yaptığı itiraflarında işkenceye karşı olan amirlerinin de olduğunu, bunlardan birinin de CHP iktidarı döneminde Kahramanmaraş Olayları sonrasında tayini çıkarılan, vekil olarak siyasi şube müdürlüğü yapan Başkomiser Nihat Demirci olduğunu söylemiştir. Sedat Caner, Demirci'nin görevde bulunduğu dönemde kimseye işkence yaptırmadığını söylemiştir (Nokta, İşkenceci Polisin İtirafları, 1986: 20-23). Sedat Caner haberi Nokta Dergisi'nde yayınlanınca oldukça ilgi görmüş ve günlerce gazete manşetlerinde haber olmuştur. Yetkililer ise ısrarla Sedat Caner'in solcu olduğunu ileri sürerek, Caner'in sol gruplara üye olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal ve yetkililer Sedat Caner'in solcu ve DEV-YOL üyesi olduğunu açıklamışlarsa da kendisi bunu yalanladığı gibi hiçbir yasadışı örgütle bağı olmadığını ifade etmiştir. Sadece polislikten önce Adalet Partisi Gençlik Kolu üyesi olduğunu bildirmiştir. İtirafçı polis ayrıca POL-DER ile ilişkisinin olmadığını da açıklamıştır (Nokta, İşkenceci Polisin İtirafları 2., 1986: 13-21).

Malatya’da ortamın gerginleşmesine neden olabilecek eylemler de gerçekleştirildi. İlk olarak belediye hoparlörlerinden Kuran okunmuştur. Daha sonra ismini vermeyen bir kişi elektrik arıza servisini arayarak içme sularına zehir katıldığı ihbarında bulunmuştur. Malatya Valisi Cahit Bayar içme suyuna zehir atıldığı ihbarının doğru olduğu bilgisini verirken, ikinci bir emre kadar suların içilmemesi duyurusu yaptırmıştır. Bu haber ilçede panik yaratmıştır. Yirmi beş kişi sudan zehirlendikleri iddiası ile hastaneye başvurmuştur. Zehirlenme şüphesiyle Özel Doğu Kliniği’ne başvuran yirmi beş kişinin burada midesi yıkanmıştır. İlde ekmek üretimi için şehrin şebeke suyu kullanılmaktaydı. Fakat suların zehirli olduğu haberi nedeniyle suyun kullanılamamasından dolayı ekmek üretimi de yasaklanmıştır. Bu nedenle vatandaşlar yiyecek ekmek bulmakta sıkıntı yaşamışlardır (Hürriyet Gazetesi, 20.04.1978). Şahhüseyinoğlu’nun iddiasına göre 200’e yakın kişinin içme suyundan zehirlenme şüphesiyle başvurduğu Özel Doğu Kliniğinin sahibi Muhuttin Turgut, Alparslan Türkeş’i, Malatya’ya geldiğinde evinde konuk eden bir kişidir. Şahhüseyinoğlu’nun iddiasına göre zehirlenme şüphesi ile hastaneye gelenleri Turgut, kasıtlı olarak geri göndermemiştir. Şahhüseyinoğlu, zehirlenme şüphesiyle hastaneye başvuranların, zehirlenme tanısını Muhuttin Turgut’un koymasından dolayı zehirlenme iddialarının asılsız olduğunu belirtmiştir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 60). Dönemin İç İşleri Bakanı İrfan Özaydınlı’nın olaylardan MHP teşkilatının sorumlu olduğuna yönelik açıklamalarını MHP lideri Alparslan Türkeş sert şekilde yalanlamıştır. Türkeş, Ecevit Hükümeti’nin Malatya Olayları ile ilgili MHP’ye yönelik iddialarını ispat etmeye çağırmıştır (Tercüman Gazetesi, 21.04.1978).

Malatya Yeşilyurt ilçesinde tabancayla vurulmuş ve tren yoluna bırakılmaları sonucu üzerlerinden yük treni geçmiş üç lise öğrencisinin cesedi bulunmuştur (Hürriyet Gazetesi, 19.04.1978). Üç gencin öldürülmesinden önce ilçede yaşananlar daha çok partililik veya sağ-sol kavgası olarak görülmekteyken, öldürülen üç gencin Alevi olması ile olay Alevi-Sünni kavgasına evrilmeye başlamıştır. Malatya’da, Fendoğlu’na yapılan suikast sonrasında başlayan çatışma ortamı yatışmaya başlamıştı. Üç gencin ölümü ile çatışmalar yatışmadan tekrar başladı.

Alevi ve Sünni vatandaşların birlikte yaşadığı Çilesiz Mahallesi’nde Gazi Lisesi öğrencilerinden Özcan Türksever, Sait Hazar, Naci Ergüvanlı dışarda arkadaşları ile top oynadıkları sırada yanlarına yaklaşan arabadan isimleri söylenmiştir. İsimleri söylenilen

öğrenciler arabaya yaklaşmış, arabaya binmelerini isteyen kişilerin sözünü dinleyen bu üç lise öğrencisi arabaya binerek oradan götürülmüştür. Arabaya bindirilen bu üç öğrenci, Alevi ailelerin çocuklarıdır. Bu çocuklara önce işkence edilmiş, sonrasında da çocuklar silahla başlarından vurularak, cesetleri tren yoluna bırakılmıştır (Şahhüseyinoğlu, 2012: 52-53). Olayların yatıştığı sırada üç gencin cenazesi sonrasında ülkücü ve devrimci olarak adlandırılan gruplar arasında çatışmalar çıkmış ve sekiz kişi yaralanmıştır. Yaralananlardan birisi de polis komiseridir (Hürriyet Gazetesi, 20.04.1978).

Malatya Olayları ile ilgili olarak araştırmacı Ömer Laçiner ise farklı iddialar ileri sürmüştür. Laçiner'e göre Ankara'dan gönderilen bombalı paketlerin zamanlamaları tutsaydı ülkede büyük bir iç savaş yaşanabilirdi. MHP lideri Alparslan Türkeş, Türkiye genelinde teşkilat üyelerinin ve Milliyetçilerin katılması amacıyla Ankara'da 15 Nisan 1978'de "*Büyük Yürüyüş*" adı altında gösteri yürüyüşü organize ettirmişti. Bombalı paketlerin planlaması da bu yürüyüşe bağlantılı olarak ayarlanmıştır.¹³ İlk olarak CHP'li Memiş Özdal'ın bulunduğu Pazarcık'a gönderilen bomba patlatılarak sol grupların, sağ gruplara saldırması planlanmıştır. Ardından Adıyaman ve Malatya'daki bombalar patlatılarak buradaki sağ grupların bu eylemi sol grupların gerçekleştirdiğini düşünmeleri hedeflenmiştir. Böylece iki grup arasında çatışma çıkartılması amaçlanmıştır. Dikkat edilirse, bombalı paketlerin gönderildiği yerler özenle seçilmiş yerlerdir. Bu yörelerin halkı etnik köken ve dini olarak bölünmüş durumdaydı. Olayların kızıştığı bir dönemde yapılması planlanan, MHP öncülüğündeki "*Büyük Yürüyüş*" ile çatışma hali tüm ülkeye yayılacak ve böylece MHP bir milyona yaklaşan seçmen kitlesiyle gelemeyeceği iktidara bu şekilde ulaşabilecekti. Diğer taraftan Laçiner böyle bir girişimin MHP'yi iktidara getirip getiremeyeceğinin bilinemeyeceğini söylemektedir. Ancak böyle bir hesabın yapılarak uygulamaya konulduğunu iddia etmiştir (Laçiner, 1978: 12-15).

Gerçekten de Ömer Laçiner'in iddia ettiği gibi Hamit Fendoğlu'na yönelik suikasttan önce MHP teşkilatı, Alparslan Türkeş önderliğinde "*Büyük Yürüyüş*" adı altında Türkiye'nin tüm illerinden temsilcilerinin katıldığı, miting düzenlemişti. Ankara Tandoğan

¹³ Ankara Tandoğan'da gerçekleştirilen "*Büyük Yürüyüş*" sırasında bazı genç kızlar ve erkekler kanlı gömlek giyerek, polisin yaptığı işkencelere dikkat çekmek istemişlerdir. Törene yaklaşık yüz bin kişi katılmıştır. Yürüyüşe katılan Türkeş, CHP iktidarının halkı ezdiğinden bahsederek yakında bunların hesabı sorulacak ve halkı ezenlere son ikazımızı yapıyoruz demiştir (Tercüman Gazetesi, 16.04.1978).

Meydanı'nda son bulacak olan yürüyüşe ülkenin birçok ilinden otobüsler kaldırılmıştır (Hergün Gazetesi, 17.04.1978). Milliyetçi Hareket Partisi'nin siyasetini savunan ve 1975 yılında yayın hayatına başlayan Hergün gazetesi MHP'nin sesi konumundaydı (Onur, 2001: 130). Hergün gazetesinin haberinde “*Büyük Yürüyüş*” için Ankara'ya doğru yola çıkan bu otobüsler, İç İşleri Bakanı İrfan Özaydın'ın talimatı ile birçok kez aranmıştır. Buna rağmen aramalarda suç teşkil edecek bir durumla karşılaşılmamıştır. Haberde MHP'nin başlattığı bu yürüyüşün komünizme, TÖB-DER'e, POL-DER'e ve karakollardaki milliyetçilere işkence edenlere karşı gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (Hergün Gazetesi, 17.04.1978).

Malatya'da yaşanan olayın, Türkiye Komünist Partisi'nden (TKP) emir alan komünist gruplar tarafından gerçekleştirildiğini iddia eden Hergün gazetesi, kendilerine diğer MHP'li belediye başkanlarına yönelik eylemlerin olacağına dair ihbarların geldiğinden bahsetmiştir. Ayrıca gazete, Türkeş'in sol gruplarca düzenlenecek bir mayıs etkinliklerine katılmamaları gerektiği konusunda, teşkilat üyelerine yaptığı uyarıyı bildirmektedir (Hergün Gazetesi, 24.04.1978).

Dönemin İç İşleri Bakanı İrfan Özaydın, Hamit Fendoğlu'nun ölümüne neden olan bombanın Ankara'daki Nükleer Enerji Merkezi'nde üretildiğini ve burada da MHP'li kişilerin çalıştığını açıklamıştır. Bu merkezde çalışan kişilerden biri olan ve göz altına alınan Muharrem Şemsek'in bu merkezde bomba imal etmek ve çeşitli yerleri bombalamaktan sanık olduğunu basına açıklamıştır. MHP lideri Türkeş ise Muharrem Şemsek'in mahkeme tarafından beraat ettirildiğini belirterek, Ecevit ile Özaydın'ın MHP ye yönelik imalarına karşılık, CHP'yi bomba yalancıları olarak adlandırmıştır (Hergün Gazetesi, 22.04.1978).

Sonuç olarak Malatya'da Hamit Fendoğlu'na düzenlenen bombalı saldırıda ilk tepki sol gruplara, derneklere ve CHP'ye gösterilmişti. Ardından Alevi kökenli üç gencin öldürülmesi ile Alevi- Sünni çatışması çıkartılmaya çalışılmıştır.

4. 1. 2. Sivas Olaylarının Başlangıcı ve Gelişimi

Çorum Olaylarına gidiş sürecinde, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde uğranılması gereken, uğrak noktalarından birisi de 3-4 Eylül 1978'de gerçekleşen Sivas Olayları'dır. Sivas Olayları, yakın dönem Türk tarihinde yaşanmış ve toplumda derin izler bırakmış hadiselerdendir. CIA'de görevli Graham Fuller, Türkiye'de Sovyetler Birliği'nin etkisini yok etmek ve solu bitirebilmek için Müslümanları kullandıklarını açıklamıştır. Çünkü sol fikirleri ve laik kimlikleri nedeniyle sola oy veren Aleviler, ABD için tehdit olarak görülmüştür. Bu sebeple Alevilerin yoğun olduğu Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum'da tahriklerin çıkartıldığından bahsetmektedir. Dikkat edilirse 3-4 Eylül 1978'de meydana gelen Sivas hadisesinde atılan *“Alibaba Camisi bombalanıyor”*, *“Aleviler cami yakıyor”*, *“Müslüman Türkiye”* sloganlar ile Kahramanmaraş'ta olaylar sırasında atılan *“Komünistler, Aleviler Ulu Cami'yi yaktılar”*, *“Allah için cihad başına”* sloganlarının benzerlik taşıdığı görülmektedir. Benzer şekilde Çorum Olayları sırasında atılan sloganların da *“Komünistler, Aleviler Aladdin Camisi'ne bomba koydular”*, *“Kanımız aksada da zafer İslamın”* Sivas ve Kahramanmaraş olayları sırasında atılan sloganlarla aynı anlamları taşıdığı görülmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 19.09.2007).

Resmi kayıtlarda, Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarında, 3 Eylül 1978'de Alevi bir çocuk tarafından, çocuğunun dövülmesine sinirlenen bir kişinin, Alevi ve solculara yönelik küfürler etmesi ile iki grup arasında çatışmaların başladığını yazmaktadır. Olayın ilk meydana geldiği sırada güvenlik kuvvetlerinin çabaları ile olaylar kontrol altına alınabilmişse de yaklaşık bir saat sonra iki grup tekrardan karşı karşıya gelmiştir. Önce taş ve sopalarla başlayan kavgaya silahlar da karışınca iki kadın öldürüldü. Dönemin Cumhuriyet Savcısına cenazelerin olduğu bilgisi verilmesine rağmen savcı olay yerine gitmemiş bu nedenle cenazeler uzun süre bekletilmiştir. Cenazelerin uzun süre bekletilmesi halkı tahrik için provokatörleri harekete geçirmiştir. Sağcı-Sünni grubu Ülkücü ve Akıncı olarak bilinen örgütler temsil ederken, Alevi-solcu grupları TSİP, TBP, THKP-C, DEV-GENÇ gibi örgütler temsil etmekteydi (TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, 2012: 750-752).

Dönemin gazetelerine yansıyan haberlerde, 3-4 Eylül 1978 tarihinde Sivas'ın Alibaba mahallesinde yaşanan ve ondan fazla kişinin ölümüne, iki yüze yakın kişinin de

yaralanmasına neden olan hadisede birçok iş yerinin ve konutun tahrip edildiği bilgisi yer almaktadır. Çocuk kavgası şeklinde başlayan olayın büyüyerek Alevi-Sünni çatışmasına döndüğü belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 04.09.1978).

4 Eylül 1978 tarihli Milliyet gazetesinde, Alevi vatandaşların yoğun olarak bulunduğu Alibaba mahallesindeki pazar yerinde başlayan çocuk kavgasının büyüyerek önce sağ-sol çatışmasına ardından mezhep çatışmasına dönüştüğü bilgisi yer almaktadır. Kavganın mezhep çatışmasına dönüşmesinde, bazı sağ görüşlü grupların, “*Aleviler camilere saldırıyor*” şeklindeki sloganlarının etkisinin olduğunu savunan gazete, Sivas’ta bine yakın dükkân ve konutun tahrip edildiğini, ölü ve yaralıların bulunduğunu yazmaktadır. Olay, Alibaba mahallesindeki pazar yerinde, sabah saatlerinde komando oldukları iddia edilen kişilerin yaşlı bir adam ve bir çocuğu dövmeleri ile başlamıştır. Yaşlı adamın ve çocuğun yakınlarının duruma müdahale etmesi sonrasında olay bütün şehre yayılarak çatışma boyutuna gelmiştir. Olaylar sırasında Aleviler ile CHP’li oldukları bilinen kişilerin evleri yakılmıştır. Bazı evler ise silahla taranmıştır. Olaylar sırasında etkisiz kalan kolluk kuvvetlerine destek vermesi amacıyla çevre il ve ilçelerin kolluk kuvvetlerinden yardım istenmiş ve saat 16.00’da valiliğin talimatıyla sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Böylece olay akşam saatlerinde kontrol altına alınabilmektedir (Milliyet Gazetesi, 04.09.1978).

4 Eylül 1978 tarihli Günaydın gazetesi, bayram arifesinde Sivas’ta başlayan kavganın “*Aleviler camilere saldırıyor*” sloganları sonrasında büyüdüğü ve olayların bayramın ikinci günü askeri birliklerin çabasıyla bastırıldığı bilgisini vermiştir (Günaydın Gazetesi, 05.09.1978). Arife günü yaşanan olayların başlangıcında “*solcular camilere bomba koydu*” sloganları atan araçların, şehri dolaştığı, olaylar sırasında ise “*komünistlere ölüm*” sloganlarının atıldığı iddia edilmiştir. Yangınları söndürmek için olay yerine gelen görevliler, tehdit edilerek geri gönderilmişlerdir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 456).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu’nda yer alan Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarına göre Sivas’ın Zara, Divriği ve İmranlı ilçelerinde Alevi vatandaşlar nüfus olarak daha kalabalıktır. Yılarca süren çeşitli tahrikler sonucunda iki grup birbirinden kopuk şekilde faaliyetlerini yürütmektedir. Sürekli olarak da iki grup arasında bir çatışmanın çıkacağı dillendirilmekte, bundan dolayı da Alevi vatandaşların

silahlanmaya başladığı iddiaları yayılmıştır. Tüm Türkiye’de olduğu gibi Sivas ili de 1978 yılı siyasi parti çekişmelerinin yoğun olarak yaşandığı yerlerdendir. Zaten Alevi-Sünni olarak bölünmüş olan şehir artık siyasi inanç grupları olarak da bölünmeye başlamıştır. Ayrıca olayların başladığı Alibaba mahallesi, şehrin tam ortasından geçen yolun, bir tarafında Sünni diğer tarafında ise Alevi vatandaşların oturduğu, bölünmüş bir semt konumundaydı. Ramazan ayı boyunca iki grup arasında karşılıklı tahrikler sürmüştür. Olayın meydana geldiği Alibaba mahallesinde, bir çatışmanın çıkabileceği ihtimalinin yoğunlaştığı bir dönemde, güvenlik kuvvetlerinin aldığı önlemler yeterli görülmediğinden, iki grubun önde gelenleriyle, çeşitli görüşmeler ayarlanmıştır. İl valisinin öncülüğünde, birçok kurum müdürü ve askeri yetkililerin bulunduğu kurul, iki grubun liderleri ile tahrikleri azaltmak için toplantılar düzenlemiştir. Buna rağmen olayın meydana gelmesi engellenememiştir. (TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, 2012).

Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarındaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi şehirde bir olayın meydana geleceği bilinmekte ve yetkililer de olay meydana gelmeden önce önlemler almaya çalışmışlardır. Fakat Alevi ve Sünni vatandaşların, olayların başlamasının çok öncesinde kışkırtıldığı, bunun sonucunda da küçük bir hadisenin bu kadar geniş bir çatışmaya dönüştüğü ileri sürülmüştür. Olaylar sonrasında kentte bulunan tüm sağ ve sol dernekler kapatılmıştır. CHP ilçe başkanı, MHP teşkilatını suçlarken, MHP’li yetkililer ise Alevilerin kışkırtıldığını iddia etmiştir (Milliyet Gazetesi, 05.09.1978). Olayın geniş bir araştırmasını yapan Cumhuriyet gazetesi de benzer şekilde şehirde karşı grupların birbirlerini tahrik edici hareketlerinden bahsetmektedir. Olaylar başlamadan on gün öncesi ile olay gününe kadar, şehirde yaşananlardan yola çıkarak süreci analiz etmek isteyen gazete, eğitim enstitüsünden çıkıp, Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Alibaba mahallesine giden üç yüze yakın öğrenci grubunu, ülkücü komandoların silahla taradığını bildirmektedir. AP İl Başkanı’nın Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte 1969 yılına kadar parti teşkilatı ile Alevi vatandaşların ilişkilerinin olumlu olduğunu ve iyi geçindiklerini beyan etmiştir. 1969 sonrasında ise artık Alevilerin kendilerine oy vermemeye başladıklarını belirtmiştir. Ayrıca AP’ye üye olan gençlerin 1969 tarihten itibaren MHP’ye yönelmeye başladığını söylemektedir. (Cumhuriyet Gazetesi, 05.09.1978).

Dr. Bileydi Melike Koç’a göre Malatya’da yaşanan hadise, domino etkisi yaparak diğer illere yayılmıştır. Bu illerden ilki olan Sivas’ta yaşananlar, Yozgat’tan gönderilen askeri

birliklerin müdahalesi ve sokağa çıkma yasağına rağmen devam etmiştir. Dört gün boyunca süren olaylarda birçok ev ve iş yeri tahrip edilmiş, ateşe verilmiş sonucunda da 12 kişi öldürülmüştür (Koç, 2016: 94).

4. 1. 3. Kahramanmaraş Olaylarının Başlangıcı ve Gelişimi

Kahramanmaraş'ta yaşanan olayın başlangıcı, sinema salonunda gerçekleşmiştir. Kahramanmaraş'taki Çiçek sinemasında 19 Aralık günü, Cüneyt Arkın'ın başrolde oynadığı ve milliyetçi duyguları arttırdığı söylenen “*Güneş Ne Zaman Doğacak*” adlı film gösterilmekteydi. Bu filmin saat 21.00'deki seansında izleyicilerin üzerine hafif tesirli patlayıcı madde atılmıştır. O saatte sinemada bulunan Ökkeş Kenger¹⁴ isimli bir vatandaşın, Ülkücü Gençlik Derneği Kahramanmaraş başkan ve yardımcısının talimatları ile bombayı attığı iddia edilmiştir. Ökkeş Kenger, patlamanın ardından ilk olarak Ankara'daki Ülkücü Gençlik derneğini arayarak yardım istemiştir. Sinemada bulunan seyirciler ise salondan çıkarak grup halinde “*Kanımız aksa da zafer İslam'ın*” ve “*Müslüman Türkiye*” sloganları atmaya başlamıştır. Aynı grup CHP il merkezi, PTT ve Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) binalarına da saldırmıştır. Kahramanmaraş sinemasında yaşananlardan sonra olaylar şiddetlenmeye başlamıştır (Şahhüseyinoğlu, 2012: 81-84). Kahramanmaraş'taki Çiçek Sineması'na atılan bomba ile olayların başladığı söylene de hazırlıkların çok daha öncesinden olduğunu gösteren ipuçları vardır. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan “*Hasan Fehmi Güneş Anlatıyor*” röportajında İçişleri Eski Bakanı Hasan Fehmi Güneş Amerikalı bir kişiden bahsetmektedir. Hasan Fehmi Güneş, Amerikan CIA Ajanı olduğu o dönemde bilinmeyen Amerikan Büyükelçiliği 2. Katibi Aleksander Peck adlı bir kişinin, Kıbrıs'ta görevli olmasına rağmen Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezdiği haberini, ilk olarak Amasya Belediye Başkanı Gündüz Türem'in kendisini arayarak bildirdiğini söylemektedir. Amasya Belediye Başkanı Gündüz Türem'in, Güneş'e verdiği bilgiye göre Aleksander Peck adlı Amerikalı, belediye başkanına şu soruları yöneltmiştir: “*Burada bir çatışma çıkarsa nereden çıkar? Alevi- Sünni çatışması mı çıkar, işçi-işveren çatışması mı çıkar? Sağ-sol*

¹⁴ Ökkeş Kenger, 1980 öncesinde MHP teşkilatlarında yer almış önemli bir isimdir. Kimi iddialara göre adı 1978 yılında Kahramanmaraş Katliamı'na karışmıştır. Sonraki süreçte Adana Sıkıyönetim Mahkemesi'nde açılan davada bir numaralı sanık olmuştur. Sinemaya bomba atarak, halkı galeyana getirmekle suçlanmış olmakla birlikte daha sonraki süreçte beraat etmiştir. Beraat ettikten sonra “Şendiller” soyadını almıştır (Şahhüseyinoğlu, 2012: 81-144).

arasında mı çıkar? Kömür ocağında bir göçük olsa, çalışanların aileleri ve işverenler arasında mı çatışma çıkar?” Bunun üzerine H. Fehmi Güneş, Amasya Valisi Aydemir Ceylan’ı arayarak Peck’in takibini istemiştir. Çünkü Peck, Amasya’da ülkücü hareketin içinde yer alan kişilerle görüşmektedir. H. Fehmi Güneş, Trabzon’da öldürülen bir polisin cenaze töreni için Trabzon’a gitmiştir. Trabzon’daki cenaze töreninde de bir gazetecinin kendisine “*Buralarda bir Amerikalı geziyor. Haberiniz var mı?*” sorusuna karşılık, H. Fehmi Güneş, haberdar olduklarını ve izlediklerini söylemiştir. Bunun üzerine ABD Büyükelçiliği, bu durumdan rahatsızlık duymuş, kendisiyle ve Dışişleri Bakanlığı ile görüşerek diplomatlarının izlenmemesi gerektiği tehdidinde bulunduğundan bahsetmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 25.01.2013). Yaşananların tanığı Birgül Metin adlı vatandaş ise: sinemaya atılan bombanın ve evlerin işaretlenmesinin, olayların habercisi olduğundan bahsetmiştir (Ertekin O., Maraş Katliamı Vahşet, Direniş ve İşkence, 2020: 141-143).

Araştırmacı Orhan Gazi Ertekin, Kahramanmaraş’ta yaşananların bir pogrom¹⁵ olduğunda ısrar etmektedir. Ertekin’e göre Kahramanmaraş Olaylarının başlangıcı ile ilgili çeşitli tarihlendirmeler yapılabilmektedir. İlk olarak Çiçek Sineması’na bomba atılması, bir diğeri 21 Aralık günü sol görüşlü iki öğretmen öldürülmesi, son olarak Akın Kiraathanesinin taranması sırasında Alevi dedesi Gıyık’ın (Sabri Özkan) öldürülmesi hadiseleri, Ertekin’e göre Kahramanmaraş Olaylarının başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir. Ertekin’e göre yaşananlardan hangisini Kahramanmaraş Hadisesinin başlangıcı kabul ederseniz edin anlamlı olmayacağı kanısındadır. Çünkü başlangıç olarak hangi tarih kabul edilirse, başlangıç olarak kabul ettiğiniz eylemde kimi yargılayacağınızı kabul etmiş olacağınız için bu durum olayların hükümetle ve iktidarla ilişkili hazırlık safhasını görmezden gelmek gibi bir durum ortaya çıkabilir. Bu nedenle olayı değerlendirirken iktidarın eylem ve söylemlerinin de yaşananları analiz ederken göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Ertekin O., Maraş Katliamı Vahşet, Direniş ve İşkence, 2020: 35-44).

Kahramanmaraş’taki Çiçek sinemasına “*Güneş Ne Zaman Doğacak*” filmini Ülkücü Gençlik Derneği teşkilatı getirmiştir. 15 gün öncesinden itibaren “Zeynel ile Veysel”

¹⁵ Pogrom: Pogromun günümüzde kapsadığı temel anlam, toplumsal huzursuzlukta, devletin kayıtsızlığı veya suç ortaklığıyla birlikte masum insanlara karşı acımasız güç kullanımına karşılık olarak kullanılan terimdir (Köse, 2019: 35)

filminin gösterileceğine dair reklamlar, panolara asılmıştır. Sonrası için yedek olarak iki film daha bulunmaktayken, 16 Aralık günü “*Güneş Ne Zaman Doğacak*” filmi gösterime sokulmuştur (Şahhüseyinoğlu, 2012: 126-127). Olaylardan önce birçok Alevi evleri işaretlenmiş, kente çok sayıda milli piyango satıcısı gelmiştir (Ertekin O., Maraş Katliamı Vahşet, Direniş ve İşkence, 2020: 41). Kentte bunlar olurken, Malatya’da Hamit Fendoğlu’na düzenlenen bombalı saldırıdan bu yana Kahramanmaraş’ta da olaylar çıkacağı tahmin edilmekteydi. Dönemin gazetelerinden 23 Nisan 1978 tarihli Hürriyet’te Malatya’da hayatın normale dönmeye başladığını ancak Kahramanmaraş’ta tedirgin bekleyişin sürdüğünü yazmaktadır (Hürriyet Gazetesi, 23.04.1978). Alparslan Türkeş, Malatya’da yaşananlardan sonra hükümetin MHP’yi suçlu göstermeye çalıştığını belirterek kendilerine gelen duyumlara göre Kahramanmaraş ve Erzurum’da da benzer hadiseler olabileceğini belirtmiştir (Bugün Gazetesi, 22.04.1978). Bu açıklamanın ardından ilk olay Erzurum’da çıkmıştır. Yaklaşık beş yüz kişilik bir ülkücü grup Atatürk Üniversitesi’nde öğrenci ve öğretim üyelerine saldırmışlardı. Başka bir grup ise solcu ve CHP’lilere ait iş yerlerine saldırmıştır (Şahhüseyinoğlu, 2012: 78-79). İç İşleri Bakanı İrfan Özaydınlı’nın açıklamaları, MHP teşkilatının düzenlediği “*Büyük Yürüyüş*” ile bombalı paketler arasında bir bağlantı olduğunu ima etmekteydi. Malatya olaylarının soruşturması devam ederken birçok kişi yakalanmıştır. Yakalananların içinde küçük yaşta çocuklar da bulunmaktadır. İmam hatip okulu yedinci sınıfta okurken, kitap çalma suçundan dolayı okuldan atılmış bir öğrencinin üzerinde dinamit yakalanmıştır. Aynı operasyonda Kahramanmaraş’ta Türk Yıldırım Komandoları Örgütü (TYKÖ) ile Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO) adlı iki gizli örgüt ortaya çıkarılmıştır (Milliyet Gazetesi, 20.04.1978). Dönemin Kahramanmaraş Cumhuriyet Savcısı Celal Nuri Mimaroglu, birçok anarşik olaya karışan iki gizli örgütün merkezinin Ankara olduğunu basına açıklamıştır. Savcının açıkladığı bilgilere göre örgüt Ankara ile yazışmaları kurye aracılığıyla yapmaktadır. Ayrıca kurye ile yazışmaları yürüten kişi, MHP Milletvekili Mehmet Özbaş’ın oğlu Edip Özbaş’tır (Milliyet Gazetesi, 27.04.1978).

İlk olarak Pazarcık İlçe Başkanı Memiş Özdal’a gönderilen bombalı paket ile eylem gerçekleştirilmek istense de Özdal, paketi kabul etmemiş, PTT memurlarının merak edip paketi açması ile paket patlamış bir memur hayatını kaybetmiş diğeri ise yaralanmıştı. İkinci eylem ise “*Güneş Ne Zaman Doğacak*” adlı filmin seansında sinemaya atılan bomba ile gerçekleştirilmiştir. Bombayı Alevilerin attığı söylentisi ile Alevi mahallelerine

saldırıları başlamıştır. Bu saldırılar kısa sürdü ve olaylar yatışmaya başlamıştı. Daha sonra bombalama olaylarından sorumlu tutulan iki öğretmen öldürüldü. Bu iki öğretmenin öldürülmesi yatışmaya başlayan olayların tekrar başlamasına neden olmuştur. Olayın tekrar büyüyüp yayılmasına neden olan gelişme, işte bu iki öğretmenin cenazesi sırasında başlayan sağ-sol gruplar arasındaki çatışma olmuştur (Koç, 2016: 94-95). Öldürülen iki öğretmen de sol görüşlü idi. Öldürülen öğretmenlerden Mustafa Yüzbaşıoğlu, yaralı haldeyken kendisini öldürmek isteyen kişinin eşkâlini, hastane polisine vermiştir. Buna rağmen Mustafa Yüzbaşıoğlu ve arkadaşını öldürme şüphesiyle, arkadaşları Hamit Kapan tutuklanmıştır (Ertekin O., Maraş Katliamı Vahşet, Direniş ve İşkence, 2020: 47-48). Polis teşkilatında çalışırken birçok kişiye işkence yaptığını itiraf eden Sedat Caner, Hamit Kapan'ın işkencelere 200 gün dayanabildiğini sonrasında Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun öldürülme olayını üstlendiğini mahkemede ise tekrardan suçlamaları kabul etmeyip, Mustafa Yüzbaşıoğlu'nun arkadaşı olduğunu belirtmiştir (Nokta, İşkenceci Polisin İtirafı 2., 1986: 17-18).

Muhalefet ülkedeki karışıklıklardan ve çatışmalardan hükümeti sorumlu tutuyor ve ısrarla hükümetten sıkıyönetim ilan etmesini istiyordu. Ecevit birlikteliği sağlama iddiası ile iktidara gelmişti. Bu sebeple de Ecevit, sıkıyönetim uygulamalarından kaçınmaktaydı (Ahmad, 2015: 361). Kenan Evren'in genelkurmay başkanlığı yaptığı bu dönemlerde Ecevit'in başında olduğu CHP iktidardaydı. Ordu ise hükümeti ülkedeki olayların tehlikelerine karşı uyarıyor ve yetki istiyordu. Ülkede kargaşa vardı. Ancak ordu elinde yetki olmadığından, olaylara gereğince müdahale edemediğinden şikâyet etmekteydi. Kahramanmaraş'ta TÖB-DER üyesi ve sol görüşlü olan Mustafa Yüzbaşıoğlu ile Hacı Çolak isimli iki öğretmenin cenazesi sırasında olaylar çıkmış, kontrolü sağlayamayan hükümet, muhalefetin ve ordunun beklediği sıkıyönetimi ilan etmek zorunda kalmıştır. Öğretmenlerin cenazesinin kasıtlı olarak bekletildiği iddia edilmektedir. Solcu ve Alevilerden oluşan grubun tüm ısrarlarına rağmen cenazeler hastanenin morgunda bekletilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken kentin farklı bir noktasında sağ görüşlü vatandaşlar birikmeye başlamışlardı. Cuma namazı sonrası cenazeler teslim edildi. Hastane morgundan cenazeyi alan Alevi ve sol görüşlü kişilerin oluşturduğu grup cenaze namazı için camiye doğru yürüyüşe geçmişti. Cuma namazı çıkışı olduğundan ve bölgede kalabalığı oluşturan sağ grubun etkisiyle camideki cemaatin çoğu kalabalığa katılmıştır. Kalabalığı oluşturan sağ görüşlü gruptan *“komünistlerin cenaze namazı kılınmaz”*

sloganları atılmıştır. Ardından slogan atan sağ grup, cenazeyi taşıyan gruba taş ve sopalarla saldırmaya başlamıştır. Oluşan hengamede cenazeler yere düşmüş ve ortalıkta bırakılmıştır. Sağ görüşlü grup, Alevi ve sol görüşlü kişilerin evlerine, dükkanlarına saldırmaya başlamıştı. Solcu gruptan sağcı grubun üzerine doğru ateş açılmış ve üç sağ görüşlü vatandaş bu ateş sonucu vurularak öldürülmüştür. Ertesi gün sağ görüşlü vatandaşlara ait üç cenaze için tören düzenlenmek istendi. Dönemin valisi Tahsin Soylu iki öğretmenin cenazesi yarım kaldığı için başka bir cenaze törenine izin vermedi. Sokağa çıkma yasağı ilan etti. Valiliğin yasağına rağmen belediye hoparlöründen sağ görüşlü üç kişinin cenaze töreni için sürekli anons yapılmıştır. Bu anonsu kimin yaptırdığı hala bilinmemekle birlikte cenazeyi almaya gelen sağ görüşlü grup, maskeli oldukları belirtilen kişilerin öncülüğünde, 23 Aralık 1978 günü, Alevi mahallelerine saldırmaya başlamıştır. Malatya ve Sivas olaylarında dillendirilen “*Aleviler camilere saldırıyor*”, “*Aleviler suları zehirledi*”, “*Allah için savaşa*” benzeri sloganlar, Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylarda da tekrarlanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 29.12.1978).

23 Aralık’ta ölü sayısı otuz bir iken olayların yatışmaya başladığı son gün 29 Aralık’ta 105’e yükselmişti. Olaylarda uzun namlulu otomatik silahlar ele geçirildi. Saldırgan grup “*Müslüman Türkiye*”, “*Ordu millet el ele*” sloganları atarken aynı zamanda askerlerle de çatışmaya girişmişti. Vali ve ailesi hükümet konağına sığınmak zorunda kaldı. Çevre ilçelerden gelen bazı gruplar ise Alevi mahallelerini saldırgan gruplara karşı korumaya çalışmıştır. Bu sırada da kentin üzerinden geçen jetler uyarı uçuşları yapmaktaydı (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 452-453). Asker ve polis yetersiz kalmıştı. Sağlık Bakanı Mete Tan linç edilmek istense de görüşmeler yapılarak kurtarıldı. Adalet Bakanı Mehmet Can, Milli Eğitim Bakanı Necdet Uğur ve Devlet Bakanı Salih Yıldız saldırıya uğramıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 299-300). Olayların tanıklarının anlatımına göre asker yetersizdi. Askerin dahi olaylara müdahale edemediği ifade edildi. İtfaiye memurları yangın yerlerine gitmemekte, haber verilmesine rağmen yangına müdahale edememekteydiler. Saldırgan bir grup hükümet konağını ele geçirmeye çalıştı. Kentte görevli birçok memur ve ailesi hükümet konağına sığınmıştı. Saldırıya uğrayan vatandaşlar da hükümet konağına sığınmıştır. Asker konağı korumak için göstericilerin üzerine ateş açtı. Birçok vatandaş ve memur, yetkililerden askeri araçlarla başka ilçelere nakledilmelerini istemişlerdir. Saldırgan grup polis karakolunu ateşe verdi. CHP’li ve AP’li parlamenterler belediye hoparlörlerinden sürekli olarak halkı sükûnete çağıran

anonslar yapmaktaydı (Hürriyet Gazetesi, 25.12.1978). Her geçen gün ölü sayısı artmış, cenazeler de anarşiden dolayı kaldırılamayıp bekletildiği için kokmaya başlamıştır. Cenazelerin kokmaması için komşu illerden buz istenmiştir. Kahramanmaraş'ta bu durumlar yaşanırken Süleyman Demirel, hükümete gensoru önergesi verilmesini partisinden istemekteydi. Demirel yaptığı açıklamada *“Böyle bir badirede hükümet düşmezse, dökülen kanların vebali düşürmeyenlerdedir”* demekteydi. MHP lideri Alparslan Türkeş, Kahramanmaraş'taki olayların, iki öğretmenin şahsi nedenlerle öldürülmesi ile değil milli şuuru kuvvetlendiren bir filme atılan bomba sonrası çıktığını belirtmektedir (Hürriyet Gazetesi, 26.12.1978).

26 Aralık 1978 günü, CHP grubunda yer alan bazı milletvekillerin ve senatörlerin sert çıkışlarına rağmen Hükümet on üç ilde sıkıyönetim ilan etti. İstanbul, Ankara, Erzurum, Kars, Erzincan, Sivas, Elazığ, Malatya, Bingöl, Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Urfa illerinde sıkıyönetim ilan edildi ve bu iller altı bölgeye ayrıldı. Diyarbakır'ın sıkıyönetim kapsamı dışında tutulması eleştirildi. Ayrıca CHP grubunda 63 üye sıkıyönetime hayır oyu kullanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 27.12.1978). Dönemin hükümetini kuran Başbakan Ecevit'in açıklamasına göre; Kahramanmaraş Olayları, hükümeti sıkıyönetim ilanına mecbur etmek için çıkartılmıştı. Ecevit saldırganların içerisinde İç İşleri Bakanı İrfan Özyaydın'ın da bulunduğu hükümet konağına saldırıya geçmelerine rağmen askerin yetkimiz yok diyerek müdahale etmediğinden bahsetmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 26.12.1978). 26 Aralık 1978 saat 07.00'dan geçerli olmak üzere uygulanmaya başlanacak olan sıkıyönetim iki ay geçerli olacaktır. Kahramanmaraş'ta yaşananlara dikkat çekmek isteyen İstanbul ve Ankara'da orta dereceli okullarda okuyan öğrenciler liseleri işgal etti. Zaten İstanbul, Ankara ve Ege Üniversitesi eğitime süresiz ara vermişti. Ankara'da kamu kurumlarında çalışan memur ve işçilerden oluşan gruplar ise Kahramanmaraş olaylarını protesto için çeşitli yürüyüşler ve protestolar düzenledi. Özellikle sol gruplara ait pankartların taşındığı protesto yürüyüşleri kalabalık polis grubuyla izlenmiştir. Ankara'daki MHP gençlik kolları binası ise bir grup genç tarafından yakıldı (Milliyet Gazetesi, 26.12.1978).

O dönemde Kahramanmaraş Belediye Başkanı olan Ahmet Uncu, olaylarla ilgili olarak dönemin gazetelerine verdiği bilgilerde, geçmişten beri sürdürülen tahriklerin ve iki öğretmen kuruluşunun hadiselerin büyümesine neden olduğu açıklamasında bulunmuştu. Uncu'ya göre olaylar, cenazelerini almak için toplanan sağ görüşlü gruba, sol görüşlü

vatandaşların ateş açması sonucu beş kişinin ölmesiyle başlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 27.12.1978). Ancak 1998’de yayınlanan bir belgesele açıklamalarda bulunan Ahmet Uncu, olaylarla ilgili olarak MHP’nin rolünü, halkı galeyana getirmek olduğunu iddia etmiştir. Fakat o dönemde MHP Yönetim Kurulu Üyesi Taha Akyol ise partisine yöneltilen suçlamaları kesin bir dille reddederek olaylar başladığında parti teşkilatının büyük bir üzüntü yaşadığını açıklamıştır. Ancak Taha Akyol, parti teşkilatının olaylarla ilişkisini kesin bir dille reddetse de olaylarla ilgili haberlerin ilk duyulduğu anda MHP teşkilatında uyanan ilk tepkinin “*Acaba bizim çocuklar mı yaptı.*” Şeklinde oluştuğunu da belirtmektedir (Birand, vd., 2006: 83-87).

Tercüman gazetesi köşe yazarlarından Ahmet Kabaklı, Maraş Olaylarını sahibini beğenmeyen kısarak diyerek açıklamaya çalışmış ve Ecevit’i suçlamıştır. Kabaklı, ülkeye gelen resmi görevlilere ve hatta tır şoförlerine dahi Türk halkının karakterinin öğretildiğinden bahsederek bunu bilmeyenlerin ülkeye sokulmadığını söyler. Ecevit’in de Kahramanmaraş halkını sürekli baskı ve tehditlerle sindirmeye çalıştığını bunun sonucunda da kanlı olayların yaşandığını ileri sürmüştür (Tercüman Gazetesi, 25.12.1978).

Kahramanmaraş’taki olaylarda 111 kişi hayatını kaybetmiş, 210 konut ve 70 işyeri yakılmış, bölgede bulunan Alevi nüfusun büyük çoğunluğu bölgeden göç etmiştir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 154). Kahramanmaraş Olayları olarak geçen dava Adana Sıkıyönetim Mahkemesinde 1979’da görülmeye başlamıştı. Çoğunluğu Ülkücü teşkilata üye 804 kişi yargılandı. Başlangıçta 29 kişi idama mahkûm edilse de yargılamalar 1991 yılına kadar devam etti (Aydın ve Taşkın, 2020: 300). Mahkemelerin devam ettiği dönemlerde ilk olarak 10 Eylül 1979’da müdahil avukatlardan, Avukat Ceyhun Can bir suikast ile öldürüldü. 3 Şubat 1980’de Avukat Halil Sıtkı Güllüoğlu da suikast sonucunda öldürüldü. Son olarak ise aynı zamanda CHP Adana İl Başkanı da olan müdahil avukatlardan, Avukat Ahmet Albay, 3 Mayıs 1980’de öldürüldü (Ertekin O., Maraş Katliamı Vahşet Direniş ve İşkence, 2020: 43-44). Mahkeme kararları ise daha sonra Yargıtay tarafından bozuldu. İdam cezaları yenilenmeyince daha düşük cezalarla dosya kapandı. Zaten idam cezası dışındakiler zamanla beraat etmişlerdi (Şahhüseyinoğlu, 2012: 160).

4. 2. Çorum Olayları Öncesi Siyasi Terör Olayları

Kahramanmaraş olayları sonrası ülke artık sıkıyönetim ile yönetilmekteydi. Her ne kadar sıkıyönetim uygulansa da ülkede yaşanan cinayet ve terör olayları durdurulamamıştı. 1979 senesinin ilk siyasi cinayeti ise Milliyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi'nin öldürülmesi hadisesidir. Abdi İpekçi 1 Şubat 1979 tarihinde evinin çok yakınında seyir halindeki arabasına sıkılan kurşunlarla öldürüldü. Cumhuriyet gazetesi bu olayı kamuoyuna, cinayetlerin artık basına yöneldiğini belirten bir manşetle duyurmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 02.02.1979). Abdi İpekçi'yi vuran Mehmet Ali Ağaca olaydan beş ay sonra İstanbul'da yakalandı. Ağaca yakalandığı gün basına yaptığı açıklamada hiçbir siyasi kuruluş ve teşkilatla bağlantısının olmadığını ısrarla vurguladı. Abdi İpekçi'yi de baskı ve sömürü düzenine karşı olduğu için öldürdüğünü söyledi. Ağaca hiçbir şekilde hükümete karşı olmadığını sadece düzene karşı olduğunu ifade etmekteydi. Elindeki listede Amerikan, Rus ve İsrail Konsolosları da dahil öldürmeyi planladığı birçok kişiye ait isimlerin olduğunu açıklamıştır. Abdi İpekçi'ye kolay ulaşabildiği ve İpekçi'nin korunma imkanı olmadığından, öldürmek için ilk onu seçtiğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 12.07.1979). Ağaca hiçbir siyasi örgütle bağlantısının olmadığını vurgulasa da Uğur Mumcu, "Ağaca Dosyası" adlı kitabında, Ağaca'nın MHP teşkilatından kimlerle arkadaş olduğunu, ceza evinden kaçmasına ve sonrasında da saklanmasına kimlerin, hangi siyasi teşkilatların yardımcı olduğunu açıklamaktadır. Mumcu, Abdi İpekçi'nin öldürülmeden önce araştırmak amacıyla ele aldığı konunun altın, döviz, eroin ve silah kaçakçılığı olduğunu anlatır. Mumcu'ya göre ülkedeki terörün kaynağının sağ ve sol fikirlerin çatışmasında değil silah kaçakçılığında aranması gerekmektedir.

Ağaca olayı tek başına gerçekleştirdiğini açıklasa da İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün raporlarında olayda en az iki tabancanın kullanıldığı açıklanmıştır. Mumcu'ya göre ise Ağaca'yı yönlendiren kişi Oral Çelik'tir. İddialar Abdi İpekçi'nin, Oral Çelik tarafından öldürülüp suçu Ağaca'nın üstlendiği yönündeydi. Aynı zamanda Oral Çelik, Malatya Olaylarında oldukça etkin bir kişiydi. Ağaca'nın ceza evinden kaçmasına yardım eden Oral Çelik ve Mehmet Tanaydın'dır. Her ikisi de MHP teşkilatı üyesiydi. Mehmet Tanaydın da Oral Çelik gibi Malatya Olaylarında bulunmuştur. Ağaca cezaevinden kaçtıktan sonra ise bir süre Abdullah Çatlı'nın evinde saklanmıştır.

Mumcu silah kaçakçılığından eroin kaçakçılığına kadar çok karmaşık bağlantılardan bahsetmekte bunda da MHP’li kişiler ile Ermenilerin birlikte rol aldığını iddia etmektedir. Abdi İpekçi cinayetinin bilinebilmesi için ise Malatya Olayları sırasında bombalı paketleri kimlerin gönderdiği ile Abdullah Çatlı’nın kim olduğu ve bağlantılarının öğrenilmesi gerektiğini anlatmaktadır (Mumcu, 2019: 1-99).

Ağaca birçok defa serbest bırakılmaya ve cezaevinden de kaçırılmaya çalışıldı. İlk olarak yakalanmasından üç gün sonra sıkıyönetim savcılığına serbest bırakılması talebiyle sevk edilmişti. Ancak görgü tanıklarınca teşhis edilmesinden sonra, on beş gün süren sorgusunun ardından katil zanlısı olarak mahkemeye sevk edilebildi. Dönemin İç İşleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, Ağaca’nın sorgusu için ek süre talep etse de İstanbul Sıkıyönetim Komutanı, buna izin vermedi (Aydın ve Taşkın, 2020: 300-301). Ağaca’nın akli dengesinin yerinde olup olmadığına dair mahkeme kararıyla adli tıpta müşahede altına alınmasına karar verilmiştir. Böylece adli tıp kurumunda müşahede altına alınan Ağaca, Maltepe Cezaevinden getirilen gasp suçlusu ülkücü sanık Atilla Serpil ile burada bir güvenlik görevlisini silahla esir alarak kaçırmaya çalışmışlardır. Ancak kısa sürede yakalanmışlardır. İfadesinde Atilla Serpil, silahı yastığının altında bulduğunu açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 17.05.1981). Ağaca kendi isteği ile nakledildiği Kartal-Maltepe Askeri Tutukevi’nden kaçırıldığında da Abdullah Çatlı’nın İstanbul’daki evinde kalmıştır (Mumcu, 2019: 62-80).

Ülkede anarşi devam ederken 1977 senesinde Ecevit’in hükümet kurması için destek veren DİSK ve TUSİAD gibi birçok kuruluş, 1979 yılına gelindiğinde artık hükümet aleyhinde açıklamalar yapmıştır. Aynı şekilde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren de hem hükümet hem de siyasetçiler aleyhinde basına demeçler vermiştir. Muhalefet partileri bu süreçte hükümeti düşürme planları ile ilgilenmektedir. MHP Lideri Alparslan Türkeş, hükümeti düşürebilmek için CHP milletvekilleri ile görüşmeler yapsa da tekrardan bir koalisyon hükümeti kurmaktan yana olmayan Demirel’i ikna edememiştir. Muhalefet tarafından hükümeti düşürme planları yapılırken, ülkede siyasi cinayetler art arda gelmeye başladı. 11 Eylül 1979’da Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Fikret Ünsal, 28 Eylül 1979’da Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, 20 Kasım 1979’da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Dr. Ümit Doğanay, 7 Aralık 1979’da İstanbul Üniversitesi Hocası Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil

silahlı saldırılarla öldürülmüşlerdir. Adana Yapı Meslek Lisesi'nde görev yapan altı öğretmen ise 18 Eylül 1979'da okulu basan iki kişi tarafından öldürülmüştür (Aydın ve Taşkın, 2020: 301-302). MHP'nin İstanbul İl Başkanı Recep Haşatlı, sol grup üyesi bir militan tarafından öldürülürken, sol görüşlü olarak bilinen Savcı Doğan Öz, Doç. Dr. Necdet Bulut, Ümit Kaftancıoğlu, Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu adlı kişiler ülkücü kökenli kişiler tarafından öldürülmüştür (Birand, vd., 2006: 74).

Ülkede bir yandan siyasi cinayetler ve sokak eylemleri olurken, üst üste soygun haberleri gelmeye başladı. 1978 yılından 1979'a kadar olan bir yıllık süre zarfında doksan dört banka soygunu gerçekleşmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 05.07.1979). Sıkıyönetim komutanlıkları soygunları önleyebilmek için banka önlerine asker koymaya başlamıştı. Bu durum bazı gazetelerin köşe yazarları tarafından da eleştirilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 18.11.1979). Sadece banka soygunları değil vatandaşlarında silah zoruyla ve tehditle paraları darp edilmeye başlanmıştır. 1979 yılı içerisinde İstanbul'da 15 günde 42 soygun ve gasp olayı gerçekleşmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 21.01.1979). Banka soygunlarının yanı sıra ülkenin pek çok yerinde art arda yangınlar çıkmıştır. Ankara'da, 12 Mayıs 1978'de Yıba Çarşısı yanmış, bu yangında 34 kişi ölmüştür. 1979 yılında ise tarihi Anadolu Kulübü, Sümer Palas, Akasya otelleri itfaiyenin yetersizliği nedeniyle kül olmuştur. 3 Ekim 1979'da da bir zamanlar Atatürk tarafından Cumhurbaşkanlığı yatı olarak kullanılan Savarona Okul Gemisi yanmıştır (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 452-482).

Bütün bunların yanında ülkede ekonomik sıkıntılar da artmaya başlamıştır. Ecevit iktidarındaki 1979'un yaz aylarında yakıtta karne uygulamasına gidilmiş, bu nedenle vatandaşlar benzin istasyonlarında uzun kuyruklar oluşturmaya başlamıştır. Sadece petrol ürünleri değil bu ürünlerin dışındaki birçok ürüne de zam getirilmişti. Demir-çelik ürünleri, çimento zamlanırken, temel ihtiyaç ürünlerinden yağ, ilaç, tüp gibi ürünler de karaborsaya düşmüştü. Bu ürünleri piyasada bulmak çok zordu (Aydın ve Taşkın, 2020: 304). Elektrikler sık sık kesilmeye başlamıştı. Sanayiciler üretim yapamaz duruma gelmişti. Sadece İstanbul'da iki yüze yakın fabrika elektrik kesintileri nedeniyle üretimi durdurduklarını açıklamışlardı (Cumhuriyet Gazetesi, 29.12.1979). Devalüasyon nedeniyle 1 ABD doları 70 Türk lirası olmuş, petrol fiyatlarına % 100 zam yapılmıştır. Döviz kurları nedeniyle Türk parasının değeri düşmüş buna bağlı olarak da yedek parça ile çiftçiler için

önemli olan gübre bulunamamaktaydı. Gübre bulunamadığı için çiftçiler ekim yapamamakta, ekilen ürünler ise traktörlere benzin bulunamadığı için toplanamamaktaydı. Ülkede kıtlık tehlikesi ortaya çıktı (Cumhuriyet Gazetesi, 25.01.1980). Irak parasını alamadığı için petrol satmamaya başladı. Dönemin başbakanı Ecevit her ne kadar ülkeyi diyet borcu altına sokmamak için döviz bulabileceğimiz her çareye başvurmuştuk dese de bütün bu pahalılık ve yokluktan Ecevit iktidarı yani CHP sorumlu tutulmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 28.03.1979).

Ecevit'in muhalefette olduğu, Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin ise iktidar olduğu dönemde devletin bürokratik kadrolarına MC Hükümetleri tarafından kendi siyasi düşüncelerine yakın olanlar getirilmişti. Bu nedenle Ecevit'in muhalefet etme gücü yetersizdi. Bu durum Ecevit'in karşıdaki muhalefet hareketin güçlenmesine zemin oluşturmuştur. Ecevit'e muhalefet hareketin eğitim sisteminde, resmi kurumlarda ve silahlı kuvvetlerde etkinliğini artırmaya başlaması beraberinde sol grupları da tedirgin etmiştir. Bu durum sol ve sağ arasında aşırı bir kutuplaşma başlattı (Belge, 1992: 177). Bu sol gruplar MC Hükümetlerine karşı birleşerek Ecevit'i iktidara taşımışlardı. Fakat 1978 yılına gelindiğinde yani CHP'nin iktidarında bütün sol örgütler birer birer bölünmeye başladı. Dev-yol içindeki İstanbul örgütü, pasiflikle suçladığı Ankara örgütü ile bağlarını kopararak Dev-Sol'u kurdu. Yeni kurulan Dev-sol örgütü şiddet eylemlerini savunmaktaydı. THKP-C içinden Kurtuluş Hareketi (KSD) ortaya çıkarken, THKO örgütü ise Çin Komünist Partisi'ni fırsatçılıkla suçlamış ve Maoculuğu terk ederek Arnavutluk Emek Partisi yoluna girmişti. Ülkedeki sol örgütler her ne kadar sol ideolojinin taşıyıcısı olsalar da artık Proleter Devrimci Aydınlik (PDA), Halkın Devrimci Öncüleri, Türkiye Komünist Partisi/Marksist- Leninist, Devrimci Halkın Birliği gibi çok küçük parçalara bölünerek oldukça dar gruplara ayrılmıştı (Aydın ve Taşkın, 2020: 305-306).

Tüm bunların yanında Ecevit iktidarı döneminde ülke ekonomisi döviz kurundan o kadar etkilenmişti ki dış temsilciliklerde çalışan Türk vatandaşların maaşlarını ödemekte dahi güçlük çekiliyordu. Merkez bankasının ödeme emirleri yerine getirilemediği gibi Türk Hava Yolları'nın mallarına el konulması gündeme gelmişti. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ait İsviçre'de bulunan altınların haczedilmesi meselesi ortaya çıktı. Komşularımızdan Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş, İran'da ise ABD'nin müttefiki Şah Rejimi devrilmişti. Ayetullah Humeyni sürgünden büyük bir gövde gösterisi ile

ülkesine dönmüştü. Humeyni İran'da İslam Rejimi kurdu. Bu durum ABD'yi panikletmiştir. Çünkü Sovyetler Birliğini kuşatan bloklar birer birer yıkılmaktaydı. Bu gelişmelerin Türkiye'ye de yansması söz konusu olabilirdi. Sovyetlere karşı konuşlandırılmış olan U-2 Casus Uçaklarının Türkiye'ye yerleştirmek isteyen ABD, Ecevit Hükümeti ile görüşmelere başladı. ABD öncülüğünde Avrupalı devletler Türkiye'ye yardımı kabul etti ancak Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) denetimine girmesini şart koşmuştu. IMF çok ağır şartlar ileri sürmüştü. Ecevit Azınlık Hükümeti IMF denetimine girmenin ülkenin bağımsızlığını yok edeceği düşüncesindeydi. Bunun üstüne bir de IMF'in şartları ileri sürülünce CHP'li Ecevit Azınlık Hükümeti, IMF denetimine girmeyi kabul etmedi. Bu sebeple Batılı devletlerden tek kuruş destek alamadı. ABD, U-2 casus uçuşları için istediği yardımı Ecevit'in döneminde alamamıştır. Ecevit Hükümeti'nin istifasından sonra Demirel Hükümeti kurulmuştur. Demirel de U-2 casus uçuşları için ülkenin tesislerinin kullanılmasına karşıydı. Ancak ileriki süreçte ABD'nin bu isteğine karşılık Demirel, ABD'den açıkça ekonomik yardım talep etmiştir. Neticede Türkiye ile ABD arasında 29 Mart 1980 tarihinde imzalanan, Türkiye-Amerika Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması ile ABD, U-2 casus uçuşları için Türkiye'nin üstlerini kullanabilmiştir (Kıyanç, 2020: 224-228).

CHP Hükümeti'nin İç İşleri Bakanı olarak Hasan Fehmi Güneş'in görev yaptığı 1978 yılında bine yakın kişi, 1979 yılında ise bin beş yüze yakın kişi sokak olaylarında öldürülmüştü. Hasan Fehmi Güneş zorunlu olarak istifa etti. Ülkede anarşi ortamı vardı. Muhalefet bu durumu kendi lehine çevirmeye çalışarak hükümetin ülkeyi yönetemez hale geldiğini söyleyerek seçim çalışmalarına başladı (Aydın ve Taşkın, 2020: 305).

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin gensoru ile iktidardan düşürülmesi sonrasında AP'den bakanlık vaatleri ile istifa ettirilen 11 milletvekili ile CGP ve DkP gibi partilerin desteği sonucunda 5 Ocak 1978'de Ecevit Azınlık Hükümeti kurulmuştur. Halk, Ecevit'i daha çok ülkede sağ-sol kutuplaşmasından kaynaklanan terörü ve yaşanan sokak eylemlerini bitirerek halkın can ve mal güvenliğini sağlayacağı beklentisiyle iktidara taşımıştır. Beklenti her ne kadar çatışmaların azalacağı yönünde olsa da CHP'li Ecevit Azınlık Hükümeti'nin iktidarında çatışmalar daha da şiddetlenmiştir. Malatya ve Kahramanmaraş Olaylarında da görüldüğü gibi Türk toplumunda ilk defa gerçekleşen ve giderek artan toplu çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bütün bunların yanında ülkede ekonomik sıkıntılar da

baş göstermiştir. Çatışmaların durdurulabilmesi için sıkıyönetim ilan edilse de çatışmalar ve cinayetler durdurulamamıştır. Üstelik ordunun bir darbe yapmak veya darbeye zemin hazırlamak için kasıtlı olarak olaylara seyirci kaldığı, hatta olayları yönlendirdiği iddia edilmiştir (Çetin, 2016: 225-226).

Ülkedeki anarşik olaylar 1979 senesine kadar sağ-sol çatışması veya iki grubun birbirine karşı yaptığı güç gösterisi ve birbirinden öç alma şeklinde devam etmiştir. 1979 senesine gelindiğinde ise suikastlar artık tanınmış kişilere yönelik eylemler şeklinde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Gerçekleştirildiğinde toplumda ses getirecek kişi ve kurumlara yönelik saldırılar olmuştur. Olayın kendisi kadar olayı gerçekleştirenler de ses getirmiştir. Örneğin CHP ve MHP genel merkezleri bombalanmış MHP genel merkezini bombalayanların polis oldukları ortaya çıkmıştır. Zaten polis teşkilatı POL-DER ve POL-BİR adlarıyla iki gruba ayrılmıştı. O dönemde bunun gibi terörün devlet kurumlarında dahi yuvalandığını gösteren birçok hadise vardır (Yavan, 2018: 97).

14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde AP üstünlük sağladı. Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri ile milletvekili bulunmayan beş il için 1979'da seçimlere gidildi. Bu seçimlerde milletvekili bulunmayan illerin beşinin de milletvekilliğini AP kazandığı gibi 50 senatörlüğün 33'ünü de AP kazanmıştı. AP'nin bu galibiyeti Ecevit Azınlık Hükümeti'nin sonu oldu. Seçim sonuçlarını gören Ecevit, hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Korutürk'e sundu (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 472).

12 Kasım 1979 tarihinde Süleyman Demirel, MHP ve MSP'nin dışarıdan desteği ile bir azınlık hükümeti kurabildi. Demirel'in kurduğu hükümet sadece sokak eylemleri ve anarşi ile mücadele etmeyecek aynı zamanda 1973'ten beri bozulan ekonomik tabloyu da düzeltmekle uğraşacaktı. Ülkede döviz yoktu. Buna bağlı olarak petrol bulunamıyor, petrolün olmaması üretimi aksatıyor ve ülkede birçok üründe kıtlık yaşanıyordu. Ecevit Hükümeti, 1979 yılı içerisinde IMF ile anlaşabilmiş en azından borç alabilmeyi garanti altına almıştı. Bu durum yeni kurulan Demirel Hükümeti'nin işine yarayacaktı (Aydın ve Taşkın, 2020: 307-308).

Ecevit Hükümeti'ni, halkın gözünde kötü gösteren sadece ekonomik sıkıntılar değildi. Bunun yanında artan anarşi ve terör olaylarına devletin hiçbir müdahalede bulunamamasıydı. Süleyman Demirel'in iktidarında da değişen pek bir şey olmamıştı. Demirel'in başkanlığında kurulan hükümet daha onaylanmadan, Komünizmle Mücadele Derneği Başkanı İlhan Darendelioğlu'nun öldürülmesi ile suikastların süreceği anlaşıldı. Cinayet haberleri ardı ardına gelmeye başladı. Düzen o kadar bozulmuş ve terör olayları o derece artmıştı ki bu duruma müdahale ihtiyacı hisseden Türk Silahlı Kuvvetleri, muhtıra yayınladı. Gerçi yayınlanan bu muhtırada Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren yönetime müdahale etmeyeceğini ısrarla vurgulamıştır. İşte Çorum Olayları bu dönemde meydana geldi (Yavan, 2018: 98).

Ecevit iktidarını Demirel'e bırakmıştı. Demirel ise hükümeti için güvenoyu alabilmişti. Tam da bu sıralarda ordu komutanları gelecekte yapmayı planladıkları darbenin zamanlamasını ve niteliğini ayarlamak üzere İstanbul'da toplanmışlardı. Ancak iddialara göre orduyu harekete geçiren ülkedeki anarşi ve şiddet olayları değildi. Humeyni'nin İran'da İslam Rejimini kurması sonrasında Türkiye'de istikrarın tam olarak sağlanması Batılı devletler için son derece önemli hale gelmiştir. Bu gelişmelere dikkat çeken Ahmad'a göre orduyu darbeye iten en önemli sebep ülkedeki şiddet olayları değildi. Eğer böyle olsaydı asker darbeyi çok daha önceden yapmalıydı (Ahmad, 2015: 363).

4. 3. Çorum Olaylarının Arka Planı ve Sebepleri

Demirel Hükümeti yönetimi ele aldığı anda şiddet ve terör olaylarından başka ülkenin ekonomisiyle de ilgilenmek zorundaydı. Ekonomik göstergelere bakıldığında 1978'de dolar kuru 25, 50 TL, 1979'da 35, 70 TL, 1980'de ise 91, 04 TL olmuştu. Fiyat artış hızı ise 1978'de %46,9, 1979'da %75,7, 1980'de ise %89,5'lere kadar yükselmişti (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 461-527). ABD politikalarına uygun hareket ettiği müddetçe Türkiye siyasi olarak döviz temin edebiliyordu. ABD iktisadi konumunu sürdüremediğinden dünya piyasasına istediği kadar dolar süremez olmuştu. Bu durum ister istemez Türkiye'yi de etkiledi. Ayrıca Türkiye'ye, o dönemlerde döviz getirebilecek yabancı yatırımcılar için Türkiye cazip ülkeler konumunda değildi. Ülke yatırımcıyı kendisine çekecek politikalardan uzaktı. Başlangıçta yeterli gelse de döviz kurlarının yükselişi karşısında yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ülkemize sağladığı döviz getirisi

de artık yeterli olamamaktaydı. 1965'ten 1974 yıllarına kadar yurt dışında çalışan Türk işçilerinin döviz getirisi ülkemizin ödemelerinde ciddi kaynak sağlamıştı. Bu kaynaklardan elde edilen dövizler 1980 yılına gelindiğinde yeterli gelmemekteydi (Keyder, 1992: 318-322). Demirel azınlık hükümeti ekonomiyi toparlayabilmek için 24 Ocak 1980'de ekonomi paketi açıkladı. Tarihe “24 Ocak Kararları” olarak geçen pakete, işçiler karşı çıkarak ses yükseltti. Özellikle DİSK öncülüğünde işçiler “24 Ocak Kararları”nı protesto için direnişe geçmiş, muhalefet ise kararların anayasaya uygunluğunu sorgulamaya başlamıştı. Neticede AP'nin bu ekonomik paketi uygulayabilmesi pek olası görünmemekteydi (Schick ve Tonak, 1992b: 377-379). Demirel'in ekonomik danışman olarak atadığı Turgut Özal'ın imzasını taşıyan bu kararların, partili siyasetle uygulanamayacağı bilinmekteydi. Muhalefetin bulunmadığı bir ortamın oluşturulabilmesi ve 24 Ocak kararlarının kararlılık içinde yürütülebilmesi için ülke atmosferinin askeri bir müdahaleye hazır hale getirilmesinin planlandığı iddia edildi (Ahmad, 2015: 367-368). Bu noktaya dikkat çeken Rahmi Koç, demokratik sistemlerde ekonomik kararlar alabilmek için aylarca yasa ve yönetmeliklerle uğraşıldığını, her karara da politik açıdan bakıldığını belirterek, bu durumun ekonomik yaklaşımların göz ardı edilmesine neden olduğunu vurgulamıştır. Rahmi Koç'un askeri yönetimin seçmen ve koltuk sayısını düşünmemesi ve kararların ekonomik yaklaşımlarla ele alınabildiği için askeri idareyi öven açıklamaları gerçekten de 24 Ocak Kararlarının uygulanabilmesi için darbenin planladığı iddialarını doğrulamaktadır (Schick ve Tonak, 1992a: 397)

Çorum Olayları ortaya çıkmadan önce 1979 yılında çok iyi Türkçe konuştukları bilinen Amerikan Büyükelçiliği 1. Kâtibi ile Amerikalı Aleksander Peck, Çorum, Merzifon, Suluova ve Tokat gibi birçok il ile bunların ilçelerini ve çevre köyleri gezmiştir (Çorum Gazetesi, 17.07.1980). Alexander Peck'in adı ilk olarak Kahramanmaraş Olayları öncesinde duyulmuştur. Peck'in, Kahramanmaraş'ta bir gazeteciye sorduğu, yörenin etnik ve demografik yapısına yönelik sorular, gazetecinin dikkatini çekmiş, gazeteci şüpheli gördüğü bu durumu dönemin İç İşleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş'e bildirmişti. Yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Kahramanmaraş'ta olaylar başladı (Cumhuriyet Gazetesi, 25.01.2013).

Çorum'da ilk olarak CHP'li Belediye Başkanı Turan Kılıçcıoğlu ile görüşen bu iki Amerikalı, belediye başkanının da aracılığıyla önce Çorum AP İl Başkanı Ali Ayhan Çetin

ile görüşmüşlerdi. Daha sonra görüştükleri kişiler arasında siyasi parti yetkilileri de dahil birçok devlet görevlisi bulunmaktadır. Bu ikilinin görüştüğü kişilerden birisi de 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra yurtdışına kaçacak olan Abdullah Çatlı'dır. Ülkü Yolu Derneği Çorum İl Başkanı Seydi Esenyel'in¹⁶ açıklamasına göre Abdullah Çatlı bu ikili ile görüştüğü günün akşamında Esenyel'in başında bulunduğu derneğe yirmi adet silah teslim etmiştir (Erseven, 2010).

Alexander Peck, Kahramanmaraş, Malatya, Çorum, Amasya gibi illerin birçoğunda hem gittiği yerlerdeki siyasi parti yetkilileri ile görüşmüş hem de bu bölgeler de çeşitli incelemeler de bulunmuştur. Peck'in gittiği bu bölgelerde çeşitli olaylar meydana gelmiştir (Birand, vd., 2006: 118). Çorum'a gelişi sonrasında ise ilk olaylar Çorum'un Alaca ilçesinde yaşandı. Başlangıçta ufak çaplı patlama olayları ve tek tük yaralama hadiseleri görüldü. Ardından adliye emanet deposundan 21 adet silah çalındı (Erseven, 2010). Özellikle sol görüşlü kişilere yönelik saldırılar başladı. Sol görüşlü ve Alevi kişilerin dükkanlarına saldırılar çoğaldı (Çorum Gazetesi, 07.04.1980). Alevi esnafların dükkanlarının yağma edildiği sırada, daha önce Malatya ve Kahramanmaraş'ta olduğu gibi Alaca'da da belediye hoparlörlerinden suların komünistler tarafından zehirlendiği ve suların içilmemesi gerektiğine yönelik duyurular yapıldı (Erseven, 2010).

Alaca'da yaşanan hadiseler çok büyümeden yatıştırılabildi. O dönemde Alaca'nın kaymakamlık görevini Recep Yazıcıoğlu yürütmekteydi.¹⁷ Alaca ilçesinde olayların büyümemesinde Kaymakam Recep Yazıcıoğlu'nun çabalarının oldukça etkili olduğu savunulmaktaydı (Akçagündüz, 2019: 46). Alaca'da olayların artık yatıştığı sırada bu sefer Çorum merkezde çatışmalar çıktı ve ilin her ilçesine yayılmaya başlamıştı. Çorum'da olayların şiddetlendiği dönemlerde çatışmaların tekrardan Alaca'ya sıçrama tehlikesi bulunmaktaydı. Çorum Vali Vekili Yüksel Çavuşoğlu olayların şiddetlenmesi üzerine, Kaymakam Recep Yazıcıoğlu'nun emrine verilen elli kişilik bir askeri birliğin tekrar Çorum'a gönderilmesini istemişti. Fakat Yazıcıoğlu, Vali Vekili ile yaptığı görüşme sonrasında olayların Alaca'ya sıçrayabileceğini ve bölgenin çok hassas olduğunu ileri

¹⁶ Seydi Esenyel, 1985 yılı sonunda çıkarılan Pişmanlık Yasasından yararlanarak biri kadın olmak üzere sekiz kişinin öldürülme emrini kendisinin verdiğini ve bu işe Karapürçek ile Hacıpaşa köylülerinin tehditle ortak edildiğini mahkemede itiraf etmiştir (Nokta, Çorum Olayları / Ülkücüler Çorum Katliamının İç Yüzünü Anlatıyor, 1986: 12-18).

¹⁷ Recep Yazıcıoğlu, Tokat, Aydın, Erzincan ve Denizli'de valilik yapmış halk ile olan ilişkileri, fikirleri nedeniyle kamuoyunda Süper Vali olarak tanınmış bir devlet adamıdır. Geçirdiği şüpheli bir trafik kazası sonrası bitkisel hayata girdi (Akçagündüz, 2019). 8 Eylül 2003 tarihinde beyin ölümünün gerçekleştiği gün Tokat'ta ziyaret edip kaldığı ev müze çevrilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 08.09.2003).

sürerek, bunun mümkün olamayacağını aksi taktirde istifa edeceğini açıklamıştır.¹⁸ Böylece 50 kişilik askeri birlik Kaymakam Yazıcıoğlu'nun emrinde bekletilmiştir (Çorum Gazetesi, 14.07.1980)

Ecevit Hükümeti'nin değişmesinden sonra MHP ve MSP'nin dışardan desteği ile iktidara gelen Demirel Hükümeti döneminde birçok ilde olduğu gibi Çorum'da da ilk önce Vali, Emniyet Müdürü ardından da tüm daire amirleri ve oldukça fazla sayıda kamu memuru görevinden alındı. Görevden almalar nedeniyle okullarda öğretmen bulunamamaktaydı. Görevden alınan memurlar yürütmenin durdurulması için Danıştay'a başvurmuşlardı. Ancak Danıştay kararları uygulanmıyordu. Çorum Emniyet Müdürü Hasan Uyar, Demirel Hükümeti döneminde görevden alınmış, bunun üzerine mahkemeye başvuran Uyar, Danıştay kararıyla görevine tekrar geri dönebilmişti. Hasan Uyar göreve başlamasından kısa bir süre sonra tekrar görevinden alındı. Bunun yanında yeni gelen idareciler ile ilgili çeşitli iddialar ileri sürülmekteydi. Hatta bazıları hakkında idarecilik yapamaz sicili bulunmaktaydı. 1965'te AP iktidarında İç İşleri Bakanlığı yapmış Mehmet Faruk Sükan'ın bacanağı olan Rafet Üçelli, Çorum'a vali olarak atandı. MHP teşkilatına sempatisi olduğu söylenen Fethi Katar ise İl Milli Eğitim Müdürü oldu. Tunceli'de Alevilere ve sol gruplara karşı oldukça katı olduğu bilinen Nail Bozkurt ise Emniyet Müdürlüğü görevine getirilmişti (Çorum Gazetesi, 18.07.1980). Emniyet Müdürü Nail Bozkurt'un Tunceli'de görev yaptığı sırada "*Pir Sultan*" gecesini dağıtması ve halkın üzerine ateş ettirmiş olması yöre halkını tedirgin etmişti. Çorum'a atandığı yıl "*Aladağlı Miho*" tiyatro oyununu yasaklaması da bu yörede yaşayan Alevi vatandaşların tepkisini çekmiştir (Güneş, 2013: 22).

Zaten MC Hükümetlerinin kurulmaya başlandığı 1975'ten beri valiler, devletin temsilcisi olarak değil de Demirel'in valisi, Erbakan'ın valisi ve Türkeş'in valisi gibi parti liderlerinin görevlisi olarak dillendirilmiştir (Ahmad, 2015: 355-356). Gerçi görevden alma ve sürgün edilme hadiseleri sadece Çorum'da yaşanmamaktaydı. Ülkenin her yerinde bu tür görevden alamalar ve sürgünler olmaktadır. İstanbul'da bir haftada 140 polis sürgün edilmiştir. İddialara göre sürgün edilen bu polislerin, sürgün edilmesinin nedeni, sol bir

¹⁸ Alaca'da kaymakamlık yaptığı sırada Yazıcıoğlu, şehir merkezine alışveriş için gelen Alevi dedesine saldırmaya çalışan, gençlerden oluşan bir grubun önüne geçip Alevi dedesine siper olarak onu korumuş ve kalabalığı dağıtmıştır (Akçagündüz, 2019: 46).

dernek olan POL-DER üyeliğinde bulunmuş olmalarıdır (Cumhuriyet Gazetesi, 19.04.1980).

Halkın sürekli olarak kışkırtıldığı görülmüştür. İlk olarak Çorum'un İskilip ilçesinde sonradan da diğer ilçelerinde halka çeşitli bildiriler dağıtılmıştır. Bildiriler Ülkücü Genlik ile Türkiye İslam Devrim Ordusu adlı iki teşkilat tarafından hazırlanmıştır.¹⁹ Yazılan bildirilerde Türk halkına komünizm tehlikesine karşı uyanık olunması gerektiği vurgulanarak, savaşmaya hazır olunması ve bunun için Ülkücü Türk Gençliğine yardımcı olunması istenmiştir. Ayrıca tüm komünistlere ve Alevilere de seslenen bildiride²⁰ Müslüman olunması için son çağrılarının yapıldığı bildirilmiştir (Çorum Gazetesi, 24.07.1980). Özellikle olayların başlamasına yakın bir dönemde 19 Mayıs 1980'de İslamcı Gençlik adlı bir teşkilat tarafından da Çorum Merkez'de bir bildiri daha yayınlanmıştır.²¹ Bu bildiride ise halk açıkça cihada davet edilmiştir (Çorum Gazetesi, 23.07.1980).

Çorum Gazetesi'nin bu iddialarının aksine olayların yaşandığı süreçte MHP Çorum İl Başkanlığı görevini yürüten İsmail Taşkan²² ise dönemin Çorum Valisi Rafet Üçelli'nin

¹⁹ Ülkücü Gençlik Teşkilatı'nın hazırlayıp dağıttığını yaptığı bildiride şu bilgiler yer almaktadır: “*Büyük Türk milleti, aziz İskilipliler! Son bağımsız Türk milleti üzerinde oynanan hain oyunları, komploları, planları görmemek için kör olmak, hatta hain olmak gerekir. Türk varlığını dünya üzerinden silmek isteyen emperyalist güçlerin yerli uşakları, komünistler, vatan hainleri, bölücüler, Türk devletinin temelinde dinamit koymak isteyenler ellerindeki Rus ve Çin yapısı silahlarla ne yapmak istemektedirler. Bu eli silahlı eşkiyalara karşı artık kesin tavır almak, dur demek zamanı çoktan gelmiş hatta geçmiştir bile. Kıymetli Hemşehrilerimiz, müslüman Türk milletini bataklığa sürüklemek isteyen hain emperyalist güçlere karşı yılmadan, çekinmeden, canı pahasına mücadeleye veren- Ülkücü Türk Gençliğine- destek olalım. Büyük cihada hazırlanalım. Ülkücü Türk Gençliğinin her ferdinin cesetleri birer birer çiğnenmedikçe bu mübarek vatan topraklarına komünizm giremeyecektir. Ülkücü Türk gençliği barış zamanı bir karıncanın ayağına basıp bundan üzüntü duyacak kadar yufka yürekli olduğu gibi, aynı zamanda vatan hainleri için sokaklar dolusu idam sehпасı dikecek kadar da gaddardır. Burası böyle bilinsin. Bizi komünist kurşunlar değil, milletimizin susuşu öldürüyor. Kanımız aksa da zafer İslamın. Yolumuz Allahın yolu.*” (Çorum Gazetesi, 24.07.1980)

²⁰ Türkiye İslam Devrim Ordusu teşkilatı tarafından hazırlanıp dağıtılan bildiride şu bilgiler yer almıştır: “*Kur'an-ı Kerimin açık ve kesin hükümleri karşısında sizi imana davet ediyoruz. İslam dışındaki inanç, rejim ve davranışların sonu hüsrandır. Batıl fikirlerde ısrar etmeyin. Yol yakın iken Müslüman olun. Yoksa, ehliküfür ile helak olacağınız gün yakındır.*” (Çorum Gazetesi, 24.07.1980)

²¹ 23 Temmuz 1980 tarihli Çorum gazetesinin haberine göre İslamcı gençlik tarafından dağıtılan bu bildirinin içeriğinin tam metninde şu bilgiler yer almaktadır: “*Müslüman namusuna sahip çık. 19 Mayıs gösterileri adı altında namuslu bacılarımızın iffet ve hayasına kahpece ve haince saldıracak bir gün geliyor. Yüreklirimizi parçalıyor, içimize kan akıtılıyor. Yine Müslüman evladı kan ağlamaya kafir düzen tarafından soyularak, en müstehcen ve kepaze kılıkla teşhir edilecektir. Bin yıllık mübarek tarihimize bundan büyük bir leke sürülebilir mi? Kurtuluş Savaşında namusunu Yunan eli kirletmektense ölmeyi tercih eden mübarek ninelerimizin kemikleri sızlamaz mı? Ey Müslüman düşün, süngüyle ana karnından çocuk çıkaran zihniyetle bu zihniyetin farkı ne? Namazını kıl orucunu tut yeter; karışan mı var diyen gafil Müslüman sende düşün... Düşün ki haddini bilmeyenlere bildirelim hadlerini. Şu Hadis-i Şerifi asla unutma, haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır. Ne mutlu canı ile kanı ile malı ile cihad edenlere. İslamcı Gençlik*” (Çorum Gazetesi, 23.07.1980).

²² İsmail Taşkan, Çorum Olayları meydana geldiği dönemde MHP Çorum İl Başkanlığı görevini yürütmektedir. Asıl mesleği demircilik ve döküm ustalığıdır (Taşkan İ., 09.04.2021)

açıklamalarına benzer şekilde olayların meydana gelmesinde sol grupların etkili olduğundan bahsetmektedir. İsmail Taşkan, olaylar öncesindeki süreçte sol grupların aşırı derecede silahlandırıldıklarını ve bu sol grupların Alevi vatandaşların yanlarına sığındıklarından bahsetmektedir. Bunun yanında İsmail Taşkan'ın verdiği bilgilere göre olaylardan önce Tunceli'den Çorum'a gelmek üzere olan yirminin üzerinde sol görüşlü militan polisler tarafından Çorum'a girmek üzere iken yakalanmıştır. Böyle bir haber dönemin gazetelerine yansımaya da Taşkan bunun bir devlet sırrı olduğunu ve yakalanan kişilerin Erzincan'a götürülüp yargılandığını anlatmaktadır (Taşkan İ., 09.04.2021).

4. 4. Çorum Olaylarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Gümrük ve Tekel Bakanlığı da yapmış olan MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, 27 Mayıs 1980'de, akşam aracından inip evine giderken iki kişinin silahlı saldırısına uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Bu olayın hemen sonrasında Çorum merkezinde ilk olaylar başlamıştır. Hadise kesintili iki dönem halinde temmuz ayının ilk haftasına kadar sürmüştür. Yaklaşık kırk gün süren Çorum Olaylarının ilkinde her ne kadar Alevilere yönelik saldırılar olsa da yaşananlar daha çok sağ-sol çatışması şeklinde adlandırılmıştır. Haziran ayının ortalarında olaylar yatışmıştır. Sonrasında 1 Temmuz 1980 Salı günü küçük çaplı hareketlenmeler görülsede 3 Temmuz 1980'de daha büyük ve şiddetli vakalar yaşanmıştır. Fakat 3 Temmuz 1980'de başlayan ikinci olaylar daha çok Alevi-Sünni çatışması şeklinde sürmüştür (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 510-511).

Gün Sazak'ın öldürülmesi olayını araştıran Ankara Emniyet Müdürlüğü Cinayet Masası Dedektiflerinden Naim Tatar, Gün Sazak'a düzenlenen suikastla ilgili olarak şunları söylemektedir: Gün Sazak cinayetten önceki günlerde Eskişehir Milhalıççık'ta bulunan çiftlik evinde kalmaktadır. Sazak, olayın gerçekleştiği gün Ankara'daki evine dönmüştür. Sazak'ın çok yakınındaki kişilerden başka kimsenin bunu bilebilmesi mümkün değildir. O dönemin şartlarında da böyle bir bilgiyi sağlayacak teknik takip bu kadar ince yapılamamaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 06.10.2010). Dedektif Naim Tatar, Gün Sazak'ın Ankara'ya ne zaman ve saat kaçta geleceğini yakın çevresinden başka kimsenin bilemeyeceğine dikkat çekmektedir.

Gün Sazak'ın 27 Mayıs 1980'de Ankara'da öldürölüşünün ertesinde 28 Mayıs 1980'de Çorum merkezde kalabalık bir grup Gün Sazak'ın intikamının alınacağını bildiren sloganlar atarak yürüyüş düzenlemişlerdir. Bu gösteri yürüyüşü sırasında ufak çaplı olaylar da yaşanmıştır. Ancak Çorum'da asıl olaylar 29 Mayıs 1980'de saat 18.30'da Çorum merkezde başlamıştır. Yaklaşık elli kişilik bir grup çeşitli sloganlar atarak saat kulesine doğru yürüyüşe geçti. İddiaya göre Dinçtur Şirketi'ne ait bir otobüs sağcı ve ülkücü kişilerin uğrak yeri olan bir kahvenin önünde durmuştur. Otobüsten inen bu yolcular protesto gösterilerine eşlik etmiştir. Yürüyüş sırasında bu gruplar dükkanlara saldırmış ve bazı dükkanları ateşli silahlarla taramışlardır (Çorum Gazetesi, 19.07.1980). Milliyet'in haberinde 29 Mayıs 1980 gecesi sıkılan kurşunlarla ilgili olarak bir vatandaşın "o gece sıkılan kurşunlarla Kıbrıs fethedilebilirdi" dediği bilgisi yer alır (Milliyet Gazetesi, 15.07.1980).

Ankara'da Gün Sazak için cenaze töreninin yapıldığı sırada, ülkenin birçok ilinde de olaylar çıkmıştır. Adana, Kars, Diyarbakır, Kütahya, İzmir, Eskişehir, Urfa, Kahramanmaraş ve Çorum olay çıkan illerdendir. Ancak olayların en şiddetlisi Çorum'da yaşanmıştır. Çorum Valisi Rafet Üçelli, açıklamalarında Abdurrahman Koçak ve Muzaffer Yeşilyurt adlı iki polis memurunun otomatik silahlarla öldürölükleri bilgisini vermiştir. Bu sebeple Vali Üçelli, olayların büyümemesi için 11.00'da sokağa çıkma yasağı konulduğunu bildirmiştir (Hürriyet Gazetesi, 31.05.1980).

Öldürölün polis memuru Muzaffer Yeşilyurt'un ise sol görüşlü olduğı ve Mehmet Bektaş isimli sağ görüşlü polis memuru tarafından barikatların kaldırılmasına karşı çıktığı için öldürölüğü iddia edilmiştir. Mehmet Bektaş kendisinin ve Yeşilyurt'un silahını Emniyet Müdürlüğüne teslim etmiştir. Balistik inceleme sonrasında olayın aydınlatılacağı ifade edilmiştir. Fakat olayın üzerinden sekiz gün geçmesine rağmen silahın incelenmek üzere savcılığa teslim edilmemiş olmasından dolayı Muzaffer Yeşilyurt'un, Mehmet Bektaş tarafından öldürölüğüne dair iddialar sürdürölümüştür. (Milliyet Gazetesi, 15.07.1980).

Gün Sazak'ın bir suikast sonucu öldürölmesi sonrasında açıklama yapan MHP Millet Meclisi Grubu, kamuoyuna sine-i millete dönme kararı aldıklarını duyurmuştur. CHP ise MHP'ye başsağlığı dileğinde bulunmuştur. MHP lideri Alparslan Türkeş, Gün Sazak'ın kışkırtmalar sonucu öldürölüğüne söyleyerek MHP'lilerin tahriklere kapılmaması için

uyarılar yapmıştır. Ayrıca Türkes'e göre Sazak'ın öldürülmesinden Ecevit sorumlu görülmektedir. Ecevit ise cinayete yönelik tepkinin istismar edilebileceğini ve bunun terörün yaygınlaştırılmasına sebebiyet vereceği uyarısında bulunmuştur. Bunun yanında Gün Sazak suikastını hiçbir örgüt üstlenmemiştir. Anarşi artık politikacıları da hedef almaya başlamıştır. Bu durum eylemlerin kendilerine de sirayet edeceğini düşünen milletvekillerini de endişelendirmiştir (Hürriyet Gazetesi, 29.05.1980).

Hadisenin ilk aşamasında Çorum'da çok sayıda kundaklama ve anarşi olayları çıkmaya başlamıştır. Haziranın ilk haftasında birçok vatandaş şehir dışına veya şehrin belirli semtlerine can güvenliklerini sağlamak için göç etmişlerdir. Birçok mahallenin girişinde ise barikatlar kurulmuştur. Özellikle Alevi ve sol görüşlü vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Milönü mahallesi, barikatları ilk önce kuran ve en son kaldıran mahallelerdendir. Askerler barikatları kaldırsa da başka bir semtte tekrar barikatlar kurulmaktadır. Ancak Milönü mahallesinde kurulan barikatlar olayların sonuna kadar kaldırılmamış ve kaldırılamamıştır.

Çorum'un CHP'li Belediye Başkanı Turhan Kılıçcıoğlu, Çorum halkının kardeşçe barış içerisinde yaşaması için ellerinden geleni yapacaklarını söylemiştir. Kılıçcıoğlu camilerde asayiş sağlamak için vaazlar verileceğini ve muhtarlarla görüşmeler yapılacağını açıklamıştır. Buna rağmen olaylar durdurulamamıştır. Bu ilk eylemler nedeniyle 110 kişi tutuklanmış, 600 kişi ise Ankara'dan gelen tim tarafından sorgulanarak mahkemeye sevk edilmiştir. İşçiler can korkusu ile işe gidememiştir. Bu durum fabrikalarda üretimi durmuştur (Hürriyet Gazetesi, 06.06.1980).

Şehrin giriş ve çıkışları barikatlarla kapatılmıştır. Şehrin merkezini çevre ilçelere ve köylere bağlayan yolların engellenmesinden sonra sol gruplara ve Alevilere saldırılar yoğunlaşınca, Aleviler ve sol gruplar, barikatlarla korunmakta olan Milönü mahallesine sığınmaya başlamışlardır. Ancak Sigortaevleri, Nadık, Terlemezler, Kale, Üçevler gibi sol grupların ve Alevilerin yoğun olarak bulunduğu diğer mahallelerde yaşayanlar barikatları kurmakta gecikince ilk saldırılar ve cinayetler de daha çok bu mahallelerde gerçekleşmiştir (Aydın ve Taşkın, 2020: 315). Özellikle barikatların kurulmaya başlandığı sıralarda Milönü ve çevresinde Dev-Yol, İlerici Gençlik Derneği (İGD), Sosyalist Gençlik Birliği

(SGB), TİP ile TSİP gibi sol gruplar güç birliği oluşturmuşlardır. Barikatların kurulması bu grupların çabalarıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu sırada barikatları dağıtmaya yönelik girişimler de yaşanmıştır. Kimliği belirlenemeyen kişilerce 19 AN 705 plakalı Murat marka bir otomobil ile barikatlar yarılarak mahalle silahla taranmıştır. Bu tip saldırılara barikat içerisinden de aynı şekilde silahlarla karşılık verilmiştir. Araçta takılı plakanın başka bir ilçedeki traktöre ait olduğu sonradan öğrenilmiştir (Milliyet Gazetesi, 15.07.1980). Barikatları dağıtmaya yönelik girişimlerin yoğunlaşmasından dolayı barikatlarla mahallelerini koruma altına alan vatandaşlar artık nöbetleşerek uyumaya başlamışlardır. Gündüzleri kadınlar nöbet tutarken akşamları erkekler nöbet tutmuştur. Güvenlik yetkilisinin açıklamasına göre bu tarz barikatların sıradan vatandaşlar tarafından kurulması mümkün görülmemektedir. Ayrıca güvenlik görevlisinin iddiasına göre, kurulan barikatlar o derece sağlamdır ki bunların tank yardımı olmadan kaldırılması da imkansızdır. Çorum'da Alevi ve sol görüşlü vatandaşlar koordine olabilmek ve direnişi sürdürebilmek amacıyla "*Halk Komiteleri*" de kurmuşlardır. Bu komiteler mahallelerde ve köylerde de oluşturulmuştur (Eke, 2012: 218-221).

Çorum'da provokasyonlar artmış, köylerden merkeze, merkezden de köylere Alevilerin Sünnilere saldıracağı ya da Sünnilerin Alevilere saldıracağı şeklinde kimi asılsız haberler yayılmıştır (Hürriyet Gazetesi, 07.06.1980). Bu haberler neticesinde Çorum şehri Sünni vatandaşların bulunduğu mahalleler ile solcu ve Alevi vatandaşlardan oluşan mahalleler olarak iki bloğa ayrılmıştır. Sağ grupların sloganlarına karşılık, barikatlarla çevrilmiş sol görüşlü ve Alevi vatandaşların mahallelerinde de "*Yaşasın Halk Savaşımız*", "*Direnen Halklar Yenilmez*", "*Çorum Faşistlere Mezar Olacak*" gibi sloganların yazılı olduğu görülmüştür (Hürriyet Gazetesi, 05.06.1980). Her grup kendi yandaşının kalabalık olduğu mahallelere göç etmiştir. Sağ görüşlü vatandaşların yaşadıkları mahalleler daha çok polis tarafından korunmakta, sol görüşlü vatandaşların yaşadığı mahalleler ise daha çok askerler tarafından korunmaktadır. Sağ ve sol içinde yer alan uç gruplardaki profesyonel eylemcilerin olayı mezhep çatışmasına dönüştürme gayretinde oldukları gözlenmiştir. Polis, grupların yönlendiricilerinin boğazlarında mendil sarılı ve şalvar giymiş olduklarını ifade etmiştir. Yönlendirme işinde de oldukça etkin olduklarını bildirmiştir (Hürriyet Gazetesi, 07.06.1980).

Çorum gazetesi, olayların Kahramanmaraş hadisesine dönüştürülmeye çalışıldığını, halkın ise örgütlenerek bu girişimi engellemek için direniş başlattığını açıklamıştır (Çorum Gazetesi, 18.06.1980). Konu ile ilgili birkaç araştırmada da bu ayrıntıya dikkat çekilerek, Çorum'da halkın pasif kalmadığını aksine direnişe geçerek, saldırgan grupları mahallelerine sokmadığını, bunun da ölü ve yaralı sayısının az olmasını sağladığı bilgisini paylaşmıştır (Güneş, 2013: 14). Gerçekten de Sivas ve Kahramanmaraş Olayları sırasında halk kendini koruyamamıştır.

Çorum'da yaşananlar başlangıç olarak Kahramanmaraş ve Sivas'ta yaşananlardan farklı olsa da süreç hemen hemen bezer şekilde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Çorum'da yaşananlar, H. Nedim Şahhüseyinoğlu'nun da dediği gibi Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş'ta yaşananlardan ayrı ve sadece sağ-sol grupların çatışması olarak değerlendirilmemelidir (Şahhüseyinoğlu, 2012: 161).

Olaylarda yaralananlar bölgede bulunan Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi'ne (SSK) götürülmektedir. Ancak SSK Hastanesi'nin belli bir grubun hakimiyeti altında olduğu söylenmektedir. İddiaya göre polis tarafından sıkılan kurşunlarla omuzundan yaralanan Tıp Öğrencisi Süleyman Atas, polisler eşliğinde SSK Hastanesi'ne götürülmüştür. Omuzundan hafif şekilde yaralanmasına rağmen Atas'ın, hastanede ölmesi üzerine ailesi, cenazeyi aldıklarında oğullarının vücudunun şişlerle delinip, kolunun kesilmiş olduğunu söylemektedir. Atas'ın babası oğullarının işkence ile öldürüldüğü şüphesi nedeniyle Çorum Cumhuriyet Savcılığı'ndan otopsi yapılması talebinde bulunmuştur. Otopsi yapılmasına rağmen Atas'ın otopsi raporu ve belgesine ulaşamamıştır. O dönemde Hürriyet gazetesi yazarı Saygı Öztürk ise SSK Hastanesi'nin MHP'liler tarafından üs olarak kullanıldığını ve kendisinin de burada 6-7 saat rehin tutulduğunu, oradan fırsatını bulduğu anda askerlerin yanına kaçarak kurtulabildiğini anlatmaktadır (Eke, 2012: 127-203). Saygı Öztürk öldürülen bir vatandaşın vücudunda siyasi bir partinin isminin baş harflerinin kızgın demirlerle işlendiğinden de bahsetmektedir (Birand, vd., 2006: 117). Milliyet gazetesinde yer alan haberde, SSK Hastanesi çevresindeki apartmanların çatılarından uzun namlulu silahlarla sol görüşlü kişilerin evlerine ateş açıldığı, bu saldırılardan kaçanlar tarafından boşalan sol görüşlü vatandaşlara ait evlerin yakıldığı ve yangına müdahale etmek isteyen itfaiyecilerin ise engellendiği bilgisi verilmiştir (Milliyet Gazetesi, 03.07.1980). Bu olaylar üzerine ve şikayetler nedeniyle askeri birlikler SSK Hastanesi'nde arama yaptı. İddiaya

göre bu hastanenin bodrum katında işkenceler yapılmakta ve burası silah deposu olarak kullanılmaktaydı. Ancak askeri birliklerin arama yapmaya başladığı andan itibaren olaylara karışan kişilerin tanınmamak için bıyıklarını ve saçlarını kazıdıklarını bizzat gördüğünü iddia eden Saygı Öztürk, görevli olmayan eylemcilere de görevli belgesi çıkartılmaya çalışıldığından bahsetmektedir (Hürriyet Gazetesi, 07.07.1980).

Sokağa çıkma yasağına rağmen kargaşa devam ediyordu. Vali Rafet Üçelli ve Emniyet Müdürü Nail Bozkurt görevden alındı. Yerlerine vekaleten Yüksel Çavuşoğlu vali olarak; Erden Yurtseven ise emniyet müdürü olarak atandı (Milliyet Gazetesi, 02.06.1980).

2 Haziran'dan itibaren şehirde takviye edilen askeri birliklerin de yardımıyla kontrol sağlanabilmiştir. Gerçi kitlesel eylemler bitmiş olsa da şehirde hala bireysel terör devam etmektedir. Tek tük de olsa adam kaçırma ve öldürme olayları görülmüştür. Birçok vatandaş eşyalarını da yanlarına alarak şehirden göç etmiştir (Milliyet Gazetesi, 17.07.1980). Kimliği belirlenemeyen bazı kişilerin çeşitli isimler adına ve belirli amaçlar için halktan para topladığına yönelik polise şikayetler iletilmiştir. Olayların başladığı ilk günden beri devam eden para toplama eyleminin hala sürmesi nedeniyle vatandaşlar güvenlik kuvvetlerine durumu bildirerek yardım istemişlerdir (Koparan Gazetesi, 25.06.1980). Gazetelerde olayların yatışmasına rağmen halktaki tedirginliğin sürdüğü haberlerinin yanında gün gün adam öldürme haberleri de verilmektedir. Şehirde hala barikatlarla kapatılmış mahalleler bulunmaktadır.

Olaylar, temmuz ayının ilk gününden itibaren tekrar artmaya başladı. Sağ eylemciler silahlarla Alevi ve sol görüşlü kişilerin dükkanlarına saldırmayı sürdürmüştür. Birçok yerde de telefon hatları kesilerek haberleşme engellenmiştir. Olayların büyümemesi için 2 Temmuz sabahı saat 06.00'da sokağa çıkma yasağı uygulamaya koyulmuştur. Yasağa rağmen olaylar durdurulamamıştır. Birçok bina ve araç ateşe verilmiş, şehrin her tarafından dumanların çıktığı görülmektedir. Yangınlara müdahale etmek isteyen itfaiye ekipleri halkın engellemeleri ve kurulan barikatlar yüzünden yangınlara yetişememiştir. Şehrin giriş çıkışları tutulmuştur. Yoğunpelit köyüne giden minibüs bir grup tarafından engellenerek 21 kişi rehin alınmıştır. Rehin alınanlardan birinin kaçarak olayı güvenlik güçlerine bildirmesiyle diğer rehinelere kurtarılabilmektedir. Şehirdeki birçok ilçe ve köye silahlı gruplar tarafından baskın gerçekleştirilmiştir. İç İşleri Bakanı adına Müsteşar

Durmuş Yıldız, Çorum Valisi'ni arayarak köylülerin olaylara çekilmek istendiğini ve bunun engellenmesi gerektiğini bildirmiş, şehrin giriş çıkışlarının kontrol altına alınmasının zorunlu olduğunu söylemiştir (Milliyet Gazetesi, 17.07.1980).

Çorum Valisi bir gün önce koyduğu sokağa çıkma yasağını 4 Temmuz 1980 Cuma sabahı kaldırmıştır (Eke, 2012: 135). Tercüman gazetesi “*Çorum’da yeniden evler yakıldı, sokağa çıkma yasağı konuldu*” manşeti ile olayların tekrar başladığını duyurmuştur. Haberde, yöre halkının Cuma namazını kıldığı sırada “*Alaaddin Camine saldırıldı*” söylemleri üzerine cami cemaatinin namazlarını terk ederek Milönü mahallesine doğru yürüyüşe geçtiği bilgisi yer almaktadır (Tercüman Gazetesi, 05.07.1980). 4 Temmuz 1980 Cuma günü sabahı olaysız başlamıştır. Ancak şehir merkezinde hiç olmadığı kadar kalabalık olduğu iddia edilmiştir. Cuma namazının kılındığı sırada ilçelerdeki bütün camilerde aynı anda “*Alaaddin Camii bombalandı*” haberleri yayıldı. Sağ gruplar cami cemaatini olaylara müdahale etmesi için yönlendirmiştir. Galevana gelen camii eşrafı kalabalık gruplar halinde Milönü mahallesine doğru sloganlar atarak yürüyüşe geçmiştir. Yürüyüş esnasında sol görüşlü ve Alevilere ait ev ve dükkanlar yağmalanmıştır. Milönü’nde bulunan barikatlardan kalabalığa ateş açılmış, bu sayede kalabalık duraksatılmıştır (Milliyet Gazetesi, 17.07.1980). “*Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş 1980 Çorum*” adlı eserin yazarı Gazi Eke, şu bilgileri vermektedir: “*4 Temmuz 1980 Cuma günü, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) haber radyosu tarafından, olaylardan yaklaşık beş saat sonra “Alaaddin Camii bombalandı” haberi sunulmuştur. Bu haber radyoda aralıklarla tekrar edilmiştir. TRT Çorum Muhabiri Timur Tümtürk ise TRT merkezine böyle bir bilgi vermediğini ısrarla vurgularken, Tümtürk’ün merkeze gönderdiği haber raporunun metninde de “Alaaddin Camisi bombalandı” haberi yer almamaktadır.*”

Dönemin Çorum Cumhuriyet Başsavcısı Ertem Türker de olaylar başlamadan bir saat önce polis telsizinden “*Alaaddin Camii bombalandı*” haberinin anons edildiğini, hemen ardından da Alaaddin Camii yakınlarında bulunan bir yüzbaşı tarafından askeri telsizle bu haberin asılsız olduğu bilgisinin verildiğini açıklamıştır (Eke, 2012: 133-134).

Milönü mahallesindeki barikatları kuran grup, camiden çıkarak saldırmaya gelen kalabalık gruba karşı uzun süre direnmiştir. Çatışmalar sokağa çıkma yasağı konmasına rağmen saatlerce devam etmiştir. Kentte elektrik ve su kesilmiştir. 5 Temmuz’da askeri birlikler

olayı kontrol altına almış olsalar da barikatlar uzun süre kaldırılmamıştır (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 511).

Caminin yakıldığı haberi köylerdeki vatandaşlar tarafından da duyulmuştur. Bunun üzerine birçok köyden vatandaşlar traktörlerle şehir merkezine gelmeye başlamışlardır. Pişmanlık yasasından yararlanmak için itirafçı olan Ülkü Yolu Çorum Derneği Başkanı Seydi Esenyele, cami yakıldı haberleriyle şehir merkezine gelen köylülerin bu durumundan yararlanarak köylüleri olaylara nasıl kattıklarını açıklamıştır. Seydi Esenyele, biri kadın yedisi erkek toplam sekiz kişinin öldürülmesi olayının liderliğini yürüten kişidir. Esenyele, itiraflarında köylülerin kandırılarak ve korkutularak sekiz kişinin öldürülmesi olayına dahil edildiğinden bahsetmektedir (Nokta, Çorum Olayları/Ülkücüler Çorum Katliamının İç Yüzünü Anlatıyor, 1986: 14-15).

Halkın olayların tekrar başlayacağına yönelik tedirginliğinin sürdüğü dönemlerde hükümet Çorum Olayları'nı görüşmek için olağanüstü toplanmıştır. Demirel, 6 Temmuz 1980'de yaptığı açıklamada Çorum'un sıkıyönetim kapsamına alınmasının mümkün olamayacağını belirterek, şu beyanda bulunmuştur: *"Her gün vatandaşlarımdan rica ediyorum. Birbirinizin kanına susamakta ne alem var? Memlekette bu kadar yapacak işimiz varken, birbirini kırıp, geçirmenin manası yoktur"* (Hürriyet Gazetesi, 06.07.1980). İç İşleri Bakanı Mustafa Gülcigil ise Antalya'da, Çorum'da yaşanan olaylarla ilgili olarak gazetecilere yaptığı açıklamada: *"Çorum'da devleti yıkmak isteyen solun karşısına, devlete destek fikrinden hareket eden sağ çıktı"* demiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 14.07.1980).

Olaylarda toplam ölü sayısı daha sonra bulunan cenazelerle birlikte 48'e kadar çıkmıştır. 8 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve kuvvet komutanları bölgeye gelerek incelemelerde bulunmuştur. İç İşleri Bakanı Mustafa Gülcigil hakkında CHP tarafından gen soru önerisi verilince, Demirel'in talebi ile Gülcigil istifa etmiştir. Daha sonra Alaaddin Camisi'nin bombalanma olayını gerçekleştirenlerin sağ görüşlü oldukları ve yakalandıkları haberini CHP Çorum Milletvekili Şükrü Bütün vermiştir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 511).

CHP Çorum Milletvekili Şükrü Bütün yaptığı açıklamada, iki sağ görüşlü vatandaş olayı gerçekleştirdiklerini itiraf etti demiştir. Bu kişilerin aslında bombayı camiye atmayı

planladıklarını ancak cami çevresinde bulunan askeri birlikleri aşamadıkları için bombayı caminin yakınlarına atarak kaçtıklarını açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 13.07.1980).

Genel itibariyle değerlendirildiğinde Çorum Olayları 29 Mayıs 1980’de başlayıp 6 Temmuz 1980’de bitmiştir. Başlangıcından sonuna kadar yer yer alevlenen hadisede çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir. Dönemin gazetelerine bakıldığında ölü sayısının tutarlılık göstermemesinin nedeni olarak birçok iddia ileri sürülebileceği gibi ölü sayısındaki tutarsızlığın en etken sebebi her geçen gün yeni cesetlerin bulunuyor olmasıdır. Olaylar 6 Temmuz 1980’de bitmiş olsa da kentte zaman zaman yeni cesetler bulunmuştur. Neticede olaylarda 48 vatandaş hayatını kaybederken çok sayıda vatandaş da yaralanmıştır. Şehir tahrip olmuş, Alevi nüfusun büyük bir çoğunluğu kentten göç etmek zorunda kalmıştır. Türk Siyasi Tarihi’nde karanlık bir vaka olarak nakledilen Çorum Olaylarında yaşanan gelişmeler Türkiye’nin istikrarsızlaşmasına etki etmiştir.

4. 5. Çorum Olayları ile Fatsa’da Gerçekleşen Askeri Operasyonun İlişkisi

Çorum’daki hadiseler artık kamuoyunda tepkilere neden olmaya başlamıştır. Kimi araştırmacılara göre kamuoyunun tepkilerini önlemek ve halkın dikkatini başka konulara çekebilmek için Ordu’nun Fatsa ilçesine operasyon düzenlendiği iddia edilmiştir (Eke, 2012: 238). Gerçekten de o dönemde Fatsa Belediyesi’ndeki düzen ve işleyiş, ülkedeki diğer belediyelerden farklı yürütülmüştür. Bağımsız olarak Fatsa’da belediye başkanlığına aday olan Terzi Fikri lakaplı, Fikri Sönmez belediye başkanı olur olmaz ilk olarak belediye hizmetlerini düzene koyabilmek için “*Halk Komiteleri*” kurdurmuştur. “*Halk Komiteleri*” nin kuruluşunda her mahalle ve köy halkı sağ, sol, AP’li, CHP’li gibi ayrımlar yapmadan kendi içlerinden kurdukları kurullarla oluşturulmuştur. Bu komiteler, yol, okul ve belediye araçları da dahil olmak üzere bölge halkının tüm ihtiyaçları, halkın kendi çabaları ile devletten tek kuruş almadan karşılanmaya çalışılmıştır. Kentte düzenlenen şenliklerde eğlenceden daha çok eğitim ön planda tutulmuştur. Can Yücel, Murat Belge gibi daha çok sol görüşlü aydınların katıldığı entelektüel tartışmalar düzenlenmiştir. Halk kendi imkanlarıyla amatör tiyatro ve müzik grupları kurmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 17.04.1980). Fatsa ilçesinde polis ve jandarma bulundurulmamaktadır. Bunun yanında şehrin giriş ve çıkış noktalarında barikatlar bulunmaktadır. İlçeye girişler ve çıkışlar komiteler tarafından kontrol edilmektedir. Halkın mahkeme ile olan işleri dahil Belediye

Başkanı Fikri Sönmez'in başkanlığında kendi kurdukları komiteler aracılığıyla yürütülmüştür. Fatsa'da halkın kendi kendine hakimiyetini yürüttüğü bir düzen kurulmuştur. Bu nedenle o dönemlerde Fatsa, "*Küçük Moskova*" veya "*Kurtarılmış Bölge*" olarak adlandırılmıştır. Çorum'da olayların şiddetlendiği dönemlerde Demirel, Fatsa'daki işleyişe ve düzene dikkat çekmek için "*Siz Çorum'u bırakın da Ordu'ya bakın*" demiştir (Hürriyet Gazetesi, 09.07.1980). Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve kuvvet komutanları 9 Temmuz 1980'de Çorum ziyaretleri sonrasında Fatsa'ya da uğramışlardır. Fatsa'da kurulan bu komitelerin rejim için tehlikeli olduğu düşünülmektedir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 512).

Özel görevle Fatsa'da görevlendirilen iki astsubayın Fatsa'da DEV-YOL üyelerince kaçırıldıkları haberleri üzerine askeri birlikler Fatsa'da "*Nokta Operasyonu*" adı verilen müdahaleyi gerçekleştirmek için şehri kuşatmıştır. Açıklamalara göre bu operasyonla asker, bozulmuş olan kamu düzenini tekrar kurduktan sonra ilçeden ayrılacaktır. Bunun üzerine açıklama yapan Fatsa Belediye Başkanı Fikri Sönmez kurdukları düzeni kimsenin bozmasına izin vermeyeceklerini belirterek, onlarca insanı öldürerek buraya girilemez demiştir (Hürriyet Gazetesi, 09.07.1980). Başbakan Süleyman Demirel, Fatsa'da bir süredir devam eden rahatsızlığın giderileceğini açıklamıştır. Başbakan Demirel basına verdiği demeçte, ilçedeki sivil vatandaşların giriş-çıkış kontrolü yapmasının engelleneceği ve lider konumundaki kişilerin kahramanlaştırılmadan Fatsa'da düzenin tekrar sağlanacağını belirtmiştir (Hürriyet Gazetesi, 10.07.1980). Cumhuriyet gazetesi, günlerdir askeri birlikler tarafından ilçelerinin kuşatılmış olmasından ve ilçeye yönelik askeri bir müdahalenin gerçekleşeceği haberleri üzerine ilçe halkının tedirgin olduğunu yazmaktadır. Fatsa'ya askeri bir müdahalenin yapılacağına yönelik haberlerin duyulması üzerine AP, CHP ve MSP Fatsa İlçe Başkanları, ülkenin her yerinde kavga ve terör sürerken ilçelerinde halkın huzur içinde olduğunu belirterek gerçekleştirilmesi planlanan askeri müdahaleye karşı olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca siyasi partilerin ilçe başkanları, Fatsa ile ilgili olarak basında çıkan haberlerin abartılı olduğunu ve bunun ilçe halkına zarar vereceği açıklamasını da yapmışlardır. Fatsa Belediye Başkanı Fikri Sönmez de Başbakan Demirel'i Fatsa'ya davet etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 11.07.1980).

Askeri birliklerin Fatsa'da operasyon geçekleştireceği gün, Ordu Valisi Recep Akkaya sabah saatlerinde cami hoparlörlerinden halka yaptığı duyuruda şunları söylemiştir:

“Fatsa’da apayrı bir düzen kurduklarını iddia ederek halkı taciz edenlerin gizlendikleri yerleri bilenlerin 10-11 numaralı telefonlara bildirmelerini istemiştir.” Askerlerle birlikte operasyonlara yüzleri maskeli şekilde katılan ve evlere giren kişilerin bir yıl önce ilçeden ayrılan Ülkü Ocakları üyeleri oldukları iddia edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 13.07.1980). Askeri birlikler 11 Temmuz Cuma günü Fatsa’ya operasyon düzenlemiştir. Fatsa Belediye Başkanı da dahil 300 kişi gözaltına alınmıştır. Bu operasyona askerlerin ve polislerin dışında yüzleri maskeli sivil giyimli görevlilerin de katıldığı görülmüştür. Bülent Ecevit, ordunun bu müdahalesine karşı çıkarak günlerce Çorum’da olaylar varken müdahale etmeyen hükümetin ve askerin hiçbir hadise yaşanmayan Fatsa’ya neden askeri bir operasyon düzenlediğini sormuştur. Bazı CHP milletvekilleri yaptıkları açıklamada, Karadeniz’in silah kaçakçılığı için bir yol olduğunu bunun için de solun sindirilmeye çalışıldığını belirtmişlerdir. Bu girişime Ordu Valisi Reşat Akkaya’nın yardımcı olduğunu söylemişlerdir (Ersel vd., Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980, 2005: 512). Araştırmacı yazar Gazi Eke de Ordu Valisi Reşat Akkaya ile Alparslan Türkeş’in mektup yazışmalarına dikkat çekmiştir. Fatsa’da sol gruplara karşı askerin ve ülkücü kuruluşların birlikte hareket ettiklerini belirtmiştir (Eke, 2012: 238-239).

Fatsa’da yaşananları, Ecevit’in açıklamalarını ve Gazi Eke’nin verdiği bilgileri karşılaştırdığımızda ya da birleştirdiğimizde, Uğur Mumcu’nun ülkedeki silah kaçakçılığı ile ülkücü teşkilatların arasında kurduğu bağlantının bir benzerinin de bu hadiseden çıktığı görülecektir. Mumcu, Fatsa’da MHP’lilerin DEV-YOL üyesi solculara dahi silah sattığından bahsetmiştir (Mumcu, 2019: 17).

4. 6. Çorum Olaylarının Neticeleri

29 Mayıs 1980’de başlayan Çorum Olaylarının ilk dalgasında birçok işyeri ve konut yakılmıştır. Dükkanlar yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Çorum Cumhuriyet Başsavcısı Ethem Türker’in yaptığı açıklamalara göre ilk olaylarda, 20 kişi ağır şekilde yaralanmış, 9 kişi öldürülmüştür. Olaylarla ilgili olarak toplamda 122 kişi tutuklanmıştır. Yapılan aramalarda 27 adet tabanca, 638 tabanca mermisi, 7 kilogram dinamit, 8 adet Molotof kokteyl ve 2 adet balta ele geçirilmiştir (Çorum Gazetesi, 23.07.1980). Haziranın ilk haftasında vali ve emniyet müdürü görevden alınmıştır. Cumhuriyet’in verdiği haberde ise 22 Haziran’da şehirde yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Olayların yatıştığı ancak halkın tedirginliğinin sürdüğü belirtilmiştir. Kentte sessiz bir bekleyiş hakimdir. Çorum ilinde

gerçekleştirilmek istenen çatışma ortamının ve yeni bir Kahramanmaraş hadisesi meydana getirme planının, halkın kendi kendini savunmasıyla engellendiği iddia edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 22.06.1980).

4 Temmuz 1980 günü “*Alaaddin Camisi*”nin yakıldığı söylentisi ile başlayan ikinci olaylardan sonra ise göçün hala sürdüğü görülmektedir. Resmi dairelerin açılmasına rağmen memurlar, can güvenliklerinin olmadığı gerekçesiyle göreve gitmemektedir. Olaylar kontrol altına alınmış olsa da birçok esnaf kepenklerini açmamakta ve halkın çoğunluğu da dışarı çıkmamaktadır. Sokağa çıkma yasağı ise 20.00 ile 04.00 arası saatlerde uygulanmaktadır.

Yaşananlar, diğer şehirlerde yaşayan Alevi vatandaşları da tedirgin etmiştir. Örneğin, Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Kırşehir’de, Çorum’daki olaylara benzer saldırılar beklenmektedir. Kırşehir’de ortaya çıkan küçük çaplı olaylar nedeniyle halkta bir tedirginlik oluşmuştur. Çorum hadisesinin yankılarının sürdüğü bir ortamda, ortaya çıkan küçük çaplı olayların oluşturduğu tedirginlik nedeniyle de bazı Alevi vatandaşlar Kırşehir’den göç etmeye başlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 08.07.1980).

Demirel olayların sıkı yönetim gerektirecek derecede mühim olamadığına inanmaktadır. Bakanlar Kurulu, Süleyman Demirel’in başkanlığında toplanmaya başladığı sırada Demirel’in toplantıya katılmadan önce gazetecilere verdiği demeçte Çorum’un sıkıyönetim kapsamına alınmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir (Tercüman Gazetesi, 06.07.1980). Ancak Çorum’da meydana gelen olayların yatıştığı söylenmesine rağmen Çorum’da ölü ve kayıp sayısı sürekli artmıştır. Savcılığa yapılan kayıp ihbarlarının otuz bire çıktığı bildirilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 07.07.1980).

Olaylarda meydana gelen yakma, yıkma ve yağmalama eylemleri nedeniyle milyarlarca liralık maddi zarar oluşmuştur. Başbakanlık talimatı ile Maliye Bakanlığı İl Valiliği’ne hasar tespitinde bulunulması emrini vermiştir (Çorum Gazetesi, 30.08.1980). Hadiselerden sonra birçok konutun ve işyerinin camları kırılmıştır. Ancak olayların üzerinden haftalar geçmesine rağmen, kırılan camların dörtte üçünün hala takılamadığı görülmüştür (Koparan Gazetesi, 04.08.1980). Yaşanan olayların her sektörde ekonomik bir durgunluk meydana getirmesinden dolayı esnaf maddi sıkıntı çekmektedir. Olaylar yurt dışında çalışıp da

memleketini ziyarete gelen, işçi ailelerini de etkilemiştir. Bu işçi aileleri memleketlerine döndüklerinde yaptıkları harcamalar ile yörenin esnafına ekonomik kazanç sağlamaktadır. Ancak Koparan gazetesinin haberine göre, tatil için ülkelerine gelen bu işçiler, olaylar nedeniyle Çorum’a hiçbir yatırım yapmadan geri dönmeye başlamışlardır. Bu durum zaten ekonomik durgunluk yaşayan Çorum’u ve bölgedeki esnafı etkilemiştir (Koparan Gazetesi, 27.08.1980).

4. 7. Siyasilerin ve Resmi Görevlilerin Çorum Olayları ile İlgili Görüşleri

Çorum’da olayların ortaya çıktığı ilk dalgada ilin valilik görevini yürüten Rafet Üçelli yazmış olduğu “*Çorak Toprak, Kırmızı Halı*” adlı hatıratında çocukluk yıllarından emeklilik dönemine kadar yaşadıkları olayları ve edindiği tecrübelerini anlatmıştır. Eserinde Çorum Olaylarına da değinen Üçelli, hadisenin başlangıcı olarak 29 Mayıs 1980 tarihini işaret etmiştir. Çorum’da meydana gelen hadiselerin aynı gün ve aynı saatlerde Merzifon’da da aynı şekilde meydana gelmesinin tesadüf olamayacağını belirterek bunun olayların dıştan yönetildiğinin kanıtı olduğunu vurgulamıştır. Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı mahallerde özellikle Milönü’de barikatların çok kısa sürede nasıl kurulabildiğini ve bu barikatların askeri birliklerin çabalarına rağmen kaldırılamadığını açıklamıştır. Alevi vatandaşların kendilerini Sünni grupların saldırısından korumak amacıyla barikatlar kurduğunu askeri birliklerin kendilerini koruması garantisinin verilmesi şartıyla barikatları kaldıracaklarını belirtmelerine rağmen barikatların kaldırılmadığından bahsetmektedir. Olayların süratle yayıldığını, bunun militan grupların çabasıyla ve bölgenin sosyal yapısının buna müsait olmasından kaynakladığını vurgulamıştır.

Üçelli’ye göre görev süresince uygulamalarda idarenin ve kendisinin hiçbir hatası yoktu. Yıllardan beri şehrin merkezindeki cadde, bir tarafında çoğunluğu Alevi vatandaşların oturduğu bir tarafında da Sünni vatandaşların oturduğu bölünmüş semt konumundaydı. Bunun kendisinden önce de bu şekilde olduğunu anlatmıştır.

Üçelli’ye göre bu olaylar bir tertipti, sadece bu bölgede değil Kahramanmaraş, Sivas, Tunceli, Amasya, Tokat, Hatay, Malatya şehirlerinde olduğu gibi tüm yurt genelinde

Alevi-Sünni çatışması birileri tarafından körüklenmek istenmiştir. Olayın dışardan yönlendirildiğini ve eninde sonunda mutlaka böyle bir çatışmanın bu bölgede ortaya çıkarılacağını belirterek bunun kendi döneminde yaşanmasının şansızlık olduğunu belirtmiştir. Dikkat edilirse Vali Rafet Üçelli, olayın yaşanmasını şansızlık olarak görmemiş, onun idarecilik yaptığı dönemde bu olayın meydana gelmesini şansızlık olarak yorumlamıştır.

Rafet Üçelli, eserinde dönemin hükümetinin uygulamalarını da eleştirmiştir. Üçelli'ye göre her hükümet, idarecilik görevlerini güvendiği kişilere teslim etmek istemektedir. O dönemin şartları göz önüne alındığında Üçelli'ye göre bu gayet normal ve açıklanabilir bir eylemdir. Ancak Üçelli'nin hükümete yönelik eleştirisi vali, müsteşar, genel müdür kadrolarında görevli kişilerin bu kadar hızlı ve bu kadar geniş çapta görevlerinden alınıp görev yerlerinin değiştirilmesi hatadır. Ona göre her hükümet az çok bu tarz girişimlerde bulunurdu. Ancak bu hükümette yer değiştirme ve görevden alma fiilini çok daha kapsamlı şekilde uygulanmıştı. Üçelli'ye göre bu da bir hataydı (Üçelli, 2011: 318-353).

Çorum Olaylarının yaşandığı süreçte MHP Çorum İl Başkanlığı görevini yürüten İsmail Taşkan, dönemin valisi Rafet Üçelli'nin açıklamalarına benzer şekilde olayların başlamasında sol grupların etkili olduğunu açıklamaktadır. Taşkan, Kahramanmaraş Olaylarının intikamını almak isteyen sol grupların Çorum Olaylarını başlattıklarını iddia etmektedir. Kötü olayların olacağını sezdiklerini söyleyen Taşkan, olaylar çıkmasın diye çok uğraştıklarından bahsederken yöre halkına da gördüğünüz militanları devlete ihbar ediniz, onlar sizi kullanıyorlar diye birçok defa açıklamalar yaptıklarından da bahsetmektedir. Ülkesi için vali ve emniyet müdürleri ile beraber gece gündüz bu olayları nasıl önleriz diye çok büyük çalışmalar yürüttüklerini söyleyen Taşkan'a göre Çorum Olaylarında yaşananlar kesinlikle Alevi Sünni kavgası değildir. Ancak böyle bir süs verilmek istenmiştir (Taşkan İ., 09.04.2021).

İdarenin hiçbir kusurunun olmadığını belirten Vali Rafet Üçelli'nin açıklamasına cevap niteliği taşıyan Metin Özkınay'ın açıklamalarına bakıldığında ortaya iki farklı ifade çıkıyor. Çorum Vali Yardımcısı Metin Özkınay, yaşanan hadiselerde idarenin yanlış bir tutum sergilediğinden bahsetmiştir. Özkınay, saldırgan bir topluluğa karşı idarenin zor kullanmasının zorunluluk olduğunu belirterek, Çorum'da idarenin bu kurala uymaması

nedeniyle hadiselerin ağır bir tablo oluşturduğunu söylemiştir. Kendisinin de o dönemlerde Çorum'da idareci olmasına rağmen, idarecilerin kendini savunamayan halka karşı yanlı bir uygulamaya gittiğini söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 16.08.1980).

Bölgede o dönemlerde askeri yetkili olarak sorumlu olan 15. Piyade Tugayı Komutanı Tuğgeneral Şahabettin Esengün, emekli olduktan sonra Çorum Olayları ile ilgili olarak Nokta dergisine verdiği röportajında, yaşananların mezhep kavgası olmadığını ancak böyle bir görüntünün verilmek istendiğinden bahsetmiştir. Esengün, o dönemde idarenin yanlı tutumundan da bahsederek polis kuvvetlerinin olduğu bir yerde olayların nasıl bu dereceye gelebildiğine şaşırdığından bahsetmiştir. 1980 yılı içerisinde zaman zaman Amasya, Tokat ve Çorum'da birbirinden bağımsız olayların olduğunu böyle bir durumda olayların askeri birliklerce kısa sürede yatıştırıldığını söylemiştir. Ancak Gün Sazak'ın ölümünden sonra Çorum'da çıkan hadiselerin daha büyük ve kapsamlı olduğunu, polisin olaylara hakim olabilmek için herhangi bir çabasının olmadığını iddia etmiştir. Esengün'e göre yaşanan olaylar tek merkezden idare edilmektedir. Çünkü Esengün'e göre sivil toplum örgütlerinin bu derece örgütlü olabilmeleri imkansızdır. Son olarak şehirde Alevilere ait dükkan ve evlerin tahrip edilmesine rağmen Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Milönü mahallesinin barikatlarla kapatılmış olduğu ve mahalleye girilmesinin imkansız olduğunu belirtmiştir (Nokta , Çorum Olayları/ Emekli Tuğgeneral Esengün, 1986: 20-21).

Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Çorum Olaylarını, Kahramanmaraş Olaylarının küçüğü şeklinde tarif ederken, olayların bu kadar büyümesinin sebebini güvenlik güçlerinin taraflı olmasına bağlamaktadır (Birand, vd., 2006: 119).

CHP genel merkez teşkilatı, hadiselerin yatışmasının ardından inceleme ve durum değerlendirmesi yapmak üzere Çorum'a bir heyet göndermiştir. Heyet yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporda, yaşanan hadiselerin planlı bir kışkırtmanın neticesinde ortaya çıktığını açıklamıştır. Heyet, Çorum'da görev yapan bazı polislerin de olayların gelişmesinde etkin olduklarını belirtmiştir (Tercüman Gazetesi, 07.07.1980). Ayrıca Çorum'da incelemelerde bulunan CHP heyeti adına konuşan Etem Eken yaşananların sağ-sol çatışması şeklinde olduğunu fakat basının olayları çarpıtarak kamuoyuna, Alevi-Sünni çatışması şeklinde sunduğunu söylemiştir. Çorum'da hükümetin yanlı davranması

nedeniyle halkın daha çok askere güvendiğini bu nedenle de sıkıyönetim ilan edilmesinin gerekli olduğunu açıklamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 09.07.1980).

MSP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan ise Çorum Olayları ile ilgili olarak “*Çorum Olaylarının MHP’lilerce kasten çıkarıldığını birtakım belgelerle tespit etmiş bulunuyoruz*” demiştir. Şevket Kazan’dan önce de AP Çorum Milletvekili Ahmet Cinbek’te MHP’yi kastederek Kazan’ın açıklamasına benzer açıklamalar yapmıştır (Çorum Gazetesi, 23.07, MSP’li Kazan Çorum Olaylarını MHP Çıkarttı, 1980)

AP Çorum Milletvekili Ali Ayhan Çetin ise MHP’ye bağlı teşkilat olan Ülkü Ocaklarının Çorum’u kurtarılmış bölge haline getirmeyi amaçladıklarını, bunu sağlayacak bir bahanenin beklendiğini o bahanenin de Gün Sazak’ın öldürülmesi olduğunu ve böylece Çorum Olaylarının yaşandığını belirtmektedir (Birand, vd., 2000: 115).

MHP Çorum il teşkilatı yetkililerine göre komünist ve solcu grupların, Alevi, Kürt, Çerkez, Sünni vatandaşların bir arada olduğu Kahramanmaraş, Sivas ve Çorum gibi kentlerde kargaşa çıkartarak siyasi rant elde etme peşinde olduklarını belirtmiştir. Özellikle CHP, TİP ve TBP teşkilatı üyelerinin, Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bu yerlerde kışkırtmalar çıkartarak bundan yararlandıklarını iddia etmektedir. Bu iddialarına kanıt olarak 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde Alevi vatandaşların yoğun olarak yaşadıkları bu şehirlerde en çok oyu bu partilerin almış olmasını göstermektedir (Milliyet Gazetesi, 13.07.1980).

TBP Genel Başkanı Mustafa Timisi ile MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Timisi’nin isteği ile görüşme yapmışlardır. Görüşme sonrasında iki lider basına açıklama yapmıştır. Mustafa Timisi, yaptığı açıklamada MSP’nin hükümetin sorumluluğunu taşımasında yarar gördüklerini ifade ederek, hükümetin düşürülmesi gerektiğini belirtmiştir. MSP lideri Necmettin Erbakan ise yaptığı açıklamada Çorum’daki olayların iç savaş manzarası sergilediğini belirtmiştir. Erbakan’a göre Çorum’da da tıpkı Kahramanmaraş’taki gibi halkın bazı mihraklar tarafından tahrik edilmesi sonucunda bu olaylar yaşanmıştır (Tercüman Gazetesi, 07.07.1980).

Olaylarda sonran Çorum'da yaşananlarla ilgili olarak İç İşleri Bakanı Mustafa Gülcügil, 13 Temmuz'da TRT'ye yaptığı açıklamada “*Çorum'da devleti yıkmak isteyen solun karşısına, devlete destek fikrinden hareket eden sağ çıktı*” demektedir (Çorum Gazetesi, 23.07.1980).

O dönem basında çıkan bazı haberlerden olayların yatışmaya başladığı fakat tansiyonun yüksek tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Çorum'da düşünce ayrılıklarıyla başlayan olaylar mezhep çatışmasına dönüşmüştür. Yaklaşık kırk beş gün süren olaylar sonrası Çorum'da 10 Temmuz 1980'de hayat yavaş yavaş normale dönmeye başlamıştır. Fakat ortamı gerilimi tutmak isteyen kimi gruplar ev ve iş yerlerine tehdit mektupları bırakmaktaydı. Sünniler, Alevi vatandaşların evlerine ve iş yerlerine tehdit mektubu bırakırken, misilleme olarak Aleviler de Sünnilerin ev ve iş yerlerine tehdit mektubu bırakmıştır (Hürriyet Gazetesi, 10.07.1980).

Olaylarda devletin taraflı davrandığı, birçok kişi ve devlet görevlileri tarafından iddia edilmiştir. Hadiseler daha çok sağ ve sol grupların çatışması veya Alevi-Sünni çatışması gibi gözükse de bunun tek bir merkezden yönetildiğini savunan yetkililerde bulunmaktadır. Açıklamalara baktığımızda hadiselerin Kahramanmaraş'taki gibi bir yıkıma yol açmamasının temel nedeni olarak yöre halkının kendini korumak için barikatlar kurması ve birlikte hareket etmesi gösterilmiştir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri belgelerinde Maliye Bakanlığı'nın 09/06/1981 tarihli ve 370005/2216 sayılı yazılı talebi üzerine Çorum Olaylarının yaşandığı 28 Mayıs 1980 ile 5 Temmuz 1980 tarihleri arasında zarara uğrayan gerçek ve tüzel kişilerin bu zararlarının karşılanmasına yönelik Bakanlar Kurulu Kararı yer almaktadır. Bu karara göre Çorum'da yaşanan toplumsal olaylarda birçok işyeri ve meskenin, yağma edilmiş olmasından dolayı vatandaşların uğradıkları zararların giderilmesine yönelik İçişleri Bakanlığının teklifi ve Maliye Bakanlığı'nın bu teklife olumlu yanıt vermesi sonrasında Bakanlar Kurulu Kararıyla zararların giderilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla ilk olarak vatandaşların uğradıkları zararları tespit etmek amacıyla Çorum Valisi Başkanlığında, İçişleri, Maliye, İmar ve İskan Bakanlıklarından birer görevlinin katılımıyla oluşturulan Zarar Tespit Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun çalışmaları İçişleri ve Maliye Bakanlıklarınca yürütüleceği ve sonuçlandırılacağı belirtilmektedir (BCA- 030.18.2/427.312.3).

Çorum Olayları'nın avukatlığını üstlenen ve hali hazırda Gazi Olayları'nın avukatlığını yürüten Av. Sadık Eral'ın verdiği bilgiye göre bugüne kadar Çorum Olayları ile ilgili olarak toplu bir dava görülmemiştir. Olaylar vakayı adiyeden kabul edilmiştir. Yani Çorum Hadisesi, yaşanması sıradan olaylardan sayılmıştır. Bununla birlikte Sadık Eral²³ Yargıtay'ın bu noktadaki eleştirisinden de bahsetmektedir. Eral'a göre sıradan hadiseler olarak görülen Çorum Olayları davaları ayrı ayrı yürütülmüştür. Fakat bir olayın içinde geçen bir bilginin başka bir olay için çok önemli kanıtlar taşıyabileceği ihtimali nedeniyle bu davaların toplu şekilde gerçekleşmesi gerekirken neden toplu dava şeklinde gerçekleşmediği ile ilgili Yargıtay'ın eleştirisinin bulunduğunu ifade etmektedir (Eral S., 10.04.2021).

Genel itibariyle değerlendirdiğimizde “*Türk Siyasi Hayatında Çorum Olaylarının Tespiti ve Değerlendirilmesi*” adlı tez çalışmasında yapılan tetkikler neticesinde Çorum Olaylarının kendisinden önce meydana gelen Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş hadiseleri ile benzerlikler taşıdığı yadsınamaz. Fakat Çorum'da yaşanan hadisede yöre halkının olaylar karşısındaki tutumu diğer hadiselerde yer alan halkın tutumundan farklılık taşımaktadır. Örneğin Sivas ve Kahramanmaraş'ta halkın olaylar karşısında daha çok kolluk kuvvetlerinden yardım bekleyerek pasif bir rol üstlendikleri görülürken, Çorum Olaylarına baktığımızda buradaki halkın olayların ilk gününden itibaren örgütlenerek direniş gerçekleştirdikleri görülebilmektedir. Çorum'da saldırıya uğrayan gruplar kendilerini korumak için mahallelerini barikatlarla kapatmışlar, asker ve polis dahil hiçbir kolluk kuvvetinin bu barikatları kaldırmasına izin vermemişlerdir. Çorum halkının bu tutumu belki de Sivas ve Kahramanmaraş olaylarından daha kanlı bir şekilde sonlanabilecek bir eylemi engellemiştir diyebiliriz. Neticede Çorum Olaylarını çok daha büyük ve kanlı bir hadiseye dönüşmesi yöre halkının kolektif mücadelesi ile engellenebilmiştir.

²³ Avukat Sadık Eral: Olaylar sırasında Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisidir. İkinci olayların başladığından habersiz olarak bir iş için 2 Temmuz 1980 günü köyünden Çorum şehir merkezine otobüsle gitmek istemiş ancak otobüsün önü kimi gruplarca kesilince bu grup tarafından esir tutulmuştur. Grup tarafından çok ciddi işkenceler görmüş ve gördüğü işkenceler nedeniyle öldü zannedilerek hastaneye bırakılmıştır. Hastane çıkışında köyüne giden Eral, herkesin kendisini ölmüş düşündüğünden kendi cenazesinin hazırlıkları yapıldığı sırada köyüne geldiğinden bahsetmektedir (Eral, S. 10.04.2021).

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet yöneticilerinin, toplumu aynı çatı altında tutmak için yaptığı birçok yenilik imparatorluğu bir arada tutmayı sağlayamamıştır. Fransız İhtilali'nin etkisiyle ülkede başlayan ayrılıkçı faaliyetler devletin küçülmesine aynı zamanda da topraklarının parçalanmasına sebep olmuştur. Bu sürecin içinde yetişen ve gelişmelere yakından tanık olan Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı sonrasında işgallere karşı oluşan halkın tepkisini ülkenin kurtarılmasına, ardından da yeni bir devletin inşasına kanalize edebilmiştir.

Ancak Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nden miras aldığı toplumun kozmopolit yapısını ve farklı inanç gruplarını barındırdığını bildiğinden kurduğu devleti laiklik ve ırk üstünlüğünü gütmeyen bir milliyetçilik anlayışı ile şekillendirmiştir. Böylece yeni kurulan ulus devletin sınırları laiklik ve Atatürk milliyetçiliği ile çizilmiştir. Atatürk'ün anlayışına göre bu ilkeler terk edilmemeli ve çarpıtılmamalıdır. Bu sayede Osmanlı Devleti'nden farklı yönetim anlayışına sahip bir devletin iç çatışma ve çekişmelere girmeden, bütün enerjisini çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkartmaya harcaması beklenmiştir.

Atatürk'ün ebediyete intikali sonrasında İsmet İnönü de kısmen bu laiklik ve Atatürk milliyetçiliği ile çizilmiş ulus devletin sınırlarını aşmamaya dikkat etmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında değişen konjonktüre ayak uydurmak ve demokratik devletler içerisinde yerini almak isteyen hükümet çok partili hayata yönelmiştir. Çok partili hayatın getirdiği rekabetçi söylem ve oy kaygısı, iktidara gelen hükümetleri, cumhuriyetin kurucu kadrosunun gerçekleştirmeye çalıştığı köklü inkılaplarla şekillendirdiği ulus devlet sınırlarını, alt grupların baskısıyla terk etmeye zorlamıştır.

Özellikle DP ile yükselmeye başlayan reformlara karşı gelme anlayışı, ülkenin koruyuculuğu görevini üstlendiği iddiasındaki Türk Silahlı Kuvvetleri personellerinden bir grup askeri tedirgin etmiştir. Bu cuntacı grup, ülkeyi kardeş kavgasına sokacağını iddia ettikleri böyle bir ortamın giderilmesi ve hükümet baskısının ortadan kaldırılması amacıyla yönetime el koymuştur.

Ancak yönetime el koyan cuntacıların, ara rejim döneminde uyguladığı bazı politikalar, Adnan Menderes ve iki bakanının asılması, 1961 Anayasası ile yürütmenin gücünün kısıtlanması, toplumda derin izler bıraktığı gibi politik ve ideolojik grupların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. lke yönetimini ele alan MBK'nin ilk icraatı, iktidara gelecek hükümetlerin, kendi çıkarları için laiklik ilkesine dokunamayacağı ve halkı baskı altına alamayacağı bir anayasa hazırlamak oldu. Böylece bu anayasa, yürütme gücünü kullanacak hkmetlere, bu gücü kısıtlayıcı engeller koydu. Bu da solun yükselişini hızlandırdı. Sol artık hem destekleniyor hem de genişliyordu. Bununla birlikte Soğuk Savaş sürecinin oluşturduğu iki kutuplu dünya düzeninde, sol grupların ve özellikle sol içinde yer alan ğrenci gruplarının tam bağımsızlık sloganları ile ortaya attıkları anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılık söylemleri 1960'lı yıllarda oldukça yaygınlaştı. Öğrenci gruplarının ardından iştilerde de örgütlenmeler ve hareketlenmeler başladı. 1965'te bir grup iştinin çabalarıyla sol parti olan TİP kuruldu. Bu parti 1965 yılı seçimlerinde 15 milletvekili çıkararak Türkiye'de, TBMM'ye milletvekili sokabilmişt ilk sosyalist parti olmuştur. Solun yükselişi CHP'nin politikalarını da etkilemişt. CHP Genel Baştkanı İsmet İnönü, bu dönemde ortanın solu politikasını baştlatmıştır. Ortanın solu politikasının bayraktarlığını ise Bülent Ecevit stlenmiştir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD'den ekonomik destek alan Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin Soğuk Savaş sürecinde safı belli olmuşt olsa da MBK tarafından yaptırılan yeni anayasa, hkmetlere anti-Amerikancılık giriştirmelerini zor kullanarak durdurabilecekleri bir gücü uygulamalarına izin vermemektedir. Sol içerisindeki öğrencilerin haklarını aramak için düzenledikleri yürüyüş, protesto gibi eylemler, işti gruplarını da etkilemekteydi. Artık iştiler ve ğrenci grupları eylemlerde birbirlerini desteklemeye baştlamıştı. Yeni anayasada yürütme gücünün kısıtlanmış olması, gösteri yürüyüşü ve protesto hareketlerini durdurmak isteyen hükümetleri zor durumda bırakıyordu. İşte böyle bir ortamda ülkenin bağımsızlığını tehlikeye attığı düşünülen komünist ideolojinin yayılmasını engellemek için sol gruplarla mücadele edecek bir örgüt olan, Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri, lke genelinde oluşturulmaya baştlandı. Ayrıca ilerleyen dönemlerde CKMP teştilatı, halk tarafından Komando Kampları olarak tarif edilen ğrenci kamplarını kurdu. Bu kamplarda ülkenin bağımsızlığı için komünizmle mücadele edebilecek fiziki donanıma sahip gençler yetiştirilmekteydi.

Görüldü ki sol grup içinde yer alan örgütler ülkenin bağımsızlığını savunarak eylemlerinde anti-Amerikancılık söylemlerini kullanırken, sağ gruplarda yer alan örgütler de aynı şekilde ülkenin bağımsızlığını vurgulamışlar ve söylemlerinde antikomünizmi kullanmışlardır. Çatışma içinde olan farklı her iki ideolojinin ortak noktası ülkenin bağımsızlığı vurgusunu sloganlarına taşımalarıdır ve bunda her iki grubunda samimi olduğu anlaşılmaktadır. Belki de bu sebeptir ki 1960'lı yıllarda sol gruplar içerisinde faaliyetlere katılan bir yazarın, 1970'li yıllara gelindiğinde sağ ideolojiyi savunmaya başladığı görülmektedir. Bunun gibi sağ ideolojiyi taşıyan başka bir yazar ise ileriki yıllarda sol ideolojinin bayraktarlığını yapabilmektedir. İşte bu, her iki grubun ve bu gruplarda yer alan aydınların önceliklerinin ülkenin bağımsızlığı olduğunu, savundukları ideolojilerin ise onun arkasından geldiğini göstermektedir.

Aleviler ise 1950'lere kadar kapalı olarak sürdürdükleri toplumsal ve kültürel hayatlarını çok partili hayata geçişle birlikte terk etmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ve ABD'den aldığı ekonomik destekle, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru evrilmeye başlaması, kırsal kesimden şehirlere doğru oluşan göç hareketini başlatmıştır. Bu göç hareketine Aleviler de katılmıştır. Böylece Alevilik görünür hale gelmiştir.

1960'larda solun yükselişe geçtiği bu süreçte Alevi gruplar daha çok sol gruplar içerisinde yer almıştır. Özellikle TİP'in değişen seçim sistemi nedeniyle tekrardan Meclise girebilmesinin zor olduğunu gören, TİP yöneticilerinin parti tabanını genişletmek için sosyalist söylem yerine insan özgürlüğüne yönelik vurgusu, Kürt ve Alevi grupları bu partiye çekmiştir. Alevilerin bu partiyi desteklemeleri onların sol ve komünist olarak algılanmalarına neden olmuştur. Her ne kadar bu durumdan rahatsız olan bir grup Alevi tarafından, Birlik Partisi adıyla Alevi partisi kurulmuş olsa da bu girişim, Aleviler üzerinde oluşan algıda pek bir şeyi değiştirmemiştir. Alevilerin solcu olarak anılması devam etmiştir. Dikkat edilirse çok partili hayat sonrası Alevi vatandaşlara yönelik ilk sivil eylem olan Ortaca Olayları da bu dönemde gerçekleşmiştir.

Sol ideolojik grupların girişmiş oldukları eylemler, ilk olarak öğrenci hareketleri ile temsil edilirken, ilerleyen süreçte işçi hareketleri de sol eylemler içinde yer almıştır. Başlangıçta hak arama talepleri olarak ortaya çıkan öğrenci ve işçi eylemlerine sağ ve sol ayrımı

olmadan tüm öğrenci ve işçi grupları katılmıştır. Ancak zamanla bu öğrenci ve işçi grupları bağımsızlık vurgusu ile Amerikan karşıtlığını savunmaya veya siyasi taleplerde bulunmaya başlamışlardı. İşte sol ideolojilerin Amerikan karşıtlığına veya siyasi taleplerine yönelik bu faaliyetleri, sosyalist taleplere karşı olan ve farklı siyasi grupları temsil eden sağcı-milliyetçi ideolojilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu gelişmeler ülkenin sağ-sol kavgasına sürüklenmesine neden olmuştur. 1960'lı yılların sonlarında başlayan sağ-sol kavgaları 1970'li yıllarda da devam etmiştir.

12 Mart 1971 Muhtırası sonrası kurulan hükümetlerin icraatlarına bakılacak olursa bu hükümetlerin özellikle sol gruplar aleyhine faaliyetlere girdiği görülebilmektedir. Erim Hükümetleri döneminde sol gruplar baskı altına alınmış ve birçok sol görüşlü aydın tutuklanmıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi solun yükselişine zemin hazırlamışsa da 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında da sol baskılanarak susturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle sol gruplar da yer alan kimi öğrenci grupları demokratik yollarla arayamadığı haklarını silahlı eylemlerle aramaya başlamışlardı. Sol artık marjinal eylemlere girişmekte bu da yeni kurulan hükümetlerin tepkisine neden olmaktaydı. Kimi araştırmacıya göre 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında kurulan hükümetlerin sola yönelik baskıcı tutumları sol grupları silahlı eylemler ile hak arama yoluna itmişti. Sonuçta dönemin hükümetlerinin solun gelişimini engellemek için uyguladığı propagandalar sonrasında halk solun fikirlerine değil eylemlerine yönelmiş ve sol ideolojiyi ülkesi için tehdit olarak görmüştür. Artık sol ülke için tehlikelidir düşüncesi kamuoyunda yerleştirilmiştir.

Bu nedenle nasıl ki 1960'lı yıllarda sol düşünce ve sol eylemler yükselişe geçmişse 1970'li yıllarda da antikomünizm yükselişe geçmiştir. O kadar ki artık komünizmden paranoyaya varacak şekilde korkulmaktadır. Marjinal olan her eylem veya kişi komünistlikle suçlanmıştır. Zaten Aleviler solcu olarak algılanmakta solcular da Alevi olarak görülmekteydi. Bu durum Alevi vatandaşlar için bir tehdit oluşturmaktaydı. Sol gruplarla olan imajlarını silmek isteyen kimi Alevi önderlerin 1966 yılında kurduğu Birlik Partisi'nin ismine 1971'de Türkiye kelimesini ekleyerek partinin adını Türkiye Birlik Partisi olarak değiştirmesi bu açıdan bakıldığında anlamlı olmaktadır. Nasıl ki 1966 senesinde Alevi vatandaşlara yönelik ilk eylem olan Ortaca Olaylarından sonra sol ile anılmak istemeyen Aleviler tarafından Birlik Partisi kurulmuşsa 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası solun tehdit olarak görüldüğü dönemde Alevilere yönelik Hatay Kırıkhan'da

gerçekleştirilen ikinci eylemden sonra da Birlik partisinin adına Türkiye kelimesi eklenmiştir. Böylece parti milliyetçi bir oluşum izlenimi taşıyabilecekti.

O dönemde kurulan işçi sendikaları da meşruiyetlerini kabul ettirmek için komünizmi kötüleyerek, komünizmi telin mitingleri yapmak zorunda kalmışlardı. Her ne kadar halkta, solun ülkenin bağımsızlığını tehlikeye atan bir ideoloji olduğuna yönelik algı oluşmuşsa da CHP ortanın solu programını bu dönemde de ısrarla sürdürmüştür. Bu sebeple Süleyman Demirel öncülüğünde CHP'nin iktidara gelişini engellemek amacıyla bütün sağ partileri bir çatı altında toplayan cephe hükümetleri kurulmaya başlandı. Milliyetçi Cephe adıyla anılan bu hükümetlerde bütün sağ partiler yer alırken, aynı zamanda solculara karşı Komando Kamplarını kuran CKMP'nin devamı olan MHP teşkilatı ile MSP ve AP kurulan her iki Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde de yer almışlardır.

Siyasetteki bu cepheleşme topluma da aynı şekilde yansımıştır. Artık sol öğrenci derneklerinin karşısına sağcı ve milliyetçi öğrenci dernekleri kurulurken solcu işçi ve memur sendikalarının karşısına sağcı ve milliyetçi sendikalar kurulmaya başlandı. Sol tarafından hangi sektörde bir dernek veya sendika kuruluyorsa onun muadili sağcı ve milliyetçi gruplar tarafından kurulmaktaydı.

Özellikle 1970 sonrası dönemlerde sadece sol eylemlerde artış gözlenmedi bunun yanında farklı girişimler de ortaya çıktı. 1975-1976 senelerinde bugünkü PKK terör örgütünün temellerinin atıldığı “*Dikmen toplantıları*” sonrasında Apocular olarak anılan gruplar çeşitli faaliyetlere başlamışlardı. Ermeniler ise kurdukları ASALA örgütü ile Türk diplomatlarına saldırılar düzenleyerek birçok Türk diplomatı katledilmiştir. Bu eylemler ülkedeki ülkücü gruplar tarafından ülkenin bağımsızlığına yönelik tehdit olarak yorumlanmış ve tepkiyle karşılanmıştır.

Ülkede istikrardan söz edilemediği, toplumun gruplaştığı ve sendikaların bölündüğü bu süreçte Mecliste partiler arasında süren çekişmeler sokakta vatandaşlar arasında da aynı şekilde sürmekteydi. Artık siyaset diline nefret hakim olmuş her teşkilat karşısındaki teşkilatı vatan hainliği ile suçlamaya başlamıştı. 1980 yılına kadar cinayetler ve sokak eylemleri artarak devam etti. Öğrenciler ve öğrenci grupları arasındaki çatışmalar artık kampüslerin dışına taşmıştı. Tanınmış kişilere ve üniversitelere yönelik bombalama

suikastları olmaya başladı. 1978 yılı içerisinde anarşi ve terör olayları sürerken daha çok sol gruplara yönelik gerçekleşen saldırılar Alevilerin de solcu olarak algılandığı bu dönemde Alevi gruplara yönelmiş ve Alevi vatandaşların yaşadığı şehirlerde Alevi vatandaşlar saldırılara maruz kalmıştır. 1978 yılı içerisinde ilk olarak Malatya’da ardından Sivas ve Kahramanmaraş’ta gerçekleşen Alevi gruplara yönelik saldırılar, 12 Eylül 1980 yılından önce son olarak Çorum’da gerçekleştirilmiştir. Olaylarda çoğunluğu Alevi olmak üzere onlarca vatandaş hayatını kaybetmiş, birçok dükkan tahrip edilmiş ve bölgede yaşayan ailelerin çoğunluğu Çorum’dan göç etmiştir.

Olaylar sırasında iktidarda olan, AP Hükümeti’nin başında bulunan Süleyman Demirel’in, Çorum’da bu olaylar olurken gazetecilere verdiği demeçlerle kamuoyunun dikkatini Ordu’nun Fatsa ilçesinde yürütülen faaliyetlere çekmeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca onlarca kişinin öldüğü, birçok binanın yakılıp yıkıldığı, çoğunluğunu Alevi ailelerin oluşturduğu birçok ailenin bu bölgeden göç etmesine neden olan Çorum Olaylarına asker tarafından ciddi şekilde müdahale edilmezken, hiçbir çatışmanın olmadığı Ordu’nun Fatsa ilçesinde yürütülen belediyecek faaliyetlerinin sosyalist düzeni çağrıştırdığı iddiası ile Fatsa’ya askeri bir operasyon düzenlenerek bölgenin ablukaya alınması, hükümet aleyhine çeşitli yargıların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından Çorum Olaylarında devletin taraflı davrandığının kanıtı olarak sunulmuştur.

Bununla birlikte Çorum’da yaşanan olaylarda Alevi vatandaşlar, Ortaca, Kırıkhan, Malatya, Sivas ve Kahramanmaraş’taki gibi önceki hadiselerden edindikleri tecrübeler neticesinde pasif bir duruş sergilememişlerdir. Kendilerini korumak amacıyla direnişe geçen ve bölgelerini barikatlarla koruma altına alan Aleviler, devletten yardım beklemek yerine ellerindeki imkanlarla kendilerini korumaya çalışmışlardır. Bundan dolayı ülkenin farklı yerlerinde yaşayan Aleviler ve kimi sol örgütler de bölgeye gelerek Çorum’da olaylara maruz kalan Alevilere yardım etmişlerdir. Çorum Olayları sırasında Alevi vatandaşların bu şekilde tepki vermesi Çorum Olaylarını, kendisinden önce meydana gelen Alevilere yönelik toplumsal olaylardan ayırmaktadır.

Anlaşıldı ki Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyetin kurucu kadrosu, ülkenin kozmopolit yapısının bu tarz eylemlere açık olduğunu bildiklerinden toplumu çatışmadan uzak tutacak sınırları çizmişlerdir. Bu sınırların kimi nedenlerle aşılması toplumu, ülkede uzun süren ve

etkilerinin hala sürdüğü çatışmalara götürmüştür. Enerjisini daha farklı alanlarda kullanabilecekken devlet ve halk çatışmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak Alevi gruplara yönelik bu eylemlerin ortaya çıkışı ile ilgili iç ve dış faktörlerin etkili olduğunu kanıtlarla ileri süren oldukça fazla sayıda kaynak literatürde bulunabilmektedir. Ancak belirtilmelidir ki her ne sebeple olursa olsun sorumluluk vatandaşlara düşmektedir. Halk tarafından bu tarz hadiseler karşısında tahriklere kapılmamak gerektiğinin bilinmesi gerekmektedir. Neticede olaylarda birçok insan hayatını kaybetmiş, belli gruplar ötekileştirilmiştir. Bu nedenle laiklik ilkesini benimsemiş ve ırk ayrımı yapmayan Atatürk milliyetçiliğinin özümsemiği bir toplumda vatandaşlar tarafından inançsal farklılıkların toplumun zenginliği olduğu fark edilebilir. Böylece vatandaşlarda her inanca ve topluluğa karşı hoşgörü duygusunun gelişebileceği bu noktada belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.2/427.312.3

Sürekli Yayınlar

Akşam (1978). Türkeş Açıkladı. Akşam Gazetesi, 22 Nisan 1978, s. 1-7.

Bugün (1978). Malatya İşgalden Çıkış Bir Şehre Benziyor. Bugün Gazetesi, 20 Nisan 1978, s. 1-8.

Bugün (1978). Malatya'da İç Savaş Denemesi. Bugün Gazetesi 19 Nisan 1978, s. 1-8.

Bugün (1978). Türkeş Açıkladı: Erzurum ve Maraş'ta Yeni Olaylar Çıkabilir. Bugün Gazetesi, 22 Nisan 1978, s. 1-8.

Cumhuriyet (1932). Birinci Dil Kurultayı Büyük Merasimle Açıldı. Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1932, s. 1-7.

Cumhuriyet (1966). Muğla'da Sünnilerle Aleviler Çarpıştılar. Cumhuriyet Gazetesi, 09 Haziran 1966, s. 1-9.

Cumhuriyet (1966). Türkiye'de Mezhep Kavgası Yok. 15 Haziran 1966, s. 1-9.

Cumhuriyet (1969). MTTB'nin Dünkü Mitinginde Anayasa Değişikliği İstendi. Cumhuriyet Gazetesi, 15 Şubat 1969, s. 1-9.

Cumhuriyet (1971). Komutanların Ültimatı Üzerine Demirel İstifa Etti. Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971, s. 1-9.

Cumhuriyet (1975). 30 Kişilik Kabinde 15 Eski Bakan Yer Alıyor. Cumhuriyet Gazetesi 01 Nisan 1975, s. 1-9.

Cumhuriyet (1975). İskenderun Demir-Çelik Törenle Açıldı. Cumhuriyet Gazetesi, 29 Aralık 1975, s. 1-9.

Cumhuriyet (1975). Oylama Sonunda Kavgı Çıktı, Tabanca Çekildi. Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1975, s. 1-9.

Cumhuriyet (1977). 1 Mayıs Olaylarına İlişkin Gizli Raporlar Hazırlandı. Cumhuriyet Gazetesi, 04 Mayıs 1977, s. 1-9.

- Cumhuriyet (1977). İkinci MC Hükümeti Açıklandı. Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1977, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1977). Savcılık Soruşturması Sürüyor. Cumhuriyet Gazetesi, 03 Mayıs 1977, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1978). Başbakan Ecevit'e göre Sıkı Yönetim Zorunlu Hale Geldi. Cumhuriyet Gazetesi, 26 Aralık 1978, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1978). Kim Öldürüyor Niçin Öldürüyor? Cumhuriyet Gazetesi, 05 Eylül 1978, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1978). Maraş Olaylarının 4. Günü. Cumhuriyet Gazetesi, 29 Aralık 1978, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1978). Maraş'ta Olaylardan. Cumhuriyet Gazetesi, 27 Aralık 1978, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1978). Sivas. Cumhuriyet Gazetesi, 04 Eylül 1978, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1979). Cinayet Şimdi de Basına Yönelde. Cumhuriyet Gazetesi, 02 Şubat 1979, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1979). Elektrik Yokluğundan Duran İşyerlerinin Sayısı Yükseliyor. Cumhuriyet Gazetesi, 29 Aralık 1979, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1979). İstanbul'da 15 Günde 42 Soygun Yapıldı. Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ocak 1979, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1979). Olaylar ve Görüşler Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1979, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1979). Petrol Zamları ya da Ekonomide Devlet Ne Yapmalı. 28 Mart 1979, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Bir İdarecini Gözü ile Çorum Olayları. Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ağustos 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Çorum'da Birçok İşyeri Açılmadı. Cumhuriyet Gazetesi, 08 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Çorum'da Camiye Bomba Atan İki Sağcı Militan Yakalandı. Cumhuriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Çorum'da Ölü Sayısı ve Kayıp İhbarları Sürekli Artıyor. Cumhuriyet Gazetesi, 07 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Devalüasyon: Dolar 70 Lira. Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ocak 1980, s. 1-9.

- Cumhuriyet (1980). Faşist Katliam Girişiminin Boşa Çıktığı Kent: Çorum. Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Fatsa Şenliği: Alışılmamış Bir Deney. Cumhuriyet Gazetesi, 17 Nisan 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Fatsa'da Maskeliler Ülkücü Militanlardı. Cumhuriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Fatsa'da Olay Yok Ama Halk Tedirgin. Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). İç İşleri Bakanı Gülcigil. Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). İstanbul'da Pol-Der Üyeliği Yapmış 140 Polis Bir Hafta İçinde Sürgün Edildi. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Nisan 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1980). Ortak Grup CHP'nin Çorum Olaylarına Yaklaşımını Tartıştı 09 Temmuz 1980, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1981). Ağaca Dosyası. Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mayıs 1981, s. 1-9.
- Cumhuriyet (1997). 16 Mart'ta Kontrgerilla Yargılanıyor. Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1997, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2003). Sırdaşından Valiye Vefa. Cumhuriyet Gazetesi, 08 Eylül 2003, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2007). Çorum'da Provokasyon. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 2007, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2008). 30 Yıl Sonra 16 Mart Katliamı. Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 2008, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2010). Çatlı Yönetti Militanları Öldürdü. Cumhuriyet Gazetesi, 05 Ekim 2010, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2010). Ortak Nokta Aynı Şirket. Cumhuriyet Gazetesi, 06 Ekim 2010, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2012). Olgunlaşma İçin 2000 Ölü. Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 2012, s. 1-11.
- Cumhuriyet (2015). Hasan Fehmi Güneş Anlatıyor. Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ocak 2015, s. 1-11.
- Çorum (1980). 19 Mayıs Kutlamaları. Çorum Gazetesi, 23 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Alaca Kaymakamı İlçedeki Askeri Birliğin Çekilmesi Halinde İstifa Edecek. Çorum Gazetesi, 14 Temmuz 1980, s. 1-6.

- Çorum (1980). Alaca’da Sol Görüşlü Bir Şoför Öldürüldü. Çorum Gazetesi, 07 Nisan 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum Olayları (2). Çorum Gazetesi, 18 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum Olayları (3). Çorum Gazetesi, 19 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum Olayları (6). Çorum Gazetesi, 23 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum Olayları (7). Çorum Gazetesi, 24 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum Olayları Davası Hala Sürüyor. Çorum Gazetesi, 30 Ağustos 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum Olayları. Çorum Gazetesi, 17 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Çorum’da Onurlu Bir Halk Direnişi Örneği Verilmiştir. Çorum Gazetesi, 18 Haziran 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). MSP’li Kazan Çorum Olaylarını MHP Çıkarttı. Çorum Gazetesi, 23 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Çorum (1980). Şu Devletin TRT’si. Çorum Gazetesi, 13 Temmuz 1980, s. 1-6.
- Devrim (1966). Bugün Bir Barış Toplantısı Daha Yapılacak. Devrim Gazetesi, 21 Haziran 1966, s. 1-4.
- Devrim (1966). Ortaca’da Alevi Sünni Çatışması. Devrim Gazetesi, 07 Haziran 1966, s. 1-4.
- Günaydın (1978). Sivas. Günaydın Gazetesi, 05 Eylül 1978, s. 1-12.
- Hergün (1978). Bomba Yalancıları Mahkemece Tescil Edildi. Hergün Gazetesi, 22 Nisan 1978, s. 1-6.
- Hergün (1978). TKP, Yeni Tuzaklar İçin Direktif Veriyor. Hergün Gazetesi, 24 Nisan 1978, s. 1-6.
- Hergün (1978). Türk Milleti Köle Olmaz. Hergün Gazetesi, 17 Nisan 1978, s. 1-6.
- Hürriyet (1966). Alevi Bir Karı Kocaya Tarlada Tecavüz Edildi Hürriyet Gazetesi, 16 Haziran 1966, s. 1-8.
- Hürriyet (1966). Alevi Sünni Kavgası Yüzünden. Hürriyet Gazetesi, 11 Haziran 1966, s. 1-8.
- Hürriyet (1966). Demirel Mezhep Kavgası Yok Dedi. Hürriyet Gazetesi, 15 Haziran 1966, s. 1-8.

- Hürriyet (1966). Siyasi Parti Kuruluyor. Hürriyet Gazetesi, 16 Haziran 1966, s. 1-8.
- Hürriyet (1969). Amerikan Aleyhtarlığı. Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1969, s. 1-8.
- Hürriyet (1969). Bayrağa Saygı Mitingi. Hürriyet Gazetesi, 15 Şubat 1969, s. 1-8.
- Hürriyet (1969). Bayrağa Saygı Mitingine Beş Bin Kişi Katıldı. Hürriyet Gazetesi, 15 Şubat 1969, s. 1-8.
- Hürriyet (1969). Kanlı Pazar. Hürriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969, s. 1-8.
- Hürriyet (1969). Türkes Açık Konuştu. Hürriyet Gazetesi, 10 Ocak 1969, s. 1-8.
- Hürriyet (1971). Dev-Genç'ten Sonra Yeni Bir Örgüt: Dev-Lis. Hürriyet Gazetesi, 12 Mart 1971, s. 1-8.
- Hürriyet (1978). Ankara'dan Doğu İllerine Bomba Gönderiliyor. Hürriyet Gazetesi, 20 Nisan 1978, s. 1-12.
- Hürriyet (1978). Ecevit Sıkıyönetim İlan Edilebilir. Hürriyet Gazetesi, 26 Aralık 1978, s. 1-12.
- Hürriyet (1978). Hükümet Konağına Yürüyüp Ele Geçirmeye Kalktılar. Hürriyet Gazetesi, 25 Aralık 1978, s. 1-12.
- Hürriyet (1978). Kahramanmaraş'ta Tedirginlik Dolu Bekleyiş Başladı. Hürriyet Gazetesi, 23 Nisan 1978, s. 1-12.
- Hürriyet (1978). Malatya'da Dün Üç Lise Öğrencisinin Cesedi Bulundu. Hürriyet Gazetesi, 19 Nisan 1978, s. 1-12.
- Hürriyet (1978). Partiler Sıkıyönetimde Birleşti. Hürriyet Gazetesi, 27 Aralık 1978, s. 1-12.
- Hürriyet (1980). Çorum'da 600 Aile Evlerini Terk Etti. Hürriyet Gazetesi, 07 Haziran 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Çorum'da Eylem Birliği. Hürriyet Gazetesi, 05 Haziran 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Çorum'da Hayat Normale Dönüyor. Hürriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Çorum'da Korkulu Bekleyiş. Hürriyet Gazetesi, 06 Temmuz 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Çorum'da Kundaklama Hareketleri Başladı. Hürriyet Gazetesi, 06 Haziran 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Fatsa'ya Kanun Getirilecektir. Hürriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1980, s. 1-16.

- Hürriyet (1980). Her Yerde Nefret ve Endişe Var. Hürriyet Gazetesi, 31 Mayıs 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). İşte Fatsa. Hürriyet Gazetesi, 09 Temmuz 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Katliamdan Notlar. Hürriyet Gazetesi, 07 Temmuz 1980, s. 1-16.
- Hürriyet (1980). Olayı Hiçbir Örgüt Üstlenmiyor. Hürriyet Gazetesi, 29 Mayıs 1980, s. 1-16.
- Koparan (1980). Bazı Kişiler Halktan Para Toplama Eylemini Sürdürüyor. Koparan Gazetesi, 25 Haziran 1980, s. 1-4.
- Koparan (1980). Halkın Cam İhtiyacı Yeterince Karşılanamadı. Koparan Gazetesi, 04 Ağustos 1980, s. 1-4.
- Koparan (1980). Olaylar Yurt Dışında Çalışan Çorumlu İşçileri de Etkiledi. Koparan Gazetesi, 27 Ağustos 1980, s. 1-4.
- Milliyet (1969). Taksim’de Arbede. Milliyet Gazetesi, 17 Şubat 1969, s. 1-12.
- Milliyet (1971). Konsolos Üç Kurşunla Şakağından Öldürüldü. Milliyet Gazetesi, 24 Mayıs 1971, s. 1-12.
- Milliyet (1971). Kürtçülük Davası Diyarbakır’da Başladı. Milliyet Gazetesi, 17 Aralık 1971, s. 1-12.
- Milliyet (1977). Disk İçin Soruşturma Açıldı. Milliyet Gazetesi, 03 Mayıs 1977, s. 1-12.
- Milliyet (1977). Kanlı 1 Mayıs. Milliyet Gazetesi, 02 Mayıs 1977, s. 1-12.
- Milliyet (1978). Bombalı Paketler ve Gizli Örgütler Saptandı. Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 1978, s. 1-12.
- Milliyet (1978). Gizli Örgütün Merkezi Ankara’dadır. Milliyet Gazetesi, 27 Nisan 1978, s. 1-12.
- Milliyet (1978). İstanbul Üniversitesi Süresiz Olarak Kapatıldı. Milliyet Gazetesi, 17 Mart 1978, s. 1-12.
- Milliyet (1978). Malatya’da En Az 700 İşyeri Tahrip Edildi. Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1978, s. 1-12.
- Milliyet (1978). Maraş Olaylarını Protesto İçin Derslere Girilmedi. Milliyet Gazetesi, 26 Aralık 1978, s. 1-12.
- Milliyet (1978). Mezhep Ayrılığı. Milliyet Gazetesi, 05 Eylül 1978, s. 1-12.

- Milliyet (1978). Sivas'ta 1000'den Fazla İşyeri Tahrip Edildi. Milliyet Gazetesi, 04 Eylül 1978, s. 1-12.
- Milliyet (1979). Ağaca (Abdi İpekçi'yi Bu Düzeni Savunduğu İçin Öldürdüm). Milliyet Gazetesi, 12 Temmuz 1979, s. 1-12.
- Milliyet (1980). Çorum 33 Ölümle Çılgınlığın Başında. Milliyet Gazetesi, 13 Temmuz 1980, s. 1-12.
- Milliyet (1980). Çorum Valisi ve Emniyet Müdürü Görevlerinden Alındı. Milliyet Gazetesi, 02 Haziran 1980, s. 1-12.
- Milliyet (1980). Çorum'da Kana Kan İntikam Vardı. Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 1980, s. 1-12.
- Milliyet (1980). Çorum'da Sokağa Çıkma Yasağı Uygulandı. Milliyet Gazetesi, 03 Temmuz 1980, s. 1-12.
- Milliyet (1980). Olaylar Duruldu Ama Halk Korkusunu Bir Türlü Üzerlerinden Atamıyor. Milliyet Gazetesi, 17 Temmuz 1980, s. 1-12.
- Tercüman (1978). Ahmet Kabaklı. Tercüman Gazetesi, 25 Aralık 1978, s. 1-14.
- Tercüman (1978). Eski Milletvekili Milliyetçiliği ile Ün Yapmıştı. Tercüman Gazetesi, 16 Nisan 1978, s. 1-14.
- Tercüman (1978). İddialarını İspat Etmezlerse Şerefsizdirler. Tercüman Gazetesi, 21 Nisan 1978, s. 1-14.
- Tercüman (1978). Türkeş: Halkı Ezenlere İlk İkazımızı Yapıyoruz. Tercüman Gazetesi, 16 Nisan 1978, s. 1-14.
- Tercüman (1980). Bakanlar Kurulu Çorum Olaylarını Görüştü. Tercüman Gazetesi, 06 Temmuz 1980, s. 1-14.
- Tercüman (1980). Çorum'da 04.00-20.00 Arası Sokağa Çıkma Yasağı Kaldırıldı. Tercüman Gazetesi, 07 Temmuz 1980, s. 1-14.
- Tercüman (1980). Çorum'da Yeniden Evler Yakıldı Sokağa Çıkma Yasağı Konuldu. Tercüman Gazetesi, 05 Temmuz 1980, s. 1-14.

Kişisel Görüşme

Eral, S. Ankara Hukuk Fakültesi Öğrencisi, Çorum, 10.04.2021

Erkoç, E. Öğretmen, Çorum, 11.04.2021

Taşkan, İ. MHP Çorum İl Başkanı, Çorum, 09.04.2021

Kitaplar

- Afetinan, A. (2000). Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ağtaş, Ö. (2018). Ortanın Solu:İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e. M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8/Sol* (s. 194-221). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Akçagündüz, E. (2019). *Akademik Bir Bakışla Vali Recep Yazıcıoğlu Kamu Hizmetleri Motivasyon Kuramı Çerçevesinde Bir İnceleme*. Ankara: Astana Yayınları.
- Akman, A. (2020). Etnik-Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde Modernist Milliyetçilik: Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 81-90). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alper, E. (2018). *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri 1960-1971*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Apaydın, O. (1979). *Kim Öldürüyor Niçin Öldürüyor?* İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2010). *Yüz Yıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aybay, R. (1962). *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku Ders Kitabı ve Temel Yasa Metinleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Aydın, S., ve Taşkın, Y. (2020). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydınlık. (1978). AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu. İstanbul: Aydınlık Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (2011). *Türkiye Solu 1960-1980 "Bir Amneziğin Anıları"*. İstanbul: Venüs Kitap.
- Bahadır, İ. (2020). Devrimcilikten Dervişliğe: Türkiye'de 1920 Sonrası Sosyalist Çevrelerde Alevilik ve İçerdiği Anlam. A. Yalçınkaya, ve H. Karaçalı içinde, *Sosyalistler ve Aleviler Aleviler ve Sosyalistler Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (s. 86-114). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Belge, M. (1992). Sol. İ. Svick, ve E. Tonak içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 159-188). İstanbul: Belge Yayınları.

- Belge, M. (2018). Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8/Sol* (s. 13-48). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birand, M., Bila, H., ve Akar, R. (2006). *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M., Dünder, C., ve Çaplı, B. (2000). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bora, T., ve Canefe, N. (2020). Türkiye’de Popülist Milliyetçilik. T. Bora içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 635-662). İstanbul İletişim Yayınları.
- Çalık, M. (1995). *Siyasi Kültür ve Sosyolojinin Bazı Kavramları Açısından MHP Hareketi’nin Kaynakları ve Gelişimi (1965-1980)*. Ankara: Cedit Neşriyet.
- Çamuroğlu, R. (1999). Türkiye’de Alevi Uyanışı. B. Torun, ve H. Torun içinde, *Alevi Kimliği* (s. 96-103). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetin, P. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler Vesayet Gölgesinde Siyaset: 1960-1980/ Cilt V*. Ankara: Orion Kitapevi.
- Çetinkaya, H. (2010). *68’den 78’e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Çolak, Y. (2010). *Türkiye’de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Demir, D. C. (2017). Atmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni. M. Kaynar içinde, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* (s. 483-517). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eke, G. (2012). *Yaz Mevsiminde Katliam ve Direniş 1980 Çorum*. Ankara: Nitelik Kitap.
- Eroğlu, C. (1992). Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71. İ.Schick, ve E. Tonak içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 112-158). İstanbul: Belge Yayınları.
- Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., ve Tunçay, M. (2005). *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)/Cilt 3*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., ve Tunçay, M. (2005). *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)/Cilt 2*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., ve Tunçay, M. (2005). *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)/Cilt 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Ertan, M. (2017). *Aleviliğin Politikleşme Süreci Kimlik Siyasetinin Kısıtlılıkları ve İmkanları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertekin, O. (2020). Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyet* (s. 345-387). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertekin, O. (2020). Maraş Katliamı Vahşet, Direniş ve İşkence. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ete, H., Taşdelen, H., ve Ersay, S. (2014). *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe Mhp'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*. Ankara: Seta Yayınları.
- Fedayi, C. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Feyzioğlu, T. (2003). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Göktürk, E. (2020). 1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 103-116). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gözler, K. (2006). *Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Gözler, K. (2007). *Devletin Genel Teorisi*. İstanbul: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Güneş, F. (2013). *Kırkların Direnişi Yaşayanların Tanıklığıyla Çorum Olayları*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Işıklı, A. (1994). *Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Karagöz, H. (2019). *Türkiye'de Alevilik Toplumsal Çatışmalar ve Göç Modellerine Bakış*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2020). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keleş, R., ve Ünsal, A. (1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1992). İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980. İ. Schick, & E. Tonak içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 310-325). İstanbul: Belge Yayınları.

- Koca, B. (2017). Altmışlı Yıllarda Türkiye'de Anti-komünizm: Truman Doktrini'nden Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne. M. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 545-569). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, M. B. (2016). *Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları Bağlamında Aleviler*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Koçak, C. (2020). Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 37-43). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2020). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. T. Bora içinde, *Moder Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 208-225). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, M. (2018). Türkiye'de Sol Düşünce ve Aleviler. M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8/Sol* (s. 896-934). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merdanoğlu, H. (2017). *Kemalizm İle Bütünleşen Alevilik*. İstanbul: Ulak Yayıncılık.
- Mumcu, U. (2019). *Ağaca Dosyası*. Ankara: Ugur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı.
- Mumyakmaz, H. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık (Masuniyet, Sadakat, Eşitlik, Türklük ve Türk Vatandaşlığı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Oktay, A. (1987). *Toplumsal Değişme ve Basın 1960-1986 Türk Basını Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma*. Bilim Felsefe Sanat Yayınları.
- Onur, H. (2001). *Türk Sağı Sözlüğü*. İstanbul : Ayyıldız Matbaacılık.
- Oral, M. (2015). *Türk Ulusunun İnşası Ortak Tarih Söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Salman, C. (2020). Alevi Siyasal Kimliğinin İnşası ve Kente Göçün İlk Yıllarında Aleviler ve Sol. A. Yalçınkaya, ve H. Karaçalı içinde, *Aleviler ve Sosyalistler Sosyalistler ve Aleviler Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (s. 131-151). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Saraç, N. (2011). *Alevilerin Siyasal Tarihi 1300-1971*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Schick, İ. C., ve Tonak, E. A. (1992a). Sonuç. İ. C. Schick, ve E. A. Tonak içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 386-405). İstanbul: Belge Yayınları.
- Schick, İ. C., ve Tonak, E. A. (1992b). Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma. İ. C. Schick, ve E. A. Tonak içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 353-385). İstanbul: Belge Yayınları.

- Soileau, D. K. (2020). Aleviler ve Sol: Bir Karşılaşmanın İlk Anları. A. Yalçinkaya, ve H. Karaçalı içinde, *Aleviler ve Sosyalistler Sosyalistler ve Aleviler Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (s. 56-71). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Subaşı, N. (2010). *Alevi Modernleşmesi Sırrı Faş Eylemek*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Süreyye, A. (2015). *Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi DİSK (1967-1975)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahhüseyinoğlu, H. (2012). *Yakın Tarihimizde Kitleli Katliamlar "Malatya, K.Maraş, Çorum, Sivas, Gazi, Kırıkkale, Ortaca"*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Taşkın, Y. (2020). Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 618-634). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokol, A. (1994). *Türkiye'de Sendikal Hareket*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Üçelli, R. (2011). *Çorak Toprak, Kırmızı Halı*. İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Üstel, F. (2020). Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4/Milliyetçilik* (s. 275-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalçinkaya, A. (2020). Kimse-siz: Aleviler, Sosyalistler ve Klasik Ütopyacılık. A. Yalçinkaya, ve H. Karaçalı içinde, *Aleviler ve Sosyalistler Sosyalistler ve Aleviler Bir Karşılaşmanın Kenar Notları* (s. 223-272). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zürcher, E. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Uhusun İnşası*. (L. Yalçın, Çev.) İstanbul: Akılçelen Kitaplar.

Makaleler

- Albayrak, M. (2014). Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 295-312.
- Alyılmaz, S. (2004). Atatürk ve Türk Dili. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 81-83.
- Arslan, S., ve Alkış, M. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 18-33.
- Aslan, S. (2010). Türkiye'de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31), 260-283.
- Aydın, F. (1998). Atatürk ve Milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(42), 758-777.

- Bakan, S. ve Özdemir, H. (2013). Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti’ye (DP) Karşı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 373-398.
- Baytal, Y. (2020). Demokrat Parti’nin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar. *Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 91-122.
- Bozkurt, B. (2011). Türkiye’de Milli Şef Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Belgi Dergisi* (2), 183-204.
- Bozkurt, C. (2017). 1968 Olayları’nın Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin “Komando” Kampları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(231), 67-84.
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009(19), 73-90.
- Coşkun, V. (2009). Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(16-17-18-19), 1-21.
- Cumhuriyet. (07.05.1979). Bir Yılda 94 Banka Soygunu Oldu. *Cumhuriyet Dergisi*, s. 1-30.
- Çakır, H., ve Yavalar, D. (2017). Demokrat Parti İktidarı ve Basın. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 1-14.
- Çelik, H. S. (2016). İnönü Döneminde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950). *Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çiçek, A. C., Aydın, S., ve Baran, H. (2017). Gelenekle Sol Arasına Sıkışmış Bir Siyasal Hareket: (Türkiye) Birlik Partisi. *SİYASAL: Journal Of Political Sciences*, 26(2), 27-52.
- Çiller, Y. (2015). Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(2), 45-65.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık. *Selçuk ÜniversitesiTürkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 331-348.
- Dikici, A. (2008). Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11(42), 161-192.
- Dikici, A. (2017). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı’nın Durumu (1977-1980). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Dergisi*, 1(1), 87-124.
- Dinçkol, B. V. ve Işık, A. (2015). 1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 13-41.

- Dursun, S. (2018). Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977). 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(20), 425-440.
- Erkış, İ. (2013). Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 54-76.
- Eyyüboğlu, İ. (2002). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hukuk Alanında Laikleşme Süreci. *Atatürk Üniversitesi AİİTAE, Atatürk Dergisi*, 3(2), 205-227.
- Feyzioğlu, T. (1985). Atatürk ve Milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 353-412.
- Güveyi, Ü. (2019). Ulus Devlet ile Vatandaşlık İlişkisi Paradoksu ve Anayasal Düzlemdeki Negatif Etkileri. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2), 137-168.
- Hakyemez, C. (2014). Tekke ve Zaviyeler Kanunu Çerçevesinde Alevilik-Bektaşılık. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(25), 161-174.
- Ilıman, A. ve Dönmez, C. (2015). 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (21), 163-198.
- İslam, İ. (1999). Atatürk, Cumhuriyet ve Milli Kimlik. *Erdem Dergisi*, 11(33), 765-776.
- Kanpolat, E. (2018). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Kurumlarında Laikleşme Süreci ve Ahlak Eğitime Dair Tartışmalar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(3), 985-994.
- Kantar, G. (2019). Milliyetçilik Anlayışının; Atatürk Dönemi Türk Yönetim Sistemine Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 8(3), 2141-2156.
- Karataş İ. (2020). 12 Mart Muhtırası ve Nihat Erim Hükümeti'nin Balyoz Harekatı'nın Medyaya Yansıması. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1574-1593.
- Keskin, A. (2019). Öğrenci Olaylarına Genel Bir Bakış (1968-1980). *Atatürk Dergisi*, 8(2), 237-262.
- Keskin, Y. Z. (2020). Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı), 1-15.
- Kıyanç, S. (2020). Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üst ve Tesisleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36(101), 203-252.

- Koca, M. (2017). Alparslan Türkeş'in Komünizm Karşısındaki Düşünceleri. *Doğumunun 100. Yılında Türk Siyaset ve Fikir Hayatında Alparslan Türkeş Uluslararası Sempozyumu* (s. 116-135). Ankara: Kripto Yayınevi.
- Köse, T. (2019). Çarlık Rejimi Gölgesinde Rus Yahudileri: 1881-1882 Pogromları. *FAD-Filistin Araştırma Dergisi*, (5), 33-58.
- Laçiner, Ö. (1978, Mayıs). Malatya Olayı- Türkiye'deki Faşist Hareketin Yapısı ve Gelişimi. *Birikim*, 39, 12-24.
- Limoncuoğlu, A. (2018). Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi(1948). *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5(10), 145-155.
- Mahiroğulları, A. (2015). 5018 Sayılı Kanun'un Temel Felsefesiyle Çelişki: Gayr-ı Siyasi Sendikacılıktan Partili Sendikacılığa Yöneliş (1947-1960). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(68), 63-88.
- Nal, S. (2005). Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 137-171.
- Nokta. (1986, 06 Ağustos). Çorum Olayları/ Emekli Tuğgeneral Esengün. *Nokta Dergisi*, (22), 12-21.
- Nokta. (1986, 02 Eylül). İşkenceci Polisin İtirafı 2. *Nokta Dergisi*, (5), 12-21.
- Nokta. (1986, 02 Şubat). Bir İşkenceci Polisin İtirafı. *Nokta Dergisi*, (4), 12-23.
- Nokta. (1986, 06 Ağustos). Çorum Olayları - Ülkücüler Çorum Katliamının İç Yüzünü Anlatıyor. *Nokta Dergisi*, (22), 12-21.
- Özçelik, M. (2011). 1938-1960 Yılları Arasında Atatürk Devrimlerine Karşı Faaliyetler. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 3(10), 93-114.
- Özdoğan, M. (2015). Türkiye'de Ulus İnşası ve Dil Devrimi (1839-1936). *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2(3), 227-262.
- Özkiraz, A. ve Arslanel, M. (2015). Türkiye'de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 21-42.
- Öztürk , E. (2016). Milli Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 103-126.
- Polat, İ. (1989). Atatürk ve Milli Eğitim. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(3), 437-445.
- Polat, E. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 128-157.

- Saklı, A. R. (2011). Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-22.
- Salep, M. (2020). Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde CHP'nin Siyasal Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1938-1950). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9(2).
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(35), 217-244.
- Şur, Ş. (2015). Demokrat Parti ve Atatürk'ün Üç İlkesi: Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Devletçilik. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(56), 147-176.
- Tanfer, M. (1999). Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(43), 41-52.
- Tangülü, Z. (2012). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 389-410.
- Tarım, R. (2013). Atatürk ve Türk Dili, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 95-103.
- Tayhani, Y. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli: Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11(43), 517-529.
- Topuz, Z. Ç. (2016). Küreselleşmenin Ulus-Devlete Etkileri. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 13-26.
- Tunç, B. (2018). DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü'nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(15), 70-93.
- Turan, Ş. (1988). Atatürk Milliyetçiliği. *Belleten*, 52(204), 849-868.
- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek Parti Döneminde Ulus İnşa Politikalarının Eğitim Boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 159-172.
- Ulusoy, M. (2016). Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi. *İstanbul Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, (52), 511-558.
- Ulutaş, E. (2014). Türkiye'de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 73-102.
- Uyar, Ç. ve Ertuğrul, E. (2020). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978). *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi*, 2(1), 48-85.

- Ünal, Y. (2009). 1940-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, (III), 69-107.
- Yavan, M. (2018). Siyasal Şiddet, Terörizm ve Türkiye Örneği: 12 Eylül Süreci. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120(237), 81-102.
- Yılmaz, A. (2015). Bozkır Romanlarında Köy Enstitüsü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(29), 309-338.
- Yılmaz, A. G. (2015). I. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 221-246.

Tezler

- Acar, Ş. (2010). Sivil Toplum Kurumu Olarak Türkiye’de Derneklerin Profili. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bingöl, B. (2008). Türk Siyasi Yaşamında Birlik Partisi-Türkiye Birlik Partisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.
- Demir, S. (2019). Milli Şef Döneminde Devlet-Köylü Mülkiyet İlişkileri (1938-1950). *Yüksek Lisans Yeterlilik Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertem, B. (2012). Türkiye’de “Kürtçülük” (1950-1984). *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı.
- Güler, S. (2007). Bir İnanç Sistemi Olarak Aleviliğin Siyasal Örgütlenmesi Türkiye Birlik Partisi Deneyimi (TBP). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzmir, H. (2016). Türkiye’de Etnik Çatışma ve Toplumsal Hafıza: 1966 Ortaca Olayları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Kaya, E. (2008). Türk Basınında 28 Mayıs İhtilali (1960-1961). *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şahin, B. (2009). Türk Basınında 12 Mart Olayı. *Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Şanlı, F. (2017). Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969). *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.
- Taşdöven, Z. (2013). Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960). *Yüksek Lisans Tezi*. Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçar, M. (2020). Atatürk ve İsmet İnönü Dönemi Çağdaşlaşma Uygulama Örnekleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı.

Yıldırım, H. (2013). Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmeleri (1960-1980). *Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

Aksanyar, N. (2007). Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları (1950-1954), *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, 1-30. “<https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868336.pdf>. (e.t. 02.05.2022).

Çelenk, S. (2008). Türk Eğitim Tarihinde Laikleşme Süreci. *İlköğretim Online*, 7(2), 368-375. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8601/107115> (e.t. 30.01.2022).

TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, (2012). Yasama Yılı 3, Dönem 24, Cilt 2/Sıra Sayısı 376. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2782?locale-attribute=en> (e.t. 29.01.2022).

Belgesel

Erseven, İ.C. (Yön.), Ekinler Kan İçindeydi, Yol Tv, Ankara 2010.

EKLER

EK 1: Çorum Olayları İle İlgili Gazete Fotoğrafları

6 Haziran 1980 Hürriyet Gazetesi

Çorum'daki silahlı sokak çatışmalarında 5 ölü, çok da yaralı var

-

5 Temmuz 1980 Milliyet Gazetesi

[illegible]

**Toplu katliam
söylentileri
artıyor:
Ölü sayısı
15'e çıktı
80 bin kişi
4 gündür
uykusuz ve
eli tetikte**

Çorum'da korkulu bekleyiş

© 1999 CERN. All rights reserved. Printed in the United Kingdom. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or by any information storage or retrieval system, without prior permission in writing from CERN.

CORRELACIÓ. Una relació matemàtica que expressa la dependència funcional entre dues o més variables. La correlació es considera positiva quan el canvi en una de les variables comporta un canvi en la mateixa direcció en la segona variable. És negativa quan el canvi en una de les variables comporta un canvi en la direcció oposada en la segona variable. La correlació és nul·la quan no hi ha cap relació funcional entre les dues variables.

6 Temmuz 1980 Hürriyet Gazetesi

6 Temmuz 1980 Milliyet Gazetesi

ÇORUM'DA ÖLÜ SAYISI 15'E ÇIKTI

- Savcı Türker, "Bu ana kadar olaylarda 15 kişi yaşamını yitirmiştir. Ancak çok sayıda kayıp ihbarları alıyoruz bu nedenle ölü sayısının artmasından endişe ediyoruz" dedi
- Silahli sağ-sol grupların tahriki ile harekete geçen grupların sol görüşlü kişilerin evleri ve işyerlerinde yaptıkları tahribat saptama çalışmaları da sürdürülüyor
- İstanbul'da silahlı saldırılarda 4, Gaziantep'te 5, Bursa ve Iskenderun'da da 2 kişi öldü

Çorum'da bir caminin yakınına bomba atılmasıyla başlayan olaylar kısa bir süre içinde tüm şehri sardı. Saldırganlar birçok dükkanı, işyerini yaktı, yıktı, tahrip etti. Kent kısa bir süre içinde harabeye dönmüştü.

6 Temmuz 1980 Milliyet Gazetesi

BARİKATLAR BİR TÜRLÜ KALDIRILAMIYOR:
Çorum'da olayların büyümesinden birtane kadar alınmadığı bir manzara haline gelen sokak ve caddeler başlıca barikatlar, Ankara'dan getirilen takviye bir panzerle yardımına rağmen, tamamen kaldırılmıyor. Bu kışkırtıcı hareketlerde Aleni-Sünni ayrımı olmaksızın küçük çocuklar, kadınlar da alınıyor, oynatılıyor. Barikatlarla ilgili bölünmüş kente baki ıslahat, kışkırtıcı sanatlar geçiyor.

Halk "Çorum'da endişeli bu iş durmaz"

● Biri kadın 5 ceset daha bulundu: Ölü sayısı 20 oldu. Korkudan mahalle dışına çıkamayanlar ölümlerini de alamıyorlar
Öldürülenlerin işkence gördüğü, gözlerinin oyulduğu anlaşıldı

Sezai BAYAR, Oktay ÖZESKİCİ,
Rıza EZER, Yaşar UÇAR, bildiriyor:

ÇORUM - Geceleri titreten kol girdiği Çorum'da gündüzleri kurbanlar cesetler buluyor. Anlatı yapıldığı, sunulan ibaretlerin gerçek olduğu anlaşılınca emniyet örgütü ve savcılık başkına dönüyor. Birinci gün 5 olan ölü sayısı, ikinci gün 20 oldu. Ölü sahipleri korkudan 3 gündür morgta bekletilen cesetlerine dahi sahip çıkamıyorlar

Katliamdan notlar

Bir gencin koluna girip kaçırmaya kalktılar

7 Temmuz 1980 Hürriyet Gazetesi

ADRES: Nuruosmaniye Caddesi
No: 65 İSTANBUL
TELEGRAF: MİLLİYET
POSTA KUTUSU: 492
TELEFON: 22 44 30 (Sentrall)

YIL: 31, SAYI: 11742

BUGÜN
12
SAYFA
10
LIRA

Milli Halk

KURUCUSU: ALİ

Kentte sokağa çıkma yasağı 04.00-20.00 arasında kaldırıldı

ÇORUM'DA 5 CESET DAHA BULUNDU

- Çorum Vali Vekili Yüksel Çarşoğlu, 5'de bulunmuş cesetlerin bulunduğunu açıkladı
- Savcı Ertan Tüker, son bulunan 5 cesetle olaylarda ölenlerin sayısının 20'ye yükseldiğini, hâlen 30 kişinin gözetiminde tutulduğunu, sokağa çıkma yasağına uymanın için gözetim alanına 222 kişinin serbest bırakıldığını söyledi
- Gaziantep, İstanbul ve Bursa'da meydana gelen olaylarda 3 kişi öldü
- Öymen: "İçişleri Bakanlığı Çorum'da kurbanların görmek yerine cesetleri buldu. Çok bir durum çıktı"

Habermis 10. Sayfa

KENTTEN KENTE GÖÇ DEVAM EDİYOR

en bir anda İstanbul'un sayısının 38'e yükseldiği Çorum'da olayların büyümesinden birtane kadar alınmadığı bir manzara haline gelen sokak ve caddeler başlıca barikatlar, Ankara'dan getirilen takviye bir panzerle yardımına rağmen, tamamen kaldırılmıyor. Bu kışkırtıcı hareketlerde Aleni-Sünni ayrımı olmaksızın küçük çocuklar, kadınlar da alınıyor, oynatılıyor. Barikatlarla ilgili bölünmüş kente baki ıslahat, kışkırtıcı sanatlar geçiyor.

çığı için kent sakinleri, Ankara'dan gelen bir panzerle yardımına rağmen, tamamen kaldırılmıyor. Bu kışkırtıcı hareketlerde Aleni-Sünni ayrımı olmaksızın küçük çocuklar, kadınlar da alınıyor, oynatılıyor. Barikatlarla ilgili bölünmüş kente baki ıslahat, kışkırtıcı sanatlar geçiyor.

7 Temmuz 1980 Milliyet Gazetesi

8 Temmuz 1980 Hürriyet Gazetesi

9 Temmuz 1980 Milliyet Gazetesi